

This pdf is a file in the Digital South Caucasus Collection (DSCC), a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL) hosted by the [Institute for the Study of the Ancient World Library](#) at New York University.

- Creator: Apkhazava, N. / აფხაზავა, ნ. / Апхазова, Н. И.
- Title: ადრეული შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა (არქეოლოგიური ქრონოლოგიის საკითხები სამკაულის მიხედვით) / Материальная культура раннесредневековой грузии (Вопросы археологической хронологии по данным украшений)
- Publication Date: 1979
- Publisher: Georgian National Academy Of Sciences, Georgian National Museum
- Place of Publication: Tbilisi
- Collection: Digital South Caucasus Collection
- Collection ID: dsc_6487335b65

About

The Digital South Caucasus Collection (DSCC) is a collection in the Ancient World Digital Library (AWDL), a project of the Library of the Institute for the Study of the Ancient World (ISAW) at New York University in cooperation with the Georgian National Museum and the Institute of Archaeology and Ethnography in the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. AWDL's mission is to identify, collect, curate, and provide access to a broad range of scholarly materials relevant to the study of the ancient world. The ISAW library is responsible for curating the collection, clearing the rights as needed, preserving the digital copies in NYU's Faculty Digital Archive, creating high-quality metadata in order to maximize discoverability, and making the works accessible to the general scholarly public.

Rights

The Georgian National Museum has granted permission to the Institute for the Study of the Ancient World of New York University to publish this material electronically in the Digital South Caucasus Collection (DSCC). We are making such material available on a noncommercial basis for research and educational purposes, in an effort to expand access to thinly-held and/or out-of-print material related to the study of the ancient world to the widest possible audience. If you wish to use copyrighted material from this site for purposes beyond those in accordance with fair use (Title 17 U.S.C. Section 107), you must obtain permission from The Georgian National Museum. We respect the intellectual property rights of others. If you believe that you own the copyright to the material made available on this site, please see our takedown policy: <http://dcaa.hosting.nyu.edu/dsc/takedown-notice>.

ნ. აფხაზაქა

დღეული
შუახალკუნების
აღმოსავლეთ
საქართველოს
ნიუთიერი
კულტურა

საქართველო

IVE
3985

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ს. ჯანაშიას სპ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

ნ. აუხაზაძე

ადრეული უზასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა

არქეოლოგიური ქრონოლოგიის საკითხები
სამკაულის მიხედვით

54/61
1979

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1979

ნაშრომში განხილულია IV—IX სს. სამკაული: მშვილდსაკინძები (ფიბულები), აბზინდა-ბალთები, საყურეები, სამაჯურები და სხვ; რომლებიც აღმოჩენილია ისტორიული იბერიის (ქართლის) ტერიტორიაზე გათხრილ სამაროვნებსა თუ ნაქალაქარებზე (მცხეთა-სამთავრო, ურბნისი, რუსთავი და სხვ.).

ავტორი შეეცადა შეეშუშაებინა ცალკეულ ნივთთა თუ არქეოლოგიურ კომპლექსთა აბსოლუტური ქრონოლოგია, ეჩვენებინა განხილული სამკაულის გენეზისისა და განვითარების სურათი. კვლევის შედეგად დადგენილ იქნა ისტორიული ქართლის მეზობელ ოლქებთან ურთიერთობის ზოგიერთი დეტალი.

განხილულმა მასალამ საშუალება მისცა ავტორს გაეკეთებინა ზოგადი ისტორიული სახის დასკვნებიც.

7/20

შესავალი

სამკაული ერის ნივთიერი და სულიერი კულტურის გამომსახველია. მასში ასახულია ერის როგორც ესთეტიკური თუ რელიგიურ-რწმენითი წარმოდგენები, ისე ეკონომიკური განვითარების დონე. სამკაულში შეიძლება დავინახოთ განვლილი ისტორიული გზა, იგი წარმოგვიდგენს კავშირურთიერთობებს მეზობელ თუ შორეულ ქვეყნებთან. მოკლედ რომ ვთქვათ, იგი მრავალგვარი ისტორიული ინფორმაციის შემცველია და სწორედ მისი „გაშიფვრა-ამოკითხვა“ ერთ-ერთი უპირველესი საქმე არქეოლოგთათვის. ამასთან დაკავშირებით უპირველესი და საშუროა არქეოლოგიური ქრონოლოგიის დაზუსტება. მართლაც, ამ მხრივ ქართულმა არქეოლოგიამ გარკვეულ წარმატებას მიაღწია, მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრი დეტალი დასამუშავებელი. არქეოლოგიური ქრონოლოგიის დასაზუსტებლად სამკაული ერთ-ერთი ყველაზე უფრო საიმედოა, რადგან მისი უმეტესი ნაწილი სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში ხშირად იცვლის ფორმას, ჩნდება ახალ-ახალი ტიპები და სხვ.

აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კომპლექსებიდან ცნობილია ტიპოლოგიურად საკმაოდ მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი სამკაული¹. მისი შესწავლის მხრივ განსაკუთრებით ბევრი გაკეთდა უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე. მოპოვებულია სრულიად ახალი მასალები ნაქალაქართა ფენებიდან თუ სამაროვნებიდან, გაწეულია დიდი სამუშაო არქეოლოგიურ კომპლექსთა და ნივთთა ქრონოლოგიისა თუ ტიპოლოგიური დაზუსტების მხრივ. სამკაულთან დაკავშირებულ საკითხებს არაერთგზის ეხებიან ადრეფეოდალური ხანის არქეოლოგიაში მომუშავე სპეციალისტები: გ. ლომთათიძე², ნ. უგრედიძე³, ლ. ჭილაშვილი⁴, ო. ტყეშელაშვილი⁵ და სხვები⁶.

¹ ნაშრომის მიზანია აღმოსავლეთ საქართველოს—ისტორიული ქართლის (იბერიის) სამკაულის შესწავლა. საკვლევი დროის მონაკვეთისათვის საქართველო ძირითადად ორ დიდ პოლიტიკურ რეგიონად იყო გათიშული, შეინიშნება სხვაობა მატერიალურ კულტურაშიც, თუმცა მკვლევართა მიერ ხაზგასმულია გარკვეულ ეპოქებში მათი სწრაფვა კულტურულ-პოლიტიკური ინტეგრაციისაკენ, მაგრამ საკითხის შესწავლის დღევანდელ დონეზე სხვაობა-ერთობის მონაცემების „ხვედრითი წონა“ დაზუსტებული არაა და სპეციალურ კვლევას ითხოვს.

² აწ განსვენებული მკვლევარის შემაჯამებელი დაკვირვებები აღნიშნულ საკითხებზე იხ.: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“. II. თბ., 1973, თავი 3, § 1.

³ ნ. უგრედიძე, ადრეულ შუასაუკუნეთა მინის წარმოების ისტორიისათვის. თბ., 1967.

⁴ ლ. ჭილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი. თბ., 1964; ქალაქი რუსთავი. თბ., 1958. და სხვ.

⁵ ო. ტყეშელაშვილი. ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები სამთავროს სამაროვნიდან (ახ. წ. IV—VIII სს.). საკანდ. დისერტაცია, თბ., 1955.

⁶ მ. სინაურიძე. გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის სამარხები ყოფილიდან მუზ. მოამბე XXVII—B, 1967. ქიზიყის არქ. ექსპედიციის მასალები. მუზ. მოამბე, XXVIII B,

არქეოლოგიური მასალის მომრავლებისა და შესწავლის გაღრმავების ფონზე ჩვენ საჭიროდ მივიჩნიეთ ზოგიერთი საკითხისადმი კვლავ დაბრუნება და ყურადღების გამახვილება, რადგან ზოგი დებულება მოძველდა, ზოგიც დამატებით არგუმენტაციას საჭიროებს. ჩვენ, უპირველეს ყოვლისა, მიზნად დავისახეთ დავცუხსტებინა სამკაულთა ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია და ქრონოლოგიური დანაწევრება, რადგან სხვა საკითხები (ტექნოლოგია, სახელოსნო ცენტრები და სხვ.) აღნიშნული სამუშაოს ჩატარების შემდეგ გამოიკვეთება.

ადრეფეოდალური ხანის სამკაული ძირითადად ტანსაცმელთან თუ თავსაბურავებთანაა დაკავშირებული: მშვილდსაკინძები, აბზინდა-ბალთები, საკინძები, „მანჭვლისებრი ღილები“ და სხვ. თუმცა საკმაო რაოდენობითაა „წმინდა სამკაულის“ ტიპებიც: საყურეები, სამაჯურები, მძივები, ბეჭდები და სხვ. შესასწავლი ხანის (IV—IX სს.) სამარხეულ კომპლექსებში მათთან ერთად ხშირადაა მინის ჭურჭელი, იშვიათია კერამიკა⁷. როგორც ვხედავთ, სამარხეული ინვენტარის მხრივ, ანტიკურ ხანასთან შედარებით, ერთგვარი „სიღარიბეა“. ეს ფაქტი კომპლექსთა თუ ნივთთა აბსოლუტური ქრონოლოგიის შემუშავების ცდისას სიძნელეს ქმნის, მაგრამ სწორი ტიპოლოგიური ანალიზი, კარგად დათარიღებული უცხოური ანალოგები, ისტორიულ სიტუაციათა გათვალისწინება და სხვა ფაქტორთა მოშველიება, ვფიქრობთ, გარკვეულ შედეგს მოგვცემს. დღეისათვის აღმ. საქართველოს ადრეშუასაუკუნეების არქეოლოგიურ კომპლექსებში გამოყოფილია IV—V და VI—VIII სს. ძეგლები⁸. მაგრამ ჩვენი მუშაობის პროცესში გაირკვა, რომ ზოგიერთი არქეოლოგიური კომპლექსის შესწავლისას დაშვებულია უზუსტობა; კერძოდ, სამთავროს სამაროვნის სამარხებში დამოწმებული მონეტები სასაზღვროა და არა „არაბული ფელსები“⁹. ამ ცვლილებამ „მოშალა“ VIII ს. დათარიღებულ კომპლექსთა საყრდენი. საჭირო გახდა ზოგიერთი კორექტივის შეტანა და ახალი მასალის მოშ-

თბ., 1968. М. М. И в а щ е н к о. Грузинские аналоги перешепинскогоклада. КСИИМК, XVIII, М., 1947; მ. ი ვ ა შ ე ნ კ ი. სამთავროში აღმოჩენილი ზოგიერთი საგნის დანიშნულება. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. VII, № 5, 1946; М. М. И в а щ е н к о. Находки византийского эксагия в Грузии. КСИИМК, XIX, 1948; ცალკე უნდა აღვნიშნოთ ა. ა მ ბ რ ი ზ ის ნაშრომთა შესახებ. მის ძირითად ნაშრომებში—«Фибулы Юга европейской части СССР» (САИ вып. ДІ — 30, М., 1966), „Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы“ (СА № 2 — 3. М., 1971), აღმოსავლეთ ევროპის და მომიჯნავე ოლქების ფართო მასალასთან ერთად გარკვეული ასახვა პოვა ქართულმა მონაცემებმა.

⁷ ბევრია მცირეინვენტარიანი, იშვიათვე ღარიბული სამარხი, ხოლო უინვენტარო სამარხთა რიცხვი გ. ლომთათიძის მიხედვით სამთავროს სამაროვნის IV—VIII სს. სამარხების 25% შეადგენს. იხ. საქ. ისტორიის ნარკვევები. II 1973, გვ. 190.

⁸ აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური კომპლექსები ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად: IV—V და VI—VIII სს. გამოიყნა ნ. უგრელიძემ მინის ჭურჭლის ანალიზის შედეგად—იხ. ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., მისივე, К уточнению стратиграфии Мцхета-Самтаврского некрополя I—VIII вв. н. э. ფსად. II, თბ., 1974. იმავე მასალის ქრონოლოგიური დანაწევრების განსხვავებული სურათი მოგვცა ო. ტყეშელაშვილმა. მის ნაშრომებში ყურადღება გამახვილებულია სამკაულზე. იხ. დასახ. ნაშრომი., მისივე, სამთავროს სამაროვნის II—VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილი მშვილდსაკინძები. სსრ, XXII — B, თბ., 1959. და სხვ.

⁹ ქვს. № 92 (38 N) ხოსრო II (590—628); ქვს. № 363 (39 N), კავადის მეფობის II ხანა (488—531). ქვს. № 619 (46 წ.) კავადის მეფობის II ხანა (488—531)— მონეტები განსაზღვრა მ. წოწელიამ. უფრო ზუსტი ატრიბუცია მოცემული იქნება ცალკე ნაშრომში, რომლის გამოქვეყნებასაც მისი თანაავტორობით ვაპირებთ.

ველიება თარიღების შესამაგრებლად. ჩვენ მეტი მნიშვნელობა მივანიჭეთ მასალის ზუსტ კლასიფიკაციასა და ევოლუციას, მათ უცხოურ პარალელებსა და დათარიღებას. ამასთანავე, უფრო მეტი მნიშვნელობა მივეცით ურბნისის ნაქალაქარის სტრატეგრაფიულ მონაცემებს. ამ ძეგლზე დამაჯერებლადაა გამოყოფილი გვიანანტიკური — IV ს. (გარდამავალი ხანა) და ადრეფეოდალური ხანის ორი პერიოდის — IV—V და VI—VIII სს. როგორც კულტურული ფენები, ისე სამარხები¹⁰. მისი მონაცემების გათვალისწინება გვაფიქრებინებს, რომ, მიუხედავად ზემოაღნიშნული უზუსტობისა, სამთავროს სამაროვნის ქრონოლოგია მნიშვნელოვან ცვლილებებს არ განიცდის. როგორც ურბნისში, ისე სამთავროში IV—VIII სს. მანძილზე გვხვდება თითქმის ერთგვაროვანი მასალა. ეს იქნება მინა, კერამიკა, სამკაული თუ მონეტები¹¹.

ამრიგად, როგორც უკვე ითქვა, ნივთთა ახალი კლასიფიკაციისა და აბსოლუტური ქრონოლოგიის შემუშავების საჭიროება აშკარაა. განხილვას დავიწყებთ მშვილდსაქინძებით (ფიბულებით). ისინი ადრეფეოდალურ არქეოლოგიურ კომპლექსთა ფრიად დამახასიათებელი ნაწილია და იძლევიან ტიპოლოგიურ მრავალსახეობას.

¹⁰ იხ. ლ. კილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი. გვ. 60—129.

¹¹ ურბნისის ნაქალაქარის IV—VIII სს. ფენაში აღმოჩენილი მონეტების აბსოლუტური უმეტესობა ხასანურია (კავადი, ხოსრო I და ხოსრო II). აქ არაბული ფულის არავითარი კვალი არაა დამოწმებული.

მშვილდსაკინძები (ფიგურები)

საქართველოში აღმოჩენილმა მშვილდსაკინძებმა კარგა ხანია მიიქცია არქეოლოგთა ყურადღება და ისინი შესაბამის დონეზე შესწავლილიც იქნა. მაგრამ დღეისათვის ზოგი რამ დაზუსტებას ითხოვს და ჩვენ მიზნად დავისახეთ კიდევ ერთხელ დავუბრუნდეთ საკითხს — ადრეფეოდალური ხანის აღმოსავლეთ საქართველოს მშვილდსაკინძთა შესახებ.

ძირითადად კარგადაა გარკვეული და დადგენილი, რომ მატერიალური კულტურის ამ დეტალით აღმოსავლეთ საქართველო (ისტორიული იბერია-ქართლი) განსხვავდება დასავლეთ საქართველოსაგან. მშვილდ-საკინძები ქართლში უფრო გვიან ჩნდება (თუ შემოდის), ვიდრე დასავლეთ საქართველოში¹. მკვლევართა უმეტესობა აღმ. საქართველოში მათ გამოჩენას (თუ ფართოდ გავრცელებას) IV ს. საზღვრავს. იგი ტანსაცმლის ტიპის თუ მოდის ცვლასთან უნდა იყოს დაკავშირებული². ეს დებულება დამაჯერებლად გამოიყურება, მაგრამ, ვფიქრობთ, არ გამორიცხავს დაკონკრეტებისა და დამატებითი არგუმენტაციის საჭიროებას. მეორე აზრით, რომელიც წამოაყენა ისტ. მეცნ. კანდიდატმა ო. ტყეშელაშვილმა, მშვილდსაკინძები აღმოსავლეთ საქართველოში II—III სს. ვრცელდება. მასვე ეკუთვნის ამ ნივთთა ერთადერთი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია³. მაგრამ ო. ტყეშელაშვილის მიერ ჩატარებული კვლე-

¹ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მხედველობაში გვაქვს ევროპული (ძირითადად აღმ. ევროპული) ტიპის ფიგურები, განსხვავებით ადგილობრივი ტიპის რკალისებრ ფიგურულათაგან, რომლებიც თავისი ხასიათით მიეკუთვნება არქაულ, ადგილობრივ სამხრეთკავკასიურ რკალისებრ ფიგურებს, რომელთა პროტოტიპები მცირე აზიაში იძებნება — იხ. Б. А. Куфтин. Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию. Тб., 1949, გვ. 32. ფიგურის ეს ტიპი თითქოს უკვე რკინის ხანაში ჩანს და აქა-იქ გვხვდება გვიანანტიკური ხანის ბოლომდე (სამთავრო, კაზრეთი, კამარახევი, სოხთა, ახალგორი, საკობიანო, სტირფაზი, ვანი, ასპინძა, მოდინახე, ბორი და სხვ.). ევროპული, საშუალო ლატენური ტიპის ფიგურულათაგან წარმოშობილი მშვილდსაკინძები დას. საქართველოში უკვე ახ. წ. პირველ საუკუნეებში ჩნდება. უფრო გვიან ჩანს იგი აღმ. საქართველოში.

² ამ აზრის არიან აღ. კალანდაძე, მ. ივამჩენკო, გ. ლომთათიძე, ნ. უგრელიძე — იხ. ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 48, სქ. 125. აგრეთვე, საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II, გვ. 191.

³ ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს სამაროვნის II—VIII სს. სამარხებში..., გვ. 305-337. ო. ტყეშელაშვილის დათარიღება-კლასიფიკაციას იზიარებს ბ. ტეხოვი — იხ. მისი, Очерки древней истории и археологии Юго-Осетии. Тб., 1971, გვ. 257, 262; ან იყენებს რიგი ავტორებისა: ო. ლაშბაშვილი. ბიჭვინთა (VII უბანზე 1958 წელს წარმოებულ გათხრების ანგარიში). მსკა, IV, თბ., 1965, გვ. 129 და სხვა.

ვის შემდეგ ნაწილობრივ შეიცვალა და დაკონკრეტდა როგორც დასავლეთ საქართველოს, ისე საქართველოს მეზობელი და უფრო შორეული ქვეყნების ფიბულათა დათარიღება-კლასიფიკაციის სქემა⁴. ამ საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ა. კ. ამბროზს. იგი ითვალისწინებს ქართულ მასალასაც, მან წებელდური მასალისათვის შეიმუშავა ახალი ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური სქემა, მაგრამ აღმ. საქართველოს მასალის დიდი ნაწილი მისთვის უცნობი დარჩა. საერთოდ კი, გასაზიარებლად მიმაჩნია ა. ამბროზის ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი პრინციპები.

ტიპოლოგიური კლასიფიკაციისათვის

აღმოსავლეთ საქართველოს მშვილდსაკინძებისათვის, უპირველეს ყოვლისა, ტიპოლოგიური კლასიფიკაციაა დასაზუსტებელი. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება დადგეს საკითხი ამა თუ იმ სახის ფიბულათა კონკრეტული დათარიღების შესახებ.

მშვილდსაკინძთა ტიპოლოგიური კლასიფიკაციისას მხედველობაში უნდა მივიღოთ: ზოგადი ფორმა ნივთისა⁵, პროპორციები, მშვილდის მოხრილობის ხარისხი და პროფილი, მისი განივკვეთის ფორმა, ბუდის აგებულება — აბმულია თუ ბუდემთლიანი (ბუდეამბულთაგან სარკმლის ფორმები, ბუდის დამაგრების წესი. ბუდემთლიანებში ფირფიტის ფორმები), მუხლის მოწყობილობა — ზამბარიანია თუ სახსრიანი (ზამბარიანობისას — ულლის პოზიცია, შიგნითაა იგი თუ გარეთ), დეკორი: როგორც მშვილდის (დაფანჯრულია თუ ფაცეტირებული, ან სხვა ორნამენტით შემკული), ისე სხვა დეტალები. მშვილდსაკინძთა ჯგუფებად დაყოფისას შევეცადეთ განმსაზღვრელად აგველო გენეტიკური ნიშანი. მაგალითად, „ჭვინტიანი ფიბულები“ ყოველთვის ბუდემთლიანია (იხ. ტაბ. XIX) და ვერც ერთ შემთხვევას ვერ დავასახელებთ მათ ბუდეამბულობისას. არ შეიძლება მათი გაერთიანება სხვა ბუდემთლიან ფიბულებთანაც, მაგ., T-სებრ ფიბულებთან (იხ. ტაბ. XXIV, 1, 7), რომელიც გენეტიკურად სხვა წარმოშობისაა. მშვილდსაკინძთა შედარებისას არც ცალკეულ დეტალს (მუხლზამბარიანობა და მუხლსახსრიანობა) აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ამასთანავე კლასიფიკაციისას მხედველობაში ყოველთვის უნდა გვქონდეს ნიშანთა ერთობლიობა.

⁴ А. К. Амброз. Фибулы Юга..., მისივე, Проблемы..., აგრეთვე А. С. Скрипкин. Фибулы Нижнего Поволжья, СА, 1977, № 2; ნაშრომები, როგორიცაა А. П. Калитинский. О некоторых формах фибулы из Южной России. «Seminarium Kondakovianum». v I. Prague, და სხვ. მოძველდა და ახალ მონაცემთა გათვალისწინების გარეშე გამოყენება არ შეიძლება.

⁵ როგორც ცნობილია, მშვილდსაკინძი შესაკრავია, მისი ძირითადი ნაწილი არის მშვილდისებურად მოდრეკილი კორპუსი, რომლის ერთ ბოლოზე შესაკრავის ნემსის მუხლია ჩამაგრებული, ხოლო მეორეზე მოწყობილია ამ ნემსისავე „ჩასაჯდომი“ ბუდე. როგორც აღვნიშნეთ, ბუდე ძირითადად ორგვარია (იგი მშვილდის გაგრძელებას წარმოადგენს), აბმული და მთლიანი ფირფიტის სახით. პირველ შემთხვევაში იგი მშვილდის გაგრძელებაა, რომელიც ცხვირის წვერთან კუთხეს ქმნის და გადადის ნავისებრ ბუდეში, რომელიც აბმულია მშვილდზე. ამგვარად იქმნება სამკუთხეა სარკმლისებრი სახე. ხოლო ბუდემთლიან მშვილდსაკინძთა ნემსის ჩასაჯდომი მშვილდის გაგრძელებულ, ვერტიკალურად ბრტყელ ფირფიტას წარმოადგენს, რომლის ქვედა ნაწილი აკეცილია, სადაც თავსდება ენის წვერი.

დღევანდელი მონაცემებით განსაკუთრებით საკამათო და მიუღებელია ო. ტყეშელაშვილის მიერ გამოყოფილ მშვილდსაკინძთა II ჯგუფი, რომელშიც გენეტიკურად სრულიად სხვადასხვა ჯგუფის ფიბულებია გაერთიანებული, როგორც ბუდეაბმულები ისე ბუდემთლიანები. ავტორის მიხედვით, ეს ჯგუფი „გარდამავალია I და II ჯგუფის მშვილდსაკინძებს შორის“⁶. ამის მიზეზი, ალბათ, ისაა, რომ დაშვებულ იქნა სამთავროს მშვილდსაკინძების ყველა სახეობისათვის ადგილობრივი განვითარების ერთიანი ჯაჭვი. ფაქტიურად კი, ქართლში „გაჩენილ“ მშვილდსაკინძთა უმეტესობას თავიანთ „წინასამშობლოში“ უკვე კარგად ჩამოყალიბებული სახე ჰქონდა; სხვა საკითხია, თუ როგორ წავიდა მათი განვითარება ახალ ნიადაგზე. საერთოდ კი სხვადასხვა ტიპის მშვილდსაკინძები ადრეფეოდალურ ხანაში, როგორც ჩანს, ურთიერთგანვითარებაზე არავითარ მნიშვნელოვან ზეგავლენას არ ახდენს. ასევე იყო გვიანანტიკურ და, შესაძლოა, უფრო ადრეულ ხანებში. ისინი თანაარსებობდნენ და ძირითადად თავიანთი გზებით ვითარდებოდნენ⁷. ამდენად, ო. ტყეშელაშვილისეულ ფიბულათა II ჯგუფი უნდა „დაიშალოს“ შესაბამისად ბუდეაბმულ და სხვა რამდენიმე ჯგუფად, რომელთა საერთო ნიშანი ბუდემთლიანობაა, მაგრამ ერთ ჯგუფში არ ერთიანდებიან გენეტიკური სხვადასხვაობის გამო. III ჯგუფიდან კი უნდა გამოიყოს ჭვინტიანი, T-სებრი და სხვა ფიბულათა ჯგუფები (დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

ჯგუფი I. — ბუდეაბმული მშვილდსაკინძები

(ტაბ. VI, 1—36, ტაბ. VIII, ტაბ. XVII)

სამთავროს სამაროვნის და სხვა ჩემთვის ცნობილ აღმოსავლურ ქართული კომპლექსების მშვილდსაკინძთა შორის ყველაზე ზოგადი, აშკარა და თვალშისაცემი განმასხვავებელი ნიშანი მათი ბუდის მოწყობილობაა. ერთ-ერთი ჯგუფის ყველაზე მთავარი და ზოგადი ნიშანია აბმული ბუდე. აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი თითქმის ყველა ბუდეაბმული მშვილდსაკინძი ორწილადაა, ე. ი. მშვილდი, ბუდე და მუხლი ერთი მავთულისაგანაა ნაკეთები, ხოლო ენა ზამბარით, ან სახსრის შვერილით, ცალკე მავთულისაგან. აღმ. საქართველოს ბუდეაბმული ფიბულები ბრინჯაოსა და რკინისაგანაა ნაკეთები. ბუდეაბმულ მშვილდსაკინძთა ცალკეულ სერიებს ახასიათებთ რიგი განმასხვავებელი ნიშნები. მაგ., ნაწილს მშვილდი პროფილში თითქმის რკალისებრი აქვს, ზოგს კი ბუდის ასაბმელთან ჩახრილი. პირველ შემთხვევაში ბუდის სარკმელი ფორმით შედარებით ახლოა ტოლფერდა სამკუთხედთან, მეორე შემთხვევაში კი დაბალია და ზოგჯერ წაგრძელებულ ოთხკუთხედს უახლოვდება. ფიბულებს მშვილდი განიკვეთში ძირითადად მრგვალი ან ბრტყელი აქვთ. ზოგი მათგანის ბრტყელი მშვილდი ზედხედში სამკუთხედის ფორმისაა. გვხვდება ფიბულები მშვილდის შუა ნაწილის დისკოსებურად ან ოთხკუთხედს გაფართოებით, რომლებიც ხშირად სხვადასხვა ჭვინტული სახეებითაა შემკული (ჯვარი, ვარდულა და სხვ.). ბუდე ძირითადად ორი ხერხითაა აბმული; ბუდის ბო-

⁶ ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს სამაროვნის... გვ. 310—311, ტაბ. 1, სურ. 2.

⁷ იხ. მათი თანაარსებობის მაგალითები — Н. В. А н ф и м о в. Меото-Сарматский могильник у станицы Уст-Лабинской. МИА. № 23. 1951. ნახ. 18, 9—11.

ლო მშვილდზე ხვითაა დამაგრებული, ან პირდაპირ ჩამოქლონებულია (?). მუხლი ზამბარიანი ან სახსარიანი აქვთ.

ჯგუფი I, სერია I — ერთწილადი, ბუდეაბმული, მუხლზამბარიანი ფიბულები (ტაბ. VI, — 1—9) — ურბნისის სამაროვნის XXV უბნის № 267 სამარხი (ტაბ. VI—6, I—1), ბრინჯაოს ორი ფიბულის ფრაგმენტები. ბუდის, მუხლის ზამბარის და მშვილდის ნაწილები; ორივე ერთწილადია, ბრტყელმშვილდიანი, გარეთა უღლით. ისინი ზედმიწევნით გვანან ჩხოროწყუს ბრტყელმშვილდიან ფიბულებს⁸. (ტაბ. VI—I, 3). აღნიშნული სამარხი გლიბტიკური მასალისა და მინის ჭურჭლის მონაცემების მიხედვით II—III სს. დასაწყისით თარიღდება⁹, რასაც ემთხვევა ჩხოროწყუს ანალოგიურ ფიბულათა თარიღიც. განხილული ფრაგმენტები ქართლში აღმოჩენილთაგან ერთადერთია, დას. საქართველოს II—III სს. ძეგლებისათვის კი ასეთი მშვილდსაკინძები ჩვეულებრივი მოვლენაა¹⁰.

I ჯგუფი, სერია II — ბუდეაბმული, მუხლზამბარიანი, ორწილადი მშვილდსაკინძები. I სერიისაგან მათ ძირითადად განასხვავებთ ორწილადობა, ე. ი. მშვილდი და მასზე აბმული ბუდე მავთულის ერთი ნაწილისაგან, ხოლო ნემსი მეორე ნაწილისაგანაა დამზადებული. უღელი ყველას შიგნით აქვს.

I ვარიანტი (ტაბ. VI, 10—36). მათ ამ სერიის სხვა ვარიანტის ფიბულები-საგან განასხვავებს შედარებით თანაბრად მოხრილი მშვილდი, რომლის შემადგენელი ადგილი მუხლისკენაა (იშვიათად ცენტრში). აბმული ბუდე მშვილდზე ძირითადად ხვითს საშუალებითაა დამაგრებული. იშვიათად კი, რკინის ეგზემპლარებს პირდაპირ მშვილდზე აქვთ მიდუღებული. როგორც ჩანს, ეს რკინის სიმყიფით იყო გამოწვეული და არსებით განმასხვავებელ ნიშანს არ წარმოადგენს. მშვილდი განივკვეთში უმეტესად მრგვალი, იშვიათად ნახევარწრიული ან ოთხკუთხა აქვს, ცხვირი (ბუდის ზედა ნაწილი — მშვილდის გაგრძელება) კი უმეტესად ბრტყელი.

სამთავრო: ქვს. № 658 (47N) (ტაბ. VI—21) ბრინჯაოსია, ცხვირი ფართო, შუაზე დაბალი ქედით¹¹. სიგრძე 3,2 სმ; ქვს. № 303 (39 N) (ტაბ. VI—24). ორთავე ბრინჯაო, სიგრძე 4 სმ და 3,5 სმ¹². ქვს. № 208 (39 N) (ტაბ. VI—31), ბრინჯაო (ფრაგმენტი). მშვილდი ციწრო, ბრტყელი ცხვირი — ორთავე მხრიდან შემკულია პატარა სამკუთხედების ნაჭდევებით; ქვს. № 403 (40 N) (ტაბ. VI—23) რკინა, დაზიანებული ბუდით. სიგრძე 4,1 სმ; ქვს. № 465 (ტაბ. VI—16) რკინა. მშვილდი მრგვალგანივკვეთიანი აქვს, ცხვირი ბრტყელი. სიგრძე 5 სმ; ქვს. № 148 (39 N) (ტაბ. VI—19) რკინა, ნაკლული. სიგრძე და-

⁸ ჩხოროწყუს მასალა მოვიხილე ფოთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. მშვილდის განივკვეთის მიხედვით მათ შორის გვხვდება ბრტყელ, მრგვალ და ოთხკუთხა განივკვეთიანები. დღევანდელი მონაცემებით ჩხოროწყუს მასალა თარიღდება II—III სს.

⁹ მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისის სამაროვნის მინის ჭურჭელი. თბ., 1971, გვ. 81, № 166; ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიბტიკური ძეგლები. თბ., 1972, გვ. 63.

¹⁰ აღმოჩენილია ჩხოროწყუში, ქალეში, ურეკში, ბიჭვინთაში. ციხისძირში (ბათუმთან). კლდეეთში, წებელდაში და სხვ.

¹¹ იხ. ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ. ტაბ. I—1. I ჯგუფის I ვარიანტი.

¹² იქვე, ტაბ. IV, სურ. 1. ეს მშვილდსაკინძები დეგრადაციის ნიშნებით ხასიათდება. მშვილდი ძლიერ დადაბლებული აქვთ. როგორც ჩანს, მათში გავიხატა ამ ჯგუფის მშვილდსაკინძთა „კვდომა“. მათ კიდევ ერთხელ დავუბრუნდებით ქვემოთ, საყურებთან დაკავშირებით.

ახლ. 7 სმ; ფილაქციით გადახურული ორმოსამარხი № 243 (39 N) (ტაბ. VI—28), რკინა. მრგვალგანივკვეთიანი მშვილდი გადახვეულია მავთულით; ცხვირი ბრტყელი. სიგრძე 6,5 სმ; ქვეს № 5 (38 N) (ტაბ. VI—33), რკინა, მშვილდი განივკვეთში ნახევრადწრიული. სიგრძე 4,6 სმ; ქვეს. № 92 (38 N) (ტაბ. VI—25). რკინა, მშვილდი მრგვალგანივკვეთიანი, ცხვირი მობრტყო, სიგრძე 5,2 სმ¹³. ქვეს. № 322 (39 N) (ტაბ. VI—30), რკინა, მრგვალგანივკვეთიანი მშვილდი, ცხვირი ბრტყელი, სიგრძე 4,9 სმ; ქვეს. № 28 (39 N) (ტაბ. VI—26) რკინა, სიგრძე 4,5 სმ; ქვეს. № 24 (39 N) (ტაბ. VI—27), რკინა. მშვილდი მრგვალგანივკვეთიანი, სიგრძე 4,3 სმ; ქვეს. № 731 (48 წ.) (ტაბ. VII—13), ფრაგმენტი. ბუდისა და მშვილდის ნაწილი. ბუდე მშვილდს ხვიის გარეშე ებმის. ქვეს. № 343 (41 S) (ტაბ. VI—34), რკინა, მრგვალგანივკვეთიანი მშვილდი, სიგრძე 6,5 სმ.

ურბნისი: ხის სარკოფაგი № 38 (XXXVI უბანი, 1960 წ.) (ტაბ. II—11), რკინა, ნაკლული. სიგრძე 6,6 სმ. ხის სარკოფაგი № 25 (ტაბ. II—1), რკინა, სიგრძე 3,5 სმ.

II სერიასვე განეკუთვნება სოხთის № 1 და № 3 სამარხთა ბრინჯაოს ფიბულები (ტაბ. VI—29)¹⁴ და სტირფაზის № 7 (1955 წ.) და № 41 (1973 წ.) სამარხის¹⁵ ფიბულები (ტაბ. VI—22).

თითქოს ანალოგიურია კარსნისხევის № 8 ქვეს სამარხში დადასტურებული რკინის მშვილდსაკინძი¹⁶.

სამთავროს სამაროვნის მშვილდსაკინძთა შემსწავლელი ისტ. მეცნ. კანდ. ო. ტყეშელაშვილი განხილული ტიპის მშვილდსაკინძებს აერთიანებს მისეული კლასიფიკაციის I ჯგუფის I ტიპის I და II ვარიანტებში და II—III სს. ათარილებს¹⁷. ამ თარიღს იზიარებს ბ. ტეხოვი¹⁸.

მაგრამ ავტორთა უმეტესობა სამთავროს სამაროვანზე (და საერთოდ აღმ. საქართველოში) მშვილდსაკინძთა გამოჩენის თარიღად IV ს. მიიჩნევს¹⁹. ნ. უგრელიძემ მინის ჭურჭლის მიხედვით გამოყო სამთავროს სამაროვნის IV—V სს. სამარხთა ჯგუფი. განხილული ფიბულებიც სწორედ ამ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა. ავტორი აღნიშნავს, რომ IV ს. დამდეგს ქართლში ცხადლივ შეიმჩნევა ცვლილება ტანისამოსისა და სამკაულის რაგვარობაში: ჩნდება მშვილდსაკინძები და საკინძები²⁰. იქვე, ეკამათება რა ო. ტყეშელაშვილს, ას-

¹³ საინტერესოა, რომ სამარხში მასთან ერთად მონეტაა დადასტურებული. ამ სამარხს დაწვრილებით სხვაგან შევეხებით.

¹⁴ იხ. Е. Г. Пчелина. Погребальные комплексы из Сохты, Урс-дзуар и Рук Юго-Осетии. Изв. ЮОНИИ, XV, 1969, Цхинвали, таб. III —9; Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. II—3, ტაბ. II—I.

¹⁵ Б. В. Т е х о в. Очерки древней истории и археологии Юго-Осетии. Тб., 1971, გვ. 256, სურ. 94—I. Р. Х. Г а г л о ე в. Типология и сравнительный анализ фибул античного времени из стырфазского могильника. Изв. ЮОНИИ, XXI, Тб., 1976, ტაბ. 1—28, 30.

¹⁶ იხ. ნ ი ო რ ა ძ ე. კარსნისხევის სასაფლაო. „საქართველ. მუზ. შრომები“, IV, ტფილისი, 1926, გვ. 31, ტაბ. 11. თუმცა მას დეგრადაციის ნიშნებიც ემჩნევა.

¹⁷ ო. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 308—309, 321—322.

¹⁸ Б. В. Т е х о в. დასახ. ნაშრომი, გვ. 257.

¹⁹ ჩვენს მიერ გამოყოფილი I ჯგუფის II სერიის I ვარიანტის ფიბულები ურბნისიდან IV ს. სამარხებში გვხვდება. იხ. ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ნაქალაქარი ურბნისი. გვ. 60—83.

²⁰ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. აღრეული შუასაუკუნის მინის... გვ. 48, შდრ. ტაბ. 1, 3, 29.

კენის: „...სრული დაბეჭდვით შეიძლება ითქვას, რომ სადღესოდ ქართლში არც ერთ სამაროვანში I—III სს. სამარხებში მშვილდსაქინძი, ისე როგორც ქვისთავიანი საკინძები არ მოიპოვება“. ამის საბუთად მოჰყავს არმაზისხევის II—IV სს. სამარხები, ურბნისის I—III სს. სამაროვანი. ნ. უგრელიძე და ავტორები, რომელნიც ქართლში ფიბულათა გავრცელების საწყისად IV ს. მომხრენი არიან, სწორი ჩანან. თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ გარკვეული ხარვეზები მათ არგუმენტაციასაც გააჩნია. მაგალითად, ურბნისში „აღმოვაჩინეთ“ II ს. ფიბულების ფრაგმენტები; ამასთანავე გვიანანტიკურ ხანაში განაგრძობენ არსებობას და IV (იქნებ V) ს.-მდეც აღწევენ ადგილობრივი რკალური ტიპის ფიბულები²¹. ფიბულებია მცხეთის „ახლად აღმოჩენილი სამაროვნის“ № 1 კრამიტყუთის და ახლახან კიკეთში აღმოჩენილი მინანქრიანი შესაკრავები²²; სტეფანწმინდაში (ყაზბეგში) აღმოჩენილია ადრერომაული ხანის ფიბულა „AVCISSA“²³. ყოველივე ზემოაღნიშნულის გამო ვასკვნით, რომ აღმ. საქართველოს ტერიტორიაზე IV ს. ადრეულ კომპლექსებში ცალკეული მშვილდსაქინძების აღმოჩენათა უარყოფა არ შეიძლება. ჩვენი აზრით, უპირველესად უნდა ჩატარებულიყო მკაცრი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია და მხოლოდ ამის შემდეგ გამოგვეტანა დასკვნა, — რომელი ტიპის ფიბულები გვხვდება მასიურად IV ს.-დან და რომელი ტიპისა, იშვიათად, უფრო ადრეც. გაუმართლებლად მიგვაჩნია ისიც, რომ „IV ს.-ის მომხრეები“ ძირითადად გვერდს უვლიდნენ სოხთისა და სტირფაზის ფიბულებს, მაშინ როცა ო. ტყეშელაშვილი სოხთის მონაცემს არგუმენტად იყენებს²⁴. ისინი კი დამაჯერებლად ერთიანდებიან ჩვენ მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაციის I ჯგუფის II სერიის I ვარიანტში და სინქრონულია სხვა მშვილდსაქინძებისა²⁵.

ა. ამბროზი ანალოგიურ ფიბულებს აერთიანებს მისი კლასიფიკაციის 15

²¹ იხ. ახალგორის სამარხი IV ს. შუა ხანებისა — საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. ტაბ. გვ. 225-თან, აგრეთვე, Б. В. Т е х о в. დასახ. ნაშრომი, ნახ. 9, 102 და სხვ.

²² აღ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე. ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში. „მიმომხილველი“, I, 1949, გვ. 272, 286, ტაბ. IX, სურ. 25—27. სამაროვნის თარიღი I—III სს., გვ. 286—287; ანალოგიური ფიბულები II—III სს. თარიღდება — იხ. А. К. А м н р о з. Ф и б у л ы... გვ. 33.

²³ А. К. А м н р о з. დასახ. ნაშრ., გვ. 26. თარიღი I ს. I ნახ. საყურადღებოა, რომ ამ თარიღს აბსოლუტურად ემთხვევა ბოლო წლებში დას. საქართველოში, სოფ. ლიას — „დიდა ქირსას“ სამაროვანზე აღმოჩენილი „ავცისები“. № 4 სამარხში მათთან ერთად ტიბერიუსის (14—37 წწ.) მონეტაა — იხ. ლ. წ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფელ ლიასში. „ქეგლის მეგობარი“, № 33, 1973., გვ. 67, 70.

²⁴ ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. სამთავროს სამაროვნის..., გვ. 316.

²⁵ სოხთის № 3 სამარხში ფიბულასთან ერთად არის მსხლისებრი ფორმის, ვარდისფრად ნაპრი-ალები დოქები. ამ ტიპის კერამიკა დამაჯერებლად თარიღდება IV ს. ურბნისისა და მოდინახეს მასალების მიხედვით-იხ. ლ. ჭ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისი, გვ. 6, 71, 74. ტაბ. XX—2, 3, ტაბ. XXXI—I, 2, 3, 4; ჯ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1975, გვ. 45. სამარხი № 6 „კონსტანტინე დიდის“ (!) ოქროს მონეტით და სხვ. სოხთის № 2 სამარხში ანალოგიურ ფიბულასთან ერთად მხრებკოპებიათი ოქროს ბეჭედი, რომელიც ჩემთვის ცნობილი კომპლექსებით უმეტესად IV ს. თარიღდება. იხ. ლ. ჭ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 34, 3, 7—IV ს. მცხეთა, 1, თბ., 1955, ტაბ. III—10, გვ. 124; გ. ნ ე მ ს ა ძ ე. ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1964-66 წწ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები. „საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციების ანგარიში“. თბ., 1969, ტაბ. IV სურ. 4. გვ. 48. რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები არაგვის ხეობაში. „ქეგლის მეგობარი“, № 39 სურ. გვ. 13. სოფ. არაგვისპირი, № 13 სამარხი, გვ. 14. სამარხში აღმოჩენილია „ვალერი-აესაურესი“ (254—260 წწ.),

ჯგუფის III სერიის 1 და 2 ვარიანტში; I ვარიანტს ათარილებს III ს; თუმცა შენიშნავს, რომ კავკასიასა და, შესაძლოა, ვოლგისპირეთშიც შემორჩენენ მეტ-ხანს, IV ს-შიც. ხოლო II ვარიანტის შესახებ, რომლებიც უფრო ახლოა ჩვენს ფიბულებთან, წერს, რომ მათი თარიღი III ს-ა, «Может быть и IV в.»²⁶. ამბროზმა შემდგომში „გააჩაღგაზრდავა“ მათი თარიღი. კერძოდ, წებელდის ტიპის ყველა ორწილადი მშვილდსაკინძი IV ს. და შემდგომ ხანას მიაკუთვნა²⁷. III ს. შუა წლების შემდგომი ხანითა და IV ს. ათარილებს ქვემო ვოლგაზე აღმოჩენილ ანალოგიურ ფიბულებს ა. სკრიპკინი²⁸. ასეთ ფიბულებს IV ს. I ნახევრით ათარილებს მ. თრაფში²⁹ და III—IV სს. მიჯნაზე გაჩენილად მიიჩნევს ი. ვორონოვი³⁰.

აღსანიშნავია, რომ ამბროზი განხილულ მცხეთურ მშვილდსაკინძებს არ ეხება, მაგრამ აღნიშნავს სტირფაზის № 7 სამარხის ფიბულის შესახებ და უზუსტობას უშვებს, როცა მას აერთიანებს თავისი კლასიფიკაციის I სერიის V ვარიანტში³¹.

როგორც ჩანს, ქართლის სამაროვანთა მონაცემებით, აგრეთვე ანალოგიებით დას. საქართველოდან და სხვა ოლქებიდან I ჯგუფის II სერიის I ვარიანტის ფიბულების არსებობის ძირითად დროდ IV ს. უნდა ვივარაუდოთ (ამ საკითხს ჩვენ კვლავ დავუბრუნდებით).

I ჯგუფი, II სერია, II ვარიანტი (ტაბ. VIII—1—25). ისინი I ვარიანტის ფიბულებისაგან ძირითადად მშვილდის ბუდის საბმელთან ჩახრილობით განსხვავდებიან („ბუდეაბმული ჩახრილი მშვილდსაკინძები“), სხვა დეტალებით კი ძირითადად მათი ანალოგიურია. მშვილდის განივკვეთი მრგვალი, ბრტყელი ან რკალური, ცხვირი ყოველთვის ბრტყელი აქვს, უმეტესად ბრინჯაოსაგანაა ნამზადი.

მარტაზისხევი: (ტაბ. VII—4) განივკვეთში რკალური, ამოღარული მშვილდით. სიგრძე 5 სმ³².

სამთავრო: ქვს. № 462 (ტაბ. VIII—12) ბრტყელმშვილდა, სიგრძე 4 სმ.; ქვს. 724 (48 წ.) (ტაბ. VIII—17), ბრინჯაო. მრგვალგანივკვეთიანი მშვილდით. ბრტყელი ცხვირი შემკულია ხერხისებრი და ჯვრისებრი ნაჭდევებით. სიგრძე 4,3 სმ.; ქვს. № 726 (48 წ.) (ტაბ. VIII—10) ბრინჯაო, სიგრძე 3,5 სმ. ქვს. № 81 (38 N) (ტაბ. VIII—8) რკინა, ნაკლული. ამავე ვარიანტს უნდა ეკუთვნოდეს.

²⁶ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ., გვ. 52—54.

²⁷ А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 4, 4, 5 და ა. შ.

²⁸ А. С. Скрипкин. დასახ. ნაშრ., 108—109, ნახ. 3—10—17.

²⁹ М. М. Трапш. Культура цебельдинских некрополей. «Труды», 3. Тб., 1971, ტაბ. XIV, 26, გვ. 182 და სხვ.

³⁰ Ю. Н. Воронov. Тайна Цебельдинской долины. М., 1975, ნახ. 42, II, გვ. 121. დას. საქართველოში რომ ანალოგიური ფიბულები III—IV სს. მიჯნიდან IV—V სს. მიჯნამდე გვხვდება, ამაზე მიგვითითებს აზანტის №5 და №6 სამარხები. პირველში განხილული ფიბულა კომპლექსშია ერთწილად ბუდეაბმულთან, მეორეში კი „ჩახრილთან“. იხ. Ю. Н. Воронov. Позднеантичные памятники села Азанта.

³¹ А. К. Амброз. Фибулы..., ამ ვარიანტისაა ერთწილადი ფიბულები გარეთა უღლით (იხ. ტაბ. 9, 11—13), რაც შეუძლებელს ხდის ორწილადი შიგნითა უღლიანი სტირფაზული ფიბულების მათთან გაერთიანებას.

³² იხ. მ. საგინაშვილი. მარტაზისხევში აღმოჩენილი IV ს. სამარხი. მუზ. მოამბე. XXVII—B. 1967, ტაბ. 1—3.

ნოდეს ქვს. № 40 (38 N); რკინა, ფრაგმენტები; ქვს. № 302 (39 N ტაბ. VIII-21) ნაკლული, მშვილდგადახვეული. ქვს. № 24 (39 S) (ტაბ. VIII-1) ბრინჯაო.

ურბნისი: ორმოსამარხი № 3 (ტაბ. VIII-3) ბრინჯაო. მშვილდი განივკვეთში რკალისებრი, ნაკლული³³.

სტირფაზი: ორმოსამარხი № 11 (1964 წ.), ორმოსამარხი № 61 (1974 წ.)³⁴ (ტაბ. VIII-2).

მოღინახე: (ტაბ. VIII 1-3-7, 11, 15). წებელდის ტიპის სამაროვნები (ტაბ. VIII 18-20, 22-25)³⁵.

ანალოგები: მინგეჩაური³⁶, ჩრდილო კავკასია³⁷.

განხილული მშვილდსაკინძები შეესაბამება ამბროზის VI სერიის IV ვარიანტს, რომელთაც იგი ათარილებს IV ს. II ნახ. V და ნაწილობრივ VI ს.³⁸ აფხაზეთისთვის ანალოგიურ ფიბულათა თარიღს ძირითადად V ს. I ნახევრით განსაზღვრავს. როგორც ჩანს, აღმოსავლეთ საქართველოს ანალოგიურ მშვილდსაკინძთათვისაც იგივე თარიღია ძირითადად ადექვატური.

I ჯგუფი, სერია III—„ჯვრისებრი“ მშვილდსაკინძები (ტაბ. XVII—1-61) სხვა ბუდეებში ფიბულათაგან განსხვავებით მათ ბუდის ასაბმელთან გამსხვილება, ან შევრილები აქვთ, რაც ჯვრისებრიობის ეფექტს ქმნის. ბუდის ასაბმელის ბოლო, შევრილთა შუა ხერელში, ან მარჯვენა შევრილზე მაგრდება. მართებული ჩანს აზრი, რომ ასაბმელთან „ჯვარედინი“ ხეის „ნაშთს“ წარმოადგენს³⁹. სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ ერთ-ერთ ფიბულას (ტაბ. XVII—1) მშვილდი სამ ადგილას გარდღივად ნაჭდევა რიგით აქვს შემკული, რომელიც მართლაც მოგვაგონებს მავთულის ხეის იმიტაციას⁴⁰. უფრო მეტიც, თვით გამსხვილებაზე ორთავე მხრიდან ნაჭდევები აზის, რაც იგივეს მიუთითებს. ჯვრისებრი ფიბულები ერთმანეთისაგან მშვილდის ფორმითა თუ სხვა დეტალებით განსხვავდებიან⁴¹.

³³ იხ. ლ. კილაშვილი. დასახ. ნაშრ., სურ. 36—9, გვ. 84. IV—V სს.

³⁴ შდრ. Б. В. Техов. დასახ. ნაშრ. ნახ. 102—7. მის ანალოგად ტეხოვი ჩხოროწყუს, ქალეს, ზემო რაჭის, ბორის, კლდეეთის და სხვა ფიბულებს უთითებს — იქვე, გვ. 265—266. ჩემთვის კარგადაა ცნობილი ჩხოროწყუს, კლდეეთის და ბორის ფიბულები, ისინიარ გამოდგება ანალოგად. Р. Х. Гаглов. დასახ. ნაშრ. ტაბ. 1—22, გვ. 29.

³⁵ А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 4—6, 9. თარიღი V ს. 1 ნახ.; М. М. Трапш. დასახ. ნაშრ. ტაბ. II—2, 3, 4; Ю. Н. Воронин. დასახ. ნაშრ. გვ. 42, 10.

³⁶ Г. М. Вандов. Раннесредневековое городище Судагилан, КСИИМК. № 54. 1954. ნახ. 59, 4, გვ. 130. ათარილებს I—III სს.

³⁷ Гр. П. С. Уварова. Могильники северного Кавказа. МАК, VIII. რუთხა — ტაბ. IV—4, 15, ზადალსკი — ტაბ. XXXI—9; Е. П. Алексеева. Древняя и средневековая история Карачаево-Черкесии, М., 1971, ტაბ. 20—9 — IV—V. სს.

³⁸ А. К. Амброз. Фибулы... გვ. 57.

³⁹ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ. გვ. 55 — გამოყოფს მე-15 ჯგუფის V სერიად.

⁴⁰ შდრ. კლდეეთურ მშვილდსაკინძებს — გ. ლომთათიძე. კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957, ტაბ. XIII, 1—3. ხეის იმიტაცია იხ. წებელდურ ჯვრისებრ მშვილდსაკინძებზე — М. М. Трапш. დასახ. ნაშრ. ტაბ. X—2, XIV—6, XVI—12 და სხვ.

⁴¹ ჯვრისებრი მშვილდსაკინძები ო. ტყეშელაშვილის ტიპოლოგიურ კლასიფიკაციაში გაფანტულია ბუდეებში მშვილდსაკინძთა I და II ჯგუფის სხვადასხვა ტიპებში. ბუდის ასაბმელის მშვილდზე მიმაგრების ხერხის მიხედვით გამოყოფს 3 ვარიანტს. III ვარიანტისათვის დამახასიათებელია სწორი ბუდის დასამაგრებელთან შევრილებიანი ფიბულები — იხ. ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს სამაროვნის.. გვ. 309.

ვარიანტი I (ტაბ. XVII 1-6, 10, 16, 17) — თანაბრადმორკალური, განივკვეთში მრგვალი, ნახევარწრიული ან ოთხკუთხა მშვილდით. მუხლზამბარიანები.

სამთავრო: ქვს. № 578 (46 წ.) (ტაბ. XVII-1) ბრინჯაო. მშვილდი მრგვალ-განივკვეთიანი. ბუდე აბმულია „ჯვრის“ შუაში. სიგრძე 4,8 სმ. ქვს. № 119 (39 N) (ტაბ. XVII—2) რკინა. მრგვალგანივკვეთიანი მშვილდით. სიგრძე 3,2 სმ; ქვს. № 24 (39 N) (ტაბ. XVII—10) რკინა, მრგვალგანივკვეთიანი მშვილდით. სიგრძე 3 სმ.

მოდინახე: (ტაბ. XVII-6).

ანალოგები: კოლხეთსა (ნოქალაქევი, წებელდა) და მინგეჩაურში⁴². I ჯგუფი, III სერია, ვარიანტი II — მათი დამახასიათებელი ნიშანი არის: ბრტყელი, ფართო მშვილდი, რომელიც მუხლისაკენ მეტ-ნაკლებად ფართოდება და ზოგ შემთხვევაში წაგრძელებული სამკუთხედის ფორმას იღებს. მათ შორის განირჩევიან მშვილდდაფანჯრულები (კვირულმშვილდიანები).

ვარიანტი IIA (ტაბ. XVII 9, 11, 18, 19, 21—28) — „ჯვრისებრი“ მშვილდ-საკინძები სამკუთხედისებრი დაფანჯრული მშვილდით.

სამთავრო: ქვს. № 303 (39 N) (ტაბ. XVII—19) რკინისა. ქვს. № 119 (39 N) (ტაბ. XVII—11) რკინა. სამკუთხედისებრ მშვილდზე პირამიდულად განლაგებული სამი სამკუთხედი ამოჭრილი. სიგრძე 3 სმ. ქვს. № 174 (38 N) (ტაბ. XVII—21). ქვს. № 243 (38 N) (ტაბ. XVII—18) რკინა, სიგრძე 4 სმ. მშვილდზე პარალელურად ამოჭრილი ორი სამკუთხა „ფანჯარა“. ქვს. № 94 (39 N) (ინვ. 12—54:3321) რკინა, ფრაგმენტი; ქვს. № 7 (38 N) (ტაბ. XVII—22) რკინა. ქვს. № 317 (39 N) (ტაბ. XVII—9). ასეთივე უნდა იყოს არმაზის-ხევის № 40 სამარხში აღმოჩენილი რკინის ერთ-ერთი მშვილდსაკინძი⁴³.

ვარიანტი II A¹ — მუხლსახსრიანი დაფანჯრულმშვილდიანი ჯვრისებრი მშვილდსაკინძები; მცხეთა-სამთავრო: ქვს. № 163 (38 N) (ტაბ. XVII—34); ქვს. № 247 (39 N) (ტაბ. XVII—35).

მოდინახე: სამარხი № 81 (1973 წ.) (ტაბ. XVII—41); კულტურული ფენიდან (ტაბ. XVII—42) ყველა რკინისა.

ვარიანტი II B — „სამკუთხა“ დაუფანჯრავი მშვილდით.

სამთავრო: ქვს. № 255 (39 N) (ტაბ. XVII—12) ბრინჯაო. მშვილდზე შუაში ქედი გასდევს. სიგრძე 3,4 სმ. ქვს. № 165 (38 N) (ტაბ. XVII—23) ბრინჯაო, ზემოაღწერილის ანალოგიური. სიგრძე 3,1 სმ. ქვს. № 234 (39 N) (ტაბ. XVII—13) რკინა. სიგრძე 5,1 სმ. ქვს. № 1 (38 N) (ტაბ. XVII—20) ბრინჯაო. სიგრძე 2,8 სმ. ქვს. № 533 (40 N) (ტაბ. XVII—15) ბრინჯაო, სიგრძე 3,75 სმ. ქვს. № 174 (38 N) (ტაბ. XVII—13) ბრინჯაო. სიგრძე 4,1.

⁴² А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 4, 10—V ს. II ნახ. Ю. Н. Воронин. დასახ. ნაშრ. ნახ. 42—12; იქვე, ნახ. 42, 6—გამოსახულია ჯვრისებრი, ერთწილადი ფიბულა გარეთა უღლით. იგი III ს. გვიანდელი ხანით ვერ დათარიღდება; როგორც ჩანს, IV ს. უკვე გაჩნდნენ ორწილადი ჯვრისებრი ფიბულები (ისევე როგორც ჩვეულებრივი ბუდეაბმული ორწილადი ფიბულები განვითარდნენ ერთწილადთაგან), ამიტომ მართებულად არ მიგვაჩნია „ჯვრისებრთა“ გაჩენის ხანად მაინცაღამაინც V ს. მიჩნევა. შდრ. Ю. Н. Воронин. იქვე, გვ. 121. ამდენად, „ჯვრისებრ ფიბულათა“ გაჩენის მ. თრაფშის მიერ შემოთავაზებული თარიღი — III—IV სს. მიჯნა არ უნდა იყოს მცდარი — იხ. М. М. Трапш. დასახ. ნაშრ. გვ. 185.

⁴³ იხ. მცხეთა, 1, 1955, სურ. 72, მარცხნივ ქვემოთ.

ანალოგიური ფიბულები აღმოჩენილია წებელდასა⁴⁴ და ნოქალაქევში.
ვარიანტი II B' — მუხლსაკენ მეტ-ნაკლებად გაფართოებული ბრტყელი
მშვილდით. ქვს. № 150 (38 N), ინვ. 12—54:713 ბრინჯაო. სიგრძე 2,2. ქვს.
№ 462 (40 N), ინვ. 12—54:5786 რკინა, ნაკლული. ქვს. № 526 (40 N), ინვ.
12—54:5935 რკინა, ნაკლული, სიგრძე 3 სმ. ქვს. № 170 (38 N), ინვ. 12—
54:822 ბრინჯაო. ქვს. № 13 (38 N) (ტაბ. XVII—30) ბრინჯაო. ბრტყელი მშვილ-
დი „წერტილწრიოთა“ შემკული. სიგრძე 4,2 სმ. ქვს. № 163 (78 N) (ტაბ.
XVII—29) ნაკლული. სიგრძე 2 სმ; ქვს. № 129 (39 N) 12—54:3444 (?)

ვარიანტი IIC — ამ ვარიანტის მშვილდსაკინძებს ბრტყელი, ვიწრო, თა-
ნაბრად მორკალული მშვილდი აქვთ, მუხლზამბარიანია. სხვებისაგან ძირი-
თადად განასხვავებს მუხლში გრძელი ღერძი დამატებითი ხვევით.

სამთავრო: ქვს. № 443 (40 N) (ტაბ. XVII—37) ბრინჯაო; ქვს. № 446
(40 N) (ტაბ. XVII—36) ბრინჯაო. ამ ფიბულას ასაბმელი შვერილი („ჯვა-
რი“) დაზიანებულია და ბუდის აბმა ხელმეორედ, „ძველი წესით“, ხვით უც-
დიათ; ქვს. № 375 (39 N) (ტაბ. XVII—43) რკინა, მრგვალგანიცვეთიანი
მშვილდით. სიგრძე 4,4 სმ. აღსანიშნავია, რომ რკინის ფიბულებს მუხლში
ღერძი უფრო მოკლე აქვთ, ვიდრე ბრინჯაოსას. ერმაკოვის კატალოგი: (ტაბ.
XVII—44,47) № 2170 სამთავრო, № 2155 ყაზბეგი (?), № 2168 წარმომავლო-
ბის გარეშე, № 2189 — 504, 494, 485 თითქოს მანგლისურია, მაგრამ სურათის
ზოგ მშვილდსაკინძს მინაწერი აქვს — Sartichala — სართიჭალა⁴⁵.

განხილული ვარიანტის ფიბულებთან ახლო დგას ბიჭვინტის VII უბანზე
1958 წ. აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფიბულები⁴⁶.

III სერია, III ვარიანტი: მუხლსახსრიანი ჯვრისებრი მშვილდსაკინძები,
თანაბრადმორკალული, ძირითადად ბრტყელი მშვილდით.

სამთავრო: ქვს. № 476 (40 N) (ტაბ. XVII—26) რკინა, ნაკლული; სიგრ-
ძე 3,9 სმ; ქვს. № 427 (40 N) (ტაბ. XVII—40) რკინა, ქსოვილის ნაშთით.
სიგრძე 6,5 სმ; ქვს. № 101 (39 N), ინვ. 12—54:3340 რკინა, ნაკლული. სიგრძე
4 სმ. ქვს. № 140 (39 N) (ტაბ. XVII—27) რკინა. სიგრძე 5,8 სმ; ქვს. № 655
(47 წ.) (ტაბ. XVII—28) ბრინჯაო. სიგრძე 2,5 სმ. ქვს. № 231 (39 N) (ტაბ.
XVII—45) რკინა, ძლიერ ფართო მშვილდით, სიგრძე 5,8 სმ. ქვს. № 486
(40 N) (ტაბ. XVII—31). ქვს. № 612 (46 წ.) (ტაბ. XVII—38) და სხვა.

მოღინახე — (ტაბ. XVII—33) რკინა, ნაკლული.

გურჯაანი — (ტაბ. XIV—11) რკინა.

ყოლოთ: ორმოსამარხი № 26 (ტაბ. XVII—25) ბრინჯაო.

III ვარიანტის მშვილდსაკინძები ისტორიული ეგრისიდან ჯერჯერობით
უცნობია. სრულიად ანალოგიური ფიბულები აღმოჩენილია მინგეჩაურში⁴⁷.

⁴⁴ М. М. Г у н б а. Новые памятники Цебельдинской Культуры. Тб., 1978, таб. LI—
13, V—VI სს. იქვე, გვ. 51. თითქოს მსგავსია ბიჭვინტაში აღმოჩენილი ზოგი ფიბულაც — იხ.
ო. ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ. ტაბ. 1—1. როგორც ჩანს, III სერიის I — II ვარიანტის
ფიბულები მთელს საქართველოში საერთო განვითარების შედეგია, ხოლო შემდგომში, III ვარიან-
ტიდან განვითარების საერთო ხაზს გამოეყო წებელდა. დაახლოებით ასეთივე დაკვირვება აქვს
ამბროსს — იხ. А. К. А м б р о з. Фибулы... გვ. 55.

⁴⁵ იხ. Д. И. Е р м а к о в, Каталог фотографических видов и типов Кавказа, Персии,
Европейской и азиатской Турции. Тифлис, 1896.

⁴⁶ ო. ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი. ტაბ. 1—2 და გვ. 128—129.

⁴⁷ აზერბაიჯანის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი: ინვ. №551, რკი-
ნა; ინვ. № 703 რკინა და სხვა.

III სერია, IV ვარიანტი (ტაბ. XVII—46, 48—61) — ჯვრისებრი, ჩაღრმე-
კილი მშვილდსაქინძები. მათი საერთო ნიშანია ბუდის ასაბმელთან ჩაღრმე-
კილი მშვილდი და მუხლსახსრიანობა. იგი ერთ-ერთ ყველაზე მრავალრიცხოვან
ვარიანტს წარმოადგენს. ამზადებდნენ ბრინჯაოსა და რკინისაგან. ბრინჯაოს
მშვილდსაქინძებს ბრტყელი, შედარებით ვიწრო ნაჭდევებითა და წერტილ-
წრეებით შემკული მშვილდი აქვს და ძლიერ დაბალი, ხშირად წაგრძელებული
ოთხკუთხედის ფორმის ბუდის ასაბმელი. რკინის ფიბულებს კი ზოგჯერ ბრინ-
ჯაოს ფირფიტით შემკული, უმეტესად ფართო და ძლიერ ფართო მშვილდი
აქვთ, ბუდის სარკმელი კი უმეტესად სამკუთხა ფორმისა.

სამთავრო: ქვს. № 209 (38 S) (ტაბ. XVII—50—51, 57) ყველა ბრინჯაო.
ქვს. № 193 (38 S) (ტაბ. XVII—54) ბრინჯაო. ქვს. № 371 (41 S) ინვ. 12—
54:12431 ბრინჯაო. სამკუთხაგანიკვეთიანი ჭდეებით შემკული მშვილდით,
12—54:12436 რკინა. ქვს. № 813 (58 წ.) (ტაბ. XVII—53) რკინა. შედარებით
ვიწრო, მაღალი ბრინჯაოს ფირფიტით შემკული მშვილდით. ქვს. № 78 (38 N)
(ტაბ. XVII—48) რკინა, ფართო მშვილდით. ქვს. № 274 (39N) (ტაბ. XVII—46)
რკინა, ძლიერ ფართო მშვილდით; № 70 (39 N) (ტაბ. XVII—6) რკინა, ფარ-
თო სამკუთხედისებრი მშვილდით, რომელიც შემკულია „თევზიფხურად“,
ვერცხლის გრძელი ფირფიტით. ქვს. № 21 (39 N) (ტაბ. XVII—55) რკინა, ძლი-
ერ მცირე ზომის (სამარხში მასთან ერთად ლეონ I-ის მონეტა) და სხვა.
მრავალი.

ურბნისი — ნაქალაქარი, უბანი XVI—5 (1959 წ.), (ტაბ. XVII—59) ბრინ-
ჯაო, ნაკლული. ბრტყელი, მაღალი მშვილდი შემკულია წერტილწრითა და
ჭვირული სამკუთხედით.

სანთა — თრიალეთის ფონდი, საველე № II—482. რკინა, დაზიანებული
ცხვირით⁴⁸.

ყოლოთი — ინვ. № 4—58—14, რკინისა, ნაკლული.

ანალოგიური მშვილდსაქინძები აღმ. საქართველოს გარდა გვხვდება მინ-
გეჩაურში⁴⁹, დაღესტანში⁵⁰, ჩეჩნეთში⁵¹, თითო-ორიგვარი ჩმისა⁵² და დვინ-
ში⁵³. ჩამოთვლილ პუნქტებში აღმოჩენილი ფიბულების უმეტესობა ძლიერ
ახლოს დგას აღმ. ქართულთან. ისინი ზოგ შემთხვევაში აქედანვე უნდა იყოს
გატანილი (დვინი, ჩმი), ან საერთო წყაროდან მომდინარეობდნენ (მინგეჩაუ-
რი, ხინისლი, ჩეჩნეთ-დაღესტანი).

⁴⁸ შტრ. Б. А. К у ф т и н. Археологические раскопки в Триалети. Тб., 1941, გვ. 22,
და ნახ. 25, 7. მასთან ერთად სამარხში კავადის (488—531) მონეტა და სხვა ინვენტარია — იხ.
იქვე, ნახ. 25—1, 2, 4, 5, 7.

⁴⁹ აზერბაიჯანის სახ. ისტ. მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი: ინვ. № 2323, № 280, № 84, № 703
ყველა რკინა № 710, № 254 და სხვ.

⁵⁰ Д. М. А т а е в. Нагорный Дагестан в раннем средневековье. Махачкала, 1963,
ნახ. 16—5—ბეგთა; აგრეთვე, В. Г. К о т о в и ч. Археологические работы в горном Дагес-
тани. МАД. II. 1961. Махачкала, ნახ. 18, 23 — ლონობი; А. К. А м б р о з. Фибулы... გვ.
55 — ჩირიურტი.

⁵¹ М. Х. Б а г а е в, В. Б. В и н о г р а д о в. Раскопки раннесредневекового моги-
льника у село Харачой. КС №.32, ნახ. 4, 13.

⁵² А. К. А м б р о з. Проблемы... სურ. 15.

⁵³ სომხეთის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის დვინის ფონდი: ინვ. 2325 (46 — დვინი,
65 წ. 1913) 88 — დვინი, 51 წ. — ორივე ბრინჯაოსა. შტრ. А. А. К а л а н т а р я н. Метал-
лические изделия центрального квартала Двина. ИФЖ. 1973, № 3(342), სურ. 11, 5.

6. უგრელიძე, ეხება რა საერთოდ ჯვრისებრ ტიპის ფიბულებს, აღნიშნავს, რომ ისინი IV—V სს. უნდა მიეკუთვნონ. VI—VIII სს. მასალის განხილვისას კი ზოგადად შენიშნავს: „მიუხედავად იმისა, რომ სამთავროს მშვილდსაქინძები ნაირნაირი ვარიანტით არის წარმოდგენილი, ისინი მაინც ერთი სერიის შთაბეჭდილებას სტოვებენ“⁵⁴. როგორც ჩანს, ეს მთლად ასე არ არის. ო. ტყეშელაშვილი მათ აერთიანებს II ჯგუფის I ქვეჯგუფის II ტიპში⁵⁵. ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ II ჯგუფი ფაქტიურად „ნაკრებია“ სხვადასხვა ჯგუფისა და სერიის მშვილდსაქინძებისა: აქაა ბუდეაბმული, ჰვინტიანი და სხვ. მშვილდსაქინძები. ა. ამბროზი აღნიშნავს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში V ს. II ნახ. და VI სს. ფართოდ გავრცელებულია ჯვრისებრი, „ჩახრილი“ მშვილდსაქინძები (უმეტესად სახსრიანები), რომელთაც გაძლეს აქ VIII—IX სს-მდე.

შემახასა და დაღესტანში აღმოჩენილი ანალოგიური ფიბულების თარიღად მას VII ს. მიაჩნია⁵⁶. ჯვრისებრი ფიბულები საერთოდ ქართული მოვლენა ჩანს (ამ სიტყვის ფართო ისტორიულ-კულტურული გაგებით). რაოდენობრივი და ტიპოლოგიური მრავალფეროვნება მიგვითითებს, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ფიბულები წამყვანი და განმსაზღვრელნი ჩანან მის მეზობელ ოლქებში აღმოჩენილთათვის. დასაზუსტებელია ამბროზის და სხვა ავტორთა მიერ შემოთავაზებული აღმ. ქართულ ჯვრისებრ ფიბულათა თარიღი, რასაც ქვემოთ შევეხებით.

I ჯგუფი, IV სერია — ბუდეაბმული ფიბულები, რომელთაც მშვილდი შუა ადგილას ძლიერ აქვთ გაფართოებული: ოვალურად, წრიულად ან იშვიათად კვადრატულად. მათ ნაწილს გაფართოებული მშვილდი დაფანჯრული აქვს, მუხლის მოწყობილობის მიხედვით კი განირჩევიან მუხლზამბარიანები და მუხლსახსრიანები.

ვარიანტი I A — მრგვალი ან ოვალური დაუფანჯრავი მშვილდით, მუხლზამბარიანები.

სამთავრო: ქვს. № 153 (39 N) (ტაბ. XIII—1) რკინა. ქვს. № 557 (46 წ.) (ტაბ. XIII—13) რკინა, ნაკლული.

ვარიანტი I, მუხლსახსრიანები — სამთავრო: ქვს. № 522 (46 წ.) (ტაბ. XIII—17); ქვს. № 130 (39 N), ინვ. 12—54:3451 რკინა. ფრაგმენტი. ქვს. № 314 (39 N) (ტაბ. IX—29) რკინა, ნაკლული.

ვარიანტი II — სხვადასხვა სახეობად დაფანჯრული მრგვალი მშვილდით.

მარტაზისხევი: (ტაბ. XII—3) რკინა, ნაკლული, მშვილდზე გამოსახულია წრეში ჩასმული ვარდულა⁵⁷.

სამთავრო: ქვს. № 169 (39 N) (ტაბ. XII—12) რკინა. ფრაგმენტი. მარტაზულის ანალოგიურია: ქვს. № 129 (39 N) (ტაბ. XI—26, 27) რკინა, ფრაგმენტი, „წრეში ჩასმული ჯვარი“. ქვს. № 174 (38 N) (ტაბ. X—2) რკინა, დაზიანებული. წრეში ჩასმული რვაფურცლა „ყვავილი“, მუხლსახსრიანი(?).

⁵⁴ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 51, 77.

⁵⁵ ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს სამაროვნის... მშვილდსაქინძები... გვ. 310—311, ტაბ. I, სურ. 2—15—17.

⁵⁶ იხ. А. К. Амброз, Фибулы... გვ. 55.

⁵⁷ შდრ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. მარტაზისხევიში აღმოჩენილი...

ურბნისი: ხის სარკოფაგი № 25, XXXV უბანი (ტაბ. II—2), რკინა, დაზიანებული. წრეში ჩასმული „მზე“. მუხლზამბარიანი⁵⁸.

ვარიანტი II — კვადრატული მშვილდი ორმწკრივი ოთხკუთხედების ბადით — სამთავრო, ქვს. № 564 (46 წ.) ინვ. 12—54:6786 რკინა, ნაკლული.

მოდინახე: ტაბ. XII—15.

IV სერიის ფიბულების ზუსტი ანალოგები ქართლის გარეთ ჩემთვის უცნობია. მსგავსია სოფ. განთიადში (გაგრასთან) აღმოჩენილი მუხლზამბარიანი, ორწილადი, ბრინჯაოს ბუდეაბმული მშვილდსაკინძი⁵⁹ (ტაბ. XIII—16). მისი მშვილდის შუა ნაწილი წერტილებითა და V-სებრი ამოჭრილი სახეებით შემკულ დისკოს წარმოადგენს⁶⁰. I ჯგუფის (ბუდეაბმული) მშვილდსაკინძების ადრეულ პროტოტიპად მკვლევარები ერთხმად აღიარებენ საშუალო ლატენის ფიბულებს⁶¹. თვით ბუდეაბმული მშვილდსაკინძები კი სპეციფიკური მოვლენაა ჩრდ. შავიზღვისპირეთისათვის. მათი ფორმირება და დამზადება ახ. წ. I ს. დაიწყო ამ ოლქში⁶². მახლობელ ხანაშივე ვარაუდობს დას. საქართველოში ბუდეაბმულ მშვილდსაკინძთა ადგილობრივი წარმოების გაჩენას ო. ტყეშელაშვილი⁶³. ამბროზის აზრით, II—III სს. დას. საქართველოში თავისებურ ბუდეაბმულ მშვილდსაკინძთა წარმოება დაუწყიათ, არაუგვიანეს III ს. აფხაზეთშიც. ჩრდილო შავიზღვისპირეთში კი III ს. შეწყდა რკალისებურ, ორწილად ბუდეაბმულ მშვილდსაკინძთა დამზადება, რომელიც ჩრდილო კავკასიასა და აფხაზეთს IV ს-მდე შემორჩაო⁶⁴.

არ უნდა იყოს მართებული ამბროზის ცდა დას. საქართველოსაგან გამოყოს აფხაზეთი მშვილდსაკინძთა განვითარების მხრივ. უფრო შორს წავიდა ი. ვორონოვი — დას. საქართველოს კომპლექსებიდან ჩხოროწყუ წებელდის კულტურის ადრეულ ეტაპს მიაკუთვნა⁶⁵. უნდა შევნიშნოთ, რომ ფიბულებისა და ზოგიერთი სხვა მასალის მხრივ წებელდისა და ჩხოროწყუს ანალოგები უფრო სამხრეთითაც მიიწევს. ამბროზსა და ვორონოვს მხედველობიდან გამორჩათ ურეკის მასალა, რომლის ანალოგიებს აფხაზეთში მიუთითა ვ. ლექვინაძემ⁶⁶. ჩვენ დავუმატებთ, რომ ჩხოროწყულ მასალაში გამოირჩევა ერთი ფიბულა (ამბროზი და ვორონოვი, როგორც ჩანს, ჩხოროწყული ნივთების შესახებ მხოლოდ ხოშტარიაშვილი პუბლიკაციით მსჯელობენ), რომლის ცხვირის ზედა

⁵⁸ შდრ. ლ. კილაშვილი. ურბნისი... გვ. 75.

⁵⁹ ფიბულის ფოტო და მასთან დაკავშირებული ცნობები მოგვაწოდა ისტ. მეცნ. დოქტ. გ. ლორთქიფანიძემ, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ.

⁶⁰ იგივე ფიბულა — იხ. Г. К. Шамба. Археологические разведки 1967 года в Гагрском районе. МАИА, Сухуми, 1974, ნახ. 3. ანალოგიური ფიბულა აღმოჩენილია გაგრის მიდამოებში იმპერატორ პონორიუსის (395—423) მონეტასთან ერთად — იხ. А. А. Спичин. Могильник V века в Черноморье. ИАК. № 23, ნახ. 15.

⁶¹ А. К. Амброз დასახ. ნაშრომი, გვ. 93—94; ა. კალიტინსკით — ძვ. წ. I ს. ბოლოს თუ ახ. წ. I ს. დასაწყისში — იხ. А. П. Калитинский. დასახ. ნაშრომი, გვ. 206.

⁶² ო. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშრომ. გვ. 316—317.

⁶³ ო. ტყეშელაშვილი. იქვე. გვ. 315, 92—93. ტაბ. 161—6—11

⁶⁴ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრომი. გვ. 94—95. ზოგი ავტორის მიხედვით ორწილადი ბუდეაბმული ფიბულები დუნაისპირეთში გაჩნდა — Ch. Giacomu, Über die Fibel mit umgeschlagenem Fub in Dacien. «Dacia», XV. 1971, გვ. 235—268 (სკრიპკინით გვ. 108).

⁶⁵ Ю. Н. Воронov. Тайна..., გვ. 135 და ნახ. 50. უნდა შევნიშნოთ, რომ „წებელდის კულტურის“ არეალში ჯერჯერობით სრული „ჩხოროწყული კომპლექსი“ არაა აღმოჩენილი.

⁶⁶ В. А. Леквинадзе. Богатое погребение конца IV века из Уреки. СА. № 4. 1975, გვ. 119, ნახ. 1, г, д, е, ж, з.

ნაწილი ვერტიკალურად ბრტყელია (ტაბ. VI—4), ისევე როგორც ურეკისა (ტაბ. VI—9) და აბგიძრახუს № 37 სამარხის (ტაბ. VI—10) ფიბულებისა⁶⁷. აღნიშნული დეტალი მიუთითებს მათ გენეტიკურ ერთობაზე. გარდა ამისა, აღმოსავლეთ საქართველოს მასალებში ჩვენ გამოვყავით I ჯგუფის I სერიასა, II სერიის I და II ვარიანტებსა და III სერიის I და II ვარიანტებში წებელდურის ანალოგიური ფიბულები. როგორც ჩანს, I—VI სს. მანძილზე, განსაკუთრებით კი IV ს-დან ფიბულების მხრივ საქართველოს ყველა რეგიონი მეტ-ნაკლებად (აფხაზურიითურთ) ერთიან სურათს იძლევა. ამდენად, არ მიგვაჩნია მიზანშეწონილად აღნიშნული პერიოდისათვის აფხაზეთის გამოყოფა მატერიალური კულტურის ამ დეტალით⁶⁸ საქართველოს სხვა ნაწილებისაგან.

აღმ. ქართული I ჯგუფის მშვილდსაკინძების შედარება-ანალოგიების საფუძველზე შეიძლება დარწმუნებით თქმა, რომ მისი საწყისი ეგზემპლარები იბერიაში დასავლეთ საქართველოდან გავრცელდა. ეს აზრი ჯერ კიდევ ო. ტყეშელაშვილმა წამოაყენა⁶⁹, მაგრამ მას აკლია არგუმენტაციის სისრულე და თარიღის სიზუსტე. ახლა კი, როგორც დავრწმუნდით, დას. საქართველოს ანალოგიური I სერიის ფაბულების აღმოჩენის ფაქტი ქართლში იშვიათობის რიგისაა, ხოლო IV ს-ის II და III სერიის მშვილდსაკინძების აღმოჩენა

⁶⁷ იხ. М. М. Т р а п ш. Культура.. ტაბ. XVII-6 და В. А. Л е к в и н а д з е. დასახ. ნაშრომი. ნახ. 1—г, д; ჩვენს მიერ საგანგებოდ მითითებული ჩხოროწყული ფიბულა კი ნინო ხოშტარის ნაშრომში, სამწუხაროდ, გამოქვეყნებული არაა. იგი ჩვენ ვნახეთ და ჩაეხატეთ ფოტოს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში მუშაობისას.

⁶⁸ ჯერჯერობით ყველაზე დიდ საცდურს, „წებელდის კულტურის“ გამოყოფისას, ქმნის ძაბრისებურპირიანი დოქები. ამ „კულტურის“ სხვა დეტალები: იარაღი, მინა, სამკაული, დამარხვის წესი და სხვ. დას. საქართველოს სხვა ოლქისთვისაც არაა უცხო; მით უმეტეს მცდარია ი. ვორონოვის მიერ შემოთავაზებული რთული ეთნოგენეტიური „სურათები“ კოლხეთის მთელი ისტორიისათვის. ავტორი ხშირად არ ერიდება დილეტანტიზმსა და „აკრძალულ“ ხერხებსაც კი. კერძოდ, ვორონოვის მიხედვით, აკად. გ. მელიქიშვილი წერს: «Перемещение... древней (мифической) Колхиды на р. Риони является продуктом позднего осмысления...» — იხ. Ю. Н. В о р о н о в. დასახ. ნაშრ. გვ. 139. სინამდვილეში უნდა იყოს: «Помещение политического центра древней (мифической) Колхиды на р. Риони является, несомненно, продуктом позднего осмысления, когда этот центр на самом деле переместился сюда. იხ. Г. М е л и к и ш в и л и. К истории древней Грузии. Тб., 1959, გვ. 213. ვფიქრობთ, თვალნათლივ ჩანს გამოყენებული ლიტერატურის გაყალბება. სხვაგან ვორონოვი ამტკიცებს რა, რომ ვახტანგ გორგასალს არ შეუერთებია აფხაზეთის აღმოსავლეთი ნაწილი, ე. ი. აფშილეთი, იშველიებს ქართლის ცხოვრებას: «...Отрывок из «Жизни Грузии», на основании которого могут быть, сделаны эти выводы, относится ко времени значительно более позднему, когда под Абхазией /«Апхазети»/ понималась вся Западная Грузия /46,31/. Согласно этому отрывку, Вахтанг захватил «крепости вплоть до Цихе-Годжи» т. е. подошел к Цихе-Годжи не с запада, а с востока», გვ. 145. სინამდვილეში „ქართლის ცხოვრება“ (I, თბ., 1955, გვ. 150—157) მოგვითხრობს, რომ ვახტანგმა დარიალის გზით ილაშქრა ოსეთში, მოარბია პაქანიკეთი და ჯიქეთიც, დაუდო ზავი ოსებს. აქ მყოფმა თავისი და მირანდუხტი და გათავისუფლებული ტყვეები „წარმოგზავნა გზასა დარიალისასა და თვთ სპითა დიდითა ქართლისათა წარმოვიდა გზასა აფხაზეთისა(ეს ჩრდილო კავკასიიდან კოდორის ხეობაზე, წებელდაში გადმოსასვლელი გზაა—ნ. ა.)... და სამწუელ წარტყუნნა ყოველნი ციხენი აფხაზეთისანი ვიდრე ციხე გოჯამდე...“ აქედან აშკარაა, რომ ვორონოვის სურვილის საწინააღმდეგოდ, ქართლის ცხოვრების მიხედვით, ვახტანგ გორგასალი სწორედ დასავლეთიდან მისდგომია ციხე-გოჯს. ლიტერატურისა და წყაროების ასეთი გაყალბება ვორონოვს სჭირდება, რათა ქართველთა კვალი წაშალოს აფხაზეთში და მთელს დასავლეთ საქართველოში. ასეთი „შეცდომების“ მაგალითების მოყვანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ ჩვენი ნაშრომის მოცულობა და დანიშნულება მეტის საშუალებას არ გვაძლევს,

⁶⁹ ო. ტყეშელაშვილი. მშვილდსაკინძები. გვ. 318.

სისტემატური ხასიათის მოვლენაა აღმ. საქართველოში. უნდა აღინიშნოს, რომ II სერიის II ვარიანტის ფიბულებს ქართლში ჩრდ. კავკასიიდან უნდა შემოეღწიათ (იხევე როგორც დას. საქართველოში — წებელდაში). შეიძლება ამ გზაზე მიუთითებს „ქამანჩისებური“ („смычковая“) ფიბულის აღმოჩენის ფაქტი სტირფაზის № 18 სამარხში (1964 წ. გათხრები) (ტაბ. III—29)⁷⁰. ასეთი მშვილდსაკინძები დას. საქართველოში არ გვხვდება. გვიანანტიკურ ხანაში ისინი ბლომადაა ჩრდ. შავიზღვისპირეთში, საიდანაც ჩრდილო კავკასიაში გავრცელებულა⁷¹. მთელი I—IV ს. მანძილზე ქართლში ფიბულების გავრცელების ჩრდილოური გზის ნაკლებაქტიურობის შესახებ მეტყველებს ალბათ ის, რომ ქართლში ძლიერ იშვიათია, ან სულაც არ გვხვდება აღნიშნული ხანისათვის ჩრდ. კავკასიაში ფართოდ გავრცელებული, ზოგჯერ კი მხოლოდ ამ ოლქისათვის დამახასიათებელი ფიბულების ტიპები, როგორებიცაა: „აეცისა“, T-სებრი, ფიბულების „ხახვისთავა“ ვარიანტი და, რაც მთავარია, იქ II—III სს. (ნაწილობრივ IV ს.—შიც) ძლიერ ფართოდ გავრცელებული „მკვეთრადპროფილირებული“ მშვილდსაკინძები. მნიშვნელოვან შემოღწევას რომ ჰქონოდა ადგილი ქართლში I—IV სს. მანძილზე ჩრდილოეთიდან, ვფიქრობთ, სწორედ ამ დეტალში უნდა ეჩინა თავი. ფიბულებთან დაკავშირებული მონაცემები კი ამის საწინააღმდეგოდ მეტყველებენ. რაც შეეხება I ჯგუფის II სერიის II ვარიანტის ფიბულებს, ისინი IV ს. ბოლოთი და V ს. თარიღდებაან და ჩრდილო კავკასიიდან ვრცელდებიან ქართლში⁷².

განხილულ მშვილდსაკინძთა შორის სავარაუდო შემოტანილ ეგზემპლართა გამოყოფა ჭირს; როგორც ჩანს, ქართლში სწრაფად აითვისეს სიახლე და თავის „ხელწერა“ დააჩნიეს შემოტანილი ნიმუშების მიხედვით დამზადებულ ნივთებს. საყურადღებოა ისიც, რომ აქ აღმოჩენილი ფიბულების ძირითადი ნაწილი მცირე ზომისაა, განსხვავებით თუნდაც წებელდის, აგრეთვე ჩრდ. კავკასიისა და სამხრეთ რუსეთის ბევრი ოლქის ფიბულებისაგან, რაც, ჩვენი აზრით, უფრო ცივილიზებულობის (უფრო ფაქიზი ქსოვილის სამოსს შეესაბამებოდა) რიგის ფაქტი უნდა იყოს. მშვილდსაკინძთა დამზადების ტექნიკის სწრაფ ათვისებაზე უნდა მიუთითებდეს ისიც, რომ ბრინჯაოს ეგზემპლართა გვერდით აღმ. საქართველოში დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი რკინის ფიბულები. ასეთი რამ ჩემთვის ცნობილი თითქმის არც ერთი ოლქისთვის არაა დამახასიათებელი. ანალოგიური მოვლენა მხოლოდ მინგეჩაურის ფიბულებზე დაკვირვებისას შევნიშნეთ.

ჯგუფი II. ქვინტიანი მშვილდსაკინძები

(ტაბ. XIX—1—40)

მას ახასიათებს მთლიანი ბუდე, წვერზე წანაზარდით, პატარა აშვერილი სპირალის ან ბურთულის სახით. აღმ. საქართველოში აღმოჩენილი ქვინტიანი ფიბულების მშვილდი დაბალი ან საშუალო სიმაღლისაა; უმეტეს ნაწილს

⁷⁰ Б. В. Т е х о в. დასახ. ნაშრ. ნახ. 101—3. იგი აქ IV ს. „მსხლისებრ“ დოქთანაა კომპლექსში.

⁷¹ А. К. А м б р о з. Фибулы... გვ. 47.

⁷² იქვე. გვ. 26—27, 95, ტაბ. 8, 12—22; ტაბ. 20, 4 ტაბ. 26, 1; ტაბ. 27, 3. რაც შეეხება მუხლისებურად გადრეკილ, ძლიერად პროფილირებულ ფიბულებს, ისინი თარიღდებიან III ს. და IV ს. დასაწყისით — იხ. გვ. 95.

შემადლების ცენტრი მუხლისკენ ან შუა ნაწილში აქვს. განავკვეთში ბრტყელი ან დაბალი, სამკუთხა მშვილდით; მუხლი ზამბარიანი ან სახსრიანი აქვს.

II ჯგუფი, I სერია, ვარიანტი I A (ტაბ. XIX—1—3, 5, 6). ბრტყელი, საშუალო სიმაღლის მშვილდის უმაღლესი წერტილი ძირითადად მუხლისკენაა, ცხვირისკენ კი თანაბრად ვიწროვდება. მშვილდის ბოლოამოდარულ, გადახვეულ მუხლში გაყრილია ღერძაკი, რომელსაც ეხვევა ზამბარიანი ენა.

სამთავრო: ქვს. № 767 (57 წ.), ტაბ. XIX—1. ქვს. № 116 (38 N) ტაბ. XIX—6. ქვს. № 67 (38 N) ტაბ. XIX—5. ჰვინტმოტეხილი. ქვს. № 713 (48 წ.) ტაბ. XIX—3 და სხვ.

სართიჭალა — ერმაკოვის კატალოგის № 2189.

სტირფაზი — ტაბ. XIX—2⁷³.

ანალოგიები — ჩრდ. კავკასია⁷⁴.

სერია I, ვარიანტი IB — მრგვალგანზევითიანი მშვილდით, მუხლზამბარიანი.

სტირფაზი — სამარხი № 8 (1955 წ.) ტაბ. XIX—4⁷⁵.

ურბნისი — ნაქალაქარი, უბანი XVI—3 (1958 წ.) ტაბ. XIX—7. სტირფაზულისაგან განსხვავდება ცხვირზე „საფეხურებით“ და ნაქდები ჯვრით — X (ქრიზმა?)⁷⁶.

ანალოგიები: „წებელდის ტიპის“ სამაროვნები⁷⁷, ჩრდ. კავკასია⁷⁸.

ამბროზის მიხედვით, მცხეთაში ჰვინტიანი მშვილდსაკინძები გავრცელდა მხოლოდ VI ს.⁷⁹ ეს თარიღი ძირითადად მისაღები ჩანს, თუმცა სტირფაზის № 8 სამარხი, შესაძლოა, V ს-საა (იხ. საყურებთან), ურბნული აღმოჩენილია VI ს. ბოლოსა და VIII ს. ფენაში. VII ს. II ნახ. უნდა იყოს ქვს. № 713; ფიბულა აქ იგვიანებს. როგორც ჩანს, ჰვინტიანი მუხლზამბარიანი ფიბულების ძირითადი ნაწილი VI—VII სს. მიჯნაზე გავრცელდა ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში და მალევე დაუწყიათ მუხლსახსრიანი ვარიანტების კეთებაც (რომლებიც, თავის მხრივ, ძირითადად ქართლისათვის ჩანს დამახასიათებელი).

ო. ტყეშელაშვილი განხილულ ფიბულებს აერთიანებს გარდამავალი II ჯგუფის II ქვეჯგუფში ბუდეაბმულ და სხვა განსხვავებულ მშვილდსაკინძებთან ერთად, ათარიღებს IV—V სს.⁸⁰ (როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ასეთი კლასიფიცირება მიუღებელია).

II ჯგუფი, II სერია (ტაბ. XIX—8—33), ჰვინტიანი მუხლსახსრიანი მშვილდსაკინძები. იგი დამახასიათებელი ნივთია აღმოსავლეთ საქართველოს

⁷³ იხ. P. X. Гаглов, დასახ. ნაშრომი. ტაბ. I, 24—25.

⁷⁴ ერმაკოვის კატალოგი № 5711, «Осетия»; П. Уварова, МАК VIII. таб. XXXVIII-10, 11 კუმბულთა; А. К. Амброз. Фибулы ...ტაბ. 6, 2—3.

⁷⁵ Б. В. Техов, დასახ. ნაშრ. ნახ. 97—5, ათარიღებს V ს. ბოლო VI ს., გვ. 262.

⁷⁶ ლ. ჭილაშვილი. დასახ. ნაშრ., სურ. 57,3 და გვ. 127.

⁷⁷ М. М. Трапш, დასახ. ნაშრ. ტაბ. XXV—2, აბგიძარახუ, სამარხი № 47. Ю. Н. Боноров, დასახ. ნაშრ. ნახ. 42—24, წიბილიუმი.

⁷⁸ А. К. Амброз, დასახ. ნაშრ., გვ. 47 და ტაბ. 6, 4.

⁷⁹ იქვე. გვ. 46.

⁸⁰ ო. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 311, ტაბ. I, სურ. 2 და გვ. 329. აღსანიშნავია, რომ სტირფაზული ჰვინტიანი ფიბულის გარდა, რომელიც შეიძლება V ს. იყოს, არც სამთავროს, არც ურბნისის და სხვა IV—V სს. სამარხებში ჰვინტიანი ფიბულები აღმოჩენილი არაა.

VI—VIII სს. ძეგლებისათვის. უეჭველია, განვითარდა კვინტიან, მუხლზამ-
ბარიან მშვილდსაკინძთაგან.

ამ სერიის ფიბულებს შორის პრინციპული სხვაობა არ შეიმჩნევა. განმას-
ხვავებელია ზოგი ნიშანი: მშვილდის განივკვეთი — ბრტყელი ან სამკუთხა,
ცხვირის ქედზე კოპი, ბურთულები ღერძაკზე ან ნემსის ძირზე; ამ ნიშნით
განიჩვენებენ ორბურთულიანი და სამბურთულიანი მშვილდსაკინძები. ეს ელე-
მენტი მათ, შესაძლებელია, ისესხეს T-სებრ ფიბულებისაგან, რომელთაგანაც
თანაარსებობენ.

II ჯგუფი, II სერია, ვარიანტი I (ტაბ. XIX—8—21). ახასიათებთ: ზომიერ-
რად მორკალული, ნახევარწრიული ან სამკუთხაგანივკვეთიანი, მაღალი ან სა-
შუალო სიმაღლის მშვილდი. ბრინჯაოს ეგზემპლარებს მშვილდი ზოგჯერ დაქ-
დებული, ან „ფაცეტებით“ აქვთ შემკული. ბუდის თავზე (ცხვირზე) ხშირად
კოპი („კეხი“) აზის. ბოლოში მეტ-ნაკლებად გაფართოებული, ჩალარული
მუხლი დახვეულია, რომელშიც ძირზე ბრტყელშვერილიანი ენა (ნემსი) მაგრ-
დება ღერძის საშუალებით. ღერძის ბოლოები დაბრტყელებულია ან ბრინ-
ჯაოს ნახევარსფეროვებითაა „ჩაკეტილი“. ენის ძირას დაბრტყელებული ფირ-
ფიტა ზამბარის მაგივრობას სწევს. იგი შიგნიდან ებჯინება მშვილდის სიბრტ-
ყეს ჩაკეტვისას. ბრინჯაოს ფიბულებსაც კი ხშირად ნემსი რკინისა აქვთ. ბრინ-
ჯაო (ან სპილენძი) შედარებით რბილია და შვერილი მალე დაკარგავდა თავის
ფუნქციას, რკინა კი უფრო ელასტიურია და შედარებით მეტხანს იქნებოდა
ხმარებაში.

სამთავრო: ქვს. № 633 (47 წ.), ტაბ. XXIV—18, რკინა. სიგრძე 2,8 სმ;
ქვს. № 329 (39 N), ინვ. 12—54: 4008 ბრინჯაო. სიგრძე 3,5 სმ; ქვს. № 412
(40 N), ტაბ. XXIV—2, რკინა, მაღალი მშვილდით; ქვს. № 348 (39 N), ინვ.
12—54: 4046 რკინა. საშუალო სიმაღლის ფართო მშვილდით, რომელზეც
ბრინჯაოს ფირფიტაა დაკრული. სიგრძე 3,6 სმ; ქვს. № 645 (47 წ.) ინვ. 12—
54: 7720 ბრინჯაო რკინის ენით, სიგრძე 3,2 სმ; ქვს. № 224 (38 S) ტაბ.
XIX—14, ბრინჯაო, ბრტყელი მშვილდი გასწვრივი ორი კრილით და დაკბი-
ლული გვერდებით. სიგრძე 4 სმ; ქვს. № 699 (47 წ.), ტაბ. XXXI—27, რკინა.
სიგრძე 3,5 სმ; ქვს. 426 (40 N), ტაბ. XIX—10, ბრინჯაო⁸¹.

ურბნისი: ინვ. 1—57: 592, X უბანი (1954 წ.), ბრინჯაო, სიგრძე 4,2 სმ;
ინვ. 1—57: 772, XVI უბანი (1955 წ.), რკინა. სიგრძე 8 სმ; ინვ. 1—55: 1269.
რკინა. სიგრძე 5 სმ⁸².

რუსთავი: d. ფ. № 47, 46 წ. № 6 ქვისსამარხი. ბრინჯაო რკინის ენით. სიგრ-
ძე დაახლ. 2 სმ.

ერწო: მაგრანეთი, „საცხვრე გორი“, № 1 სამარხი⁸³; თრანი, ადგილი „ბა-
ღები“, № 4 სამარხი, ბრინჯაო.

ყაზბეგი(?) — ერმაკოვით № 2174 რკინა.

სართიჭალა (?) — ერმაკოვით № 2189—555.

⁸¹ სამთავროს ყველა ფიბულის ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს. აქ დავკმაყოფილებით დასა-
ხელებულებით.

⁸² იხ. ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 57—1, 2.

⁸³ იხ. რ უ ს უ დ ა ნ გ ა ბ ი დ ა უ რ ი. ერწოს მხარე ადრეფეოდალურ ხანაში (სადიპლომი
ნაშრომი). თბ., 1975, ტაბ. III, 2.

ანალოგები ჩრდ. კავკასიაში გვხვდება⁸⁸.

II ჯგუფი, II სერია, III ვარიანტი. იხ. ტაბ. XIX—41 — მასში ვაერთიანებთ ორიოდ მშვილდსაქინძს, რომლებიც II ვარიანტის ფიბულების ანალოგიურია, მაგრამ აშკარად განმასხვავებელი გენეტიკური ნიშანი გააჩნიათ, დამახასიათებელია პროფილი: ცხვირისკენ წახრილი, ე. ი. მშვილდის უმაღლესი წერტილი ჰვინტისკენ აქვთ და არა შუა, ან მუხლის მხარეს, როგორც ეს ახასიათებთ I და II ვარიანტის ფიბულებს. ბუდის ფირფიტაც უფრო ვიწრო ან კვადრატული აქვთ, ვიდრე განხილულებს, მშვილდი კი უმეტესად ფართო და ბრტყელი. ეს ფიბულები აღმ. საქართველოსთვის დამახასიათებელი არ არის. სულ 3-ოდე ცალია აღმოჩენილი.

რუსთავი — ნაქალაქარი, მე-2 თხრილი, მე-4 ოთახი (27, V—56 წ.) — ბრინჯაო.

ხევი: ყაზბეგი—შემთხვევითი ნაპოვნის⁹⁵ ჯუთა—ერმაკოვის კატალოგის № 2165.

მსგავსი მშვილდსაქინძები ტიპურია ჩრდილო კავკასიისათვის⁹⁶. აღსანიშნავია, რომ ორთავე ფიბულა, აღმოჩენილი ხევში, „სალტოვური“ ტიპის ნივთებთანაა კომპლექსში⁹⁷. მშვილდსაქინძებიც სალტოვო-მაიაცკის კულტურის სინქრონული ხანით უნდა დათარიღდეს — VIII ს. II ნახ. — IX ს.

II ჯგუფი, III სერია. ბურთულებიანი მშვილდსაქინძები (ტაბ. XIX — 34—40). მათ ჰვინტში ბურთულებიანი ღერძაკი აქვთ გაყრილი. ზოგიერთს ბურთულების რაოდენობა ემატებათ ცხვირის ორთავე მხარეს.

ვარიანტი I — მუხლზამბარიანები.

სამთავრო: ქვს. № 31¹ (39 N) (ტაბ. XIX—35) ბრინჯაო. ქვს. № 351 (39 N) (ტაბ. XIX—37) ბრინჯაო. ქვს. № 604 (46 წ.) (ტაბ. XIX—34) ნაკლული.

ერმაკოვის კატალოგის № 2150—152. სამთავრო (?) (ტაბ. XIX—40) ნახშირგორა⁹⁸.

სტარ.ფაზი — ტაბ. XIX—36⁹⁹.

ვარიანტი I A — მუხლსახსრიანები.

სამთავრო: ქვს. № 61 (38 N) (ტაბ. XIX—39) რკინა. ქვს. № 436 (40 N) (ტაბ. XIX—36) რკინა. მშვილდზე ბრინჯაოს ფირფიტით.

ვარიანტი II, დიდი ზომის (8,2 სმ) ბრინჯაოს ფიბულა. იხ. ტაბ. XIX—42 — მშვილდი სამკუთხა, ამობურცული ფორმისაა, ქედზე ნაჭდევი გეომეტრიული ორნამენტით. დაკბილული „ცხვირი“ ფუყე ბიკონუსური „ჰვინტით“ მთავრდება. ბუდის ფირფიტის ორივე მხარეს ორ რიგად, წყვილ-წყვილი ასეთივე ბიკონუსური ფუყე „ბურთულა“ დამაგრებული. ანალოგიური

⁹⁵ ლ. შ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ კალთების მოსახლეობის კულტურა ძვ. წ. VI—I ს. თბ., 1967 (საკანდიდატო დისერტაცია). ტაბ. XVIII—3 მარჯვნივ.

⁹⁶ А. К. А м б р о з. Фибулы... ტაბ. 6,6; П. У в а р о в а. МАК, VIII, таб. VI—6, ყობანი.

⁹⁷ ლ. შ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XVIII—3 და ტაბ. XIX—1,3 და სხვ. შდრ. С. А. П л е т н е в а. От кочевии к городам. 1967, ნახ. 29, კერამიკა; ტაბ. 3, მძივები; ტაბ. 36, სარკეები; ნახ. 37, სარკეები; ნახ. 49, ამულეტები.

⁹⁸ იხ. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე. ადრეფეოდალური ხანის სამარხი სოფელ ნახშირგორადან, თბ., 1958 (სადიპლომო ნაშრომი).

⁹⁹ Р. Х. Г а г л о е в. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 1—20.

„ბურთულეებითა“ შემკული მუხლის დერძაკის ბოლოებიც. მუხლსახსრიანი უნდა ყოფილიყო (ენა დაკარგული აქვს). აღმოჩენილია თუშეთში, შენაქოში¹⁰⁰. საქართველოს სხვა რეგიონებიდან ასეთივე ფიბულები ჯერჯერობით უცნობია. გვხვდება ჩეჩნეთსა¹⁰¹ და დაღესტანში¹⁰².

ჰვინტიან მშვილდსაკინძთა გენეზისისათვის. მათი ჩამოყალიბება I ს. დაიწყო ყირიმსა და ყუბანზე. შემდეგ გავრცელდა ქვემო ვოლგასა და ჩრდ. კავკასიაში. V—VII სს-სთვის მისი არეალი შემოიფარგლა კავკასიით¹⁰³.

დას. საქართველოში ადრეული ვარიანტის ჰვინტიანი მშვილდსაკინძები (ისინი არ შეგვიტანია ჩვენს კლასიფიკაციაში) აღმოჩენილია სოფ. ლიას ახ. წ. დასაწყისის № 5 სამარხში¹⁰⁴. საქართველოში ამის შემდეგ ვიდრე ადრეფეოდალურ ხანამდე ისინი აღარ ჩანან¹⁰⁵. აღმ. საქართველოს ჰვინტიან მშვილდსაკინძთა შორის ყველაზე ადრეული სტირფაზში აღმოჩენილი უნდა იყოს (V ს?). IV—V ს. კარგად დათარიღებულ ქართლის სხვა სამაროვნებში ანალოგიური ნივთი უცნობია. მხოლოდ VI ს. ბოლოდანაა სავარაუდებელი მათი (II ჯგ. I ს. IA ვარ. და B ვარ.) ფართოდ გავრცელება აღმ. საქართველოში ჩრდილო კავკასიიდან. ქართლში მალე დაუწყიათ მათი მუხლსახსრიანი ვარიანტების კეთება (II ჯგ. — II ს. — 1 ვარ., II ჯგ. — II ს. II ვარ.) და ანალოგიური მშვილდსაკინძები, აღმოჩენილი როგორც დას. საქართველოში (აფხაზეთი), ისე ჩრდ. კავკასიაში, აღმ. ქართული „ექსპორტის“ საგანი უნდა იყოს¹⁰⁶. VIII ს. დასაწყისში აღმ. საქართველოში ჰვინტიანი მშვილდსაკინძები (და საერთოდ მშვილდსაკინძები) თანდათან დეგრადაციას განიცდიან და „კვდებიან“. II ჯგ. II ს. III ვარიანტის თითო-ორთა მშვილდსაკინძი კი, რომელთა არსებობა ნომადევნო ხანას განეკუთვნება, კვლავ ჩრდილოკავკასიური იერისაა და იქედანვე უნდა მოხვედრილიყო ჩვენში¹⁰⁷.

¹⁰⁰ იხ. რ. დოღაბერიძე. არქეოლოგიური მასალა სოფ. შენაქოდან. თბ., 1973, ტაბ. XVII—7, გვ. 53.

¹⁰¹ А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 15, VIII—IX სს.—ჩინუხოი.

¹⁰² Д. М. Атаев. Нагорный Дагестан. 1963, ტაბ. 16—4 და გვ. 38 — ბეჭთა: ნახ. 9—3, გვ. 101 — გალლა — VIII—X სს. А. К. Амброз. Фибулы. ტაბ. 6—7, 9, გვ. 46 — «Дагестанские локальные формы», ამათგან 6, 7 თუშურის ანალოგებია.

¹⁰³ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

¹⁰⁴ ლ. შიოთლანაძე. არქეოლოგიური აღმოჩენები... 1973, გვ. 71, სამარხში მასთან ერთად I ს. დასაწყისის რომაულპროვინციული ტიპის ფიბულაა—შდრ. А. К. Амброз. Фибулы. 1966, გვ. 27, ტაბ. 4, 22 — ძვ. წ. I ს. ბოლო ახ. წ. I ს.

¹⁰⁵ ო. ტყეშელაშვილი სამთავროში აღმოჩენილ ზოგ ჰვინტიან მუხლსახსრიან ფიბულას III ს. დათარიღებს — კრამიტსამარხი № 9 (39 N, ინვ. 12—54:3002; ო. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშ. გვ. 320). აღმ. საქართველოში (და საერთოდ) ჰვინტიან ფიბულათა შორის ადრეული ვარიანტები მუხლზამბარიანებია. სამარხი № 9 ან სულაც არაა კრამიტსამარხი (საველე დავთრით, მას მხოლოდ ძირი ჰქონდა კრამიტის ფილებით მოგებული, რაც გვიანი სამარხებისათვისაც არაა უცხო), ან ფიბულა მასში შემთხვევითაა მოხვედრილი; თვით ო. ტყეშელაშვილიც აღნიშნავს (გვ. 338), რომ ამ ტიპის ფიბულები მცხეთაში ფართოდ VI—VIII სს. გვრცელდებიან.

¹⁰⁶ იხ. ნ. უგრეღიძე. დასახ. ნაშრ. გვ. 30.

¹⁰⁷ II—III—I ვარიანტის ფიბულები თითქოს ქართულურია, თუმცა მისი შემდგომი ვარიანტი II გავრცელების არეალის მიხედვით ჩეჩნეთ-დაღესტნისას ემთხვევა ძირითადად.

ბუდემთლიანი ფიბულები. ისინი II ჯგუფისას გვანან, მაგრამ არ გააჩნიათ ქვინტი, რაც მათ გენეტიკურ სხვადასხვაობაზე მიუთითებს¹⁰⁸. III ჯგუფის ფიბულებს შორისაც ბუდის ფორმის მიხედვით ჩანს სხვაობა. განირჩევიან სამკუთხა და ოთხკუთხა მოყვანილობის ბუდიანები. სერია I (ტაბ. XXIII, 1—5, 8—11, 16—19) — სამკუთხა ბუდით („ცხვირით“). მათ შორის განირჩევიან მუხლზამბარაინები და მუხლსახსრიაინები.

სერია I, ვარიანტი I, მუხლზამბარაინები.

სამთავრო: ქვს. № 108 (39 N) (ტაბ. XXIII—1) ბრინჯაო. ბრტყელგანივკვეთიანი მშვილდი შეშვულია V-სებრ ნაჭდევების ორი რიგით. სიგრძე 3,7 სმ. შესაძლებელია ამ ვარიანტისაა ქვს. № 28 (38 N), ინვ. 12—54:448, რკინა ნაკლული.

სტირფაზი: სამარხი № 11 (1964 წ.), ტაბ. XXIII—2¹⁰⁹.

ვარიანტი II — მუხლსახსრიაინები. სამთავრო: ქვს. № 686 (1947 წ.) (ტაბ. XXIII—3) ბრინჯაო. მრგვალგანივკვეთიანი მშვილდით. ბუდის თავზე სამი „კბილი“. დეფორმირებულია. სიგრძე 4,3 სმ; ქვს. № 242 (39 N) (ტაბ. XXIII—5) ბრინჯაო. ფაცეტირებული მშვილდით. ბუდის თავზე ერთი „კბილი“, სიგრძე 2,9 სმ. ქვს. № 354 (39 N) (ტაბ. XXIII—9) ბრინჯაო. ფართო, სამკუთხაგანივკვეთიანი მშვილდით, რომლის შუა ნაწილზე ოვალური „ფაცეტია“. სიგრძე 4 სმ. ქვს. № 717 (1948 წ.) (ტაბ. XXIII—4) ბრინჯაო. ბუდის თავზე ორი „კბილი“, სიგრძე 3,8 სმ. ქვს. № 446 (40 N). (ტაბ. XXIII—10) რკინა. სიგრძე 4,4 სმ; ქვს. № 80 (1958 წ.) (ტაბ. XXIII—17), კვადრატულგანივკვეთიანი მშვილდით. ქვს. № 586 (1946) ინვ. № 12—54:6857, რკინა. ძლიერ გრძელი ცხვირით (4 სმ). მობრტყოგანივკვეთიანი მშვილდით. სიგრძე 9,5 სმ¹¹⁰.

ანალოგიური რკინის ფიბულები არის მონეტებიან სამარხებში: ქვს. № 21 (39 N) ლეონ I-ის მონეტასა და № 336 (39 N) კავადის მონეტასთან ერთად. ასეთივე უნდა იყოს კაჭრეთში აღმოჩენილი რკინის ფიბულაც¹¹¹.

ზუსტი ანალოგები განხილულ ფიბულებს აღმ. საქართველოს გარეთ მხოლოდ მინგეჩაურსა¹¹² და ყირიმში¹¹³ მოეძებნებათ.

¹⁰⁸ შდრ. А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 4—1—8. ტაბ. 10—12 — 20, ორწილადი „მებრძოლთა“ ფიბულები. ისინი ჩრდ. კავკასიაში ვრცელდება გვიანსარმატულ ხანაში — იქვე გვ. 70—72. იხ. М. П. Абрамова. დასახ. ნაშრომი, ქვემო ჯულათის № 59 სამარხი (ძვ. წ. I — ახ. წ. I ს. ნახ. 6, 75, გვ. 67).

¹⁰⁹ Р. Х. Гаголаев. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1—19.

¹¹⁰ შდრ. ო. ტყეშელაშვილი. აღრეფოდალური ხანის... (დისერტაცია) ტაბ. IV, სურ. 15—3.

¹¹¹ ნ. უგრელიძე. კაჭრეთის სამარხი. მსკა I, 1955, გვ. 116, სურ. 1. მარჯვნივ — აღმოჩენილია ფილაქვით გადახურულ ორმოსამარხში — VI—VIII სს.

¹¹² აზერბ. სახ. ისტ. მუზეუმი, მინგეჩაურის ფონდი: ინვ. № 196, № 556, № 760 — სამთავროულ რკინის ფიბულების მსგავსად მშვილდი ბრინჯაოს ფირფიტით აქვს შემკული.

¹¹³ Н. И. Репников. Разведки и раскопки на южном берегу Крыма и в Байдарской долине в 1907 году. ИАК 30, 1909, Спб., ნახ. 15—აღსანიშნავია, რომ მასთან ერთად კომპლექსებში VII ს. ბოლო—VIII ს. დასაწყისის ბიზანტიური აბზინდაა, ე. ი. ფიბულა მცხეთურის თანადროულია.

ჯგუფი III, სერია II (ტაბ. XXIII—6, 7, 12—15, 20—23). მათ I სერიის ფაბულეებისაგან განსხვავებით ოთხკუთხა ბრტყელი ბუდე ახასიათებთ.

I ვარიანტი, მუხლზამბარიანები. სამთავრო: ქვს. № 225 (38S) (ტაბ. XXIII—6) ბრინჯაო. ოთხკუთხაგანივკვეთიანი მშვილდით. ბუდეზე „კბილით“, სიგრძე 3,7 სმ.

სართიჭალა — ერმაკოვის კატალოგის № 4853.

რაჭა, ამბროლაური — ტაბ. XXIII—23.

II ვარიანტი, მუხლსახსრიანები. სამთავრო: ქვს. № 389 (40 N) (ტაბ. XXIII—13) ბრინჯაო. ბუდის თავსა და ჩახრის ადგილას თითო „კბილით“. ქვს. № 525 (40 N) (ტაბ. XXIII—7) ბრინჯაო. სამკუთხაგანივკვეთიანი მშვილდით და დაკბილული ბუდის ზედა ნაწილით. ქვს. № 428 (40 N) ინვ. 12—54:5695 ბრინჯაო. ბრტყელი, ფართო მშვილდით და რკინის ნემსით. ქვს. № 446 (1947 წ.), ინვ. 12—54:5762 რკინა. მშვილდი მობრტყო. სიგრძე 5,2 სმ (მასთან ერთად III ჯგ. I სერიის III ვარიანტის ფიბულაა). ქვს. № 677 (1947 წ.), ინვ. 12—54:7898, რკინა. ფართო ბრტყელი მშვილდით და სხვა.

ამ სერიის მშვილდსაკინძთა ზუსტ ანალოგებს მცხეთის გარეთ ნე არ ვიცნობ. ზოგადად მსგავსია და, ისევე როგორც I სერია, გენეტიკურად უნდა უკავშირდებოდეს ა. ამბროზის მე-17 ჯგუფის ფიბულებს (Двучленные „воинские“ фибулы), რომლის გავრცელების არეალი ოლგია, ხერსონესი და პანტიკაპეა (IV ს.)¹¹⁴. შესაძლოა, განხილულ მშვილდსაკინძთა საწყისი ნიმუშები ჩვენში სწორედ აქედან გავრცელდა (ჩრდ. კავკასიის გზით), და მალე ადგილობრივი ვარიანტების დამზადებაც დაუწყიათ.

ჯ გ უ ფ ი IV

(ტაბ. XXIV—1, 7, 15, 17, 26, 28)

T-სებრი მშვილდსაკინძები (სახელწოდება მიიღო ზოგადი ფორმით T-სთან მსგავსებს გამო) მთლიანბუდიანებია, მაგრამ რიგი განმასხვავებელი ნიშნები გააჩნიათ. ბუდის ზედა ნაწილი ჰორიზონტალურად ბრტყელია და „იზვის ნისკარტს“ მოგვაგონებს, რომელზედაც ქვემოდან, ვერტიკალურად ბუდის ფირფიტაა გამოზრდილი. სახსრის ღერძაკსა და ენის ძირზე მსხვილი ბურთულები აქვს დამაგრებული (II—II—IIB-ს მსგავსად). მშვილდი განივკვეთში თითქმის ყოველთვის სამკუთხაა. მასიური პროპორციები ახასიათებთ. ყველა ბრინჯაოსაგანაა დამზადებული. აღმ. საქართველოში, როგორც ჩანს, ჩრდ. კავკასიიდან გავრცელდა, ჭვინტიან ფიბულებთან ერთად, VI—VII სს. მიჯნაზე და ძირითადად VII ს. განმავლობაში იხმარებოდა¹¹⁵.

¹¹⁴ А. К. Амброз. Фибулы... გვ. 71. შესაძლოა სამთავროლთა მსგავსია გილიაჩის № 3 სამარხის ბრინჯაოს რკინისნემსიანი ფიბულა — იხ. Т. М. Минаева. დასახ. ნაშრ. ნახ. 5—14 და გვ. 279.

¹¹⁵ იხ. А. К. Амброз. Фибулы..., ტაბ. 13—1—9. ამათგან № 9 კავკასიური, აღრეული შუასაუკუნეების — არეალი ჩრდ. კავკასია, საქართველო. ისინი განვითარდნენ რომაულ პროვინციულთაგან. სამშობლო — დუნაისპირა პროვინციები, საიდანაც გავრცელდნენ რაინზე, მცირე აზიასა და მესოპოტამიაშიც კი (იმპორტის სახით). უკვე აღრევე ჩანს ჩრდ. კავკასიაში, IV—V სს. ფართოდ ვრცელდება (კუმბულთა, რუთხა, გალიათი). გვიანრომაულ ხანაში აღწევს აფხაზეთშიც.

სამთავრო: ქვს. № 412 (40 N) (II ჯგ. II ს. I ვ.-თან ერთად); ქვს. № 413 (40 N). ეს ფიბულა თავისებურია იმიტომ, რომ რკინის ენა აქვს და ენის ძირზე ბრინჯაოს ბურთულა არ გააჩნია — შესაძლოა რკინისა შეკეთების, ბრინჯაოს ენის დაკარგვის შემდეგ გაუკეთეს (მასთან ერთად I ჯგ. III ს. IV ვ.); ქვს. № 634 (1947 წ.) (II ჯგ. II ს. I ვ.-თან ერთად); ქვს. № 801 (58 წ.), ქვს. № 637 (1947 წ.) ტაბ. XXIV—26. სიგრძე 3 სმ. ქვს. № 413 (40 N) (ტაბ. XXIV—7). ქვს. № 369 (39 N). ქვს. № 379 (39 N); ქვს. № 14 (39 N), ერმაკოვის კატალოგის № 2182.

ოჩამჩირე — შემთხვევითი აღმოჩენა.

ივანიათი მშვილდსაქინძეები

ჯ გ უ ფ ი V. „ცხოველურსახიანი“ ფიბულები

ერთ-ერთია „ციკადა“ — ქვს. № 165 (39 N) (ტაბ. XIII—22) ბრინჯაო, ნაკლული. ციკადა მწერის გამოსახულებაა. მისი ნახევარწრიული, ორნაქდევიანი თავი ყელითაა გამოყოფილი „ორფრთიანი“ სხეულისაგან. სიგრძე 3,2 სმ. ანალოგები საქართველოდან ჩემთვის უცნობია. მსგავსი არის ხერსონესში¹¹⁶, პანტიკაპეაში¹¹⁷ და შუა დუნაიზე¹¹⁸. ამბროზის მიხედვით, ციკადა V—VI სს. გავრცელებულა ჩრდ. შავიზღვისპირეთისა და დუნაის პროვინციების ზოგ ბარბაროსულ სამარხში¹¹⁹.

ციკადასთან ერთად ქვს. № 165-ში IV—V სს. ტიპის მინის ჭურჭელია¹²⁰.

მეორე ფიბულა ქვს. № 578 (46) (ტაბ. IX—2) ფრინველს (ფარშევანგს?) გამოსახავს. იგი ბრტყელია, სქემატური შტრიხებით — თავზე „გვირგვინი“ და მოკაუჭებული ნისკარტი. ფეხები ერთიანი სამკბილა შვერილითაა გამოსახული. კუდზე და მკერდთან ორი შტრიხი. სამარხში მასთან ერთად არის ფიბულა (I ჯგ. — III ს. — I ვარ.), აგრეთვე მინის ჭურჭლის XV ტიპის I და II ქვეტიპები — IV—V სს.¹²¹

ფაბულის ზუსტი ანალოგი ჩემთვის უცნობია. მინანქრიანი ფრინველის სახიანი ბროშები გავრცელებული იყო რომაული ხანის გალიაში¹²². ადრეშუასაუკუნეების ხანის მსგავსი მდიდრული ბროში აღმოჩენილია წებელდა-

იქვე, გვ. 74—75, და ტაბ. 27—1. ადრეფეოდალურ ხანაში ძირითადად ჩრდ. კავკასიისა და საქართველოში გვხვდებოდნენ. VIII—IX სს. მხოლოდ სალტოვური ტიპის ძეგლებზეა — იხ. С. А. П л е т н е в а. დასახ. ნაშრ., ნახ. 38. ანალოგიური აღმოჩენილია ყაზბეგშიც — ლ. შ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. ცენტრალური კავკასიონის... ტაბ. XVIII—3. მათ ისევე, როგორც ჩრდ. კავკასიურ გვიანდელ ჰვინტიან მშვილდსაქინძებს, ემჩნევათ მშვილდის წახრილობა.

¹¹⁶ А. Л. Я к о б с о н. Раннесредневековый Херсонес. МИА, № 65, 1959, გვ. 267, ნახ. 134, 6, გვ. 270, თარიღი IV—VI სს.

¹¹⁷ Н. П. С о р о к и н а. О стеклянных сосудах с каплями синего стекла из Причерноморья. СА № 4, 1971, აკლდამა № 181 (1904 წლის) IV—V — სს. დასაწყისი.

¹¹⁸ G u l l a L a s l o. The Art of the Migration Period. Budapest, 1974, ტაბ. 69—70

¹¹⁹ А. К. А м б р о з. დასახ. ნაშრომი, გვ. 35 და ტაბ. 15, 25.

¹²⁰ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 39 — მოყვითალო მწვანე მინის ჭურჭელი.

¹²¹ იქვე, ტაბ. 1.

¹²² М. К. Тенишева. Эмаль и инкрустация „Seminarium Kondakovianum“ Prague, 1930, ტაბ. 24 (სურ. 110).

ში¹²³. ასეთი ფიბულები ბევრია ხალხთა დიდი გადასახლების ხანის ევროპაში¹²⁴.

ქვს. № 101 (39 N), ტაბ. № XV—2. ბრტყელია. პროფილში ჩანს მტაცებელი ფრინველის თავი, ფრთების ბოლოები წერტილებითაა „შემკული“, რის გამოც ისინიც ფრინველის თავებს მოგვაგონებენ. კუდი ტანისაგან გამოყოფილი და ფართოა, ბოლოში დაკბილული. მასთან ერთად იყო მოტეხილი ზამბარა და ბუდე. ფიბულის ანალოგი ჩემთვის უცნობია.

ჩ გ უ ფ ი VI. მინანქრიანი ფიბულები

ფიბულა ბრტყელი, დისკოსებრი, ამოღებული ზედაპირი შევსებულია მინანქრით. სტირფაზი — სამარხი № 23 (ტაბ. I—17) გარშემო 6 მინანქრითვე შევსებული წრიული შვერილი აქვს¹²⁵. ანალოგიური ფიბულა აღმოჩენილია კლდეეთში¹²⁶.

რომბული ფორმის მინანქრიანი ფიბულა აღმოჩენილია მცხეთაში (ტაბ. I—12). „ფიბულა გულსაბნევი, ბრინჯაო. საკმაოდ სქელი კვადრატული ფორმისაა, რომლის წვეროები პაწია წრეების სახით აქვს გაფორმებული; ასეთივე წრეებია აგრეთვე მოთავსებული წვერთა შორის გვერდებზე (სულ 8 წრე). ბალთას გული ამოჭრილი აქვს წრიულად (d—1,6 სმ), რომელიც ამჟამად ცარიელია, მაგრამ თავის დროზე ამოვსებული იქნებოდა რითიმე. დარჩენილი მოედანი ფიბულისა, უმთავრესად კუთხეები, ამოვსებულია ცისფერი მინანქრით, რომელშიც თავის მხრივ თეთრი მინანქრის ოთხი წრეა ჩასმული. მოპირდაპირე მხარეზე ბალთას დიაგონალურად მიმაგრებული აქვს ბრინჯაოსვე ენა. დიაგონალის I—4,4 სმ, გვერდის I—2,5 სმ“¹²⁷.

ანალოგიური ფიბულა უკანასკნელ ხანს აღმოჩნდა კიკეთში (ტაბ. I—11).

მინანქრიანი ზოომორფული ფიბულა სოხთიდან (№ 1 სამარხი — შესაკრავი დაზიანებული აქვს)¹²⁸ — გამოხატავს ჰიპოკამპს. სიგრძე 4 სმ.

მინანქრიანი ფიბულები განსაკუთრებით დას. ევროპისთვისაა დამახასიათებელი გვიანრომაულ ხანაში, აღმ. ევროპასა და ჩვენშიაც იქედან უნდა მოხვედრილიყო. ისინი ძირითადად II—III სს. თარიღდებიან¹²⁹.

სხვადასხვა ჯგუფის, სერიისა და ვარიანტის მრავალსაძინათა ურთიმართმხმამდობის შესახებ

ჩვენს წინაშე დგება საკითხი, თუ როგორია ფიბულათა შეხვედრის რიცხოვრები მონაცემები, რადგანაც მას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს სხვადა-

¹²³ Ю. Н. Воронин. დასახ. ნაშრომი, გვ. 79 და ნახ. 21—6.

¹²⁴ M. Ch. Ross. Arts of the Migration Period in the Walters Art Gallery. 1961, fig 26, p. 70, fig 48.

¹²⁵ Б. Т е х о в. დასახ. ნაშრომი, გვ. 268, ნახ. 103—4. ანალოგიური ფიბულა იხ. Gyula Loslo, დასახ. ნაშრ., ტაბ. II.

¹²⁶ გ. ლოშთათიძე. კლდეეთის... ტაბ. III—I და გვ. 107—108.

¹²⁷ აღ. კალანდაძე. ახლად აღმოჩენილი... გვ. 272, 286, ტაბ. IX, სურ. 25, № 57, თარიღი I—III სს. იხ. Д. Б. Ш е л о в. Танаис и Нижний Дон в первые века нашей эры. М., 1972, გვ. 155.

¹²⁸ Е. Г. П ч е л и н а. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 1—15 და გვ. 134. Д. В. Ш е л о в. დასახ. ნაშრომი, გვ. 147, ნახ. 2. შდრ. ხარის გამოსახულებიანი მინანქრიანი ფიბულა ბორიდან — Е. М. П р и д и к. Новые кавказские клады. МАК № 34, 1914, ტაბ. VI—8. ჰიპოკამპები დას. ევროპაში — იხ. М. К. Т е н н и щ е в а. დასახ. ნაშრ. ტაბ. 24, სურ. 110.

¹²⁹ А. К. А м б р о з. დასახ. ნაშრომი, გვ. 32, 34, 35.

სხვა ჯგუფის, სერიისა და ვარიანტის ფიბულათა აბსოლუტური ქრონოლოგიისათვის. რა თქმა უნდა, ეს მონაცემები საიმედო გახდება სხვა ფაქტების გათვალისწინებითაც, რის შესახებაც საუბარი იქნება ქვემოთ სხვა ტიპის სამკაულის განხილვისას.

I ჯგუფის I სერიის მშვილდსაკინძთა აღმოჩენა ქართლში იშვიათობის რიგისაა (იხ. ზემოთ გვ. 9). დას. საქართველოს ანალოგიებისა და მისი შემცველი სამარხის კომპლექსის მიხედვით იგი II ს. უნდა იყოს.

I ჯგ. II ს. I ვ. მშვილდსაკინძები აღმ. საქართველოში 24 სამარხში გვხვდება (დაახლოებით 25 სრული თუ ნაკლული ეგზემპ.) — I ჯგ. II ს. III ვ-თან 2-ჯერაა (ქვს. № 81, 38 N და სტირფაზის № 11 სამარხში); I ჯგ. III ს. I და II ვ-თან ერთხელ (ტაბ. IV—1, 2, 5); I ჯგ. III ს. II ვ-თან ერთხელ (ტაბ. III—6—8; ქვს. № 303, 39N); თითოჯერაც III—I—I-თან (ქვს. № 28, 39N, ტაბ. IV—9, 10) და I—IV—II-სთან (ტაბ. II—1, 2). ურბნისში ისინი კარგად თარიღდებიან IV ს. იგივე თარიღი დასტურდება „უცხო“ ანალოგიების მხრივაც. ტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც აღმ. საქართველოს ბუდეაბმული ჯგუფის ფიბულათა შორის ურბნისში აღმოჩენილ ერთწილადთა გარდა ისინი ყველაზე ადრეულთა შთაბეჭდილებას სტოვებენ. ზოგი დეგრადირებული ეგზემპლარი, კარსნისხევისა, სამთავროს № 303 (39 N) და 403 (40 N) სამარხებისა, V ს.-შიც უნდა გადადიოდნენ. ნ. უგრელიძე ამ ფიბულათათა თარიღად IV ს. ან V ს. დასაწყისს ვარაუდობს¹³⁰. ჩვენი აზრით, მათი კლასიკური ეგზემპლარების არსებობის თარიღი IV ს. განისაზღვრება.

I ჯგ. II ს. II ვ. ფიბულები აღმ. საქართველოს 15-მდე სამარხიდანაა ჩემთვის ცნობილი. მარტაზისხევში იგი I ჯგ. IV ს. II ვ.-თანაა. სამთავროს ქვს. № 726-ში I ჯგ. III ს. II ვ-თან (ტაბ. VII—1, 6). I—III—II B-სთან გვაქვს № 462 (40 N)-ში (ტაბ. VII—9, 10). ასე რომ, IV ს. ფიბულასთან ერთადერთი შეხვედრაა (იხ. ზემოთ). მისი სავარაუდო თარიღია IV ს. მიწურული და V ს. II ვარიანტის („ჩახრილი“) ფიბულის ასეთ დათარიღებას შექველს ხდის ურბნისის, სტირფაზის და მოდინახეს სამარხვანთა მონაცემებიც. მოდინახეს № 5 სამარხი, რომელშიც ანალოგიური ფიბულაა აღმოჩენილი, თავისი ინვენტარით განსხვავდება სხვა სამარხთა (ძირითადად IV ს. კარგად დათარიღებულ) ინვენტარისაგან. მასში საცნაურია ახალი ელემენტის — მძივით თავშემკულ საკინძთა გამოჩენა¹³¹. ანალოგიური სხვაობა ჩანს ურბნისის IV ს. და IV—V სს. სამარხთა ინვენტარს შორის¹³². სტირფაზის № 61 (1974 წ.) სამარხში განხილული ტიპის ფიბულა მძივით თავშემკულ საკინძთანაა¹³³. I—II—II ფიბულათა სავარაუდო თარიღია V ს.; იქნებ უკვე VI ს. მიწურულიდან.

I ჯგ. III ს. I ვ. მშვილდსაკინძები აღმ. ქართულ 11 სამარხშია დადასტურებული. ერთ შემთხვევაში V ჯგუფის ფიბულასთან ერთადაა (ტაბ. IX, 1—2). I ჯ. II ს. I ვ-თან ერთხელაა (ქვს. № 24, 39 N, ტაბ. IV—1, 2); ასევე ერთხელაა I ჯ. III ს. II ვ.-თან. 2-ჯერაა I—III—II A-სთან (ტაბ. XIV, 27,

¹³⁰ ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 50.

¹³¹ შდრ. ჯ. ნადირაძე. ყვირილის ხეობის... ტაბ. XVII—2, 17—12 და გვ. 46—47 და სხვ. სამარხთა მონაცემები, გვ. 43—45, 47—56.

¹³² ლ. ქილაშვილი. ურბნისი... გვ. 60—90.

¹³³ Г. Х. Гаглов. Материальная культура населения среднего течения р. Большой Лиахви в первой половине I тыс. н. э. (По материалам Стырфазского могильника). Цхинвали, 1975 г. (диссертация), рис. № 65—2. I.

29 და სხვ.). ანალოგიურ წებელდურ ფიბულებს ამბროზი V ს. II ნახევრით და VI ს. I ნახევრით ათარილებს, რაც მთლად მართებული არ უნდა იყოს (იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 14, სქოლიო 42). შესაძლებელია, მათი ფართოდ გავრცელების დრომ რამდენადმე დაიგვიანა, მაგრამ არა გვგონია, რომ იგი IV ს. დიდად გადასცდენოდა. I ჯ. III ს. I ვ. მშვილდსაკინძთა აღმ. საქართველოში გავრცელების თარიღად IV ს. II ნახ. და V ს. I ნახ. გვესახება (ამ დროისათვის ჯვრისებრთა სხვა ვარიანტები ჩნდება უკვე). საინტერესოა, რომ ანალოგიური მშვილდსაკინძები თითქოს უკვე ჩანან არმაზისხევის № 40 სამარხში. I ჯ. III ს. II A ვ. დაახლოებით 10 სამარხშია აღმოჩენილი. ერთხელ I—II—I-თან (იხ. ზემოთ გვ. 30), 2-ჯერ I ჯ. III ს. I ვ-თან (ტაბ. IX—6, 7), სამჯერ I—III—II B-სთან (ტაბ. XIV—20, 28), ორჯერ I—IV—II-სთან (ტაბ. IX—28, 29). როგორც ვხედავთ, ისინი კლასიკურ I—II—I-თან არც ერთხელ არაა აღმოჩენილი, რაც თითქოს I—III—II A-ს დათარიღებისათვის IV ს. გამოირიცხავს. მეორე მხრივ, არ გვხვდება ტიპოლოგიურად თითქოს უფრო გვიანდელ III და აშკარად უფრო გვიანდელ IV ვარიანტებთან. ვფიქრობთ, I—III—II A-ს არსებობის თარიღი ძირითადად V ს. უნდა განისაზღვროს.

I—III—II B სამთავროს 15-მდე სამარხშია. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, I—III—II-სთან ერთად იგი 3-ჯერ გვხვდება. არის I—III—I-სა და I—IV—I-თანაც. ერთხელ I ჯ. II ს. II ვ-თან (ტაბ. VII—9, 10); ორიოდ შემთხვევაში იგი თითქმის I ჯ. III ს. III ვ-თანაა (ტაბ. XIV—24, 25). ხაზგასასმელია ის ფაქტი, რომ I ჯ. III ს. II ვ, I ჯ. II ს. I ვ-თან ერთად არც ერთხელ არაა კომპლექსში, მაშინ როცა I ჯ. II ს. II ვ-თან შეხვედრის შემთხვევა გვაქვს. წინასწარულად ეს მონაცემები გვაფიქრებინებს, რომ ანალოგიურად I ჯ. II ს. II A ვ.-ის არსებობის პერიოდი ძირითადად V ს. უნდა განისაზღვროს (იქნებ VI ს. დასაწყისამდე, I ჯ. III ს. III ვ-თან შეხვედრის გამო). აღსანიშნავია, რომ წებელდის ყველა ჯვრისებრი ბრტყელმშვილდიანი ფიბულა ამბროზის მიხედვით VI ს. II ნახევრითა და შემდგომი ხანით თარიღდება¹³⁴. ეს თარიღი ქართლის ზოგი მსგავსი ფიბულისათვის მიუღებელია.

I—III—II C გვხვდება ოთხ სამარხში. I ჯ. II ს. II ვ-თან (ტაბ. VII, 1, 6), I ჯ. III ს. IV ვ-თან (ტაბ. XVI—33, 35), III ჯ. II ს. II და III ჯ. I ს. II ვ-ებთან ერთად (ტაბ. XVI—8, 9, 12). პირველად აღნიშნული შეხვედრა მის ქვედა თარიღად V ს. რომელიდაც მონაკვეთს გვაგვარაუდებინებს, ხოლო I—III—IV-სთან კი VI—VII სს. მიჯნას. სავარაუდო „ვიწრო“ თარიღია V ს. შუიდან VI ს. მიწურულამდე.

I ჯ. III ს. III ვ. სამთავროს 9 სამარხში, კახეთსა (გურჯაანი, ყოლოთო) და მოდინახეზეა აღმოჩენილი (საინტერესოა, რომ მინგეჩაურში აღმოჩენილი ანალოგიური ფიბულების რაოდენობა აღმ. საქართველოსას უტოლდება. ჩემთვის ცნობილია 10 ეგზემპლარი). I—III—III სულ 5 სამარხშია სხვა ფიბულებთან ერთად: II—I—I-თან (ტაბ. XIV—11—12), II—II—I-თან (ტაბ. XIV—18, 19, ტაბ. XVI—26—27), I—III—IV-სთან (ტაბ. XIV—13—14 და ტაბ. XVI—1, 2). საყურადღებოა ისიც, რომ განსახილველი ფიბულის მშვილდის ფორმა ზედხედში (ტაბ. XVII—45) ძლიერ გავს I—III—IV-ის მთელი რიგი ეგზემპლარების ფორმას (ტაბ. XVII—46, 48), რაც მათ ევოლუციის გზასა და ქრონოლოგიურ სიახლოვეზე მიუთითებს. აღსანიშნავია, რომ I ჯ. III ს. III ვ. არასდროს შეგვხვედრია I—II—I-თან, I—II—II-თან, I—

III—I-თან, I—III—II-სთან და ერთადერთხელაა I—III—II-სთან; ე. ი. V ს. მისი გაჩენა თითქმის გამორიცხულია. ხოლო ზემოაღნიშნული სხვა შეხვედრები მათ თარიღს VI ს. მიწურულამდე გვაფარაუდებინებს. უფრო გვიანდელი დათარიღება, ალბათ, გამორიცხულია, რადგან VII ს. ინვენტარიან კომპლექსებში ისინი არ გვხვდებიან.

ფიბულების I ჯ. III ს. IV ვ. ერთ-ერთი ყველაზე მრავალრიცხოვანია აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალური კომპლექსებიდან. ჩვენ აღვნიშნეთ მათი აღმოჩენის დაახლოებით 60 შემთხვევა. ყველაზე მეტად იგი II ჯ. II ს. I ვ-თან (20-ჯერ) გვხვდება. 3-ჯერაა II ჯ. II ს. II ვ-თან, II ჯ. I ს. I ვ-თან ერთხელ (ქვს. № 713), III ჯგუფის მშვილდსაკინძებთან ერთად 4-ჯერაა კომპლექსში, ერთხელ IV ჯგუფის ფიბულასთან (ქვს. № 413, 40 N). როგორც აღვნიშნეთ, I—III—III-სთან 2-ჯერ აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, I ჯგუფის მშვილდსაკინძებს შორის განხილული III სერიის IV ვარიანტის ფიბულები ყველაზე გვიანდელია და სინქრონულია II ჯგუფის II სერიის მშვილდსაკინძებისა.

განხილული ფიბულები ხშირად VII ს. I ნახევრის აბზინდა-ბალთებთან (ტაბ. XXX—1, 2, 9), VII ს. ქედშესქელებულ სამაჯურებთან (ტაბ. XXXVI—20, 23, 24), VII ს. II ნახ. კომპლექსში (ტაბ. XXXIV—15), ბროწეულის ნაყოფის ან ყვავილისთავიან საკინძებთან, რომელთა თარიღი VII ს. II ნახ. და VIII ს. I ნახევარი უნდა იყოს (ტაბ. XXXIX—2, 4—6; ტაბ. XLIII—8, 11, 12), და ამავე დროის ლუნულებთან (ტაბ. XLIII—39, 40; ტაბ. XLI—2, 3). ანალოგიურ ფიბულებს აზერბაიჯანსა, დაღესტანსა, ჩეჩნეთსა და სხვაგან ხშირად ათარიღებენ VII—VIII და IX სს-თაც კი. თუმცა მიგვაჩნია, რომ უკანასკნელი თარიღი არაა არგუმენტირებული და არარეალურიცაა¹³⁵.

ყოველივე ზემოთქმული გვაფიქრებინებს, რომ მათი თარიღი ძირითადად VII ს. და VIII ს. I ნახ. უნდა განისაზღვროს. ისინი არ გვხვდება IV—VI სს-სთვის დამახასიათებელ მინის ჭურჭელთან და სხვა ნივთებთან. ამდენად, ამბროზის მიერ შემოთავაზებული მათი მცხეთაში გამოჩენის თარიღი — V ს. II ნახ. და VI ს., არ უნდა იყოს სწორი.

I ჯ. IV ს. ვარიანტები I A და I B შესაბამისად ორ და სამ სამარხშია დამოწმებული. ამათგან მხოლოდ IB გვხვდება I—III—I-თან. ამავე ჯგუფისა და სერიის II ვარიანტის ფიბულები 7 სამარხშია დადასტურებული და 5-ჯერაა სხვა სახის ფიბულებთან: ერთხელ I—II—I-თან, ერთხელ I—II—II-სთან, ორჯერ III სერიის ფიბულებთან (ქვს. № 129, (39 N) და ქვს. № 174 (38 N) — ამავე სამარხშია I—III—II A). ისინი IV—V სს-სთვის ჩანან დამახასიათებელი, თუმცა უფრო მეტი შეხვედრა მათ V ს. ფიბულებთან აქვთ. ამ თარიღის უპირატესობა შესაძლებელია გამართლებული იყოს, თუ განხილულ სერიას მართლაც აქვს გენეტიკური კავშირი გაგრის რაიონში აღმოჩენილ ტიპოლოგიურად მსგავს ფიბულებთან, რომელთა თარიღი ზოგი მონაცემით V ს. დასაწყისით განისაზღვრება (იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 18). II—I—I A 5 სამარხში დასტურდება, ერთხელ I—III—IV-სთან (ქვს. № 713, 48 წ.). ამ შემთხვევაში იგი აშკარად იგვიანებს, სამარხი VII ს. II ნახევრისა და შემდგომი ხანისაა. ერთ-ერთ სამთავრულ და გურჯაანულ კომპლექსში იგი I ჯ. III ს. III ვ-თანაა. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით იგი ადრეულობის იერს ატარებს და მისი პროტოტიპების გენეზისი ჩრდ. კავკასიაში

¹³⁵ А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 13—3.

IV—V სს. უნდა დასრულებულიყო¹³⁶, პრაქტიკულად II სერიის (და I ჯ. III ს. III ვ. ფიბულების) თანადროულნი ჩანან და მხოლოდ რამდენადმე უსწრებენ მათ. იგივე უნდა ითქვას II—I—I B-ს შესახებ (სულ 3 ეგზემპლარია), ერთ-ერთი ურბნისის VI—VIII სს. ფენაშია აღმოჩენილი. სტირფაზულის სახით კი ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ და ერთეულ შემოდგენასთან უნდა გვქონდეს საქმე ჩრდ. კავკასიიდან (თარიღის და გავრცელების გზების შესახებ იხ. აგრეთვე ჩვენი ნაშრომის გვ. 25). I სერიის ჭვინტიანი ფიბულების ფართოდ გავრცელების თარიღი VI ს. მიწურულს უნდა ემთხვეოდეს, რის შემდეგ დიდი რაოდენობით დაუწყიათ მათგან განვითარებული II სერიის (მუხლსახსრიანი) ჭვინტიანი მშვილდსაქინძების დამზადება, რომლებიც დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის II ეტაპის (VI—VIII სს.) ძეგლებზე. იგი 2-ჯერ გვხვდება I—III—III ვ.-თან ერთად (ტაბ. XIV—11, 12; ტაბ. XVI—26, 27—VI ს.) და თანაარსებობს I—III—IV-სთან და III—I—II, II—II-სთან (VII ს. — VIII ს. დასაწყისი ან I ნახ.). მისი ფართოდ გავრცელების სავარაუდო ხანა VII საუკუნეა¹³⁷. ხშირად იგი VII ს. I ნახ. აბზინდა-ბალთებთან, ბროწეულის გამოსახულებიან საკინძებთან, ეყვნებთან, ამულეტებთან VII ს. II ნახ. და VIII ს. I ნახ.¹³⁸ (იხ. კრებითი ტაბულა XLIV).

II—II—III — ორიოდ ეგზემპლარი. ანალოგიური ფიბულები არც ერთხელ არაა აღმოჩენილი აღმ. საქართველოს VI—VIII სს. დათარიღებულ სამაროვნებში¹³⁹. არაა იგი ურბნისის ნაქალაქარის ზედა ფენაშიც, ხოლო მისი აღმოჩენა რუსთავის ნაქალაქარის ფენაში კანონზომიერი ჩანს¹⁴⁰. აქ გვხვდება ნივთები, რომლებიც დამახასიათებელი არაა ურბნისის ნაქალაქარისა და თანადროული სხვა ძეგლებისთვისაც. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (გვ. 24, 25), ისინი ჩრდ. კავკასიური წარმოშობისა უნდა იყოს და თარიღი ძირითადად VIII ს. II ნახ. — IX ს. უნდა განისაზღვროს (იხ. კრებითი ტაბ. XLIV).

II—III—I (A და B) 6 სამარხშია დადასტურებული (არ ვგულისხმობთ ერმაკოვის კატალოგის მონაცემებს). II—II—0-თანაა ნახშირგორის სამარხში (ტაბ. XXXVI—1, 4, 42) და სამთავროს ქვს. № 351-ში (39 N) (ტაბ. XXII—1—3), რაც მათ ფაქტიურ თანადროულობაზეც უნდა მიუთითებდეს. ქვს. № 436 (40 N)-ში მასთან ერთად VI—VIII სს. დამახასიათებელი დოქია (ტაბ. XXII—24, 25) მოჩალისფროკეციანი, ძირწაკვეთილი, ყელმაღალი,

¹³⁶ А. К. Амброз. Фибулы... გვ. 47.

¹³⁷ ასეთ თარიღს კარვად ამოწმებს ურბნისის სტატიგრაფიული მონაცემები. VI ს. მიწურულისა და VIII ს. დასაწყისის ფენაში აღმოჩენილ მშვილდსაქინძთა უმეტესობა ჭვინტიანთა II სერიას განეკუთვნება.

¹³⁸ მაგ. ქვს. № 803 (1958 წ.); 810 (1958 წ.), № 650 (47 წ.) და სხვ.

¹³⁹ მართალი ჩანს ნ. უგრელიძე, როცა სამთავროს სამაროვნის შესახებ წერს: „როგორც ჩანს, VIII ს.—ის 30 წ. მურვან ყრუს შემოსევის შემდეგ სამთავროს სამაროვანზე მიცვალებულთა დაკრძალვა შეუწყვეტიათ“—ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 90. მართლაც გაჩნდებოდა სამთავროსა და სხვა ადრეფეოდალურ სამაროვნებზე VIII ს. II ნახევრისა და IX ს. დამახასიათებელი ნივთების გამოყოფა. ამდენად, დასაზუსტებელია გ. ლომთათიძის აზრი, რომ სამთავროს და არმაზისხევის გვიანდელი სამაროვნები IX ს.-მდე მოქმედებენ —იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. გვ. 192.

¹⁴⁰ რუსთავი მოიხსენიება VII—VIII სს. აშბებთან. დაკავშირებულ არაბულ წყაროებში. არქეოლოგიური მასალაც თითქმის „გადაბმულია“ VII—VIII—IX და შემდგომი საუკუნეების მანძილზე — იხ. ლ. ქილაშვილი. ქალაქი რუსთავი. გვ. 59—61.

მხარეზე ყურმიძერწილი. ყელზე წიბოს სუსტი გამოხატულებითა და მუცელზე ტიპური პორიზონტული ხაზებით¹⁴¹. ქვს. № 31 (38 N)-ის კომპლექსში კი ლაყვარდის ბრტყელი „სამსაგდულიანი“ მძივებია; რომელთა თარიღი ზოგადად VII ს. და შემდგომი ხანით უნდა განისაზღვროს (ტაბ. XXII—9, 10) (დაწვრილებით მძივების შესახებ იხ. ქვემოთ).

აღნიშნული სერიის II ვარიანტის თუშეთში აღმოჩენილი ფიბულის თარიღი ანალოგების მიხედვით VIII—IX სს-ია (იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 25).

III ჯ. I ს. I ვ. — ქვს. № 28 (38 N)-ში მასთან ერთად I—II—I-ია, რაც მის თარიღს—IV ს. რომელიმე მონაკვეთით განსაზღვრავს, საფიქრებელია, მიწურულით (თუ გავითვალისწინებთ აღნიშნული ფიბულის გავრცელების გზებს და დაუუკავშირებთ ისტორიულ მოვლენებს, რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ). ქვს. № 108 (39 N)-ში (ტაბ. XXIII—24) განხილული ვარიანტი ფიბულასთან ერთად გემშიანი ვერცხლის ბეჭედი, რომელსაც მაქსიმოვა ზოგადად „აქემენიანთა შემდგომი ხანით“ ათარიღებს¹⁴². დღეისათვის სამთავროს სამაროვნის რიგი კომპლექსების მაქსიმოვასეული დათარიღებები გაზიარებული არაა¹⁴³. ანალოგიური ბეჭდები კი ნ. უგრელიძის მიერ მინის ჭურჭლით დათარიღებულ IV—V სს. ჯგუფის სამარხებში გვხვდება¹⁴⁴. ფიბულაც ამავე დროის (უფრო V ს. ბოლო?) უნდა იყოს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ სერიის II ვარიანტის ეგზემპლარებს, რომლებიც ბლომადა VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებში, ყველას მუხლსახსრიანობა ახასიათებს და, როგორც ჩანს, მუხლზამბარიანობა ამ შემთხვევაში ადრეულობის ნიშანი უნდა იყოს¹⁴⁵.

III ჯ. I ს. II ვ. ყოველთვის VI—VIII სს. მინასთან ერთად გვხვდება (მაგ. ქვს. № 686, 1947 წ. და სხვ.), ფიბულების მხრივ კი ხშირად I ჯ. III ს. IV ვ., II ჯ. II ს. I ვ., III ჯ. II ს. II ვ. და სხვ. გვიანდელ ფიბულებთან¹⁴⁶. აღსანიშნავია მათი დადასტურება VII ს. ბოლო და VIII ს. დასაწყისის ნივთებიან სამარხებში: ქვს. № 803 (58 წ.) ჩრდ. კავკასიური ტიპის ამულეტთან (ტაბ. XXXVII—56, 59), ქვს. № 817 ეყვნებთან და მძივებთან (ტაბ. XXXIX—28, 30—31). რაც საშუალებას იძლევა III—I—II-ის არსებობის დროდ VI—VIII სს. დასაწყისი მივიჩნიოთ.

III ჯ. II ს. I ვ.-ის ერთადერთი ეგზემპლარია ქვს. № 225 (38 N)-ში (ტაბ. XXXIII—34, 36) — აქვეა დისკოსებრი ბრინჯაოს (?) სარკე (ინვ. 12—54:9389) და 14-წახნაგა წერტილწრით შემკული გიშრის მძივები. ბრინჯაოს ანალოგიური სარკეები გვხვდება IV ს. სამარხებში¹⁴⁷, თუმცა იშვიათად უფრო გვიანაც არსებობენ¹⁴⁸ (ტაბ. XIX—6). ანალოგიური მძივები კი VI ს.-სთვი-

¹⁴¹ ანალოგიური ჭურჭელი იხ. ლ. ჭილაშვილი. ურბნისი... ტაბ. XI. მ. სიხათრიძე. აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კერამიკა, მსმკი, თბ., 1966, ტაბ. IX.

¹⁴² М. И. Максимова. Геммы из некрополя Мцхета-Самтавро (раскопки 1938—1939 гг.). საქ. სახ. მუზ. მოამბე, ტ. XVI—B, 1950, გვ. 272, იხ. № 86.

¹⁴³ Н. Н. Угрелидзе. К уточнению стратиграфии Мцхета-Самтаврского некрополя I—VIII вв. н. э. с. 244—249.

¹⁴⁴ ნ. უგრელიძე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... ტაბ. 1—2 (39-ის გვერდით).

¹⁴⁵ ზოგი ვარიანტის მუხლზამბარიანი მშვილდასაკინძი იშვიათად VII ს.-შიც გვხვდება (მაგ. II ჯ. III ს. I ვარიანტი და სხვ.).

¹⁴⁶ მაგ. ქვს. № 399 (39 N) ქვს. № 354 (39 №, ქვს. № 812 (58 წ., ქვს. 143 (39 №) და სხვ.

¹⁴⁷ იხ. ლ. ჭილაშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 60—83, ტაბ. XXIV.

¹⁴⁸ იხ. ბერბუკის VII ს. სამარხეული კომპლექსი. მასალა დაცულია გორის სახ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში. მასალის გაცნობისათვის მადლობას მოვახსენებ ს. ნადიმაშვილს.

საც ჩანს დამახასიათებელი¹⁴⁹. ამდენად, აღნიშნული ფიბულა V ს. მახლობელ დროისად მიგვაჩნია. თარიღით მასთან ახლოს უნდა იყოს მუხლსახსრიანი (II ვარიანტი) ფიბულა ქვს. № 525 (40N)-დან, რომელიც კომპლექსშია ყელმალალ ოთხმხრივ მუცელმდრეკილ მინის ჭურჭელთან¹⁵⁰ (ტაბ. XXIII—52); ხოლო სხვა ანალოგიური ფიბულები VI—VIII სს. I ნახ. ჩანს დამახასიათებელი.

IV—0—0 ჯგუფის მშვილდსაკინძები (T-სებრი, ტაბ. XXIV) სამთავროს 7 სამარხშია აღმოჩენილი. გვხვდება I ჯ. III ს. IV ვ-თან (ქვს. № 413, 40 N) და II ჯ. II ს. I ვ-თან (ქვს. № 412, ქვს. № 637, ქვს. № 634) და ანალოგიურად უნდა დათარიღდეს, ძირითადად, VII ს.

V ჯგუფი — „ციკადა“ IV—V სს. ტიპის მინის ჭურჭელთანაა (მომწვანო-მოყვითალო ფერის მინა), ანალოგებიც IV—VI სს. მოეძებნება.

„ფარშევანგის“ სახიანი ფიბულა I—III—I-თან (ქვს. 578, 46 წ.) გვხვდება და იმავე დროით უნდა დათარიღდეს (IV ს. II ნახ. V ს. I ნახ.). „სამშავთავიანი“ ფრინველის გამოსახულებიანი ფიბულა კი I ჯ. — III ს. — III ვ-თანაა (ქვს. 101, 39 N) და შესაბამისად VI ს. უნდა იყოს.

VI ჯგუფი — მინანქრიანი ფიბულები, ძირითადად, II—III სს. არის დამახასიათებელი¹⁵¹.

ამით ვასრულებ აღმ. საქართველოს გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ჩემთვის ცნობილ ფიბულათა ტიპოლოგიურ, ქრონოლოგიურ ანალიზს. მიღებული მონაცემები კიდევ ერთხელ შემოწმებული და, შეძლებისდაგვარად, დაკონკრეტებული იქნება სამკაულის სხვა ტიპების განხილვისას.

კიდევ ერთხელ ვადავავლოთ თვალი მშვილდსაკინძებთან დაკავშირებით მიღებულ მონაცემებს. I—III სს.-სათვის აღმ. საქართველო ფიბულების მხრივ განსხვავდება დასავლეთ საქართველოსაგან. ამ დროის იბერიის მატერიალური კულტურისათვის ეს ნივთები დამახასიათებელი არაა და მის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ კომპლექსებში იშვიათად გვხვდება: ადგილობრივი რკალი-სებრი ტიპის ფიბულები (ტაბ. 1—14) — არეალი შიდა ქართლი და არგვეთი, ევროპული ტიპის ფიბულები: ავცისა — სტეფანწმინდა, ჩხოროწყუს ტიპის (I ჯ. I ს. I ვ.) — ურბნისი, მინანქრიანი — მცხეთა, კიკეთი, სტირფაზი, სოხთა.

დაახლ. IV ს. დასაწყისში დას. საქართველოდან ქართლში ფართოდ ვრცელდება ბუდეაბმული, მუხლზამბარიანი, ორწილადი ფიბულები (I—II—I), სულ მალე იქედანვე შემოდის „ჯვრისებრი“ ფიბულები (I—III—I). თითქმის მთელი IV ს. მანძილზე მშვილდსაკინძთა ქართლში გავრცელების ჩრდილოური (ჩრდ. კავკასია) გზა არაა აქტიური. მხოლოდ ამ საუკუნის მიწურულიდანაა სავარაუდო I ჯ. II ს. II ვ. და III ჯგუფის ფიბულების საწყისი ვარიანტების გავრცელება.

VI ს. ბოლოს ჩრდ. კავკასიის გზით ქართლში ჩნდება ჭვინტიანი მშვილდსაკინძები, რომელთა ათვისება სწრაფად ხდება და მხოლოდ ქართლისათვის დამახასიათებელი ვარიანტები მზადდება. უფრო მეტიც, მათი გატანაც კია სა-

¹⁴⁹ იხ. ნარკვევების ტ. II, გვ. 209

¹⁵⁰ იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 1—17. ჭურჭლის ეს ტიპი VI ს.-შიც უნდა გადადიოდეს. იხ. ქვს. N 101—39 N.

¹⁵¹ იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 29.

ვარაუდო დას. საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიაში. VIII ს. დასაწყისიდან აღმოსავლეთ საქართველოში (ასეთივე სურათი ჩანს დასავლეთ საქართველოში) მშვილდსაკინძთა წარმოება „კვდომას“ იწყებს და სავარაუდოა, რომ VIII ს. შუა წლებისათვის ქართლის ძირითად რეგიონებში ფიბულებს უკვე აღარ ხმარობენ. VIII—IX სს-სათვის მხოლოდ მთიან ოლქებს შერჩათ მშვილდსაკინძების გამოყენების ტრადიცია, აქ ძირითადად ჩრდილოკავკასიური ტიპის ნივთებს იყენებენ.

საინტერესო სურათს გვაძლევს „ჯვრისებრ“ მშვილდსაკინძთა „ტოპოგრაფია“. მისი გავრცელების არეალი ძირითადად საქართველოს (ან უშუალოდ მის მოსაზღვრე რაიონებს) ემთხვევა. როგორც ჩანს, აღნიშნული ნივთი გარკვეული ეთნიკური, პოლიტიკური და კულტურული ნიშნის მატარებელია. მისი გენეზისი დას. საქართველოს რომელიღაც რეგიონში უნდა მომხდარიყო¹⁵², საიდანაც აღმოსავლეთ საქართველოსა და მის მომიჯნავე (და მასთან კულტურულ-პოლიტიკურად დაკავშირებულ) რეგიონებში გავრცელდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათი შედარებით დიდი რაოდენობით აღმოჩენა მინგეჩაურში (და ისტორიული ალბანეთის ზოგ სხვა პუნქტში). მინგეჩაურშივე საკმაო რაოდენობითაა აღმოჩენილი მხოლოდ აღმ. საქართველოსათვის დამახასიათებელი მშვილდსაკინძთა III ჯგუფის I და II სერიების II ვარიანტები. ეს მონაცემები მატერიალური კულტურის სხვა დეტალების დამთხვევებთან ერთად ეხმიანებიან წერილობით წყაროთა მონაცემებს ქართლის აღმოსავლეთისაკენ კულტურულ-პოლიტიკური ექსპანსიის შესახებ.

¹⁵² ბიჭვინტაში აღმოჩენილია ჯვრისებრ მშვილდსაკინძთა სახელოსნო. იხ. ო. ლ ა მ ბ ა შ ი-ძ ე. ბიჭვინტა... გვ. 131. როგორც ჩანს, ამ ქალაქის მცხოვრებთა გემოვნება მთელს საქართველოს მკვიდრთა გემოვნებისაგან ძირითადად არ განსხვავდებოდა. მშვილდსაკინძთა სახელოსნო არაერთ ქალაქში უნდა არსებებულიყო. აღმ. საქართველოში იგი მცხეთაშია სავარაუდო. ბოლო-ხანებში მეტად თავისებური მშვილდსაკინძები აღმოჩნდა მოდინახეზე (საჩხერეში) (იხ. ტაბ. VIII—26—31). ეს მშვილდსაკინძები ბედდამბული მუხლსახსრიანებია. ჩვენს კლასიფიკაციაში იგი (და ბოლო წლების ზოგიერთი საინტერესო აღმოჩენა არ შეგვიტანია, რადგან ამ დროისათვის ნაშრომი უკვე გამოსაცემად იყო მზად.

აბზინდები და ბალთები¹

სხვადასხვა ტიპის აბზინდები და ბალთები საკმაო რაოდენობითაა მოპოვებული აღმ. საქართველოს გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ძეგლებზე. ისინი სამთავროს სამაროვნის I—VIII სს. 35-ზე მეტ სამარხშია დადასტურებული. ამათგან IV—VIII სს-ზე 30-მდე სამარხი მოდის. ყველაზე მეტი (19 სამარხში) ე. წ. „ჰერალდიკური“ ტიპის აბზინდა-ბალთებია², რომლებიც სამთავროს სამაროვნის ადრეფეოდალური ხანის II ქრონოლოგიური ჯგუფის (VI—VIII სს.) სამარხებისთვისაა დამახასიათებელი³.

სხვადასხვა სახის სასარტყლე დეტალები (მათ შორის „ჰერალდიკურიც“) ცნობილია აგრეთვე ურბნისისა და რუსთავის ნაქალაქარებიდან. მსგავსი ნივთები აღმოჩენილია აღმ. საქართველოს გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ცალკეულ სამაროვნებზეც.

I—III სს. აბზინდა-ბალთები

სანამ უშუალოდ განსახილველ ხანას (IV—VIII სს.) შევხებოდეთ, თვალი გადავაკლოთ გვიანანტიკური ხანის მასალას.

აბზინდებისა და ბალთების საინტერესო ეგზემპლარები აღმოჩენილია არმაზისხევის „პიტიახშთა“ სამაროვანზე. № 1 ასპარუკ ერისთავის სამარხში მდიდრული სარტყელ-საკიდების სრული მორთულობა, როგორც ჩანს, გვიან-

¹ აბზინდა; აბზინდი — ლითონის ენიათი შესაკრავი ქამრისა, ცხენის მოსართავისა და მისთანათა (შდრ. ბალთა)—ქ. ე. გ. ლ. 1, გვ. 62. ბალთა—უსაჩხვლევტო შესაკრავი ან სამკაული სარტყლისა, ხმლისა, აგრეთვე ცხენის მოსართავებისა (უპირატესად ლითონისა, აგრეთვე ძველისა და რქისა) - უენო აბზინდა — ქ. ე. გ. ლ. 1, 1960—961.

აბზინდა რკინაა შექმნილი საჩხვლევტითა, თასმა, გინა ზონარი მით შეიკროდეს — საბა I, გვ. 41. ბალთა ზოსტურისა და გრმლის სარტყლისა და მისთანათა ილეკროსი; ესე არს ქამრისა გრმლის სარტყლისა და მისთანათა ილეკროსი; ბალთა ეწოდების გრმლის სარტყელზე და გინა ქარქაშის სარტყელზე და მისთანათა ვერცხლი ანუ ოქრო დაქედელ აქვნდეს თვითო თვითოსა — საბა, 1, გვ. 97.

² ნ. აფხაზაშვი. ადრეშუასაუკუნეების ხანის ერთი ტიპის აბზინდა-ბალთები. საქ. სახ. მუზ. XXII სამეცნიერო სესიის ანოტაციები, 1974.

³ იხ. ნ. უგრელიძე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... ტაბ. II, გვ. 79—80. ცნობილ მიზეზთა გამო პატივცემულ ავტორს „სამკაულის“ ეს ტიპი ყველაზე ნაკლებად აქვს განხილული. სამთავროს აბზინდებსა და ბალთებს შეეხო თავის საკანდიდატო დისერტაციაში ო. ტყეშელაშვილი — „ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები...“ გვ. 159—177, ტაბ. X, სურ. 38—39. მას შემდეგ დაუხსტდა ტიპოლოგია, მომრავლდა ნაშრომები და პუბლიკაციები, ამდენად ო. ტყეშელაშვილის მიერ 20 წლის წინ შემოთავაზებულ ტიპოლოგია-ქრონოლოგიას ვეღარ გავიზიარებთ.

ანტიკური ქართლის ერთ-ერთი (უპირველესი?) დიდებულის ინსიგნია-ხელი-სუფლების ნიშანია. ამჯერად ასპარუკის ქამრის სრული განხილვის საჭიროება არ არის. გვსურს ყურადღება გავამახვილოთ მხოლოდ ზოგ დეტალზე, რომელიც პარალელებს და ანალოგებს პოულობს მახლობელი ხანის ძეგლებთან. მხედველობაში გვაქვს ოქროს ორწილადი საკიდი ბალთები, რომელიც ცხენის მოსართავი უნდა იყოს (ტაბ. XXV—13, 14, ერთი ნაკლულია), მისი ერთი ნაწილი სარტყელზე დასამაგრებელ ორად გაკეცილ ფირფიტას წარმოადგენს სამაგრი „მანჭვლით“; ქვედა დავიწროებულ ბოლოზე მას ბრტყელი, მოგრძო კუთხოვანი ფირფიტა ჰკიდია⁴. ანალოგიური ორწილადი ვერცხლის საკიდი ბალთა აღმოჩენილია არმაზისხევის № 18 სამარხში (ტაბ. XXV—26), ურბნისის ნაქალაქარის გვიანანტიკური სამაროვნის ორ სამარხში (XXV უბნის № 13 და № 62 სამარხებში ყველა ბრინჯაოა, ტაბ. XXV—7, 21, 22 — სამარხები II—III საუკუნის უნდა იყოს) და სულ უკანასკნელ წლებში დილომში აღმოჩენილ „წარჩინებული მეომრის“ სამარხში⁵. ბალთების ნაწილი მიცვალებულთან ერთად დამარხულ ცხენებს ახლავს (ურბნისში და დილომში), ზოგჯერ კი ცხენის გარეშეა ჩატანებული სხვა ნივთებთან ერთად და სიმბოლურად, ალბათ, იმასვე აღნიშნავს. ანალოგიური ნივთები მახლობელ და მოგვიანო ხანებში აღმ. საქართველოს მეზობელ თუ შორეულ ოლქშიც გვხვდება⁶.

გვიანანტიკური ხანის მასალებში სხვა ტიპის ბალთა-აბზინდებიცაა აღმოჩენილი. აღსანიშნავია ოთხკუთხაფარაკიანი გრძელფარაკიანი აბზინდები მოკლე ენით. ისინი გვხვდებიან არმაზისხევის № 6 და სამთავროს № 365(41 ს) აგურსამარხში⁷ (ტაბ. XXV—28). ამავე სამარხის და № 1 და № 18 არმაზისხეურთა საქამრე ინვენტარის ნაწილია ორწილადი პორტუპეის ბალთები, რომლებსაც აბზინდებთან მსგავსების გამო „ცრუაბზინდებს“ ვუწოდებთ⁸ (ტაბ. XXV, 15, 17, 27, 29).

არმაზისხევისა და ურბნისის II—III სს. დათარიღებულ ზოგიერთ სამარხში გვხვდება მოგრძო ოთხკუთხაფარაკიანი აბზინდები (ტაბ. XXV—6, 12, 16, 19, 24), რომელთაც მრგვალი სათასზე ჩარჩო და მოკლე ენა აქვთ⁹. III ს. II

⁴ მცხეთა I. ნახ. 1—5, 4 გვ. 29—30; სამარხი №1 I, II ს. შუა წლებით ან ნახევრით თარიღდება — იხ. იქვე, გვ. 40.

⁵ Р. М. Абрамишвили. Результаты археологической экспедиции Дигомского ущелья. — „Новые археологические находки на территории Груз. ССР“, Тб., 1972, გვ. 23. ნივთები გაშაცნო ნიკოლაიშვილმა, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ.

⁶ დას. საქართველოში ასეთი ნივთები აღმოჩენილია ურეკში—Н. В. Хоштария. Археологическое исследование Уреки. Мсკა, 1, 1955, ტაბ. XVII და გვ. 77, 66—67. გვხვდება მინგეჩაურში, აზერბ. ისტორიული მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი ინვ. № 2466 (49 წ.), ჩრდ. კავკასიაში II—III სს. სამარხებში. იხ. М. П. Абрамова. დასახ. ნაშრ. ნახ. 8—14; В. А. Кузнецов. Аланские племена Северного Кавказа. МИА, № 106, ნახ. 4, გვ. 16. კუზნეცოვი მას IV—V სს. ათარიღებს.

⁷ მცხეთა 1. გვ. 79, სურ. 72, არის უფლისციხეში—დ. ხახუტაიშვილი. უფლისციხე. 1. თბ., 1964, ტაბ. 1—2.

⁸ იხ. კლდეეთში — გ. ლომთათიძე. კლდეეთის სამაროვანი... ტაბ. X.

⁹ როცა ვწერთ „აბზინდას ენა მოკლე აქვსო“ — მხედველობაში გვაქვს ის, რომ ენის წვერი საქამრე რგოლს (ანუ ჩარჩოს) მნიშვნელოვნად არ სცილდება. როგორც დავინახავთ შემდგომში, „ენა-მოკლეობა“ შეიცვალა „ენაგრძელობით“, იხ. მცხეთა 1, ნახ. 1—6, 8 LXXXVIII, მეორე რიგში, მარცხნიდან პირველი. შეადარეთ კლდეეთურ ანალოგიურ აბზინდებს — გ. ლომთათიძე.

ნახევრისა და IV ს. დათარიღებულ სამარხებში კი სიახლე — სამკუთხაფარაკი-ანი აბზინდები (ტაბ. XXV—25) ჩნდება¹⁰.

რამდენადმე განსხვავებული საქამრე მორთულობისაა სამთავროს ქვს. № 14 (39 S)-ში დადასტურებული აბზინდა (ტაბ. XXV—1), ორწილადი, ბრინჯაოსი, ფარაკი გრძელი ტრაპეციის ფორმისაა. საქამრე რგოლი ნახევარწრიულია, ენა მოკლე (საერთო სიგრძე 6,1 სმ). მასთან ერთად სარტყლის ბოლოზე საკიდი ბალთაა, რომელიც წარმოადგენს ბრტყელ, თავისკენ ოდნავ გაფართოებულ, გრძელ ფირფიტას (ტაბ. XXV—2). მას ბოლო რამდენადმე მომრგვალებული აქვს. ქამრის დანარჩენ შემკულობას შეადგენს ოთხკუთხა და ნახევარწრიული, დაკბილული ორი პატარა ბალთა. აღწერილი ნივთების ზუსტი ანალოგები, ერმაკოვის კატალოგის მიხედვით, ყაზბეგშია აღმოჩენილი (ტაბ. XXV—41—43). არაა გამორიცხული, რომ იგი საქამრე აბზინდისა და საკიდი ბალთის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული ვარიანტი იყოს. ამის სასარგებლოდ, შესაძლოა, სამარხის სავარაუდო თარიღიც მეტყველებს. იგი მინის ჭურჭლის, მინის „კვირისტავისა“ და კერამიკის მიხედვით I—II სს. უნდა განისაზღვროს¹¹.

საგანგებოდ გვინდა შევეხოთ ქვს. სამარხს № A (39 S)-ს ინვენტარს (ტაბ. XXV—31—40). მასში ვერცხლის აბზინდა და ბალთებია. აბზინდა ორწილადია, მოგრძო ოთხკუთხა ფარაკი (ფუძე) ორად გაკეცილი ფირფიტისაგანაა დამზადებული, რომლის ბოლო ორი მანჭვლითაა დამაგრებული. საქამრე რგოლი მრგვალია, განიკვეთში ზედაპირი მრავალკუთხაა, ქვედა ნაწილი კი ნახევარწრიული. ასევე კუთხოვანი ენის წვერი ოდნავ სცდება რგოლს (ტაბ. XXV—31). ამასთან ერთად ორი ბალთაა. ერთ-ერთი მათგანი სახსრიანია. წყვილი, ორად გაკეცილი ფირფიტა ღერძზეა დამაგრებული მოძრავად. ბალთას ორივე ბოლოზე წყვილი მანჭვალი აქვს. მეორე ბალთა ორადგაკეცილ, მოგრძო ოთხკუთხა ფირფიტას წარმოადგენს, მანჭვლებითვე დამაგრებული თავით (ტაბ. XXV—32, 36). სამარხ № „A“-ს ინვენტარის ნაწილს მინის ჭურჭელი შეადგენს — ორი „გრაფინისებური“ ჭურჭელი მაღალი ოთხკუთხა კორპუსით, დაბალი ყელით. ერთ-ერთს ძირზე ყვავილისებური დამლა აქვს (ინვ. № 12—54:10817, 12—54:10819 იხ. საქ. სახ. მუზეუმის გამოფენა, ვიტრინა X 17; X 18). ანალოგიური მინის ჭურჭელი ძირითადად I—II სს-საა დამახასია-

დასახ. ნაშრ., ტაბ. X. ანალოგიური აბზინდები გვხვდება ქვემო არანისის ერთ-ერთ სამარხშიც — იხ. რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. ენვალის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1971 წელს. „მაცნე“, № 4 1971, სურ. 2.

¹⁰ მათ მრგვალი ჩარჩო და მოკლე ენა აქვთ — იხ. მცხეთა 1. გვ. 128 და ტაბ. XXXVIII, შუაში.

¹¹ „გრაფინი“ მოცისფრო მინის დაბალი ყელითა და მაღალი კორპუსით, ინვ. № 12—54:10748. შდრ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისის სამაროვნის მინის ჭურჭელი. თბ., 1970, ტაბ. 16, სირიული, I ს. კოლბისებრი მაღალი ყელით და სფერული მუცლით. იხ. იქვე № 118, გვ. 71, I ს. № 161, გვ. 80, II ს. კონუსურ მუცლიანი (?) ჭურჭელი — იხ. იქვე № 63—80 გვ. 64—68. I ს. ძირითადად, ან I—II სს. კერამიკა: დაბალი მოვარდისფროკეციანი ყელწიბოანი, ინვ. 12—54:10739 და ცალყურა, კოპებოანი მუცლით — ინვ. № 12—54:10740. შდრ. ა. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., № 1 და № 2 ავტოკრაფისტსამარხები. სურ. 11—28, 65. I—III სს. იხ. ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისის ნაქალაქარი. ტაბ. XIII—3 და გვ. 55. I—III სს. მინის „კვირისტავი“, ინვ. № 12—54:10751, შდრ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. საკინძის თავების ერთი სახეობის შესახებ. „ძეგლის მეგობარი“ № 37, 1973. გვ. 56. რომაული ხანა I—II სს. თუმცა შევნიშნოთ, რომ ანალოგიური „კვირისტავები“ გვხვდება IV ს. და VI—VIII სს. კოვპლექსებშიც კი.

თებელი¹². აქვეა მოყვითალო ელფერის მინის სქელკედლიანი, სფეროიდულ-ტანიანი მინის ჭურჭელი. მას ვიწრო, წაკვეთილი ყელპირი აქვს, ძირი კი ოდნავ შედრეკილი. ერთი შეხედვით, ტანშეხორკლილ მინის ჭურჭელს გვაგონებს, მაგრამ მისი მუცელი ყელიდან ძირამდე „შემკულია“ ჩამოღვრილი ზოლებით (ტაბ. XXV—33). ანალოგიური ჭურჭელი ცნობილია ვ. ვრუბოვის კატალოგიდან. იგი თითქოს სამთავროს ერთ-ერთ ქვისსამარხშია აღმოჩენილი¹³. ჭურჭლის აღნიშნული ტიპი არ გვხვდება ნინო უგრელიძის ნაშრომში. არც ჩვენ შეგვხვედრია სამთავროს IV—VIII სს. საიმედოდ დათარიღებულ სამარხებში. იგი III ს. გვიან ხანას არ უნდა ეკუთვნოდეს¹⁴. ამ ფონზე № „А“ სამარხში სრულიად მოულოდნელი იყო ორი ფიბულის (II ჯ. II ს. II ვ. რკინის და II—II—I ბრინჯაოს — ტაბ. XXV—37, 38), მინის თოთხმეტწახნაგა მძივით თავშემკული (ბრინჯაოსღეროიანი) საკინძის და ბრინჯაოსვე „ორბურთულა“ შესაკრავის აღმოჩენა (ტაბ. XXV—39). როგორც ნ. უგრელიძე სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს, ქართლის „არც ერთ სამაროვნის I—III სს. სამარხებში... ქვისთავიანი საკინძები არ მოიპოვება“¹⁵. ზემოთ დასახელებული ფიბულები კი დამახასიათებელია VI—VIII სს. ჯგუფის ძეგლებისათვის, უფრო ზუსტად კი, ძირითადად VII საუკუნისათვის. თვით ისეთი უბრალო ნივთიც კი, როგორც ამ კომპლექსში აღმოჩენილი „ორბურთულა“ შესაკრავია (ტაბ. XXV—34), VII ს. თარიღდება¹⁶ (დაწვრილებით იხ. ქვემოთ). განხილული სამარხის ინვენტარი გვაფიქრებინებს, რომ აქ ორი ქრონოლოგიური ჯგუფის ნივთებთან გვაქვს საქმე. მინის ჭურჭელი ზოგადად I—III სს. ხოლო ფიბულები, საკინძი და შესაკრავი VI—VIII სს.-აა (უფრო ზუსტად ალბათ VII ს.). რომელ ჯგუფს ეკუთვნის აბზინდა-ბალთები? ანალოგიური აბზინდები აბგძრახეს № 2 სამარხში III—IV სს. მიჯნით თარიღდება¹⁷, ჩეჩნეთ-ინგუშეთში — ბრატსკოეს ყორღანებში II—III სს.¹⁸. მინგეჩაურში მოპოვებულია ანალოგიური აბზინდები და ბალთები, რომლებიც I—III სს. კომპლექსებშია¹⁹. აღსანიშნავია, რომ ორწილადი, სახსრიათა ბალთა აღმოჩენილია ყოღოთოს № 24 სამარხში, რომელსაც მ. სინაურიძე IV—V სს. ათარიღებს²⁰.

¹² იხ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისის სამაროვნის... გვ. 19 და სურ. 4. Н. З. К у н и н а, Н. П. С о р о к и н а. Стекланные бальзамарии Боспора. — Т. Г. Э. XIII. 1972, ნახ. 5,28 და სხვ. Д. Б. Ш е л о в. Танаис. გვ. 141.

¹³ Предметы древности в хранилище «Общества любителей Кавказской Археологии» составил, рисовал с натуры и на камне В. Вырубов, вып. I, Тифлис, 1877, ტაბ. XII—9.

¹⁴ თითქოს „შემკულობით“ მისი ანალოგიურია პანტიკაპეის XI სამარხის (1889 გათხრები) ერთ-ერთი ჭურჭელი. სამარხი თარიღდება I ს. II ნახევრით — იხ. И. З. К у н и н а, Н. П. С о р о к и н а. დასახ. ნაშრ., ნახ. 10—47.

¹⁵ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 48, სქ. 125.

¹⁶ იხ. ქვს. № 576 (46 წ.); № 695 (47 წ.); № 468 (40 N) № 623 (46 წ.) და სხვ.

¹⁷ М. М. Т р а п ш. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1—4 და გვ. 176—177.

¹⁸ Р. М. М у н ч а е в. Новые сарматские памятники Чечено-Ингушетии. СА, № 2, 1965, გვ. 183, სურ. 3.

¹⁹ აზერბაიჯანის სახ. ისტორიული მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდის ინვ. № 594, № 448 და სხვ. № 2465.

²⁰ მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის სამარხები... გვ. 119 და ტაბ. VII — 5. სამარხში მასთან ერთად „მხრებიანი“ ბეჭედი, ვფიქრობთ, იგი უფრო IV ს. უნდა დათარიღდეს. (თუმცა ის განსხვავდება კლასიკური, მხრებიანი ბეჭდებისაგან, ბუდე რგოლზე, დარჩილული). სრულიად ანალოგიური აბზინდა-ბალთები აღმოჩნდა სადულას გათხრებში

ამკარაა, რომ № „А“ სამარხის ბალთები და აბზინდა, ფიბულებისა და საკინძის დროისა არაა და თარიღით ის მინის ჭურჭელს უნდა დაეუკავშიროთ. სამთავროს სამაროვანი დიდხანს ფუნქციონირებდა. აქ მოსალოდნელია და საკმაოდ ხშირად დასტურდება კიდევ სამარხთა ხელმეორედ გამოყენება, რის გამოც სხვადასხვა დროის მასალა „ერთ კომპლექსში“ ერთიანდება. ანალოგიურ მოვლენებზე ყურადღების გამახვილება ქვემოთაც მოგვიხდება.

გვსურს შევეხოთ საქამრე მოწყობილობას, რომელიც აღმოჩენილია ახალგორის IV ს. სამარხში²¹. აქაა ორი აბზინდა და „სარტყლის ენა“. აბზინდებს ნახევარწრიული ფარაკი და ამგვარივე საქამრე ჩარჩო აქვს. ორთავე მოკლე ენაანია. ამ დეტალით ისინი I—III სს. აბზინდებთანაა ახლოს (ტაბ. XXV—46). სამარხი IV ს. შუა ხანების უნდა იყოს²². როგორც ჩანს, ენამოკლე აბზინდები IV ს.-შიც გადმოდის. იგივე ნიშანი ახასიათებს მოდინახეს № 36 სამარხის ძვირფას, წყვილ აბზინდას. ეს სამარხიც დაახლოებით IV ს. შუა ხანების უნდა იყოს²³. ამბროზი აღმ. ევროპის აბზინდების „ენის დაგრძელებას“ IV ს. განსაზღვრავს²⁴. როგორც ჩანს, ეს პროცესი აღმ. საქართველოში ოდნავ იგვიანებს. ზემოთ განხილული მასალა გვაფიქრებინებს, რომ IV ს. შუა წლებში აქ ჯერ კიდევ ენამოკლე აბზინდებს ხმარობენ. ახალგორულის ანალოგიური აბზინდები გვხვდება ჩრდ. კავკასიასა²⁵ და მინგეჩაურში²⁶. ანალოგიური, ოღონდ „ენაგრძელი“ აბზინდები ცნობილია ნახმუტინოს კულტურის არეალიდანაც²⁷.

ახალგორის სამარხის ინვენტარიდან საყურადღებოა საკიდი ბალთა. ფორმით იგი ორღესულ დანისპირს ჰგავს. იგი ცხენის მოსართავის ნაწილია და აქ ცხენის დამარხვის მაუწყებელი უნდა იყოს. ასეთი რამ ჩემთვის ცნობილ IV ს. ქართლის სამაროვნებიდან ერთადერთია. როგორც ჩანს, მიცვალებულთან ერთად ცხენის დამარხვა გარკვეული რანგის ხელისუფალთა ერთ-ერთ მთავარ ნიშნად უნდა მივიჩნიოთ. ვფიქრობთ, ახალგორის სამარხი ამ მოსაზრებას მნიშვნელოვნად ამაგრებს. როგორც იულონ გავოშიძე აღნიშნავს, „სრულიად არაა მოულოდნელი და შეუძლებელი პირდაპირი მემკვიდრეობა ადრეანტიკური ხანის საძეგურ-ყანჩაეთისა და ფეოდალური ხანის ქსნის საერისთაოს შორის, მითუმეტეს, რომ თანდათანობით შემაერთებული რგოლებიც ჩნდება. მაგალითად, თვით ლენინგორში (ახალგორი ნ. ა.) აღმოჩნდა ჩვენი წელთაღრიცხვის IV სა-

ას. იგი აქ III ს. კომპლექსში უნდა იყოს (მასალის გაცნობისათვის მადლობას მოვახსენებ. მ. უზუნაშვილსა და ი. გავოშიძეს). ამდენად, ყოლოთს № 24 სამარხი უფრო IV ს. I ნახევრის ან III—IV სს. მიეწისაა.

²¹ იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. გვ. 225.

²² სამარხში შაბურ II-ის მონეტაა — იხ. მცხეთა 1. გვ. 202. მ. წოწელიას მიხედვით შაბურ II-ის ზეობის (309—379) შუა ხანებში უნდა იყოს მოჭრილი — ცნობისათვის დიდ მადლობას მოვახსენებ.

²³ ჯ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. ყვირილის ხეობის... გვ. 56, 74 და სურ. 15 — სამარხში კონსტანტინე დიდის (307—337) და კონსტანციუსის (337—361) მონეტებია. „პირველი მოჭრილია მეფობის ბოლო, ხოლო მეორე მეფობის საწყის წლებში“. იქვე, გვ. 77.

²⁴ А. К. А м б р о з. Проблемы... СА, № 2, გვ. 102.

²⁵ В. Б. В и н о г р а д о в, В. А. П е т р е н к о. Могильник сарматской эпохи на горе Лехч-Корта. СА, 1974, № 1, გვ. 178 — ავტორები აბზინდებს II—IV სს. დამახასიათებლად მიიჩნევენ.

²⁶ აზერბ. სახ. ისტ. მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი, ინვ. № 593 და სხვ.

²⁷ Н. А. М а ж и т о в. Бахмутинская культура. М., 1968, ტაბ. 1 — пряжки.

უკუნი მდიდრული სამარხი, რომლის ინვენტარი (ვერცხლის თასი, ოქროს სა-
ყურეები და თვალედი ბეჭდები, შაბურ II-ის ოქროს მონეტა და სხვ.) არმაზის-
ხევის პიტიახშოთა სამარხეული მასალის რიგისაა, მათი მფლობელიც პიტიახშო-
თა ტოლი იქნებოდა²⁸.

ამით ვასრულებთ გვიანანტიკური ხანის აღმ. საქართველოში გავრცელებულ, ჩემთვის ცნობილი აბზინდებისა და ბალთების (საქამრე ინვენტარის) მიმოხილვას. მასალა საკმაოდ მრავალფეროვანია. თითქოს ქრონოლოგიური გრადაციის დაჭერაც ხერხდება, მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის მთავარი იყო ერთი საყურადღებო დეტალის შემჩნევა, კერძოდ, ყველა აბზინდა ერთი საერთო ნიშნით ხასიათდება — ესაა „მოკლე ენა“. როგორც ჩანს, ამ ფაქტს ჩვენშიაც, ისევე როგორც აღმოსავლეთ ევროპის მასალაში, ქრონოლოგიური დანაწევრებისათვის განმსაზღვრელი მნიშვნელობა აქვს, რასაც დავინახავთ ქვემოთ განხილული მასალის მაგალითზე.

IV—V სს. სამამრე ინვენტარი

ჯ გ უ ფ ი I. ორწილადი აბზინდები

I ქვეჯგუფი. მრგვალფარაკიანები: სამთავრო ქვს. № 561 (46 წ.) (ტაბ. XXVI—4). ვერცხლი, დაზიანებულია. მრგვალი ფარაკი ორადგაყვანილი ფირფიტისაგანაა დამზადებული, რომელიც ორი მანჭვლითაა დამაგრებული. საქამრე რგოლი ნახევარწრიულია, განიკვეთში მრგვალი, თავისკენ ოდნავ მსხვილდება. ენის ბოლო მოკაუჭებულია და რგოლზე გადადის. საერთო სიგრძე დაახლ. 4,5 სმ²⁹. ნ. უგრელიძე ამ აბზინდის შესახებ გამოთქვამს აზრს, რომ მისი ანალოგიები I—III სს. მასალაშია საძებნი³⁰, მაგრამ ამ დროის აბზინდებს მრგვალი ფარაკი იშვიათად აქვს. ამასთანავე, არც ერთი აბზინდის ენა რგოლზე არ გადადის. ო. ტყეშელაშვილი № 561 სამარხის აბზინდას II ტიპში აერთიანებს. ამავე ტიპში მოხვდა სხვა ქრონოლოგიური ჯგუფისა და სტილის აბზინდებიც ერთადერთი საერთო ნიშნის — ორწილადობის გამო, რაც მართებულად არ მიგვაჩნია³¹.

აღმ. საქართველოში ანალოგიური აბზინდები აღმოჩენილია ყოლოთოს სამაროვანზე³². ცნობილია წებელდური სამაროვნებიდანაც³³. საქართველოს გარეთ გვხვდება ჩრდ. კავკასიისა და აღმ. ევროპის ოლქებში³⁴. იგი ძირითადად IV—V სს. თარიღდება. როგორც აღვნიშნეთ, ამბროზი აბზინდებისათვის ენის

²⁸ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე. ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან. თბ., 1964, გვ. 64.

²⁹ იხ. ო. ტყეშელაშვილი. ადრეფეოდალური ხანის... (დისერტაცია). სურ. 38—1.

³⁰ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 58.

³¹ ო. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 160.

³² მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. III—7 (როგორც ჩანს, ენა დაკარგული აქვს) ტაბ. V—5.

³³ М. М. Т р а п ш. Культура... ტაბ. XXIX—IV ს. ტაბ. XI — IV ს.

³⁴ ძალიან ბევრია ჩერნიახოვის კულტურის არეალში. ოლონდ მათ უფრო მსხვილი პროპორციები ახასიათებს; არის ჩრდილო კავკასიაშიც. იხ. Е. П. А л е к с е в а. Древняя и средневековая... ტაბ. 20—4—IV—V სს. И. В. С п и ц и н. Поля погребальных урн. СА, 1948, X, ნახ. 5, 1, 3 და სხვ.

დაგრძელების ხანად IV ს. მიიჩნევს. განხილული სამთავროული აბზინდა მინის ჭურჭლის მიხედვით IV—V სს. ფარგლებში ექცევა³⁵. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ახალგორის და მოდინახეს აბზინდებს (რომლებიც IV ს. შუა ხანების სამარხებიდანაა) მოკლე ენა აქვთ, ზემოაღნიშნული სამთავროული აბზინდისათვის IV ს. I ნახევარი უნდა გამოვრიცხოთ და იგი უფრო IV ს. II ნახევართა და V ს. უნდა დავათარილოთ. ამავე დროის უნდა იყოს ყოლოთოს დასახელებული აბზინდებიც. ფაქტიურად იმავე თარიღს გვთავაზობს მასალის შემსწავლელი და გამომქვეყნებელი მ. სინაურიძე, თუმცა იგი შესაბამისი (№ 10 და, № 13) სამარხების თარიღში უფრო III ს. ბოლო — IV ს. გულისხმობს დაკრძალვის წესის (პოზის) არაქრისტიანულობის გამო³⁶. უნდა შევნიშნოთ, რომ დაკრძალვის „წარმართული“ წესი არ უნდა იყოს უცხო IV—V სს. (და იქნებ უფრო გვიანდელი ხანის) ზოგი სამაროვნისთვის. ამის მაგალითები გვხვდება ყოლოთოსთან საკმაოდ ახლოს, „იაღსარის“ სამაროვანზე³⁷. ამდენად, ყოლოთოს განხილული აბზინდები (სამარხებითურთ) უფრო IV ს. ბოლო და V ს.-სად მიგვაჩნია. ამ აზრს იქნებ ადასტურებს შემდეგი გარემოება: № 10 სამარხში დადასტურებულია „კარგად გაპრიალებული ძვლის ბრტყელი საგნები, რომლებიც, შესაძლოა, ზოგიერთი ნივთის ტარის ნაწილებს წარმოადგენდნენ“³⁸. ეს ნივთები მშვილდის ძვლის ფირფიტებია. ამ ტიპის მშვილდები განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელდა IV ს. ბოლოსა და V ს. მისი როგორც გენეზისი, ისე ფართოდ ათვისება და გავრცელება ჰუნებს უკავშირდება³⁹. აღმ. საქართველოს ტერიტორიაზე ანალოგიური მშვილდის აღმოჩენის ერთადერთი ფაქტი თითქოს უკვე გვიანანტიკური ხანისთვისაა (III ს.) საგულისხმეო⁴⁰. დაახლოებით ყოლოთოს „მშვილდის“ სინქრონული უნდა იყოს წებელდაში დადასტურებული „კლასიკური მშვილდის“ ნაშთი⁴¹. რაც

³⁵ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 29, VI ტიპი, სურ. 7.

³⁶ მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 117, 122.

³⁷ Р. М. Р а м и ш в и л и. Исследование раннефеодального могильника «Иагсари». ТКЭ, 1969, ქვ. №24. ფილებით გადახურული ორმოსამარხი № 25, სამაროვანი სოფ. მატანთანაა (ახმეტა). ენვალში თანაარსებობს წარმართული და ქრისტიანული დაკრძალვა — Р. М. Р а м и ш в и л и, В. А. Д ж о р б е н и д з е. Археологические исследования в зоне строительства Жинвальского гидротехнического комплекса. ა. კ. ძ. სსრამ თბ., 1976, გვ. 37. წარმართული დაკრძალვის წესი IV—V სს. ჩანს ისტორიულ არგვეთშიც, მოდინახეს სამაროვანზე — ი. ი. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. ყვირილის ხეობის... გვ. 76.

³⁸ მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 116.

³⁹ ძვლის დეტალებიანი, შედგენილი მშვილდები უკვე I—II სს. გვხვდება სარმატულ ტომებში — «Но костяные накладки. во всяком случае большинство их, принадлежат лукам «гуннского типа» — А. М. Х а з а н о в. Очерки военного дела сарматов. М., 1971, გვ. 23, 34; Д. В. Ш е л о в. Тананс... გვ. 313, 323—324.

⁴⁰ მსგავსი მშვილდის „ძვლის ნაწილები“ დადასტურებულია სადუღას ერთ-ერთ სამარხში, თუმცა მის ზუსტ ტიპოლოგიურ ატრიბუციას საუბარი ჭერჭეროვით ნაადრევია. ჩვენში მახლობელ ხანაში უადრესია „მშვილდოსანის მხედრის“ გამოსახულება ვერცხლის „სურაზე“ (აღმოჩენილია ენვალის III—IV სს. სამარხში). ჭურჭელზე გამოსახული მშვილდის ტიპის დადგენა ძნელია, საერთოდ კი ჭურჭელი და ნადირობის სცენა სასანური ირანის ანალოგიურ ნივთებს მოგვაგონებს — Р. М. Р а м и ш в и л и, В. А. Д ж о р б е н ა დ з ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XVIII—2, გვ. 37. მაგრამ, როგორც ჩანს, „შედგენილი მშვილდი“ ანტიკური ხანის საქართველოში დიდი იშვიათობა იყო.

⁴¹ Ю. Н. В о р о н о в. Тайна... გვ. 91.

შეეხება სასაურთი ხანის ირანს, იქ „ჰუნური“ ტიპის მშვილდი, არსებული მასალების მიხედვით, თითქოს არ დასტურდება⁴². ჯერჯერობით არ ჩანს ის არც აზერბაიჯანსა და სომხეთში.

ამრიგად, განხილული აბზინდების თარიღი IV ს. ბოლო და V ს. — რეალური ჩანს. მას მხარს უნდა უჭერდეს „შედგენილი მშვილდის“ დამოწმებული ფაქტი.

II ქვეჯგუფი — გრძელი სამკუთხაფარაკიანი აბზინდები და ბალთები. სამთავროს სამაროვნის ქვს. №113 (39 N)-ში გვხვდება ორწილადი აბზინდის საინტერესო სახეობა. აბზინდას წაგრძელებული სამკუთხედის ფორმის ორადგადაკეცილი ფირფიტის ფარაკი აქვს. საქამრე რგოლი ნახევარწრიული, ხოლო ენა გრძელია. სამარხში ამ ტიპის რამდენიმე აბზინდაა, ყველა რკინისა (ტაბ. XXV—9, 10). ისინი რამდენადმე მოგვაგონებენ არმაზისხევის № 18 და № 1 (გრამიტსამარხი) სამარხთა სამკუთხაფარაკიან აბზინდებს, მაგრამ პრინციპულად განასხვავებს მათგან ენის სიგრძე და ფარაკის ზომებიც, რაც, როგორც ჩანს, თარიღშიც აისახა. მსგავსი აბზინდები ჩემთვის ცნობილია ჩერნიახოვის კულტურის ძეგლებიდან⁴³. ხოლო პირდაპირი ანალოგები შორეული ბირსკის სამაროვანზე დაახლოებით იმავე დროით — V—VI სს⁴⁴. განსახილველი სამარხის მინის ჭურჭელი კი თითქოს უფრო V ს. უნდა მიგვითითებდეს⁴⁵. ამ ტიპის აბზინდების სიმცირე საქართველოში, ხოლო მეორე მხრივ ტიპოლოგიური და გენეტიკური დამთხვევა ჩრდილოურ ნივთებთან მათ შემოტანილობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს დაახლოებით იმავე ხანაში, რომლითაც დავათარიღეთ I ქვეჯგუფის აბზინდები.

II ჯგუფი. ერთწილადი აბზინდები

I ქვეჯგუფი — ერთწილადი, ოვალურჩარჩოიანი აბზინდები: წარმოდგენილია ერთი ეგზემპლარით — სამთავროს ქვს. № 153 (38 N), ბრინჯაო (ტაბ. XXVI—18). ამოზნექილი ჩარჩოს ზედაპირი დაშტრიხულია ქდევით. მოძრავი ენის სამაგრი ნაწილი „გაწვრილებულია“. ენა განივკვეთში ოთხკუთხაა, რომლის მოღუნული წვერი ცხოველის თავის სქემატურ გამოსახულებას წარმოადგენს. აბზინდის ზუსტი ანალოგი ჩემთვის უცნობია — საერთოდ კი ენის ზომორფულობით წებელდის სამაროვნის აბზინდების ერთი ჯგუფი ხასიათდება, რომლებიც თავის მხრივ ანალოგებს (ხშირად ზუსტს) პოულობენ ხალხთა დიდი გადასახლების ხანის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპის მასალებში⁴⁶. ა. ამბროზი აღნიშნავს, რომ ამ ოლქის აბზინდებს ენის წვერის ზომორფულობა განსაკუთრებით V ს.-დან ახასიათებთ⁴⁷, შესაძლოა ამ მოვლე-

⁴² А. М. Хазанов. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 34.

⁴³ П. Б. Барцева, Г. А. Вознесенская, Е. П. Черных. *Металл черняховской культуры*. М., 1972, ნახ. 16—26.

⁴⁴ Н. А. Мажитов. *დასახ. ნაშრ.* ტაბ. 5, 9, 10, 11, გვ. 38, 45, ტაბ. 1 — Пряжки; А. К. Амброз. *Проблемы...* СА, № 3, ნახ. 9, 12—13.

⁴⁵ ჭურჭლის XIX ტიპი. მას ნ. უგრელიძე IV—V სს. ჯგუფში აქცევს (იხ. ნ. უგრელიძე. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 36). სამარხში არის სადაფითა (?) და ცისფერი „პასტით“ თავშემკული საკინძებიც (ტაბ. XXVIII—13, 14), რომლებიც ძირითადად V—VI სს. უნდა იყვნენ დამახასიათებელი (დაწვრილებით ქვემოთ).

⁴⁶ Ю. Н. Воронцов. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 123, ნახ. 43—9—11, V ს. 1 ნახევრიდან, გვ. 125.

⁴⁷ А. К. Амброз. *დასახ. ნაშრ.* СА № 2, გვ. 103.

ნის ერთგვარი ასახვაა სამთავროული აბზინდაც. ასეთ დათარიღებას სამარხში აღმოჩენილი მინის ტურქელი მხარს უჭერს⁴⁸. იმავე დროისაა აქვე დადასტურებული ვერცხლისა და ოქროს საკინძები და ბრინჯაოს ზარაკი⁴⁹. ამიტომ არაა გამორიცხული, რომ განხილული სამარხი (აბზინდის ზოომორფულობის გათვალისწინებით) IV ს. ბოლო წლების ან V ს. დასაწყისის იყოს (ოვალურჩარჩოიანი აბზინდები გვხვდება VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებშიც, რომელთაც შესაბამის ადგილას განვიხილავთ).

II ქვეჯგუფი — ერთწილადი ნახევარწრიულჩარჩოიანი აბზინდები. სამთავრო ქვს. № 447 (46 წ.) (ტაბ. XXVI—16), ზომა 3.4×2. სამარხში სხვა ნივთი არაა. ყოლოთ № 10 ორმოსამარხი. 2 ც. ბრინჯაოსა და რკინისა⁵⁰. ყოლოთს აღნიშნული სამარხი ჩვენ ზემოთ IV ს. ბოლოთი და V ს. დავათარიღეთ. ეს თარიღი სამთავროულისთვისაც მისაღებია. იმავე დროის უნდა იყოს ურბნისის XXV უბნის № 28 სამარხის ნაშთის რკინის აბზინდა (ტაბ. XXVI—17)⁵¹. ანალოგიური აბზინდა აღმოჩენილია ურეკში⁵². ჩრდ. კავკასიაში ასეთი ნივთები IV—V სს. თარიღდება⁵³.

III ქვეჯგუფი — B-სებრი აბზინდები IV—V სს-ისა. ზოგადად ამ ფორმის აბზინდები სამთავროს 5 სამარხში გვხვდება, მაგრამ ისინი სხვადასხვა ქრონოლოგიური ჯგუფის სამარხებშია განაწილებული (IV—V და VI—VII სს-ისა). სხვაობა შეიმჩნევა თვით აბზინდების ერთ დეტალში, რაც განმსაზღვრელი უნდა იყოს. კერძოდ, ქვს. № 302 (39 N)-ის რკინის აბზინდა ბრტყელია (ტაბ. XXVI—23), ხოლო დანარჩენი სამარხების აბზინდებს (ქვს. № 552 (46 წ.) — ტაბ. XXXII—21, № 156, 38 N — ტაბ. XXXII—20, № 290, 39 N და „სამარხი, რომელიც ზემოდან გადახურული იყო ფილაქვით“, 38 N — ტაბ. XXX—36. ამ უკანასკნელში ბრინჯაოს აბზინდაა, დანარჩენში რკინისა) ამოზუტებული ზედაპირი აქვს. ასეთი რამ დამახასიათებელია „ჰერალდიკური ტიპის“ აბზინდა-ბალთებისათვის და ზემოჩამოთვლილებიც მათ უნდა მივაკუთვნოთ. სხვათა შორის, ასეთი სურათია ყირიმის სამაროვნებშიც. ყველა ისინი VII ს. დამახასიათებელი ნივთია. ქვს. № 302. 39 N-ის ბრტყელი რკინის აბზინდა კი IV—V ს. უნდა იყოს, ამ თარიღს მხარს უჭერს სამარხში დამოწმებული ფიბულა — I ჯგ. II ს. II ვ. თარიღს არ ეწინააღმდეგება იქვე აღმოჩენილი ოვალურგრანატისთავიანი საკინძი (ტაბ. XXV—22, 24). ანალოგიური აბზინდები წებელდისა და ბირსკის სამაროვნებზე მახლობელი დროით თარიღდება.

⁴⁸ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., ცხრილი № 28.

⁴⁹ იხ. ც. დ ა ვ ლ ი ა ნ ი ძ ე. 1941 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხი მცხეთაში. მუზ. მო-
აზრე XXVII—, B, 1967, გვ. 94, ტაბ. 1—5.

⁵⁰ მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III—6, ტაბ. IV—I.

⁵¹ ამ სამაროვანზე გვხვდება სამარხები IV ს. ნივთებით—იხ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., № 178; ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ. გვ. 79, № 127.

⁵² Н. Х о ш т а р н а. დასახ. ნაშრ., გვ. 52, 77. ნახ. 13—5. ურეკის მასალას III—IV სს., ზოგ შემთხვევაში კი IV ს. ბოლო და V ს. დასაწყისით ათარიღებენ — იხ. В. Л е к в и н а -
д з е. დასახ. ნაშრ., გვ. 193, 203, 205. М. П. А б р а м о в а. Катакомбные погребения IV—
V вв. н. э. из Северной Осетии, СА, №1 1975, ნახ. 3—2, 3; ნახ. 4, 9.

⁵³ В. К. П у д о в и н. Датировка нижнего слоя могильника Суук-Су, СА, №1, 1961, გვ. 183, ნახ. 1; И. П. З а с е ц к а я. О хронологии погребении эпохи переселения народов Нижнего Поволжья. СА, № 2, 1968, გვ. 56, ნახ. 62.

ჯგუფი III. „ჰერალდიკური ტიპის“ აბზინდა-ბალთები

(ტაბ. XXXII 1—76, ტაბ. XXXIII 1—6)

მათ უმეტესობას ახასიათებს „შეისრული თალის“ მოყვანილობა, რომელიც „ჰერალდიკურ ფრაკებს“ მოგვაგონებს. ზედაპირი კი ამოზნექილი და კიდექანობიანი აქვთ, რაც ამ ნივთებს ტიპურ მოხაზულობას აძლევს. ამ სტილის საქამრე აკაზმულობა ფართოდ იყო გავრცელებული VI—VII სს. აღმ. ევროპასა და კავკასიაში. დას. ევროპაში მათი აღმოჩენის ფაქტები შედარებით იშვიათია. გვიანსასანური რელიეფები მოწმობენ მათ გავრცელებას ირანშიც. ეს ნივთები თითქოს ბიზანტიური საქამრე აკაზმულობის ბარბაროსულ ინტერპრეტაციას წარმოადგენენ და ამ ორი სამყაროს შეხების ოლქებში ჩამოყალიბდა (დუნაის პროვინციები და სხვ.).

აღმ. საქართველოში ჰერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთების ფართოდ გავრცელებაზე მეტყველებენ განათხარი სამაროვნებისა და ნაქალაქარების მასალები, აგრეთვე რელიეფური ქანდაკების ძეგლები.

ჩვენში კარგა ხანია შენიშნულია მათი ტიპოლოგიური და გენეტიკური ერთობა ზემოთ დასახელებული ოლქების მასალასთან⁵⁴. უეჭველია მათი ქრონოლოგიური ერთობაც. მას შემდეგ, რაც აღმ. ევროპის მსგავსი ნივთებისათვის მოხდა ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური დაკონკრეტება⁵⁵, შესაბამისად უნდა გასწორდეს ქართული მასალის მონაცემებიც.

III ჯგუფად გამოყოფილ აბზინდებსა და ბალთებს შორის, უპირველეს ყოვლისა, განვიხილავთ აბზინდებს. აღნაგობის მიხედვით მათში გამოვყოფთ ერთწილად (ტიპი I) და ორწილად (ტიპი II) აბზინდებს, რომელთა შორის, სათასმე ჩარჩოსა თუ ფარაკის ფორმის მიხედვით, ქვეტიპები და ვარიანტები განირჩევა.

ერთწილად აბზინდებს ახასიათებთ მთლიანი კორპუსი — ჩარჩო და ფარაკი ერთიანადაა ნაკეთები (ჩამოსხმული). მათ I ქვეტიპს ახასიათებს მომრგვალებული ფარაკი, რომელიც ხშირად „წვერით“ ბოლოვდება და „შეისრული თალის“ ფორმას იღებს (ე. წ. „ჰერალდიკური“ ფარაკიანი აბზინდები); თავის მხრივ კი სათასმე ჩარჩოს მიხედვით განირჩევიან ოთხკუთხა და მომრგვალებულჩარჩოიანები.

III ჯგუფი, I ტიპი, I ქვეტიპი, ვარიანტი C (ტაბ. XXXII 1—7, 19) — ერთწილადი ჰერალდიკურფარაკიანი აბზინდები მომრგვალებული სათასმე ჩარჩოთი. ყველა ბრინჯაოსია. სამთავრო: ქვს. № 677 (47 წ.) (ტაბ. XXVIII—32); „დანგრეული სამარხი“ (40 წ.) „ა“ უბანი (ტაბ. XXVII 15, 16); ქვს. № 1

⁵⁴ Б. А. Куфтин. Триалети... გვ. 23. სურ. 25; ნიბოუგრიძე. დასახ. ნაშრ. გვ. 79; თ. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 171—176.

⁵⁵ ამ მხრივ აღსანიშნავია: А. К. Амброз. Проблемы... СА, 1971, № 2, № 3; მისივე, Стремена и седла раннего средневековья как хронологический показатель (IV—VIII вв.), СА, 1973, № 4; აგრეთვე, А. К. Амброз, В. Б. Ковалевская, Ю. А. Краснов — რეცენზია წიგნზე: I. Erdalyi, E. Ojtoz, W. Gening — Das grabefeld von Nevolino-Budapest, СА, 1973, № 2; Д. Чаллан. Памятники византийского металлообрабатывающего искусства. I. — «Acta Antiqua» Budapest, 1954, т. II, fasc. 3—4; II—1956, т. IV, fasc 1—4; В. К. Пудовин. Датировка нижнего слоя могильника Суук-Су (550—650), СА, 1961, № 1; В. Б. Ковалевская. К вопросу о «поломской культуре». Древности Восточной Европы, М., 1969.

(39 N) (ტაბ. XXVII—29, 30); ქვს. № 120 (38 N) (ტაბ. XXVII—40). არმაზის-ხევი: ტყის უბნის № 11 სამარხი⁵⁶. ანანური: № 1 სამარხი (ტაბ. XXXII—7). რუსთავი: ნაქალაქარის ფენა (რუსთავის მუზეუმის ძირითადი ფონდის ინვ. № 1578). ძვ. გავაზი (ახალსოფელი) — (ტაბ. XXXII—19). ანალოგები — ჩმის კატაკობები⁵⁷, ქვემო ჯულათი⁵⁸, უფის სამარხები⁵⁹, ქვემო ვოლგისა და ქერჩის სამარხები⁶⁰, სუუკ-სუ⁶¹, აზერბაიჯანი⁶². ამბროზი ამ ტიპის ნივთებს VII ს., უფრო კი მისი პირველი სამი მეოთხედით ათარიღებს, რადგან ავართა სიძველეების ბოლო ეტაპის ნივთები უკვე ძლიერ განსხვავდებიან მის მიერ გამოყოფილ I ხ, I ც ეტაპის ნივთებისაგან⁶³. სუუკ-სუს შემთხვევაში თარიღი VII ს. I ნახევრით განისაზღვრება.

I ტიპი, I ქვეტიპი, 4 ვარიანტი (ტაბ. XXXII—8—13, 15, 18) — ერთწილადი ჰერალდიკურფარაკიანი აბზინდები, ოთხკუთხა საქამრე ჩარჩოთი. ურბნისი: უბანი IV, ოთახი 2, ინვ. I—60:2614. სანთა: ქვს. № 3 (ტაბ. XXXII—12). სამთავრო: ქვს. № 1 (39 N) (ტაბ. XXVII—31); № 675 (47 წ.) (ტაბ. XXX—38), № 503 (ტაბ. XXVIII, 45), № 810 (58 წ.) (ტაბ. XXVII—1), № 216 (40 S) (ტაბ. XXX—1). ანალოგები — ქვემო ჯულათი⁶⁴, ქერჩი⁶⁵, არმევო⁶⁶, სტანიცა პრეგრადნაია ურუპზე⁶⁷, უზუნ-კოლის № 11 სამარხი⁶⁸, დიდი ტოკმაკი⁶⁹. ფაოთო ქრონოლოგიით მათი თარიღი VI—VII სს-ია. დიდი ტოკმაკის აბზინდა ქრილიანი ფარაკით ადრეულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. იგი ამბროზით VI ს. II ნახ. თარიღდება, ხოლო სხვები VII ს-ისაა (ძირითადად I ნახევრისა).

I ტიპი II ქვეტიპი — ოთხკუთხაფარაკიანი (ოთხკუთხაფუძიანი) ერთწილადი აბზინდები (ტაბ. XXXII—16, 17, 22).

სამთავრო: ქვს. № 251 (39 N) (ტაბ. XXVIII—2); № 48 (38 N); № 468 (40 N) (ტაბ. XXXI—15,1).

ანალოგები: ქვემო ჯულათი⁷⁰, გილიაჩი⁷¹, ნევილინო⁷². ა. ამბროზი ანა-

⁵⁶ მცხეთა 1. ტაბ. XVII—20.

⁵⁷ В. Б. Деопик. Классификация и хронология аланских украшений VI—IX вв. МИА; № 114 М., 1963, გვ. 195, ნახ. 1, 3, 16; გვ. 129, ნახ. 1, 15—VI—VII სს.

⁵⁸ М. П. Абрамова. Нижне Джулатский... გვ. 43, ნახ. 11, 27—VI—VII სს.

⁵⁹ Р. Ю. Ахмеров. Уфимское погребение VI—VIII веков нашей эры. КСИМК XI, 1951, გვ. 131, ნახ. 39, 3; 40, 3.

⁶⁰ И. П. Засецкая. О хронологии погребений. «эпохи переселения народов Нижнего Поволжья», СА, 1968, №2, გვ. 56, სურ. 1, 68, ;1—51 — VI—VII სს.

⁶¹ В. К. Пудовин. დასახ. ნაშრ., გვ. 182, ნახ. 1.

⁶² აღმოჩენილია ფიზულის რაიონში ბორცვ გარაკებებზე გათხრილ ქვისსამარხებში — მასალა გამაცნო გ. ს. ისმაილოვმა, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებ.

⁶³ А. К. Амброз. Стремена, ... ნახ. 3.

⁶⁴ М. П. Абрамова. დასახ. ნაშრ., გვ. 71, ნახ. 10—5—VI—VII სს.

⁶⁵ И. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., გვ. 56, ნახ. 1, 62.

⁶⁶ М. Р. Полесских. Боевое оружие и снаряжение из могильников Армянского типа, СА, 1968, № 1. ნახ. V, 5.

⁶⁷ Е. И. Алексеева. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 227.

⁶⁸ Т. М. Миннаева. Поселение в устье р. Узун-Кол. СА, 1960, № 2, გვ. 201, ნახ. 8, 5.

⁶⁹ А. К. Амброз, В. Б. Ковалевская, Ю. А. Краснов. დასახ. ნაშრ. ნახ. 1—10.

⁷⁰ М. П. Абрамова. იქვე, გვ. 72, ნახ. 11—24.

⁷¹ Т. М. Миннаева. იქვე, ნახ. 13, 3, გვ. 297.

⁷² А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 5, 25, ნახ. 10, 1—2.

ლოგიურ აბზინდებს გამოყოფს ავართა სიძველეების I b და I c ეტაპებზე⁷³. აბზინდები VII ს. უნდა დათარიღდეს⁷⁴.

I ტიპი III ქვეტიპი — სამკუთხაფარაკიანი ერთწილადი აბზინდა (ტაბ. XXXII—23). აღმოჩენილია რუსთავის ნაქალაქარის ფენაში. მას პერალ-დიკური აბზინდებისთვის ტიპური ამოხსნილი ზედაპირი აქვს. სამკუთხა-ფარაკის კუთხეებში თითო ბურცობი „აზის“.

ფორმით მსგავსი, ზოგჯერ კი ზუსტი ანალოგები გვხვდება: გიუგიდში (მალყარეთი)⁷⁵, კუდენეტოვოში (ყაბარდო)⁷⁶, ბახმუტინოში⁷⁷, ავარულ სამარ-ხებში⁷⁸, ხინისლიში (აზერბაიჯანი)⁷⁹, იტალიაში⁸⁰. მიუხედავად ლიტერატურა-ში არსებული დათარიღების სხვაობისა (IV ს.-დან VII ს. ჩათვლით), დღეისათ-ვის აბზინდის ეს ტიპი ძირითადად VI ს. II ნახ. და VII ს. უნდა დათარიღდეს.

II ტიპი — VI—VII სს. B-სებრი აბზინდები. სამთავრო: „ფილაქვით გადახურული ორმოსამარხი“ (38 N) (ტაბ. XXX—36), ბრინჯაო. ქვს. № 290 (39 N), რკინა. აგრეთვე ქვს. № 552 (46 წ.) და ქვს. № 156 (38 N) (ტაბ. XXXII—20, 21). პირველ ორ შემთხვევაში იგი VI—VIII სს. ქრონოლოგიური ჯგუფის ნივთებთან ერთად არის — კოლბისებრი მინა, II ჯგ. II ს. I ვ. ფი-ბულა და წაკვეთილკონუსისებრთვალბუდიანი ბეჭედი.

ანალოგები: ქერჩი⁸¹, სუუკ-სუ⁸², კონსტანტინოპოლი⁸³, აბგიძარხვა⁸⁴.

ტიპი III — ორწილადი აბზინდები (ტაბ. XXXIII—1—4). ვარიანტი C, ოთხკუთხა საქამრე ჩარჩოთი: სამთავრო ქვს. № 699 (47 N) (ტაბ. XXXI—20), ოთხკუთხა ჩარჩოზე მოძრავადაა დამაგრებული თხელი, ოთხკუთხა დაფანჯ-რული (თითქოს ზომორფულსახეებიანი) ფარაკი.

ანალოგები: პიატრა ფრეკეცეი, ჩმი, ბახმუტინო, ყველა VII ს.-ისაა⁸⁵.

ვარიანტი D, მრგვალი საქამრე ჩარჩოთი (ტაბ. XXXVIII—1, ტაბ. XXXIII—2). სამთავრო: ქვს. № 251 (ოქრომჭედლის სამარხი) — საქამრე რგო-ლი (ჩარჩო) რკინისა, ფარაკი ოთხკუთხა, ორად გაკეცილი სპილენძის ფირფი-ტისგანაა დამზადებული. ენა გრძელი. ანალოგიური უნდა ყოფილიყო არმა-ზისხევის „ტყის უბნის“ № 11 სამარხის ნაკლული აბზინდაც⁸⁶.

⁷³ А. К. Амброз. Стремена... ნახ. 3, გვ. 81, 89.

⁷⁴ ანალოგიური აბზინდები გვხვდება გვიანაც, მაგ.; „პოლოის კულტურის“ არეალში (VII ს. ბოლო—IX ს.), მაგრამ როგორც ამ კულტურის შემსწავლელი ვ. ბ. კოვალევსკაია აღნიშნავს, აქ ნივთების ნაწილი აშკარად VII ს. ტრადიციისაა; იხ. В. А. Ковалевская. დასახ. ნაშრ., გვ. 89—90, ნახ. 1, 2.

⁷⁵ Е. П. Алексеева. დასახ. ნაშრ., გვ. 322, ტაბ. 21 — 8—!V—V სს.

⁷⁶ М. И. Артамонов. История хазар. Л., 1962, გვ. 123 — IV—V სს.

⁷⁷ Н. А. Мажитов. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 5—35 — VI ს.

⁷⁸ Д. Чаллан. დასახ. ნაშრ. ტაბ. VIII.

⁷⁹ Д. А. Халилов. Раскопки на городище Хиннылы. СА, 1962, № 1, ნახ. 6—12, გვ. 218 — V—VI სს.

⁸⁰ ლანგობარდების ხანა, იხ. Nils Ab erg. Die Goten und Langobarden in Italien Uppsala, 1923, abb. 166—174.

⁸¹ И. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., გვ. 56, ნახ. 63—VI—VII სს.

⁸² В. К. Пудовин. დასახ. ნაშრ., ნახ. 1—550—650 წწ.

⁸³ Д. Чаллан. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III, 8, გვ. 331 — VI ს. II ნახ.

⁸⁴ А. К. Амброз. Проблемы...

⁸⁵ იქვე, ნახ. 5, 25; 6, 11; ტაბ. III—58, შეადარე Н. А. Мажитов. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 5, 3, 6 და გვ. 68.

⁸⁶ მცხეთა 1. ტაბ. XVII.

ერწო: „სიმონიანთ ხევი“, სამარხი № 1 (ტაბ. XXXIII—3). აბზინდა ბრინჯაოსია, ოთხკუთხა ფარაკის ზედაპირი ამოღებულია და შიგ ჩამაგრებულია ხორთუმისებრი ენის ძირი⁸⁷. აბზინდის ანალოგი აღმოჩენილია გარაკებეკტეპეს (აზერბაიჯანი) ბორცვზე გათხრილ ქვის სამარხებში ტიპურ VII ს. პერალდიკურ საქამრე აკაზმულობასთან ერთად⁸⁸.

„პერალდიკური“ ქამრების ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ნაწილებია ბალთები. ისინი ძირითადად ქამარზე ჩამოშვებულ თასმების ბოლოებს ამკობდნენ და უტილიტარული დანიშნულება თითქმის არ გააჩნდათ. სავარაუდოა მათი სიმბოლური შინაარსი: მეომრის ან ხელისუფლის ატრიბუტები⁸⁹.

„ნიღბისებრი“ ბალთები (ტიპი I). უმეტესი მათგანის „დაფანჯრული“ ზედაპირი ადამიანის სახის ზოგად გამოხატულებას მოგვეგონებს. თითქოს მათზე გამოსახულია ცხვირი, თვალები, ზოგჯერ წარბები და „შუბლის ნაოჭებიც“ კი. ზოგზე „მომღიმარი“ ნიღბის მსგავსი ქრილებია. I ტიპის ბალთებს ფორმის მიხედვით დავყოფ 2 ქვეტიპად: 1 ქვეტიპი — გრძელი ბალთები და 2 ქვეტიპი — ნახევარწრიული ფორმის ბალთები.

I ტიპი, I ქვეტიპი (ტაბ. XXXII—26—42, 44, 45). ისინი ერთმანეთისაგან განირჩევიან ზოგი დეტალით. მაგ. „ოქრომჭედლის“ სამარხის (№ 251) ერთ-ერთ ბალთას „ცხვირის“ ქრილი არა აქვს. სამაგიეროდ „თვალებს“ ზემოთ წარბისმაგვარი ნახევარწრიული ქრილები ამკობს, ხოლო ურბნისში აღმოჩენილია „უთვალო“ და „ცალთვალა“ ბალთები, რომლებიც ზუსტ ანალოგებს აზერბაიჯანში პოულობენ (იხ. სქ. 88).

ურბნისი: ტაბ. XXXII—34, 35, 42.

სამთავრო: ქვს. № 251 (40 S) (ტაბ. XXVIII—5, 6; ქვს. № 120 (38 N); ქვს. 623 (46 წ.), „დანგრეული სამარხი“ („ა“ უბანი — 40 წ.), ქვს. № 210 (40 S) ინვ. 12—54:12008, ბერბუკი (გორის სახ. ისტ. ეთნ. მუზეუმი).

არმაზისხევი: „ტყის უბანი“, სამარხი № 11 (ტაბ. XXXII—36).

ანალოგები: ბერეჟნოვკის ყორღანი⁹⁰, ქერჩი № 180 კატაკომბა, აგოი⁹¹, ქვემო ჯულათი⁹², უფა⁹³, ქვ. ვოლგა⁹⁴, ჩმი XI კატაკომბა⁹⁵, მინგეჩაური⁹⁶ და სხვ.

⁸⁷ რ უ ს უ დ ა ნ გ ა ბ ი დ ა უ რ ი. ერწოს მხარე... ტაბ. VII, 2, 3.

⁸⁸ საინტერესოა, რომ აქ აღმოჩენილი ბალთებიც ზუსტ ანალოგებს პოულობენ ურბნისში აღმოჩენილ ბალთებთან, მაგ. „უთვალო“ საკიდი ბალთა. ასევე აზერბაიჯანში პოულობს ზუსტ ანალოგს ურბნისში აღმოჩენილი „ცალთვალა“ ბალთა. შეადარე A. B. H y p n e v. Пряжка с зооморфным изображением из Шемахинского района. Доклады АНАЗССР №10, 1975, გვ. 37.

⁸⁹ აღსანიშნავია ისიც, რომ მსგავსი საკიდებიანი (ენიანი) ქამრები დღემდე შემორჩა ქართულ და ჩრდ. კავკასიურ ეროვნულ კოსტუმს. იხ. ლ. ბ ე დ უ კ ა ძ ე, ლ. ს ო ს ე ლ ი ა, მ. ჩ ა რ - თ ო ლ ა ნ ი. სარტყლების კატალოგი. თბ., 1967, $\frac{15-55}{1}$; $\frac{149-64}{2}$; $\frac{13-58}{2}$; $\frac{60-58}{3}$ და სხვ.

⁹⁰ И. В. Синицын. Археологические работы в зоне строительства Сталинградской ГЭС. КСИМК; 1, 1953, ნახ. 25, 1, გვ. 91—VI—VII ს.

⁹¹ М. М. Артамонов. დასახ. ნაშრ., გვ. 60, 159—IV და VI — VII სს.

⁹² М. П. Абрамова. დასახ. ნაშრ., გვ. 43, ნახ. 18, 6 — VI—VII სს.

⁹³ Р. Б. Ахмеров. დასახ. ნაშრ., გვ. 131, ნახ. 39, 5.

⁹⁴ И. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., გვ. 56, ნახ. 68.

⁹⁵ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ., № 2, ნახ. 5, 26; ტაბ. IV—VII ს. იხ. აგრეთვე Л. М. Мацулевич. Большая пряжка Перещетинского клада и псевдопряжки. «Semi-narium Kondakovianum», Prague, 1927.

⁹⁶ Р. М. Вандов. Мингечаур... ტაბ. XII—16.

ვ. ბ. კოვალევსკაია აღნიშნავს, რომ ბალთები ადამიანის სახისებრი კრი-
ლებით პირველად გაჩნდა VI ს. ბოლოს და VII ს. დასაწყისში კავკასიის სანა-
პიროზე და ყირიმში, აქედან კი ამავე ხანებში გავრცელდა ვოლგაზე, ბაშკი-
რეთში, დნეპრზე და დონზე⁹⁷, ხოლო ა. კ. ამბროზი მათ დუნაიზე, ბიზანტი-
ური პროვინციების მახლობლად გაჩენილად მიიჩნევს და გამოყოფს აღმ. ევ-
როპის ჰერალდიკური ქაშრების III ეტაპად, რომელიც ჩამოყალიბდა VII ს.
დასაწყისსა და მესამე მეოთხედს შორის⁹⁸.

I ტიპი, I ქვეტიპი, C ვარიანტი (ტაბ. XXXII—43, ტაბ. XXVII—
19) — მას ზოგადი ფორმის მიხედვით „თევზისებურს“ ვუწოდებთ.

სამთავრო: ქვს. № 623 (46 წ.). ანალოგიური ბალთებით ერთ-ერთი ვარი-
ანტი უნდა იყოს დადასტურებული მცხეთის ჯვრის რელიეფზე. მხედველო-
ბაში გვაქვს „ქობულ სქ“-ს საკიდებიანი ქაშარი⁹⁹ (კრებითი ტაბ. XLIV).
ა. ამბროზი მათ ორწილად ბალთებს უწოდებს და ქერჩთან, ჩუფუტ კალესა და
სხვა ძეგლებთან ერთად ასახელებს მცხეთას; ათარილებს VII საუკუნით¹⁰⁰.
ანალოგიური ნივთები გვხვდება უზუნ კოლზე¹⁰¹, სტანიცა ზელენჩუკსკაიასთან
(ბოგოტობაგდე), სუუკ-სუში¹⁰² და სხვ.

I ტიპი 2 ქვეტიპი (ტაბ. XXXII—51—54) — ნახევარწრიული სა-
კიდი ბალთები. მათ შორის შეიძლება განირჩეს ნილბისებრჭრილიანი და წრი-
ულჭრილიანი.

ნილბისებრჭრილიანები — სამთავრო: ქვს. № 623 (46 წ.) (ტაბ. XXVII,
23), არმაზისხევი „ტყის უბნის“ № 11 სამარხი (ტაბ. XXXII—52).

ანალოგები: ბოგოტობაგდე¹⁰⁴, ხერსონესი¹⁰⁵, სუუკ-სუ¹⁰⁶, ჩუფუტ-კა-
ლე¹⁰⁷, არციბაშევო¹⁰⁸.

წრიულჭრილიანი ბალთა ურბნისიდან (ტაბ. XXXII—53, ნაქალაქარის I
უბანი, 1953 წ.).

ანალოგები: ბერეენოვკა¹⁰⁹, ქერჩი — № 180 კატაკომბა¹¹⁰, არმიევო¹¹¹,
შერგახი¹¹², ჩუფუტ-კალე¹¹³.

⁹⁷ В. Б. Ковалевская. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 90.

⁹⁸ А. К. Амброз, В. Б. Ковалевская, Ю. А. Краснов. *დასახ. ნაშრ.*

⁹⁹ Г. Н. Чубинашвили. Памятники типа Джвари, Тб., 1948, ტაბ. 22 — Ко-
бул.

¹⁰⁰ А. К. Амброз, და სხვ. *დასახ. ნაშრ.* გვ. 291.

¹⁰¹ Т. М. Минаева. Поселение... ნახ. 8, 6.

¹⁰² В. А. Кузнецов. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 16, 10, გვ. 51 —ზე აღნიშნავს, რომ «Лучше
другого инвентаря датируются предметы поясного набора».

¹⁰³ В. К. Пудовин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 179 სურ. 81. ჩალაბი სუუკ-სუს შესახებ აღნიშნავს,
რომ: «могильником пользовались в конце VI в. и в начале VII столетия. Маловероятно,
что могилы принадлежащие к слою I могильника образовались после 630 г. — Д. Чал-
лан, *დასახ. ნაშრ.*; გვ. 329.

¹⁰⁴ В. А. Кузнецов. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 16, 11.

¹⁰⁵ А. Л. Якобсон. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 141, 2—4, გვ. 277—78.

¹⁰⁶ В. К. Пудовин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 179—81 სურ. 1.

¹⁰⁷ Очерки... გვ. 546.

¹⁰⁸ А. Л. Монгайт. Могила всадника у с. Арцибашева, КСИМК; XI, 1951, გვ.
124, ნახ. 43, 9.

¹⁰⁹ И. В. Синицын. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 35, 1, გვ. 91.

¹¹⁰ М. И. Артамонов. *დასახ. ნაშრ.* გვ. 60.

¹¹¹ М. Р. Полесский. *დასახ. ნაშრ.*, 5, 2.

¹¹² А. Б. Нурiev *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 37—Табло მარჯვნივ შუაში

¹¹³ А. К. Амброз და სხვ. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 1 — 52 და სხვ.

ტიპი II — ენისებრი ბალთები (ტაბ. XXXII—47, 48, 58—62). ზოგადი ფორმით I ტიპის I ქვეტიპის ბალთებს მოგვაგონებს, მაგრამ ზედაპირი „დაუფანჯრავი“ აქვთ. უჩ-თეფეში აღმოჩენილ მსგავს ბალთებს იესენი ფეხსამოსის ნაწილებად თვლის¹¹⁴, რაც სწორი უნდა იყოს. ეს ნივთები ტყავის ფეხსამოსის თავის შესაკრავ ზონრის ბოლომდე იყო ალბათ დამაგრებული, როგორც ეს „უძიროებს“ ახასიათებთ. თასმის სამაგრად ზოგ მათგანს თავი „გაპობილი“ აქვს, ხოლო შიგ მანკვალაა ჩამაგრებული. ზოგს კი სამაგრი შვერილები „ზურგზე“ აქვს.

სამთავრო: ქვს № 339 (39 N) (ტაბ. XXXI—33); ქვს. № 120 (38 N) (ტაბ. XXVII—39); „დანგრეული სამარხი“ (ტაბ. XXVII—11) „ა“ უბანი (40 წ.), ქვს. № 379 (39 N) (ტაბ. XXX—44) — ამ უკანასკნელს ზედაპირი „თევზიფხურად“ აქვს დაჭდეული.

ანალოგები: ტიზილი, ჩმი, უჩ-თეფე; მსგავსი ნივთები გვხვდება იტალიაში და ავართა სახაკანოში¹¹⁵, თარიღი — ძირითადად VII ს.

ტიპი III, ო-სებრი ბალთები (ტაბ. XXXII—46, 55—57). მათ ახასიათებთ ნახევარწრიულჭრილიანი „ჰერალდიკური ფარაკი“, რომელსაც „განივი ძელაკისებრი“ თავებბურთულა ნაწილი ასრულებს.

სამთავრო: ქვს. № 251 (40 S) (ტაბ. XXVIII—10) — 2 ც., ქვს. № 339 (39 N) (ტაბ. XXXI—35) და არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 11 სამარხი — 2 ც. ბერბუკი — ტაბ. XXIX—2.

ბალთების ამ ტიპს სპეციალურად შეეხო მაცულევიჩი ფსევდობზინდებთან დაკავშირებით და დაასკვნა, რომ მიუხედავად მსგავსებისა, ისინი სხვადასხვა ნივთებია, თუმცა საერთო წყაროდან მომდინარეობენო. ათარიღებდა VI—VII სს.¹¹⁶ მანვე აღნიშნა, რომ შესაძლოა ცალკეულ შემთხვევაში ეს ნივთები შესაკრავადაც ეხმარათ, მაგრამ ნევილინოს (შმიდტისეული აღმოჩენები), აგრეთვე კუდირგეს მასალები ამ მოსაზრების სასარგებლოდ არ მეტყველებენ. ნევილინოში ისინი ქამარზე ერთმანეთის გვერდზე ეკიდა ჰერალდიკური ფარაკით ქვემოთ, ხოლო კუდირგეში „განივი ძელაკითაც“ და „ფარაკითაც“¹¹⁷. სხვა ანალოგები: ჩმი¹¹⁸, ქერჩი¹¹⁹, სტანიცა პრეგრადნაია ურუპზე¹²⁰, აგოი, სუუკ-სუ, ჩუფუტ-კალე¹²¹ და სხვ.

ტიპი IV. წარმოადგენენ თასმების შესაყარის ადგილას დამაგრებულ ბალთებს. მოგრძო ოთხკუთხა, რკალისებურად ამალღებული თავთან და გვერდზე. შიგნით ღრუა. გარედან აქვს ოთხი ჭრილი — ერთი ქვემოდან, ერთი „ზურგზე“ ცერად ჩაჭრილი, ორიც ამორკალურ გვერდებზე. როგორც აღნაგობა გვიჩვენებს, ისინი თასმების (სარტყლის) თავშეყრის ადგილას უნდა ყოფილიყო დამაგრებული.

¹¹⁴ А. А. И е с с е н. Раскопки большого кургана в урочище Уч-Тепе, МИА; № 125, М., 1965, გვ 179 და ნახ. 31.

¹¹⁵ А. К. А м б р о з. Проблемы... ნახ. 5, 60, 69; N i l s A b e r g, დასახ. ნაშრომი. Alb — 178.

¹¹⁶ Л. А. М а ц ц у л е в и ч. დასახ. ნაშრ., ტაბ. IX, გვ. 130—134. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მცდარია ამ ნივთის დანიშნულების დადგენის ივაშჩენკოსეული ცდა — იხ. მ. ივაშჩენკო. სამთავროში აღმოჩენილი... ნახ. 5.

¹¹⁷ იქვე, გვ. 138—139.

¹¹⁸ А. К. А м б р о з. დასახ. ნაშრ., ნახ. 5, 37.

¹¹⁹ М. И. А р т а м о н о в. დასახ. ნაშრ., გვ. 60.

¹²⁰ Е. П. А л е к с е е в а. დასახ. ნაშრ., გვ. 324, ტაბ. 22, 6.

¹²¹ А. К. А м б р о з. В. Б. К о в а л е в с к а я, Ю. А. К р а с н о в. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1—31—34.

სამთავრო: ქვს. № 251 (40 S) (ტაბ. XXVIII—3, 4 — 3 ც.) და ქვს № 451 (40 N) (ტაბ. XXVII—45).

ანალოგები: კამუნთა (ერმაკოვის კატალოგის № 4743), ჩმი XVII სამარხი¹²², არმიევო¹²³ — თარიღდება VII ს.

ტიპი V. წარმოადგენს ორად გაკეცილ ფირფიტებს, რომელთა ბოლოები მანკვლითაა დამაგრებული. ზოგ შემთხვევაში თავთან ახლოს გვერდებამოღებულია და გარშემო დაკეცილი. დადასტურებულია „განივ ძელაკთან“ დაკავშირებულიც. მსგავსი ნივთები ჩვეულებრივ თან ახლავს პერალდიკური ქამრის ნაწილებს.

სამთავრო: ქვს. № 120 (38 N) (ტაბ. XXVII—41—42), ქვს. № 623 (46 წ.) (ტაბ. XXVII—24), ქვს. № 191 (38 N).

ანალოგები: ქვემო ჯულათი¹²⁴, ქვემო ვოლგა¹²⁵, ბახმუტინო¹²⁶, სუუკ-სუ, პიატრა ფრეკეცეი¹²⁷, წებელდა¹²⁸.

ბოლოს განვიხილავთ პერალდიკური საქამრე აკაზმულობისთვის ტიპიურ მცირე ნივთებს: 8-სებრი მცირე ბალთა არმაზისხევის ტყის უბნის № 11 სამარხიდან (ტაბ. XXXII—68), ანალოგი მოეძებნება პიატრა ფრეკეცეიდან¹²⁹.

„მანკვლისებრი“ ნივთები (ტაბ. XXXII—74—76) — მსგავსი „ლილ-საქინძველები“ ჯერ კიდევ არმაზისხევის № 2 სამარხში ჩანს¹³⁰. მომდევნო ხანის IV—VI სს. სამარხებიდან ისინი ჩემთვის უცნობია. ხოლო „პერალდიკური ქამრის“ დეტალებთან დამოწმებულები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ფორმით. სამხვრელიანი, ბრტყელი, დისკოსებრი თავით (ტაბ. XXXII—69) — სამთავრო ქვს. № 623 (46 წ.) და „ტყის უბანი“ № 11 სამარხი. კიდევბდაკეცილი დისკოსებრი თავით — სამთავრო ქვს. № 251 (40 S) — 19 ცალი; № 623 (46 წ.), ქვს. № 120 (39 N), ნამგალამთვარისებრი თავით — ქვს. № 808 (ტაბ. XXXVII—38) და ნახევარსფერულთავიანები იგივე — ქვს. № 120 (39 N); ქვს. № 198 (38 S); ქვს. № 339 (39 N).

ანალოგები: არციბაშევი¹³¹, ქვემო ვოლგა¹³², ქვემო ჯულათი¹³³, უფა¹³⁴.

„ორბურთულა შესაკრავები“ (განივი ძელაკები — ტაბ. XXXII—70—72). გვხვდება სამთავროს ქვს. № 623 (46 წ.), ქვს. № 468 (40 N), ქვს. № 292 (39 N), ქვს. 671 (47 წ.), „A“ სამარხი (39 S); ქვს. № 695 (47 წ.). როგორც ქვს. № 623 და 468 (40 N)-ის მონაცემებით ჩანს, ისინი პერალდიკური სარტყლების დროისაა ძირითადად. ამ თარიღს არ ეწინააღმდეგება სხვა სა-

¹²² А. К. Амброз. Проблемы., ნახ. 5, 37.

¹²³ Р. М. Полесских. დასახ. ნაშრ., ნახ. 5, 2, 4.

¹²⁴ М. П. Абрамова. დასახ. ნაშრ., სურ. 11, 26

¹²⁵ И. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., ნახ. I, 144.

¹²⁶ И. А. Мажитов. დასახ. ნაშრ., გვ. 152, ტაბ. 30, 8—10.

¹²⁷ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ., გვ. 42—46.

¹²⁸ Ю. И. Воронов. დასახ. ნაშრ., ნახ. 39—22—23 — VII ს. II ნახ., გვ. 151.

¹²⁹ А. К. Амброз დასახ. ნაშრ., ნახ. 1, 46.

¹³⁰ მცხეთა 1. სურ. 20—1—4; ტაბ. X, VI—15 და გვ. 46.

¹³¹ Л. А. Монгайт. დასახ. ნაშრ., გვ. 124—128, ნახ. 43, 10—12, იხ. А. К. Амброз. იქვე, ნახ. 1, 46.

¹³² А. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., გვ. 56, ნახ. 148.

¹³³ М. П. Абрамова, დასახ. ნაშრ., გვ. 135.

¹³⁴ Р. Б. Ахмеров. დასახ. ნაშრ., გვ. 135.

მარხთა მონაცემები, ხოლო „А“ სამარხის შესახებ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ მასში ორი ქრონოლოგიური ჯგუფის ნივთებია.

მსგავსი შესაკრავები ცნობილია კისლოვოდსკის კატაკომბებიდან, თუმცა ისინი უფრო ვიწრო და წაგრძელებული ფორმით განსხვავდებიან სამთავრულთაგან. კისლოვოდსკის აღნიშნული კომპლექსები VII ს. II ნახევრითა და შემდგომი ხანით თარიღდებიან¹³⁵. შესაძლებელია სამთავრული ნივთები რამდენადმე ადრეული ხანისანი არიან, რაც მათი ფორმის სხვაობაშიც აისახა.

ახლა გვინდა განვიხილოთ აბზინდები, რომლებიც არ უკავშირდებიან ჰერალდიკური სტილის ნივთებს ან მის გვიანდელ გამოძახილს წარმოადგენს.

ჯ გ უ ფ ი IV. ქნარისებრჩარჩოიანი ორწილადი აბზინდები (ტაბ. XXXII—20, XXXV—1, 7)

მათ ახასიათებთ ოვალური ფარაკი, გრძელი ენა და ქნარისებრ მოდრეკილი სათასზე ჩარჩო.

სამთავრო ქვს. № 189 (38 N) — რკინა, დეფორმირებული; ქვს. № 781 (57 N) — რკინა, ნაკლული; ქვს. № 14 (39 N) — ნაკლული; № 189 სამარხში მასთან ერთად არის ბრინჯაოს საკინძის ღერო. ცალ მხარეს წაწვეტებული თავი ალბათ მიუთითებს, რომ ის მძივით იყო შემკული. სამარხში II ჯგ. II ს. I ვ. 2 ცალი ფიბულაა. ამასთანვე აქვეა გვიანანტიკური ტიპის ორი მძივი: ერთ-ერთი სიგარისებრი, მრგვალი თვლებით ინკრუსტირებული (ტაბ. XXXV—2—6), მეორე კი მრგვალი, მოზაიკური („ჭადრაკული“ სახით შემკული), მწვანე და ყვითელი დახშული მინისაგან დამზადებული¹³⁶.

აბზინდას ანალოგი უჩინებეს მასალაში მოეძებნება (VII ს. II ნახ.)¹³⁷. ამ თარიღს მხარს უჭერს № 189 სამარხის ფიბულები და საკინძი, აგრეთვე № 14 სამარხის მარჯნის ბროწეულისთავიანი საკინძი და ტანშეხორკლილი მინის სანელსაცხებლე (ტაბ. XXXV—9, 10), რაც შეეხება № 189 სამარხის ანტიკურ მძივებს, ისინი სამარხში ან შემთხვევითაა მოხვედრილი, ან სამარხი ფეოდალურ ხანაში ხელმეორედაა გამოყენებული.

ქვეჯგუფი I — წელშედრეკილი აბზინდები (ტაბ. XXXIII—10), ერთ-

¹³⁵ А. П. Р у н и ч. Аланские катакомбные могильники V—VIII вв. в городе Кисловодске и его окрестностях. «Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии», т. I, Ордж., 1969, ტაბ. VI, 39. შდრ. მისივე, Скальные захоронения в окрестностях Кисловодска, СА, 1971, № 2, გვ. 172—175, ნახ. 5, 31. აღსანიშნავია, რომ კუზნეცოვი კლდის სამარხებს აკავშირებს კისლოვოდსკის რაიონში ბულგარების გმოჩენას VII ს. ბოლოსა და VIII ს. დასაწყისში. იხ. В. А. Кузнецов. Алайская культура Центрального Кавказа и ее локальные варианты в V—XIII веках. СА, 1973, № 2, გვ. 66—68. იხ. მისივე В. А. Кузнецов. Рец. на работу С. А. Плетневой „От кочевия к городам“. СА. 1959 № 2, Можно предположить, что сюда передвинулась четвертая тюркоязычная болгарская орда после распада «Великой Болгарии», Ку Срата во второй половине VII в.»

¹³⁶ Е. А. А л е к с е е в а. Античные бусы Северного Причерноморья. САИ, 1—12. 1975. ტიპი 108, გვ. 71, ტაბ. 15—78 — II—IV სს. აგრეთვე გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე. კლდეუთის.. ტაბ. III—9, ხოლო „ჭადრაკული“ მძივის ზუსტი ანალოგები ურბნისის გვიანანტიკურ მასალაშია.

¹³⁷ А. А. И е с с е н. დასახ. ნაშრ., გვ. 175, ნახ. 27.

წილადებია. მსგავსია სამთავროს ქვს. № 162 (39 N) — რკინა, ნაკლული. ანალოგები მოეძებნება ჩრდ. კავკასიაში, VII ს. კომპლექსებში¹³⁸.

ჯ გ უ ფ ი V. ოვალურჩარჩოიანი აბზინდები VII ს-სა.
(ტაბ. XXXIV 1, 6, 10)

ისინი ერთწილადებია. ჩარჩოს ოვალის მიმართულების მიხედვით განიჩევიან: ვარიანტი I. განივოვალურჩარჩოიანები — სამთავრო: ქვს. № 430 (40 N), ინვ. 12—54:572 (ზომა 2,5×2 სმ.). მას ამობურცული ზედაპირი და ბრტყელი ქვედა ნაწილი აქვს. ენა გრძელი, წვერმოკაუჭებული. სამარხის კომპლექსის სხვა ნივთებს წარმოადგენს რკინის ჭვინტიანი, მუხლსახსრიანი ფიბულა II—II—I და თავმოკაუჭებული რკინის სამაჯური. ანალოგიურია ქვს. № 683 (47 წ.) მინიატურული აბზინდა (ზომა 1,3×0,8 სმ.). მასთან ერთადაა VI—VIII სს. XXII ტიპის მინის ჭურჭელი¹³⁹, აგრეთვე III—II—II—2 ფიბულა.

ზუსტად ასეთივე აბზინდა ანანურის № 1 სამარხში (38 წლის აღმოჩენა, ინვ. № 11—58:11) პერალდიკური ტიპის ერთწილად აბზინდასთანაა (III ჯგ. I ტიპი, I ქვეტიპი, C ვარიანტი). ყოველივე ზემონათქვამი მიუთითებს, რომ განხილული ჯგუფის აბზინდა ძირითადად VII ს. უნდა დათარიღდეს. ამას მხარს უჭერს ისიც, რომ ანალოგიური აბზინდები მახლობელ ხანაში გვხვდება ჩრდილო კავკასიის ალანურ კატაკომბებში¹⁴⁰.

ერთწილადი აბზინდები სიგრძივ ოვალური ჩარჩოთი — სამთავრო: ქვს. № 695 (47 წ.), ინვ. № 12—54:799 — ბრინჯაოს 2 აბზინდა. ერთ-ერთი დეფორმირებულია. ზომა: 1,3×1,5 სმ.

სამარხის ინვენტარი: მინის ტანშეხორკლილი და კოლბისებრი ჭურჭელი, II—II—I და I—III—IV ტიპის ფიბულები, აგრეთვე ლაყვარდის სამსაგდულიანი მძივები, „განივი ძელაკი“ (ორბურთულა შესაკრავი) მას ძირითადად VII ს. ფარგლებში აქცევს.

ანალოგიური^{*} აბზინდები, იმავე ხანაში და ცოტა გვიანაც, გვხვდება ჩრდ. კავკასიის ალანურ სამკაულს შორის¹⁴¹. უნდა შევნიშნოთ, რომ ო. ტყეშელაშვილი აღნიშნულ აბზინდას „აშკარად III—IV ს-სად“ მიიჩნევდა¹⁴². პატივცემული ავტორი ალბათ მისმა „პრიმიტიულმა“ ფორმამ შეიყვანა შეცდომაში, თორემ მას ზუსტი ანალოგი არც ერთ გვიანანტიკურ სამარხში არ მოეპოვება.

ჯ გ უ ფ ი VI. ფესტონურფარაკიანი ერთწილადი აბზინდები
(ტაბ. XXXIII—12)

ისინი გვიანი საქამრე მოწყობილობის დამახასიათებელი ნივთებია.

რუსთავი: აღმოჩენილია VII—VIII სს. ფენაში (რუსთავის მუზეუმის ძირითადი ფონდის № 1707). მისი ანალოგიურია კუფტინისეული აბზინდა თრი-

¹³⁸ М. И. А б р а м о в а. Нижне Джумлатский... გვ. 72, ნახ., II—23.

¹³⁹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 67, სურ. 33.

¹⁴⁰ В. Б. Д е о п и к. Аланские... ნახ. 1—2.

¹⁴¹ იქვე, ნახ. 1—1.

¹⁴² ო. ტყეშელაშვილი. ადრეფეოდალური ხანის... (დისერტაცია). გვ. 169.

აღეთიდან. განსვენებული პროფესორი მას პართული ხანისად მიიჩნევდა¹⁴³, ხოლო ო. ტყეშელაშვილი შენიშნავდა, რომ „შესაძლებელია თრიალეთის აღნიშნული აბზინდა მართლაც აღნიშნულ ხანას ეკუთვნოდეს, სამთავროში კი როგორც იყო ნათქვამი IV ს-ზე უფრო ადრეულ სამარხებში მათი აღმოჩენის ფაქტს ჩვენ პირადად არ ვიცნობთ“¹⁴⁴. დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ სამთავროს მასალაში მისი ანალოგი არ გვხვდება. იგი გავრცელებულია ჩრდ. კავკასიაში (მაგ. ჩმის VII კატაკომბა) და თარიღდება VII ს. მიწურულით და VIII ს.¹⁴⁵. ანალოგიური აბზინდა არის დვინის მასალაშიც, ოღონდ მას ფარაკ-ზე სამი წრიული ღრმული აქვს ფესტონების განლაგების შესაბამისად¹⁴⁶.

გ გ უ ფ ი VII. ფიგურულფარაკიანი აბზინდები (ტაბ. XXXIII—21—23)

სამთავროს სამაროვანზე ამ ტიპის სამი აბზინდა გვხვდება. სამივე ერთწილადია, ფარაკი მომაგონებს მცენარეულ ორნამენტს, ძირითადად ფოთლისებრ სახისას; სასარტყლე ჩარჩო ოთხკუთხა აქვთ. ყველა აბზინდის ენა ჩარჩოზე გადადის, გრძელია.

ქვს. № 215 (38 S) ტაბ. XXXIV—30. ფარაკის ფოთლისებრი ფორმა პარალელებს პოულობს ადრეფეოდალური ხანის ქართულ რელიეფებზე გამოსახულ მცენარეულ მოტივებში¹⁴⁷. იგივე უნდა ითქვას ქვს. № 697 (47 წ.) (ტაბ. XXXIV—21) და ქვს. № 705 (48 წ.) (ტაბ. XXXIV—23) აბზინდების ფორმის შესახებ. ქვს. № 215-ის აბზინდას ნივთები არ ახლავს, სხვა კომპლექსები კი VI—VIII სს. ტიპისაა¹⁴⁸.

გგუფი VII, ქვეგგუფი I, ფაცეტირებული ორწილადი აბზინდა. არმაზისხევი, „ტყის უბანი“, სამარხი № 12 (1944 წ.) (ტაბ. XXXIII—24). ზოგადი ფორმით ძლიერ ახლოს დგას ერწოში აღმოჩენილ დიდ, ხორთუმისებრებიან აბზინდასთან, მაგრამ როგორც ენა, ისე სათასმე ჩარჩო ღვარჯნილად აქვს შესრულებული ბურცობებით, ოთხკუთხა ფარაკი კი კვეთილი სახეებით შემკული (ფაცეტირებულია).

გ გ უ ფ ი VIII. ძვლის აბზინდები

აღმოჩენილია ნაქალაქარ ურბნისის V—VI და VI—VIII სს. ფენებში. V—VI სს. ფენაში (დამწვარი ნაგებობები) აღმოჩენილი აბზინდა (ტაბ. XXXIII—25) ერთწილადი, ზედაპირამოხრებული, სათასმე მხარე მომრგვალებულია და გამოყვანილი ყელით გადადის ბოლოსკენ ოდნავ შევიწროებულ მოგრძო ოთხკუთხედში, რომლის შუა ნაწილი გარდიგარდმო ოვალურადაა ამოჭრილი. სათასმე ნაწილი („ყელამდე“) ამოჭრილია T-სებურად, რომელშიც

¹⁴³ Б. А. Куфтин. Триаleti .. გვ. 25, ტაბ. VI—4.

¹⁴⁴ ო. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 171.

¹⁴⁵ В. Б. Деопик. დასახ. ნაშრ., გვ. 127, სურ. 1, 5. შდრ. А. К. Амброз. Проблемы... ტაბ. IV, სურ. 13, 19.

¹⁴⁶ სომხ. ისტ. მუზეუმი, დვინის ფონდი, ინვ. $\frac{167}{92}$; $\frac{54}{1950}$ წ.

¹⁴⁷ Г. Н. Чубинашвили. Хандиси. 1975. ტაბ. 28, ტაბ., 75—2; Г. Н. Чубинашвили. Цромн, 1969, ტაბ. 85, მსგავსი გამოსახულებები გვხვდება გემებზეც, მაგ. ქვს. № 414 (40 N)—იხ. იმ. ლორთქიფანიძე. საქ. სახ.მუზ. გემები. I, № 48, ინვ. 312. სამარხი VI ს. მიწურულისა და VII ს. უნდა იყოს.

¹⁴⁸ ქვს. № 697-ში სასანურ გემიანი ბეჭედი, ხოლო ქვს. № 705 (48 წ.) II—III—I ფიგურულა და VI—VIII სს. ზინის ქურცელი.

ჩამაგრებულია მოძრავი ენა¹⁴⁹. მეორე აბზინდა წაგრძელებული ტრაპეციის ფორმისაა, დადასტურებულია VI—VIII სს. ფენაში (ტაბ. XXXIII—26, უბანი XVI—2 — ენა დაკარგული აქვს).

ანალოგიური აბზინდა ჩემთვის ცნობილია „დიგორიის“ კომპლექსიდან (მიმდინარე შემოსულობათა ფონდი „ა“, 100—111). იგი აქ პერალდიკური ქამრის ნაწილებთანაა. სხვა მხრივ მათ ანალოგები მოეძებნებათ ალტაიდან დაწყებული აღმ. ევროპის სივრცეებამდე, თითქმის მთელი IV (?)—IX სს. მანძილზე¹⁵⁰, ისინი თითქოს უფრო თურქული მომთაბარე ტომებისთვისაა დამახასიათებელი და მათგან უნდა გაეცნოთ სხვა ხალხებს. ქართლში ამ აბზინდების „შემოტანა“ VI—VII სს. უნდა მომხდარიყო.

ჩ გ უ ფ ი IX. ბიზანტიური აბზინდა-ბალთები

აღმ. საქართველოს მასალებში გვხვდება მცირე ჯგუფი საქამრე აკაზმულობისა. რომელიც ბიზანტიური წარმოშობისა უნდა იყოს.

ურბნისი: ტაბ. XXXIII—16¹ (უბ. XX—3), ბრინჯაო, ნაკლული. ფარაკის უკან თასმაზე დასამაგრებელი სამი შვერილია. იგი ახლოს დგას ზემოთ განხილულ III ჯგუფის, I ტიპის, I ქვეტიპის, C ვარიანტის ერთწილად, პერალდიკურფარაკიან აბზინდებთან, მაგრამ მათგან განსხვავებს ორი შვერილი ფარაკის გვერდებზე, რაც, როგორც ჩანს, დამახასიათებელია ზოგი ტიპის ბიზანტიური აბზინდისათვის.

ანალოგები: ურბნულ აბზინდასთან განსაკუთრებით ახლო დგას სეგედის¹⁵¹ (უნგრეთის) და ტურიზის¹⁵² (იტალია) მუზეუმებში დაცული აბზინდები. სეგედური აბზინდა ავართა ეპოქით — 620—650 წწ. თარიღდება.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ეს დამთხვევა-ანალოგები, ვფიქრობ, მოწმობს იმ მკვლევართა სისწორეს, რომლებიც პერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთების წარმოშობას ბიზანტიურ სამყაროს უკავშირებს. როგორც ჩანს, ბიზანტიური ქამრები გადაიღეს და თავისებურად გადაამუშავეს ბარბაროსულმა ტომებმა, რომლებიც ცხოვრობდნენ იმპერიის სასაზღვრე ზოლში — დუნაიზე, ბალკანეთში და სხვაგან. სხვა ბიზანტიური ნივთებიდან ერთ-ერთი მათგანი აღმოჩენილია რუსთავის ნაქალაქარის ადრეფეოდალური ხანის ფენაში. ეს არის ბალთა (რუსთავის მუზეუმის ძ. ფ. 1709, ტაბ. XXXIII—17) — მისი ძირითადი ნაწილი ოვალურია, შუაში ოვალურივე კრილით. გარე და შიგნითა კიდეც შორის ოვალურივე ღრმული დაუყვება, სამაგრის ფუძესთან ორი შვერილით. ბალთის ბოლო „წვერიტ“ („бородка“) თავდება. ჩალანის მიხედ-

¹⁴⁹ იხ. ლ. კილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი. გვ. 96, სურ. 42 და გვ. 93-94. გვ. 129, სურ. 58—1.

¹⁵⁰ С. С. Сорокин. Большой Берельский курган. ТГЭ X. სურ. 122, 14, სურ. 23, 11; М. И. Артаманов. დასახ. ნაშრ., გვ. 316; И. Т. Кругликова. Погребение IV—V вв. н. э. в дер. Айвазовское, СА, 1957, № 2, გვ. 253, ნახ. 1, 2; И. А. Мажитов. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 5—37.

¹⁵¹ Д. Чаллан. დასახ. ნაშრ... ტ. II, fasc 3—4, გვ. 327. ტაბ. VII, I. ტ. IV. fasc. 1—4, გვ. 260—266. 289—290, ტაბ. VI—8.

¹⁵² Nils Aberg. დასახ. ნაშრ., Afb. 202.

ვით ბიზანტიურ ბალტებს წვერები VII ს. დასაწყისში უჩნდება¹⁵³. ბალტის ანალოგი არის დვინის მასალაში¹⁵⁴.

აწყური — შემთხვევითი (?) აღმოჩენა. ერმანის აკლდამები¹⁵⁵; მათი ფარაკი დაფანჯრულია „მძიმეებისა“ და სამკუთხედების ფორმის სახეებით. თავზე შვერილი ორი სამაგრი აქვს (ტაბ. XXXIII—16). ანალოგიური ნივთები აღმოჩენილია იტალიაში, კონსტანტინოპოლში, ყირიმში¹⁵⁶. მსგავსი სახეებით შემკული ოთხკუთხა ბალთა აღმოჩენილია აფუშთაში. განხილული ბალტები თარიღდება VII ს.; ხოლო აფუშთისა VII ს. II ნახ.¹⁵⁷.

აწყურშივეა აღმოჩენილი ორწილადი აბზინდა, რომლის ჰვირული ფარაკის ცენტრი „სამყურას“ გამოსახავს¹⁵⁸ (ტაბ. XXXIII—15).

როგორც პარალელური მასალა, ისე ზოგი სხვა მოსაზრება გვაფიქრებინებს, რომ ქართლში აღმოჩენილი ბიზანტიური ქამრის დეტალები VII ს. I მეოთხედის შემდგომი ხანით (VIII ს. დასაწყისამდე?) უნდა დათარიღდეს. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ აღმ. საქართველოს VI—VIII სს. სამარხებში ჯერ არ აღმოჩენილა ბიზანტიური წარმომავლობის ქამრის დეტალები.

პ გ უ ფ ი X. სავარაუდო სასანური ტიპის ქამრის დეტალები (ტაბ. XXXIII—7—9)

ურბნისი (ხაზანანთ გორა): ბრინჯაოს აბზინდა ორმაგი სათასმე რგოლით. შუა ნაწილი წარმოადგენს ვიწრო ფარაკს ხვრელით. რომელშიც ჩამაგრებულია ორი ენა (ტაბ. XXXIII—7). ანალოგიური აბზინდა აღმოჩენილია თბილისშიც (შ. რ. მ. № 16), მასთან ერთად არის საკიდი ბალთაც. მისი ფორმა „ისრულ კამარას“ მომაგონებს. ზედაპირი შემკულია სიგრძივ ამოჭრილი სამი „გული-სებრი“ სახით; ბალტის ბოლო „წვერით“ მთავრდება (ტაბ. XXVIII—9).

აბზინდებს ანალოგი მხოლოდ კარაგეპეტებს (აზერბაიჯანი) მასალაში მოეპოვება. იქ კი მსგავსი აბზინდა პერალდიკური ტიპის საქამრე ინვენტართან ერთადაა. აღმ. ევროპის მასალებიდან ასეთი ნივთი ჩემთვის უცნობია. თბილისში აღმოჩენილი ბალტის გულებით შემკობის ფაქტი მის „სასანურობას“ მავარაუდებინებს¹⁵⁹. VI ს. ბოლოსა თუ VII ს. დასაწყისში ირანი ეცნობა ველის

¹⁵³ Д. Чаллан. დასახ. ნაშრ., ტაბ., VI—3—4, ტაბ. VII—II.

¹⁵⁴ სომხეთის ისტ. მუზ. დვინის ფონდი $\frac{2047}{\text{დ 3.}} ; \frac{76}{57 \text{ წ.}}$ საინტერესოა, რომ ჩემთვის ცნობილ სომხურ მასალებში, (დვინი, გარნისი და სხვ.) ვერ შევხვდი „პერალდიკური ტიპის“ აბზინდა-ბალტებს. ბიზანტიური ტიპის აბზინდები კი გვხვდება, მაგ. $\frac{1047}{\text{დ 8.}} ; \frac{73}{57 \text{ წ.}}$ და სხვ. აღნიშნული ნივთები. გამოქვეყნებულია—А. А. Каллантрян. Материальная культура Двина IV—VIII вв., Арх. Пам. Амр. № 5 Ер., 1970, ტაბ. XVIII—9.

¹⁵⁵ Г. Р. Джатиев. Археологический материал из Сау-Дзуар и Ерман. სამხ. ოს. სამეცნ. კვლევ. ინსტ. მოამბე, XXI, თბ., 1976, ტაბ. II, 17.

¹⁵⁶ Д. Чаллан. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III—6, 6, 7; М. И. Артаманов. დასახ. ნაშრ. გვ. 165, მარცხნივ ქვემოთ.

¹⁵⁷ Н. Ю. Воронов, А. С. Вознюк, В. А. Юшин. Апуштинский могильник IV—VI вв. н. э. в Абхазии. СА, 1970, Рис. 6, погр. № 6—2. აქ მასთან II ჯ. II ს. II ვ-ის ფიბულაა. А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 4—16.

¹⁵⁸ იხ. В. Б. Деоник. დასახ. ნაშრ., ნახ. 3, გვ. 132—133; Д. Чаллан. ტაბ. VII—29.

¹⁵⁹ იხ. „გულების მოტივი“ „სასანურ“ ჰურქელზე — Sasanian Silverware, The Hermitage Collections, Aurora Art Publishers, Leningrad, 1973.

მომთაბარეთა შეიარაღებასა და აკაზმულობას. თალი-ბუსტანის რელიეფებზე, რომელიც ხოსრო II-ის (590—628) დროისაა, ხშირია საკიდებიანი ქამრებით წელშემორტყმული პერსონაჟები¹⁶⁰. აღსანიშნავია, რომ სწორედ საკიდიანი ქამრით დგას ახლოს თალი-ბუსტანის რელიეფებთან მცხეთის ჯვარის რელიეფი „ქობულ სქ“-ისა. ეს კარგა ხანია შენიშნული იყო¹⁶¹ (თუმცა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქობულის „ხუთკუთხა“ ბალთები პირდაპირ ანალოგებს პოულობს აღმ. საქართველოს არქეოლოგიურ მასალაში, კერძოდ, ამ ტიპისაა უკვე განხილული „თევზისებრი ბალთა“). სავარაუდოა, რომ „თბილისური“ სასანური იერის ბალთაც წარმოიშვა მას შემდეგ, რაც სასანურმა სამყარომ ათვისა მომთაბარეთა ჰერალდიკური სტილის საქამრე ინვენტარი და თავისებური ვარიანტიც შექმნა. ამრიგად, ძაფი იბმება ბიზანტიას, აღმ. ევროპის მომთაბარეებს, საქართველოსა და სასანურ ირანს შორის. იმდენად, რამდენადაც აღმ. საქართველო VI—VII სს. სასანური ირანის კულტურულ-პოლიტიკურ ზეგავლენას განიცდიდა, სავარაუდოა, რომ აღმ. საქართველოს სამარხებში დადასტურებული „ჰერალდიკური ტიპის“ საქამრე მოწყობილობა გადაღებულ იქნა არა უშუალოდ ჩრდილოეთის მომთაბარეებთან კონტაქტის შედეგად, არამედ სასანური ირანის გზით, ე. ი. მომთაბარეები—სასანური ირანი—აღმ. საქართველო. ეს გასაგებია, რადგან საერთოდ ქამრებს და მით უმეტეს ჰერალდიკურ ქამრებს სრულიად კონკრეტული აზრობრივ-სიმბოლური მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, როგორც ხელისუფლებისა თუ გარკვეული საზოგადოებრივი მდგომარეობის მიმანიშნებელ ატრიბუტებს. ახლა ძნელია მსჯელობა, თუ რა რანგისანი იყვნენ სამთავროსა და სხვა აღმ. ქართულ სამარხებში დამოწმებული საქამრე მოწყობილობის მატარებელი პირები, ან ქობულს ერისთავთა წრეში რა ადგილი ეკავა (თუმცა რელიეფის მიხედვით, იგი სხვა ქტიტორებს არ ჩამოუვარდება და „მეფობის პრეტენზიის“ მქონე პირი უნდა იყოს). იქნებ სარტყელი სასანელთა სამეფო კარზე მის მაღალ პატივსაცემი მიუთითებდეს. ვფიქრობთ, ამ ვარაუდს ხელს არ უშლის წარწერის ნაწილის — „სქ“-ის ნებისმიერი ბიზანტიური ტიტულატურით გახსნაც, რადგან როგორც ჯვარის სხვა ქტიტორების კოსტუმის განხილვისას შენიშნავს ნ. ჩოფიკაშვილი, „სტეფანოზის, დემეტრეს და ადარნერსეს ბიზანტიური ტიტულების მიუხედავად, მათი სამოსი ბიზანტიური არ უნდა იყოს“¹⁶². ამდენად, არც ის იქნება შეცდომა, თუ აღმ. საქართველოში დამოწმებულ „ჰერალდიკური ტიპის“ საქამრე აკაზმულობას „გვიანსასანური ტიპის საქამრე აკაზმულობასაც“ ვუწოდებთ.

მე განვიხილე VI—VIII სს. აღმ. საქართველოში გავრცელებული აბზინდები და ბალთები, გამოვყავი ქრონოლოგიური და ტიპობრივი ჯგუფები. მათ

¹⁶⁰ В. И. Распорова. Согдинский город и кочевая степь в VII—VIII вв. КС, № 122, М., 1970, გვ. 89; შდრ. Н. В. Дьяконова. «Сасанидские» ткани. Т. Г. Э. Х. 1969, ნახ. 2, 3; ნ. ჩოფიკაშვილი. ქართული კოსტუმი. თბ., 1964, გვ. 109, 110.

¹⁶¹ ნ. ჩოფიკაშვილი. იქვე, გვ. 109.

¹⁶² ნ. ჩოფიკაშვილი. დასახ. ნაშრ., 1964, გვ. 16—17; აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური ქამრების ტარება ბიზანტიელთათვის არ იყო დამახასიათებელი, თუმცა უფრო ადრეულ ხანაში რომის ზოგიერთი იმპერატორი არ თაკილობდა ბარბაროსულ სამოსს. მაგალითად, «Грациан... (357—383 гг. б. а.) постоянно шеголял в аланской одежде»—В. Б. Виноградов. Аланы в Европе. ВИ, 1974, № 8, გვ. 114.

შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ე. წ. „პერალდიკური ტიპის საქამრე აკაზმულობის“ (გვიანსასანური ტიპის საქამრე აკაზმულობა) ნაწილები. იგი ადრე-ფეოდალური ხანის აღმ. საქართველოს მატერიალური კულტურის დამახასიათებელი ნაწილი ჩანს. ამასთანავე, შედარებით ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარჩოთი შემოიფარგლება. ანალოგიური მასალის მოშველიება მას VII ს. (იქნებ VI ს. მიწურულიც?) პირველ სამ მეოთხედს მიაკუთვნებს. მისი ასეთი თარიღი (დათარიღების დაზუსტება იხ. ქვემოთ) და ფართოდ გავრცელება დასტურდება ადრეფეოდალური ხანის რელიეფური ქანდაკების ძეგლებითაც (მცხეთის ჭვარი, კატაულას სტელა). გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ სამარხებში მათთან ერთად არასოდეს გვხვდება აბზინდებისა და ბალთების სხვა წარმოშობის ან გვიანდელი ტიპები — VII ს. ბოლო და VIII ს., მით უმეტეს, VIII ს. II ნახ. და IX ს.-სთვის დამახასიათებელი ტიპები.

მათ თანადროულობაზე მიუთითებს ისიც, რომ აბზინდებისა და ბალთების სხვადასხვა ვარიანტები სამარხებში ხშირად ერთად არიან და ქამრის სრულ აკაზმულობას ქმნიან. მაგ. სამთავროს ქვს. № 251 (40 S); „დანგრეული სამარხი“ (40 „ა“ უბანი); ქვს. № 120 (38 N); ქვს. № 1 (39 N); ქვს. № 339 (39 N); ქვს. № 623 (46 N); „ბერბუკის სამარხი“, არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 11 სამარხი (იხ. ტაბ. XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI).

შემოთავაზებულ თარიღს სარწმუნოს ხდის მათთან ერთად კომპლექსში მყოფი სხვა ტიპის ნივთებიც: მინა, მშვილდსაკინძები, საკინძები, საყურეები და სხვ.

მინის ჭურჭელი 8 სამარხში VI—VIII სს. ტიპისაა. ქვს. № 810 (58 წ.) — XXII ტიპი; ქვს. № 699 (47 წ.) — XXI, XXII ტიპები; ქვს. № 677 (47 წ.) — XX ტიპი, ქვისსამარხები № 503 (40 N), № 290 (39 N) და № 451 (40 N) — XXII ტიპები; ქვს. № 468 (40 N) — XX, XXI და XXII ტიპები; ქვს. № 339 (39 N) — XX ტიპი. მხოლოდ ქვს. 216 (40 S) (ტაბ. XXIX—16)-ში გვხვდება განსხვავებული ტიპის სანელსაცხებლე (ინვ. 12—54:1190), იგი იისფერი მინისაა. მაღალი ყელი თანაბრად გადადის მომრგვალო (უფრო კი წვეთისებრი) ტანში. პირი ოდნავ გადაშლილი აქვს. შიგნითა ნაწილი კი ქმნის ბრტყელ ბაკოს. სანელსაცხებლე არ ერთიანდება ნ. უგრელიძის მიერ გამოყოფილ VI—VIII სს. არც ერთ ტიპში. ვერც IV—V სს. მასალებში ვიპოვეთ მისი ზუსტი ანალოგი. ფორმით ყველაზე მეტად თითქოს XI ტიპს ჰგავს¹⁶³, მაგრამ მინის ფერით განსხვავდება. იგი გაცილებით ახლოა გვიანანტიკური ხანის სანელსაცხებლესთან¹⁶⁴. სამარხის სხვა ადრეული ტიპის ნივთებიდან აღსანიშნავია „წვეთის“ ფორმის ძვლის საკიდი (ავგაროზი?) — ტაბ. XXX—25. ანალოგიური საკიდები გვხვდება სამთავროს ქვევრსამარხ № 110 (39 S) ინვ. 12—54:10507—17 და ქვს. № 322₂-ში (39 N), რომელიც გემმის მიხედვით I—II სს. თარიღდება¹⁶⁵. სამარხში არის ბრინჯაოს მასრიანი, სამფრთიანი (მასრასთან „ყუნწით“) „სკვითური“ ტიპის ისრისპირი (ტაბ. XXX—15). ჩემთვის უცნობია როდემდე

¹⁶³ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 31—32, სურ. 12, მარჯვნივ. უნდა შევნიშნოთ, რომ ადრეული ტიპის (IV—V სს?) სანელსაცხებლეები გვხვდება ზოგ VI—VIII სს. ჭვრუტის სამარხშიც. მაგ. აქვს 140 (38 წ.) და ქვს. № 59 (39 N).

¹⁶⁴ იხ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 82—II—III სს.; XIII ტიპი, სურ. 5, მარჯვნივ, ზემოთ — I ს. და სხვ.

¹⁶⁵ მ. ლ ო რ თ ქ ი ე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემმები. 1. თბ., 1954, გვ. 13, 5, „ეროსი“.

„ცოცხლობენ“ ასეთი ისრისპირები ჩვენში. თუმცა ძვ. წ. II ს-დან ისინი საერთოდ აღარ უნდა იხმარებოდნენ, შესაძლოა სამარხში იგი შემთხვევით, ან „ამულეტის“ სახით მოხვდა¹⁶⁶.

მძივები. უმეტესობა წვრილი მინისა, სარდიონის და კოწახურის ნაყოფის ფორმის მარჯნის მძივები (ტაბ. XXX—26—33). ამ ტიპის მძივები VI—VIII სს. სამარხებში არ გვხვდება. რაც შეეხება მარჯნის მძივებს, ისინი გვიანანტიკურ სამარხებშიც იშვიათობაა. ანალოგიური მძივი გვხვდება არმაზისხევის № 2 სამარხში¹⁶⁷. სამთავროს ქვს. № 89 (39 S)-ში მარჯნის დაბალი ცილინდრული მძივია. მასთან შაბურ I-ის მონეტაა დადასტურებული. № 216 სამარხში გვხვდება ბრინჯაოს ნივთი, რომელიც არმაზისხევის № 2 სამარხში აღმოჩენილი „ლილ-საკინძველის“ ანალოგიურია (ტაბ. XXX—22).

VI—VIII სს. ტიპის ნივთებიდან კი ქვს. № 216-ში აღმოჩენილია: ბრინჯაოს მთვარისებრი საკიდი — „ლუნულა“, რკალგახსნილი საყურეები (ამ ნივთებს ცალკე შევსებით ქვემოთ), აგრეთვე ფიბულები — I ჯ. III ს. IV ვ. (ტაბ. XXX—1—14), II ჯ. II ს. I ვ. რკინის თავმოკაუჭებული სამაჯურები (V ჯგუფის) და მძივით თავშემკული საკინძები.

ამრიგად, არ შეეჭვება, რომ სამარხში მოხვედრილია ორი ქრონოლოგიური ჯგუფის ნივთები, გვიანანტიკური ხანისა და VI—VIII სს-ისა (უფრო ზუსტად კი VII ს. I ნახ.). ასეთი აღრევა ალბათ სამარხის მეორედ გამოყენების შედეგია¹⁶⁸.

პერალდიკურ აბზინდა-ბალთებთან სამარხებში (სულ 7 სამარხში) ფიბულები ასე ნაწილდება: ქვს. № 216 (40 S) — I—III—IV, II—II—I; ქვს. № 290 (39 N) — III—II—II; ქვს. № 468 (40 N) — I—III—IV, II—II—I, ქვს. № 48 (38 N) — II—II—I, ქვს. № 379 (39 N) — II—II—II, IV—00; ქვს. № 699 (47 წ.) — II—II—I, ქვს. № 451 (40 N) — სავარაუდო II—II—I ან I—III—IV.

როგორც ვხედავთ განხილულ აბზინდებთან I ჯგუფის ფიბულების ყველაზე გვიანი ვარიანტია (I ჯ. — III ს. — V ვ). გვიანია II და III ჯგუფის ფიბულებიც. ყოველივე ეს მოწმობს, რომ ფიბულების განხილვისას წინასწარ მიღებული სავარაუდო თარიღები მართებულია.

ბოლოს უნდა შევნიშნოთ, რომ კულტურულ ფენებში აღმოჩენილი აბზინდა-ბალთების ნაწილი ან სრულ ანალოგებს ვერ პოულობს სამარხებში აღმოჩენილ მსგავს ნივთებთან, ან საერთოდ არ გვხვდება სამაროვნებში. მაგალითად, ურბნისში აღმოჩენილი ბალთების ნაწილი ყველაზე ზუსტ ანალოგებს აზერბაიჯანულ მასალაში პოულობს, ხოლო ძვლის აბზინდები ადრეფეოდალური ხანის ქართლის სამარხებში ჯერჯერობით საერთოდ არაა აღმოჩენილი; ბიზანტიური აბზინდებიც მხოლოდ კულტურულ ფენებში დასტურდება. ამ მოვლენის ახსნას ჩვენ ამჯერად ვხედავთ იმაში, რომ ისინი, შესაძლოა, მომხდურთა დანატოვია აქ. თუმცა შემდგომი არქეოლოგიური კვლევა-ძიება მეტ სინათლეს მოჰყენს ალბათ ზემოთ აღნიშნულ საკითხებს.

¹⁶⁶ შეადარე მაგ. ქვს. № 606 (46 წ.).

¹⁶⁷ მცხეთა 1. გვ. 120—124, სამარხში კონსტანციუსის (323—361) მონეტაა.

¹⁶⁸ სავსე დოკუმენტაცია ბევრს არას გვაძლევს: «Возобновили раскоп «Д», Здесь уже выявлены и каменные ящики, по всей видимости, нетронутые. Они зарегистрированы как погребения 214, 215, 216, 217» — წერს მ. ივანიშვილი (გვ. 46).

საუურეები

სამკაულის ეს სახე ადრეფეოდალური ხანის აღმ. საქართველში სამარ-ხებში ხშირად გვხვდება. ტიპოლოგიური ნიშნების მიხედვით მათი დაყოფა შეიძლება ორ დიდ ჯგუფად: ერთწილად და ორწილად საუურეებად.

საუურის ძირითადი ნაწილი სხვადასხვა ადგილას პირგახსნილი რგოლია, რომელზეც უძრავად (მირჩილვით ან სხვა ხერხით), ან მოძრავად დამაგრებულია დამატებით „შეშამკობელი“ ნაწილი.

ჯ გ უ ფ ი I. ერთწილადი საუურეები

მათში ვაერთიანებ ყველა სადა საუურეს, რომლებიც ერთი მასალისაგანაა დამზადებული.

I A ვარიანტი. მორკალური საუურეები. დამზადებულია ერთი მავთული-საგან, შუა ნაწილი შესქელებული აქვს, ხოლო ბოლოები თანაბრად ვიწროვდება. განივკვეთში მრგვალი ან წვეთისებრია¹. იგი ყოველთვის სიმეტრიულია (ტაბ. XVII—16). მსგავსი, ოღონდ ასიმეტრიული საუურეები გვხვდება ჯერ კიდევ გვიანანტიკურ ხანაში (ჩხოროწყუსა² და ურბნისის № 3 სამარხიდან, XXV უბ. 1957, სამარხის ნაშთი). ამავე ხანებში გვხვდება ქვემო ვოლგისა და ჩრდ. შავიზღვისპირეთში. აღმოჩენილია მინგეჩაურში³. განსაკუთრებით დამახასიათებელი ჩანს „ჰუნების ეპოქის“ ჩრდ. კავკასიის⁴, ჩრდ. შავიზღვისპირეთის ცენტრალურ და დას. ევროპისათვის⁵.

დ. შელოვი ტანაისის ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილი ანალოგიური საუურეების შესახებ წერს: «Твердо дотируется IV—V вв. могила 39, где найдены бронзовые серьги в виде овальных колечек с небольшим вдутием в нижней части»⁶.

¹ იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 57. სამთავროს სამაროვანზე IV—V სს. ვხვდებით ნახევარმთავრისებრი მოყვანილობის საუურეებს. ისინი თან ახლავან შინის ქურჭლის IX ტიპს და IV სს. უნდა თარიღდებოდეს.

² Н. Х о ш т а р н а. Чхороцку... ტაბ. III—3, გვ. 73.

³ იხ. МКА I, 1949, გვ. 45, ნახ. 42.

⁴ Т. М. М и н н а е в а. Гиляч... ნახ. 5—7, გვ. 878, ნახ. 8—8, გვ. 828; Е. П. А л е к с е в а. Древняя и средневековая... გვ. 88.

⁵ И. П. З а с е ц к а я. Золотые украшения гуннской эпохи. Л., 1975, с. 42; В. А. К у з н е ц о в и В. П у д о в и н. Аланы в Западной Европе в эпоху «Великого переселения народов». СА, 1961, № 2, ნახ. 5, მარცხნიდან მეორე.

⁶ Д. Г. Ш е л о в. Танаис... გვ. 200—201 და გვ. 314.

მსგავსი საყურეები VI—VII სს-შიც გვხვდება (ზოგი ავტორი მათ აღა-
ნებს უკავშირებს)⁷, მაგრამ მათ აღარ ახასიათებთ სიმეტრიულობა და მუცლის
შესქელება, როგორც ეს IV—V სს. საყურეებისთვისაა დამახასიათებელი. ამი-
ტომ მათ ვერ დავუკავშირებ გვიანანტიკურ ასიმეტრიულ და ასეთივე VI—VII
სს. ვარიანტს. სიმეტრიულები ძირითადად IV—V სს. თარიღდებიან.

სამთავრო: ქვს. № 316 (47 წ.) ინვ. $\frac{12-54}{12364}$ (კომპლექსსგარეშე), ქვს.

701, ინვ. $\frac{12-64}{8473}$ და ინვ. $\frac{12-54}{8472}$; სამარხში მათთან ერთად — IV—VI სს.

მინის ჭურჭლის ტიპებია (XVII — ოთხმხ. შედრეკილი და XVI ტიპის ნატეხე-
ბი), გიშრის მძივები ინვ. $\frac{12-54}{8423}$ გვერდებდაღარული. განივკვეთში „ჭვრი-

სებრი“, საკინძები 14-წახნაგა გრანატიტ და მარგალიტით თავშემკული. სამარ-
ხში არის ბრინჯაოს „კილიტი“ ნახევარსფერული თავით. ანალოგიური „კილი-
ტები“ გვხვდება ქვს. № 120 (39 N)-ში IV—V სს. მინის ჭურჭელთან, მძივით
თავშემკულ უფარდულო საკინძებთან და აშკარად მუხლზამბარიანი ფიბულის
ენასთან. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ № 120 სამარხში გვიანი ტიპის ნივ-
თებიცაა: რკინის მუხლსახსრიანი ფიბულის ნატეხები და ჰერალდიკური ტიპის
საქამრე მოწყობილობასთან ხშირად თანმხლები „მანჭვლისებრი“ ვარდულე-
ბი ბრტყელი, დაკენჭილი თავით. ეს უკანასკნელი რომ გვიან არის სამარხში
მოხვედრილი, მიუთითებს ის, რომ სამარხი „ნარიბანდებიანია“, ხოლო ნარი-
ბანდებიანი სამარხები VI—VIII სს. აღარ გვხვდება.

ზემოთ დასახელებული გიშრის მძივები IV—V სს. უნდა იყოს. ანალოგი-
ური მძივები ქვს. № 731 (48 წ.)-ში I—II—I ფიბულასთან ერთადაა (ტაბ.
V—3,1). იგივე სიტუაციაა ქვს. № 510 (40 N)-ში (ტაბ. IV—26), ხოლო ქვს.
№ 532 (40 N)-ში I—III—I ფიბულა და განსახილველი III ჯგუფის I ტიპის
C ვარიანტის საყურეა (ტაბ. IX). ფიბულის თარიღად IV ს. II ნახ. და VI ს. I
ნახ. ვივარაუდეთ. როგორც ჩანს, მძივის განხილული ტიპი IV—V სს-თვისაა
ძირითადად დამახასიათებელი. ქვს. № 701 V ს. უნდა იყოს ქვისთავიანი საკინ-
ძების გამო, რასაც, თავის მხრივ, მხარს უჭერს განხილული საყურეც (მაგრამ
ამაზე ცოტა ქვემოთ).

ამავე დროის უნდა იყოს ქვს. № 204 (40 S)-ში დადასტურებული საყუ-
რეები, ინვ. $\frac{12-54}{11962}$ (სამარხში მასთან ერთად მარგალიტისთავიანი საკინძე-
ბია). IV—V სს. მინის ჭურჭლის ფრაგმენტებთან ერთადაა ანალოგიური საყუ-
რეები ქვს. № 89 (39 N)-ში, ამავე დროით უნდა დათარიღდეს საყურეების
შემცველი ქვს. № 325 (39 N), რომელშიც „ცხოველსახიანი“ სამაჯურები და
IV—V სს. დამახასიათებელი ზოგი ნივთია⁸.

ანალოგიური საყურე სამთავროს № 366 (46 წ.) ქვისსამარხშია (ტაბ.
XI—10). გარდა ამისა, სამარხი შეიცავს მრგვალგანივკვეთიან ღეროიან ბრინ-
ჯაოს სამაჯურს (რომლის გახსნილი ბოლოები „სამყურას“ ფორმისაა) და

⁷ Н. В. П я т и щ е в а. Ювелирные изделия Херсонеса. М., 1956, გვ. 46, ტაბ. VIII, 2.

⁸ „ფარფლებიან ქუდისებრი“ ბრინჯაოს ზარაკები, და სხვ. იხ. ც. დ ა ვ ლ ი ა ნ ი ძ ე. შემ-
თხვევით აღმოჩენილი... გვ. 39.

გემმას სასანური მონოგრამით⁹. ამ ტიპის „ნიშნები“ სასანურ გლიპტიკაში უკვე IV—V სს. ჩანს (თუმცა ზუსტი ანალოგები უფრო VI—VII სს. მოგვეპოვება)¹⁰. განსახილველ სამარხში გვხვდება რკინის საკინძები, რომლის თავები „კუბზე აღმართულ ტრაპეციას“ ჰგავს. ამ ტიპის საკინძები უმეტესად IV—V სს. გვხვდება. აქვეა რკინის ჯვრისებრი ფიბულის ნატეხი. მისი ზუსტი ატრიბუცია ძნელია, მაგრამ კარგად ჩანს, რომ მშვილდი ბუდის აბმის ადგილას ჩახრილი არ უნდა ჰქონოდა, რაც გამორიცხავს მის დათარიღებას VII—VIII სს. გარდა ამისა, სამარხში 50-ზე მეტი მინის წვრილი მძივია, რაც უფრო IV—V სს. დამახასიათებელი. ამგვარად, განხილული მასალა IV—VI სს., უფრო კი V—VI სს. ტიპისაა. ანალოგიური საყურე ცნობილია ერწოდანაც (მაგრანეთი, ქეშანაანთ გორა № 6 სამარხი). სამარხში მასთან ერთად მხოლოდ ბეჭდებია. ერთ-ერთი მათგანი მხრებკოპიანია. მსგავსი ბეჭდები IV—VIII სს. მანძილზე გვხვდება, მაგრამ ტიპოლოგიური ნიშნების გათვალისწინებით იგი ადრეული ხანის უნდა იყოს (IV—V სს.)¹¹. ამრიგად, ქეშანაანთ გორის № 6 სამარხიც IV—V სს. უნდა დათარიღდეს.

ამავე დროისაა სტირფაზის № 8 (1955 წ.) სამარხი, რომელშიც I ჯგუ-

⁹ მ. ლ. ო. რ. თ. ქ. ი. ფ. ა. ნ. ი. ძ. ე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემმები. 1. გვ. 60, ტაბ. VI—68.

¹⁰ А. Я. Борисов, В. Г. Луконин. Сасанидские геммы. გვ., 1963, გვ. 102, 108, № 191, გვ. 112, № 216.

¹¹ გვიანდელ ბეჭდებს (VI—VIII სს.) უფრო მასიური ფორმები, მაღალი ცილინდრული ან წაკვეთილ კონუსისებრი თვალბუდე და მომსხო კოპები ახასიათებთ. შდრ. ნ. უ. გ. რ. ე. ლ. ი. ძ. ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. II, გვ. 77. აგრეთვე М. И. Ващенко. Грузинские аналоги Персепинскогоклада. КСИИМК; XVII. 1947. ადრეულ ბეჭდებს დაბალი თვალბუდე, უფრო ფაქიზი და მყარად დარჩილული კოპები აქვთ — მაგ., ზღუდრის № 2 სარკოფაგში აღმოჩენილი. სამარხს გ. ნემსაძე III ს. II ნახ. ან მიწურულით ათარიღებს (იხ. გ. ნემსაძე. ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები. გვ. 50, ტაბ. IV — 4). ამ თარიღს სარწმუნოს ხდის აქვე დადასტურებული ბოლოვებადარჩენილი და მძივით შემკული „ბეჭედი“ (იქვე, ტაბ. IV — 6). ასეთივე შეხვედრა კოპებთან და მძივთან „ბეჭდისა“ არის სამთავროს ქვს. № 119 (39 ბ)-ში. № 119 სამარხის კოპებიანი ბეჭდის თვალბუდე ოვალურია, ხოლო რგოლი თვალბუდის მახლობლად გვერდებზე განზიდული, რაც თითქოს III ს. ბეჭდებისათვის დამახასიათებელია. ანალოგიური ბეჭედი აღმოჩენილია სოფ. არაგვისპირას № 13 სამარხში „ვალერიაანეს აურეუსებთან“ (250—260) ერთად (იხ. რამინ რამიშვილი. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები არაგვის ხეობაში. „ძეგლის მეგობარი“, № 39, გვ. 14. ათარიღებს III ს. ბოლოთი და IV ს. დასაწყისით). ერწოს კოპებიანი ბეჭედთან ძლიერ ახლო დგას სოხთის № 2 სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ბეჭედი (Е. Г. Пчелина, დასახ. ნაშრ., ტაბ., 11—3). აქ მასთან ერთად I—II—I ფიბულა და ვარდულაა ღეროთი (საყურის ნატეხი, იხ. იქვე, გვ. 136). ჩემს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით ვარდულიანი ნივთები ძირითადად IV ს. და შემდგომი ხანისთვისაა დამახასიათებელი (შდრ. არმაზისხევის № 43 სამარხის რკინიან კოპებთან ერთად და სხვ.). ამდენად, როგორც აღვნიშნეთ, სოხთის № 2 სამარხის ყველა ნივთი IV ს. დამახასიათებელი ძირითადად. ანალოგიურია ურბნისის № 11 ხის სარკოფაგში, დადასტურებული კოპებიანი ბეჭდებიც — IV ს. (იხ. ლ. კილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი, სურ. 34—7).

აქვე დავძენთ, რომ უნდა განვასხვავოთ „კოპების“ ტიპებიც. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ ბურთულისებრი კოპები აქვს, მაშინ როცა არმაზისხევის „ტყის უბნის“ 12 სამარხში გვხვდება ბეჭდები, რომელთაც მოგრძოლერიათ კოპი აზით მხარზე. ბეჭდებიც სხვა ტიპისაა; რგოლი თანაბრად გადადის რომბულ და ოვალურ ფარაკებში (იხ. მცხეთა I, ტაბ. XVII — 45). ასეთი ბეჭდები ირანში IV—V სს. (იხ. В. Г. Луконин. Искусство Древнего Ирана. М., 1977, გვ. 153), ხოლო პენჯიკენტში VI—VIII სს. თარიღდება. А. И. Белецкий, И. Б. Бентович, О. Г. Большаков. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973, рис. 52.

ფის A ვარიანტის საყურე II—I—I B ფიბულასთან ერთადაა. მართალია მსგავსი ფიბულები აღმ. საქართველოში ძირითადად VI ს. ბოლოდან ჩნდებიან, მაგრამ კონკრეტულ შემთხვევაში იგი დანარჩენებს რამდენადმე უსწრებს და, ვფიქრობ, საყურის მსგავსად V ს.-საა. დაახლოებით ამავე დროით თარიღდება განხილული ტიპის საყურე აბგიძარახუს № 40 სამარხში¹². და ბოლოს, ჩვენს მიერ შემოთავაზებული დათარიღების მართებულობის დადასტურებაა მოდინახეს № 89 სამარხი, სადაც განხილული ტიპის საყურე I ჯგ. III სერიის I ვარიანტის ფიბულის ნემსზე ეკიდა (ტაბ. XVII—16). ამ ვარიანტის მშვილდსაკინძთა თარიღად კი ჩვენ IV ს. II ნახ. და V ს. I ნახ. ვივარაუდეთ (იხ. ზემოთ გვ. 31).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ავტორთა საერთო აღიარებით IV—V სს. ევროპულ მასალებში დადასტურებული ანალოგიური საყურეები თითქოს ხალხთა დიდ გადასახლებას, კერძოდ კი, ჰუნების ისტორიულ ასპარეზზე გამოჩენას უკავშირდება. როგორც აღმ. ქართული მასალის განხილვამ დაგვანახა, თითქოს ამავე დროით თარიღდება ჩვენში აღმოჩენილი I ჯგ. A ვარიანტის საყურეებიც. თუ ეს ასეა, საფიქრებელია, რომ მათი გამოჩენა იმავე ჰუნთა ამოძრავებას, ან მათი გააქტიურებით გამოწვეულ მოვლენებს დავუკავშიროთ.

ვოლგისგადაღმიდან გადმოსულმა ჰუნებმა 370 წ. ქვემო დონზე გაანადგურეს ალანთა გაერთიანება¹³. ამის შემდეგ მათი ექსპანსია დასავლეთით (და ნაწილობრივ სამხრეთითაც) ინტენსიურად წარიმართა.

რომაულ-ბერძნული წყაროები აღნიშნავენ 395/6 წლებში ჰუნების შემოსევას თრაკიასა და აგრეთვე კავკასიონის გავლით, აღმოსავლეთ რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში¹⁴. მათ დაუბრუნებიათ როგორც სომხეთი, კაპადოკია და სირია, ისე სპარსული პროვინციები ტიგროსისა და ევფრატის მიდამოებში. მათი ლაშქრობა ორ წელს გაგრძელებულია და, რაც ჩვენთვის ყველაზე საინტერესოა, პოეტ კლავდიუსის მიხედვით, ჰუნები ამ ქვეყნებში შემოჭრილან კავკასიონის გადმოვლით, დარიალის გზით¹⁵. აშკარაა, რომ ეს მოვლენები საქართველოსაც უნდა შეხებოდა რაღაც ფორმით. მართლაც, პეტრე იბერის ცხოვრების მიხედვით ფარსმანმა, პეტრეს დიდედის ძმამ, განაწყენებულმა კეისარ არკადიოსზე თეთრი ჰუნები შეუსია იმპერიას. თეთრი ჰუნების ხსენება ანაქრონიზმია¹⁶, მაგრამ წყაროში რომ რეალური ამბებია არეკლილი, ძნელია დაეჭვდე. მართალია, უნგრელი მკვლევარი ცეგლედი ამ ცნობას გადამწყვეტ მნიშვნელობას არ ანიჭებს და ჰუნების ამოძრავება დონისა და ვოლგის სტეპებში მას ძლიერი გვალვის შედეგი ჰგონია, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ერთი მეორეს არ გამოირიცხავს. ყველა შემთხვევაში აშკარაა, რომ ჰუნებს ან ძალით უნდა გაერღვიათ დარიალი (რომელსაც იბერიის ხელისუფალნი ყოველთვის გულმოდგინედ კეტავდნენ), ან გარკვეული შეთანხმების შემდეგ მიიღებდნენ გზას წინა აზიის ქვეყნებისაკენ. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ქართველებისა და ჰუნების ინტერესები ურთიერთს დაემთხვა. საინტერესოა,

¹² М. М. Т р а п ш. Культура... ტაბ. XIX.— 3.

¹³ М. А р т а м а н о в. История Хазар... გვ. 461.

¹⁴ კ. ც ე გ ლ ე დ ი. პეტრე იბერის სირიული ცხოვრების გამო. „აღმოსავლური ფილოლოგია“, 1, თბ., 1969, გვ. 8, აგრეთვე, М. А р т а м а н о в. დასახ. ნაშრომი, გვ. 51—55.

¹⁵ კ. ც ე გ ლ ე დ ი. იქვე, გვ. 10—11

¹⁶ იქვე, გვ. 14, იხ. აგრეთვე საქ. ისტორიის ნარკვევები. გვ. 83.

რომ ფარსმანს სხვა მხრივაც გამოუყენებია სიტუაცია, კერძოდ, ხარკის გადახდა შეუწყვეტია ირანელებისათვის; ხოლო ფარსმანის ძმა მირდატი, რომელიც მეფობდა მომდევნო ხანაში, „მტერ ექნა ბერძენთა და სპარსთა“¹⁷. ეს ამბები შეიძლება დათარიღდეს IV ს. 90 და V ს. 20-იანი წლებით. ფრიად სიმპტომატურია ქართლის დაპირისპირება ორთავე დიდი სახელმწიფოს მიმართ, ასეთი რამ კი, ვფიქრობ, მხოლოდ მესამე ძალის გამოჩენის შემდეგ შეეძლოთ ქართლის ხელისუფალთ. IV ს. ბოლო წლებში ქართლის ერთადერთი მოკავშირე მხოლოდ ახლადგამოჩენილი ჰუნები შეიძლება ყოფილიყვნენ¹⁸.

როგორც აღვნიშნეთ, შესაძლოა სწორედ ამ მოვლენებმა გამოიწვიეს განხილული ტიპის საყურეთა შემოღწევა ქართლში. საყურეთა გარდა ასეთ ექვს აღძრავს III ჯგუფის და I—II—II ვარიანტის ფიბულები. აბზინდების IV-V სს. ტიპებსა და ყოლოთში აღმოჩენილ „შედგენილი მშვილდის“ ძვლის ფირფიტებსაც (ჰუნური მშვილდი?) ხომ ჩრდილო სამყაროში ეძებნებათ ანალოგები¹⁹. ახლა ძნელია სურათის აღდგენა — ზუსტად რა გზით და როგორ „შემოვიდნენ“ ეს ნივთები. შესაძლოა ზოგი მათგანი უშუალოდ ჰუნებთან კონტაქტის შედეგიც იყოს, ზოგი კი მათ მიერ ამოძრავებული რომელიმე ტომთან შეხებისა, ან სულაც ესტაფეტური გზით მოხვდა ქართლში. გამორიცხულია ვარაუდი რაიმე მნიშვნელოვანი ეთნიკური შემოღწევისა ამ დროის აღმ. საქართველოში. ქართლში სავარაუდო იმპორტული ნივთები დადასტურებულია ჩვეულებრივ, ადგილობრივი ტიპის სამარხებში, ადგილობრივ ინვენტართან ერთად (თანაც რაოდენობრივად მცირეა). საინტერესოა ისიც, რომ ჰუნების პოლიქრომული სტილის ნივთები საქართველოში აღმოჩენილი არაა, მაშინ როცა ჩრდ. კავკასიაში მისი რემინისცენციები მაინც გვხვდება. ეს ფაქტიც ჰუნებისა და ქართლის შედარებით იშვიათ (და ადრეულ?) კონტაქტებზე უნდა მიუთითებდეს. ჰუნების პოლიქრომული სტილის გაფურჩქვნის დროისათვის, რომელიც ძირითადად V ს. შუა წლებზე უნდა მოდიოდეს, ქართლის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდი ცვლილებებია მომხდარი, — იგი სასანელთა ხელქვეითია (ამასთანავე, ჰუნების პოლიტიკური ცენტრები დაშორებული იყო ამიერკავკასიისაგან).

I ჯგუფის I ვარიანტ B-ში ვაერთიანებ A ვარიანტის საყურეთა მსგავსთ, ოღონდ ფორმით მეტ-ნაკლებად ასიმეტრიულს და, რაც მთავარია, ღეროს მნიშვნელოვანი განსხვავების გარეშე. ისინი და V ს. საყურეები, შესაძლოა, საერთო წყაროდან მომდინარეობენ. მსგავსი ნივთები დადასტურებულია VI—VII სს. ჯგუფის სამარხებში — ქვს. № 225 (38 N) (ტაბ. XXIII—37). აქ მასთან ერთად სარკე და III ჯგ. II სერ. I ვარიანტის მშვილდსაკინძია (V ს.). ქვს. № 508 (40 წ.) (ტაბ. XIV—26) — VII ს. დასაწყისის კომპლექსშია. ქვს. № 216

¹⁷ ქართლის ცხოვრება. ტ. 1. 1955, გვ. 138.

¹⁸ შევადაროთ I—II სს. ქართლის ძლიერი მეფეების მიერ ალანების ხშირი გამოყენება პართიის (და რომის?) წინააღმდეგ. ამ დროს ალანები ქართლს უშუალოდ არ ემეზობლებიან; როგორც ჩანს, I—II სს. მათ ჩრდილო კავკასიის მთისწინა ზოლიც კი არ ჰქონდათ სრულად ათვისებული. იხ. М. П. Абрамова. Нижне Джулатский... иранული ტომების შეჭრა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში (მის ცენტრალურ ნაწილში) მხოლოდ V—VII სს. მოხდა. იხ. М. П. Абрамова. Памятники горных районов центрального Кавказа рубежа и первых веков нашей эры. «Арх. Ис. на Юге Вос. Европы», М., 1974, გვ. 27—28.

¹⁹ შესაძლოა მომთაბარეთა (ჰუნების) გავლენაა მოდინახეს № 9 სამარხში აღმოჩენილი აბზინდიანი ლითონის ქურქელიც. — იხ. ჯ. ნადირაძე. დასახ. ნაშრომი, სურათი 10.

(40 S) (ტაბ. XXX—3), ქვს. № 339 (39 N) (ტაბ. XXXI—41) — „პერალდიკურ“ აბზინდა-ბალთებთან, ქვს. № 808 (58 წ.) III ჯგუფის II ტიპის საყურესა, ბროწეულისთავიან საკინძთან და სხვა VII—VIII სს. დასაწყისის ნივთებთან (ტაბ. XXXV—23). VIII ს. დასაწყისის უნდა იყოს, ჩრდილო კავკასიური „მზისებრი“ ამულეტის მიხედვით, სამარხი № 803 (58 წ.) (იხ. ტაბ. XXXVII—54). ამავე დროისა და ანალოგიური ნივთებია ქვს. № 802 (57 წ.)-სა (ტაბ. XXXVIII—16—19) და ქვს. № 134 (38 N)-ში.

ჯგუფი I, I ვარიანტი C — ახასიათებთ განივკვეთში რომბული ან ნახევარწრიული რკალი, ხშირად დაკბილული კიდიით.

სამთავრო: ქვს. № 174 (38 N); აქ იგი I ჯგ. III ს. II ვ., I ჯგ. IV ს. II ვ. და I ჯგ. III ს. II ვ. ფიბულებთანაა (ტაბ. XI—6). სამარხი V ს. უნდა იყოს. ქვს. № 97 (38 N)-ში იგი II—II—I სამ ფიბულასთან ერთადაა. ამის მიხედვით სამარხი VI ს. მიწურულთა და VII ს. უნდა დათარიღდეს. ქვს. № 66 (38 N)-ში კი II—II—II და I—III—IV ფიბულებთან, აგრეთვე „ბროწეულის ყვავილთან“ ერთადაა, რაც მის თარიღს ზოგადად VII—VIII სს. განსაზღვრავს (ტაბ. XVIII—45—46), ხოლო ქვს. № 114 (39 N)-ში და № 22 (38 N)-ში მასთან ერთად დამათარიღებელ მნიშვნელობას მოკლებული თითო-ორი ნივთია.

ამგვარად, C ვარიანტის თარიღი V—VIII, იქნებ უფრო V—VII სს. შემოიფარგლება.

ჯ გ უ ფ ი II

პირგახსნილ რგოლზე მირჩილულია იმავე მასალის ბურთულები (ძირითადად პირამიდულად) — ვარიანტი I, ან უძრავად მიმაგრებულია მძივი (მარგალიტი, მინა) — ვარიანტი II.

ვარიანტი I. ანალოგიური საყურე ჯერ კიდევ I—II სს. სამთავროს ქვს. № 81 (39 N)-ში იყო დადასტურებული. მსგავსია სლესის ციხის დაახლოებით თანადროულ სამარხში (II ს.?) აღმოჩენილი, გვერდზე რკალგახსნილი საყურე²⁰. ტიპოლოგიურად მსგავსი საყურეებია დადასტურებული ურბნისისა და მოდინახეს ანტიკურ მასალებში²¹. გვიანანტიკურ ხანაში ისინი გვხვდება აზერბაიჯანსა და სომხეთში²².

²⁰ იხ. გ. ნიორაძე. არქეოლოგიური დაზვერვები მტკვრის ხეობაში. სსმ XIII, თბ., 1944, გვ. 219, ტაბ. XVII f., ხოლო აარის „სანემსე“, თუ საავგაროზე. ასეთი „სანემსეები“ უკვე გვიანანტიკურ ხანაში ჩანს გავრცელებული, იხ. А. С. Скрипкин. Позднесарматское катакомбное погребение из Черноморского района Астраханской области, КС, 140, М., 1974, გვ. 57—63; ა. აფაქიძე. გვიანანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები ურეკიდან. სსმ XVI-в, სურ. № 4. სლესისციხის სამარხის ანტიკურობას მოწმობს აქ აღმოჩენილი ყუწიანი „ზამბარისებრი“ საკიდები (თუ ხვიაიანი ღეროები), რომელთა ანალოგიურები კლდეეთშია აღმოჩენილი. იხ. გ. ლომთათიძე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XIII — 2.

²¹ ჯ. ნადირაძე. დასახ. ნაშრ., სურ. 17, 19; ლ. ქილაშვილი. დასახ. ნაშრ., სურ. 36—10. მსგავსი საყურეები აღმოჩენილია შაპკაზე, —ქინვალში, სტირფაშში, კამუნთაში და სხვ.

²² А. А. Карахмедова. Об одном типе серг из Кавказской Албании. СА, 1974, № 4, გვ. 272—275; Г. Н. Аракелян. Гарни II. Ер. 1957, ნახ. 48 — I—II სს. ამ ტიპის საყურეები უძველეს ხანაში ჩანს: რას-შამრა — XV—XIV სს. კრეტა, კვიპროსი, სიცილია და სხვ. იხ. R. A. Huggins. Greek and Roman Jewellery. London, 1961, p. 12, Fig 19, 19. Giovanni Becatti. Oreficerie Antiche Dell minoiche Alle Barbariche. Roma, 1955, Tab. LXXV.

რაც შეეხება ადრეფეოდალურ ხანას, მსგავსი საყურეები IV—V და, ალბათ, VI სს. სამარხებისთვის უცხოა, ხოლო კვლავ ჩნდება VII საუკუნეში²³. გვხვდება სამთავროს სამაროვნის 13 სამარხში. ამათგან 3 შემთხვევაში პერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთებთან: ქვს. 623 (46 წ.), (ტაბ. XXVII—27). ქვს. № 1 (39 N) (ტაბ. XXVII—34), ქვს. № 699 (47 წ.) (ტაბ. XXXI—29 — მასალა ოქრო და ბრინჯაო); 3-ჯერ პერალდიკური საქამრე აკაზმულობის თანმხლებ ნივთებთან — ქვს. № 695 (47 წ.). ამავე სამარხში სამსაგდუ-ლიანი ლაქვარდის მძივები (რომლებიც VII ს. II ნახ. და VIII ს. თარიღდებიან)²⁴ და ფიბულებია (II ჯგ. II ს. I ვ; I ჯგ. III ს. IV ვ.). აქვე ოვალური, წაკვეთილკონუსისებრთვალბუდიანი ბეჭედი, კოლბისებრი და ტანშეხორკლილი სანელსაცხებლებია. განხილული სამარხები ზოგადად VII საუკუნისაა.

დაახლოებით ამავე დროისა ჩანს სხვა ანალოგიურ საყურეებიანი სამარხებიც: ქვს. № 291 (39 N) — ტანშეხორკლილი მინის სანელსაცხებლე, მასში რკინის ბრტყელი რომბისებურფარაკიანი ბეჭედი და თავკაუჭა სამაჯურია. ქვს. № 605 (46 წ.) (ტაბ. XLIII—28) — წაკვეთილ კონუსისებრთვალბუდიანი ვერცხლის ბეჭედი, მუხლსახსრიანი ფიბულის ფრაგმენტი და სამფრთიანი, ყუნწიანი რკინის ისრისპირა (მსგავსი ისრისპირები VI—VIII სს. თარიღდებიან — იხ. ურბნისის ზედა ფენა, კარსნისხევის № 11 სამარხი და სხვ.).

ქვს. № 116 (38 N) — II ჯგ. I ს. I ვ. (ტაბ. XVIII—8) ფიბულა და მარჯნის მრგვალთავიანი საკინძის ნატეხებია, ქვს. № 820 (58 წ.) — II ჯგუფის II სერიის I ვარიანტის მშვილდსაკინძთან. სხვა სამარხთა ინვენტარი — ქვს. № 633 (47), ქვს. № 820 (58 წ.), ქვს. № 277 (39 N) — ანალოგიურია.

არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 9 სამარხში განხილული საყურე „ეყვანთან“, ჭვინტიან მუხლსახსრიან ფიბულასთან (II—II—I) და მაღალთვალბუდიან, მსხვილრგოლიან ბეჭედთან ერთადაა²⁵.

პრაქტიკულად თანადროული, ფორმით (და ალბათ სემანტიკითაც) მსგავსი საყურეები სუუკ-სუს ქვედა ფენაში, ჩრდ. კავკასიის და სალტოვის ხანის დონზეა აღმოჩენილი²⁶ (თუმცა, ჩემი აზრით, აღმ. ქართული საყურეების ზუსტ ანალოგად ისინი არ გამოდგებიან). საფიქრებელია, რომ ეს საყურეები ნაყოფიერების სიმბოლოა: მტევანი, მარცვალთ სიმრავლე, ჩვეულებრივ, ამის ნიშანია ხოლმე. მეორე მხრივ, „მტევნები“ მიმაგრებულია მთვარისებურ გახსნილ რგოლზე. მთვარეც ხშირად, თავის მხრივ, ნაყოფიერების ქალღვთაებებს უკავშირდება. როგორც ვხედავთ, აღმ. საქართველოში ამ ტიპის საყურეები გვიანანტიკური ხანიდან მაინც ჩანს, იგი ადვილობრივი გემოვნებისა და რწმენა-წარმოდგენათა გამოვლინებაა, კერძოდ, ნაყოფიერების კულტების (ქალური საწყისების) ერთგვარი გამოცოცხლების ნიშანია VII ს. (დაწვრილებით ქვემოთ, თავი VI).

ვარიანტი I A. რკალი ზემოთ აქვს გახსნილი და ქვემოდან მიმაგრებული აქვს იმავე მასალის ერთი მძივი — ასეთი წყვილი საყურე აღმოჩენილია არმა-

²³ იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. დასახ. ნაშრ., ტაბ. I და II.

²⁴ Н. Д. П у т н и ц е в а. Верхнечирюртский могильник. МАД, № 2, 1961, ნახ. II, 9.

²⁵ მცხეთა. I. ტაბ. XVI, 5.

²⁶ С. А. П л е т н е в а. От кочевни... ტაბ. 4—1; К. Ф. С м и р н о в. Агачакалинский могильник. КСИИМК, XXXVIII, 1951, ნახ. 50.7; В. Б. В и н о г р а д о в. Харачон. СА, 1970, № 2, ნახ. 3, 8; МАК, VIII — 1, XXXVIII — 24 კუმბულთა.

ზისხევის „ტყის უბნის“ № 12 სამარხში (46 წ.). მასთან ერთად კომპლექსში ჭვინტიანი მუხლსახსრიანი ფიბულა და ბროწეულის ყვავილისთავიანი საკინძებია აღმოჩენილი (VII—VIII სს. დასაწყისი).

ვარიანტი II. უმეტესად გვერდზე გახსნილ რგოლზე, ქვემოდან მიმაგრებულია სხვა მასალის მძივი.

სამთავრო: ქვს. № 615 (46 წ.) (ტაბ. XLIII—1), რკალი ბრინჯაოსია, მძივი მარგალიტის. სამარხში მასთან ერთად ფარაქწაკვეთილი წვრილი, ლურჯი მინის ბეჭედი (ტაბ. XLIII—2). აქვეა ვერცხლის რომბულთვალბუდიანი ბეჭედი (რკალი პირდაპირ გადადის თვალბუდეში, რომელშიც გრანატის გემმა ზის — „კურდღელი“)²⁷ და სარდიონის ფარაქწაკვეთილი ბეჭდის ნატეხი. სამარხის მინის ჭურჭლის ტიპები (XX და XXII) VI—VIII სს.-საა. აქვე დადასტურებულია ორი მუხლსახსრიანი ფიბულის ფრაგმენტი

ქვს. № 812 (58 წ.). მასში განსახილველი ვარიანტის საყურეებთან ერთადაა: ფიბულები — II—II—I, III—I—II, მინა — XXII ტიპის (VI—VIII სს.), მარჯნის სფერულთავიანი საკინძი, ბრინჯაოს საკინძი ბრინჯაოსავე მობრტყო თავითა და ყელზე წიბოებით; მინის „კვირისტავი“ მოცისფრო კონცენტრული ზოლებით²⁸ და ძვლის დისკო ხვრელით.

ქვს. № 801 (58 წ.) (ტაბ. XXXVII—14, 15) საყურეს მოოჭროვილი ფუყე ვერცხლის მძივი ამკობს. მასთან ერთადაა: მინის ჭურჭელი XXII ტიპისა (VI—VIII სს.), „ბროწეულის ყვავილი“ ვარდულებითურთ; ფიბულები — IV—0—0, II—II—II (2 ც), ბრინჯაოს ქედგამსხვილებული სამაჯური (განსხვავებით გურჯაანულისა და № 78 ქვს.-ში დამოწმებული სამაჯურებისაგან მას ვიწრო ღერო აქვს).

ქვს. № 210 (40). საყურის გარდა სამარხში სხვა დამატარილებელი ნივთი არაა.

ანალოგიურია მაგრანეთის საცხვრე გორის № 1 სამარხის საყურეები. სამარხშია II ჯგ. II ს. I ვ. ფიბულა, გემმა(?) აყვავებული ჯვრის გამოსახულებით და ბრინჯაოს ყელმოხრილი საკინძი, რომლის ანალოგები რუსთავში, შულავერში, სამთავროში და მინგეჩაურშია აღმოჩენილი (სავარაუდებელი თარიღი VI—VII სს.).

ბოლოს უნდა შევნიშნოთ, რომ II ჯგუფის საყურეების ტიპების უმეტესობა ზუსტ ანალოგებს ვერ პოულობს იმავე დროის უცხოურ მასალასთან (I ვარიანტის გარდა). აღნიშნული ხანისათვის (IV—VIII სს.) ისინი ადგილობრივია და ადგილობრივ გემოვნებასა თუ რწმენა-წარმოდგენებს გამოხატავენ.

ჯგ. II A — ზემოთ ან გვერდზე გახსნილ რკალზე მირჩილულია იმავე მასალის პირამიდა, რომელიც ბოლოვდება მტევნისებურად, ხშირად თვით პირამიდა გავარსითაა შემკული და კუთხეებზე აზის მტევნისებრი ბურთულები. მსგავს საყურეებს ხმელთაშუაზღვისპირეთში ღიდი ხნის ისტორია აქვს. ისინი

²⁷ მ. ლორთქიფანიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 39—40, № 35 — I ს.

²⁸ მსგავსი კვირისტავეები, როგორც მ. საგინაშვილი აღნიშნავს, I—II სს.-ისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ გვხვდება შემდგომი ხანის თითქმის ყველა საუკუნის სამარხშიც ვიდრე VII ს.-მდე. საინტერესოა, რომ ასეთი ნივთი ურბნისის ზედაფენაშიცაა დადასტურებული — იხ. ლ. ქილაშვილი. დასახ. ნაშრ., სურ. 54-5—6.

ცნობილია ჯერ კიდევ მინოსურ და მიკენურ ხანაში (1400—1100 წ. ძვ. წ.)²⁹, არქაულ³⁰, ანტიკურ და ელინისტურ პერიოდებში³¹.

მსგავსი საყურე სამთავროს სამაროვანზე I—II სს. ჯგუფის კრამიტსამარხ № 177 (40 S)-ში ჩანს (იხ. ტაბ. XXIX—14)³², მათი კვლავ აღორძინება, ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, მხოლოდ VII ს. ხდება.

ვარიანტი I. ქვს. № 251 (40 S), ბრინჯაოს პატარა საყურე, ზემოთ გახსნილი რკალით, რომელზედაც მიდრეხილია მტევნით ბოლოდამშვენებული მცირე პირამიდა. სამარხი კარგად თარიღდება პერალდიკური ტიპის ქამრის სრული აკაზმულობით VII ს. I ნახ. (შესაძლოა VI ს. მიწურულიდან) — იხ. ტაბ. XXVIII—17.

ვარიანტი II. პირველი ვარიანტის მსგავსი, ოღონდ ბევრად უფრო მასიური, გავარსით შემკული პირამიდებით, რომლის ბოლო, ზოგჯერ კუთხეებიც, შემკულია „მტევნებით“. ოქროს ასეთი წყვილი საყურე, აღმოჩენილია ბერბუკის ქვისსამარხში (იხ. ტაბ. XXIX, 10—11)³³ და ცალი ქინვალის № 177 კატაკომბურ სამარხში³⁴. ბერბუკის კომპლექსს კარგად ათარიღებს (VII ს. I ნახ.) პერალდიკური ტიპის ბალთები, აქაა აგრეთვე კერამიკა (დოქი), რომელიც ტიპურია ურბნისის ნაქალაქარის ზედა ფენისათვის (VI ს. მიწურული—VIII ს. დასაწყისი).

რაც შეეხება ქინვალურ კომპლექსს, საყურე აქ შავი და ფერადი მინის ბეჭდებთან ერთადაა აღმოჩენილი. შავი მინის ბეჭდები ჩვენში, ორბეთის საწარმოს მიხედვით, VIII—IX სს. თარიღდება, მაგრამ, ჩემის აზრით, ეს თარიღი დაზუსტებას მოითხოვს. მსგავსი ბეჭდები, რომლებიც აღმოჩენილია კასპში და რუსთავეში, აღნიშნულ კატაკომბის ინვენტართან ერთად, ეჭვს აღძრავს, რომ ისინი VII ს. II ნახევარშიც უნდა ეწარმოებინათ (ბეჭდების შესახებ დაწვრილებით თავი VII). ამასვე უნდა შეტყვევებდეს განხილულ საყურეთა თარიღი — VII ს.

ამავე ხანას მიეკუთვნება კამუნთაში აღმოჩენილი ანალოგიური ორი საყურე³⁵. ამავე ტიპის, ოღონდ ბევრად უფრო ღვარჯნილად შემკულ, გლოდოსურ საყურეს ამბროზი VII ს. ბოლოთი და VIII ს. დასაწყისით ათარიღებს³⁶, ოდესასთან აღმოჩენილ საყურეებს კი ს. კაპოშინა V—VI სს. მიიჩნევდა, კამუნთურებთან შედარებისას ეყრდნობოდა რა ამ ძეგლის ძველ თარიღს³⁷.

²⁹ R. A. Huggins. დასახ. ნაშრ. Pl. 11—C, Pl. 12 c.

³⁰ Karl Hedarek. Abhandlung des Antischen Der Ohrschmuck. Der Griechen. und Etruska. Wien, 1903, Fig 31.

³¹ Collection Helene Stathatos. III objets Antiques et Byrantin. Strasbourg, 1963, pl. LIII, Pendant — Fig 105.

³² ა. ა. ფ. ა. ქ. ი. ძ. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში. თბ., 1963, ტაბ. XVI — 6, 9.

³³ მასალა ინახება გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში.

³⁴ ვ. ჩ. ი. ხ. ლ. ა. ძ. ქინვალის ექსპედიციის 09 XXV—77 უბნის ანგარიში. თბ., 1977, ხელნაწერი.

³⁵ П. Уварова. МАК VIII. ტაბ. CXXIII — 7.

³⁶ А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 8—8.

³⁷ С. И. Капошин. Золотые Серьги из окрестности Ольвин. КСИИМК, XXXII, 1950, სურ. 46, გვ. 104.

ანალოგიური საყურეები აღმოჩენილია უნგრეთში და თარიღდება VII ს.³⁸.

ყოველივე ზემოთქმული გვაფიქრებინებს, რომ განხილული საყურეები, ძირითადად VII ს. უნდა მიეკუთვნოს.

III ჯგუფი. ორწილადი საყურეები

შედგება პირგახსნილი, მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისაგან, რომელზეც მოძრავად ჰკიდია მძივებით შემკული ღერო. ეს უკანასკნელი ან მთავარ რკალზე მირჩილულ დამატებით მცირე რგოლზე ჰკიდია, ან რკალზეა წამოცმული მძივსაკიდი ღეროს ყუნწიანი ბოლოთი, რომელიც ზოგჯერ ორმხრივ ჩაკეტილია ხოლმე პატარა რგოლებით. რიგ შემთხვევაში, როცა საყურეს ორი მძივსაკიდი ამკობს, გამოყენებულია ორივე ხერხი. გვხვდება საყურეები, რომელთა დაბრტყელებულ რკალს ქვედა ნაწილში 2 ან 3 საკიდი ხვრელი აქვთ. მძივსაკიდები შედგება სხვადასხვა სიგრძის ღეროსაგან და სხვადასხვა ზომის და მასალის მძივებისაგან, ხშირად ვარდულებითაცაა შემკული. საყურეთა შორის სხვაობა შეინიშნება მძივსაკიდის დამაგრების ადგილის მიხედვითაც. ზოგ შემთხვევაში იგი გახსნილი რკალის ბოლოსთან ახლოს ჰკიდია, ზოგჯერ კი მისგან მოშორებით; ისე, რომ გახსნილი პირი ყოველთვის გვერდზეა მოქცეული.

III ჯგუფი, I ტიპი, ვარიანტი A—საყურეები გვერდზე გახსნილი რკალით. მძივსაკიდი ყოველთვის მთავარ რკალზე ქვემოდან მირჩილულ მცირე რგოლზეა მიმაგრებული.

სამთავრო: ქვს. № 5 (38 N) (ტაბ. V—10). საკიდი წარმოადგენს ორმხრივ ვარდულებით შემკულ ცილინდრულ მძივს, რომლის ბოლოზე მრგვალი მძივია მიმაგრებული. საინტერესოა, რომ საყურე წამოცმული იყო I—II—I ვარიანტის ფიბულაზე (ტაბ. V—8, 10). ანალოგიური საყურეა აღმოჩენილი ურბნისის № 5 სამარხში (XXXIV უბანი — 1960 წ.). აღნიშნული სამთავრული და ურბნული სამარხების სინქრონულობაზე უნდა მიუთითებდეს ის ფაქტიც, რომ მათში ერთი და იგივე ტიპის მრგვალგანივკვეთიანრკალიანი ბოლოებდაბრტყელებული ბრინჯაოს სამაჯურებია დადასტურებული. სამთავრული სამაჯურის დაბრტყელებული ბოლოები ცხოველის „სახეს“ გამოხატავს, ურბნულზე კი ეს არა ჩანს (რადაც გამოსახულების კვალი კი ემჩნევა). სამთავროს № 5 სამარხში ოქროს ოვალურ მაღალთვალბუდიანი ბეჭედი, რომლის რგოლი შუა ადგილას ოდნავ ზემოთაა განხიდული. თვალბუდეში ზის სერდოლიკის გემმა („პიგინეა გველით“), რომელსაც მაქსიმოვა ძვ. წ. I ს. II ნახ. და ა. წ. I ს. დასაწყისით ათარიღებს³⁹. ბეჭდის ფორმა ზოგადად გვიანანტიკური ტიპისაა, ოღონდ მისი ზუსტი ანალოგები I—III სს. არ ჩანს⁴⁰. ხოლო რაც შეეხება საყურეს, მისი ყველა ზუსტი ანალოგი IV ს. თარიღდება, მაგ., არმაზისხევის № 2, № 40 (სამარხში ფიბულებიცაა), №№ 41, 42, 43, 48, 49, 36 და № 38

³⁸ A Magyar Nemzeti Museum, Szerkeskestette, Fulep Ferens, 1977, Cervina Ciado, ტაბ. 33.

³⁹ М. И. Максимова. Геммы из некрополя Мцхета-Самтавро (раскопки 1938—1939 гг.), „საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე“, ტ. XVI—B, 1950, გვ. 242, № 4. ანალოგიური ბეჭედი ახალგორის სამარხშია — იხ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 225.

⁴⁰ იხ. ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიბტიკური ძეგლები. თბ., 1972, ტაბ. X—XIII და XIV—117—121.

IV ს. სამარხებში⁴¹, ასევე ახალგორის IV ს. (შუა წლების) (ტაბ. XXV—51), ურბნისის № 10 ორმოსამარხში⁴² და მოდინახეს IV ს. სამარხებში⁴³.

შესაძლოა, აღნიშნულ საყურეთა „წინაპარია“ ზღუდრის № 2 სარკოფაგში დადასტურებული საყურეები, რომლებიც თითქმის ყველა დეტალით ანალოგიურია, მაგრამ აქ მძივებიანი ღერძაკი რგოლზეა მირჩილული. თუმცა მათ შორის დიდი ქრონოლოგიური სხვაობა არ უნდა იყოს, რადგან, როგორც გ. ნემსაძე შენიშნავს, № 2 ხის სარკოფაგის სხვა ნივთებიც (კოპებიანი ბეჭდები და სხვ.) შედარებით მოგვიანო ხანაზე მეტყველებენ, ვიდრე № 1 სარკოფაგია (III ს. შუა ხანები)⁴⁴. არმაზისხევის № 2 და № 40 სამარხთა მასალა ადასტურებს, რომ რკალზე ღერომირჩილული და საკიდანი საყურეები გარკვეულ დროს თანაარსებობს კიდევ⁴⁵. სამთავროს № 5 სამარხის ფიბულის სავარაუდო თარიღად IV ს. მივიჩნევთ; როგორც ჩანს, ვარაუდი სამართლიანია, რასაც განხილული ტიპის საყურეც ამტკიცებს. ანალოგიური საყურეები ჩემთვის ცნობილია სირიიდან⁴⁶.

მსგავსი საყურე, ოღონდ მისი საკიდი ძირითადად (3 მრგვალი გრანატი და მარგალიტი, ერთი კი ბრტყელი) მძივებისაგან შედგება (ვარდულების გარეშე), აღმოჩენილია ქვს. № 303 (39 N)-ში (ტაბ. III—19). იგი თარიღით უნდა განსხვავდებოდეს ზემოთ განხილული I ტიპის A ვარიანტის საყურეებისაგან⁴⁷. მართლაც, სამარხი შეიცავს I ჯგ. II ს. I ვ. დეგრადირებულ ფიბულებს, რომელთა სავარაუდო თარიღად V ს. დასაწყისი თუ შუა წლები მივიჩნიეთ. აქვეა ამავე დროის I—III—II A ვარიანტის ფიბულაც. ამ თარიღს მხარს უნდა უჭერდეს მძივითა და პატარა ვარდულებით თავშემკული საკიდეები, რომელიც ამავე სამარხის კომპლექსის ნაწილია. ამდენად, ქვს. № 303-ს საყურე შეიძლება გამოვყოთ I ტიპის B ვარიანტად. ანალოგიური საყურეები გვიანანტიკურ ხანაშიც გვხვდება (იხ. სამთავროს კრამიტსამარხი № 148 (39 S), I—II სს?). ამდენად, მათი დამათარიღებელი მნიშვნელობა დიდი არ არის. მსგავსი საყურეები გვხვდება რომაული ხანის სირია-ფინიკიაში⁴⁸. მსგავსი საყურე აღმოჩენილია მარტაზისხევაში, ოღონდ მისი რგოლი გრეხილია, ხოლო ყუნწზე ორი მძივსაკიდი ჰკიდია. სამარხი VI ს. დათარიღებული⁴⁹. ვფიქრობთ, დეტალებში სხვაობა თარიღშიაც გამოიხატა. მარტაზისხევეური საყურე შეიძლება გამოვყოთ I ტიპის B₂ ვარიანტად.

⁴¹ მცხეთა. I. სურ. 138, № 2 სამარხი — III ს. II ნახ. დათარიღებული, მაგრამ ახალი მონაცემებით III—IV სს. მიჯნის ან სულაც IV ს. დასაწყისის უნდა იყოს, რადგან ვერცხლის პინაკის წარწერაში მოხსენებული პაპაქი, როგორც ჩანს, პაიკულის წარწერის (293-302 წწ.) პაპაქ პიტიაშია — იხ. М. В. Ц о ц е л и я. Из истории взаимоотношений Картли с сасанидским Ираном (по памятникам материальной культуры), Тб., 1975, с. 9, 13.

⁴² ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 34—8.

⁴³ ჯ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., სურ. 7, 12, 14, გვ. 54.

⁴⁴ გ. ნ ე მ ს ა ძ ე. ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის... გვ. 47 — 48.

⁴⁵ მცხეთა. I ტაბ. XVI—2—4 და სურ. 138—3.

⁴⁶ Klassisch—Antike. Goldschneidarbeiten im besitz, Beschrieben und Erläutert von Ludwig Pollak. Leipzig, 1903, tafel XII, გვ. 278—279.

⁴⁷ იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1—45, გვ. 51.

⁴⁸ Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities British Museum by F. N. Marschall. pl LV — № 2685 — IV ს.

⁴⁹ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II, გვ. 209.

III ჯგუფი, I ტიპი, ვარიანტი C — მძივსაკიდი ღერო ყუნწიანი ბოლო-
თი ჰკიდია რკალზე, ორივე მხრიდან კი „ჩაკეტილია“ პატარა რგოლებით.

სამთავრო: ქვს. № 532 (40 N) (ტაბ. IX—18). მძივსაკიდი მარგალიტის
და სარდიონის მძივებითაა შემკული, ანალოგიური საყურეები კარსნისხევის
№ 1 და № 8 ქვისსამარხშია აღმოჩენილი⁵⁰.

სამთავრულ სამარხში საყურესთან ერთად I ჯგ. III ს. I ვარიანტის რკი-
ნის ფიბულაა, ხოლო კარსნისხევის № 8 სამარხში I ჯგ. II ს. I ვ. დეგრადი-
რებული რკინის ფიბულა. მათი სავარაუდო თარიღი V საუკუნეა. ხაზგასასმე-
ლია ის ფაქტიც, რომ განხილულ სამარხებში მძივით თავშემკული საკინძები,
მაშინ, როცა I ტიპის A ვარიანტის საყურესთან საკინძები ან საერთოდ არ
გვხვდებოდა, ან მათ თავი მძივით არა აქვთ შემკული (მაგ., ურბნისის № 5 სამარ-
ხში). ყოველივე ეს გვაქვევებს, რომ ქვისთავიანი საკინძები IV ს. სამარხების-
თვის არ უნდა იყოს დამახასიათებელი და ჩნდება მხოლოდ V საუკუნეში.
მართლაც, სამკაულის ეს ტიპი არაა არმანისხევის, ურბნისის და მოდინახეს
IV ს. კარგად დათარიღებულ სამარხებში, მაშინ, როცა იგი ჩანს ურბნისის
IV—V სს. დათარიღებულ სამარხში⁵¹ და მოდინახეს № 5 სამარხში, რომლის
ინვენტარი მნიშვნელოვნად განსხვავდება IV ს. სამარხების ინვენტარისაგან
(იხ. ზემოთ გვ. 52). მასში არაა მსხლისებური, ნაპრიალები დოქები და I A ვა-
რიანტის საყურეები⁵². სამაგიეროდ, ქვისთავიან საკინძებთან ერთად მოდინა-
ხეს № 5 და სტირფაზის № 61 სამარხში ჩანს I ჯგ. II ს. II ვარიანტის ფიბუ-
ლა, რომლის სავარაუდო თარიღად V ს. მივიჩნიეთ⁵³.

ამრიგად, ფიბულების, ქვისთავიანი საკინძებისა და ტიპოლოგიური ნიშ-
ნების მიხედვით III ჯგუფის, I ტიპის C ვარიანტის საყურის თარიღი ძირი-
თადად V ს. უნდა განისაზღვროს. ანალოგიური საყურე ცნობილია მინგეჩაუ-
რიდან⁵⁴.

II ტიპი, ვარიანტი A. ამ საყურეებს ახასიათებს გვერდზე გახსნილი რკა-
ლი, რომლის ქვედა ნაწილი დაბრტყელებულია და გადადის 2 ან 3 საკიდ
ხვრელში. შესაბამისად, 2 ან 3 მძივსაკიდი ამკობს.

სამთავრო: ქვს. № 180 (39 N) ინვ. $\frac{12-54}{3570}$ — ბრინჯაო (დეფორმირებუ-
ლი და ნაკლულია). სამარხში მასთან ერთად I ჯგუფის B ვარიანტის სა-
ყურეა. საინტერესოა, რომ სამარხი შიგნიდან შელესილი ყოფილა.
ასეთი სამარხები ძირითადად IV—VI სს. დამახასიათებელი. ანალოგიური ორი
საყურე აღმოჩენილია კასპის ქვისსამარხში (ძირითად შემოწირულებათა ფონ-
დი, ინვ. № 10—59:4 ტაბ. XXXVIII—29): აქ მასთან ერთად დადასტურებუ-
ლია შავი მინის ბეჭდები, მუქი წითელი ფერის გრანატის სფერული მძივი და
ბრინჯაოს ბეჭდები, რომელთა რგოლი თანაბრად გადადის პატარა, მობრტყო-

⁵⁰ გ. ნ ი ო რ ა ძ ე. კარსნისხევის სასაფლაო. ტაბ. I—4, 5, II—21.

⁵¹ ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 60—83 და 84—89.

⁵² ჯ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 46—47, ტაბ. XVII—2, 7 — 13 და გვ. 43—68.

⁵³ ქვისთავიანი საკინძების გამოჩენის დროდ ნ. უგრელიძე ძირითადად IV ს. მიიჩნევს — იხ.
ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 48. მათ პირველ ეგზემპლართა გამოჩენას ო. ტყეშელაშვი-
ლი II — III სს. ვარაუდობს — იხ. ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს ქვისსამარხში
აღმოჩენილი ქინძისთავები. „მუზ. მოამბე“, XIXA — XXI B, გვ. 150—155.

⁵⁴ იხ. Н. И. Р з а е в. Искусство Кавказской Албании. Баку, 1977, ნახ. 134.

ოვალური ფორმის ფარაკში (ტაბ. XXXVIII—30, 31, 32, 33, 34). შავი მინის ბეჭდები, რომლებიც ორბეთულს ჰგავს⁵⁵ და ბრინჯაოს ბეჭდები, რომელთა ანალოგიურები მლაშეს (დუშეთთან) № 1 და № 2 სამარხებში VII—VIII სს. თარიღდება (ტაბ. XXXVIII—1—6)⁵⁶, კასპის ქვაყუთსაც ამავე დროისკენ ეწევა.

ანალოგიური წყვილი საყურე (2 საკიდი ხვრელით) დადასტურებულია ნახშირგორის („ბერყენების ველი“) № 1 სამარხში. მას ო. ტყეშელაშვილი IV—VI სს. ათარიღებს⁵⁷. სამარხის ინვენტარის სხვა ნივთები, მაგ., „ეჟენი“, მაფიქრებინებს, რომ მისი თარიღი უფრო VII—VIII სს. უნდა განისაზღვროს (მსგავსი ეჟენების შესახებ დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

სამხვრელიანი საყურეები აღმოჩენილია ამბროლაურში⁵⁸. მუზეუმში შემოტანილი ნივთები გვაფიქრებინებს, რომ საქმე გვაქვს სამარხულ კომპლექსთან. საყურეების გარდა, აქ მძივითა და ვარდულებით შემკული საკინძებია. აქვეა ქრისტიანულ სიმბოლოებიანი ბეჭდები და III ჯგუფის ფიბულებთან ახლო მდგომი მშვილდსაკინძი. როგორც ნივთების ქრონოლოგიურ მონაცემთა, ისე ისტორიული რეალიების გათვალისწინება გვაფიქრებინებს, რომ „კომპლექსი“ ამბროლაურიდან VI ს. -საა⁵⁹ (ტაბ. III 32—39). ამდენად, განხილული ვარიანტის საყურეთა თარიღი VI—VIII სს. შორის ექცევა (თუმცა, ალბათ, VIII ს. უმეტესი ნაწილი გამოსარიცხია). მართლაც, მსგავსი საყურეების უც-

⁵⁵ შდრ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. მინა ძველ საქართველოში. თბ., 19161, ტაბ. 17. მაგრამ უნდა შევნიშნოთ, რომ ყველა შავი მინის ბეჭდის დათარიღება VIII ს. (ე. ი. ო რ ბ ე თ ი ს მინის საწარმოს ხანით) არ მიგვაჩნია გამართლებულად, რადგან ორბეთში აღმოჩენილი მინის ნაწარმის უმეტესი ნაწილი არაფრით არ ჰგავს VI—VIII სს. მინის ნაწარმს. თვით ბეჭდებს შორისაც შეიჩნევა სხვაობა. მაგალითად, ურბნისის VI—VIII სს. ფენის (იხ. ლ. ჭილაშვილი. დასახ. ნაშრ., სურ. 58—6) და რუსთავში აღმოჩენილი მინის ბეჭდები უფრო დაბალ და ბრტყელ ფარაკიანებია, ვიდრე ორბეთულები. ყინვალის აღმოჩენები (იხ. ზემოთ) კიდევ უფრო აძლიერებს ეჭვს, რომ ასეთი ბეჭდების დამზადება უკვე VII ს. დაუწყიათ. სამთავროს სამაროვანზე ანალოგიური ბეჭდები მხოლოდ ერთ სამარხშია (№ 236, 40s) დადასტურებული, მაგრამ მისი ინვენტარის დანარჩენი ნაწილი კონკრეტული თარიღის შესახებ არას იძლევა.

⁵⁶ მლაშეს № 2 სამარხში II—II—II A ფიბულაა. № 1 სამარხში ლავარდის ბროწეულის ყვავილისებრთავიანი საკინძები და სასანური ტიპის „ცრუბეჭედი“ შვლის გამოსახულებითა და ფალაური წარწერით.

⁵⁷ ო. ტყეშელაშვილი. არქეოლოგიური დაზვერვები თბილისსა და მის მიდამოებში (1954—1962 წწ.). თბილ. სახ. ისტ. ეთნოგრაფ. მუზეუმის შრომები. თბ., 1966, ტაბ. II, 101—55, 108—55, № 89—55, გვ. 25—31.

⁵⁸ ნივთები აღმოჩნდა 1972 წ. ამბროლაურში, ნემსიწვერიძის ყანაში.

⁵⁹ როგორც აღვნიშნეთ, მძივით თავშემკული საკინძები V ს. ჩნდებიან. ბეჭდები ბრინჯაოსია. ერთი მათგანი წარმოადგენს წაკვეთილ კონუსისებურ ფარაკიანს, რომელზეც ტოლკლავა „ბოლნური“ ჯვარია ამოკვეთილი, ხოლო მეორის ნახევარწლიურგანიკვეთიანი რგოლი თანაბრად გადადის მობრტყო ოვალური ფორმის ფარაკში, რომელზედაც ამოკვეთილია ხესთან მდგომი ფრინველი (ფარშევანგი?). აქ აშკარად ადრექრისტიანულ სიმბოლოებთან გვაქვს საქმე. ნივთებს შორის, როგორც აღვნიშნეთ, III ჯგუფის მშვილდსაკინძებთან ახლო მდგომი ფიბულაა, მათი გავრცელება აღმ. საქართველოში V ს. გვიარაუდვ. ეს უკანასკნელიც მახლობელი ხანით უნდა დათარიღდეს; როგორც ჩანს, ნივთების უმეტესობა V ან VI ს.-საა. „სამარხის“ ინვენტარის ძირითადი ნაწილი აღმ. ქართული ტიპისაა. მართლაც, როგორც ეთნიკურად, ისე პოლიტიკურად რაქა ძველთაგანვე ქართლის ნაწილი იყო. „თაკვერი“ (რაქა) IV ს. II ნახევარსა და V ს. I ნახევარში ევრესის საზღვრებშია, ხოლო V ს. II ნახ. და VI ს. ნახ. და შემდგომ ხანაში — იბერიის საზღვრებში. ამდენად, იბერული ტიპის ინვენტარიანი სამარხის რაქაში გაჩენის დროდ V ს. II ნახ. ან უფრო VI ს. გვესახება.

ხოური ანალოგები ხშირად VI—VII სს. თარიღდება⁶⁰. საერთოდ კი, მსგავსი ტიპის საყურეები შემდგომი ხანის (VIII ს. II ნახ. — X ს.) მასალებიდან ჩემთვის უცნობია, ხოლო XI—XII სს. კვლავ იჩენს თავს⁶¹.

ჯგუფი III, ტიპი III — ახასიათებთ დიდი პირგახსნილი რგოლი. საკიდი ყუნწი კი (მოკლე სალტეებიან მილზე მორჩილული პატარა რგოლი) მის ერთ-ერთ ბოლოზეა დამაგრებული. მძივსაკიდს გრძელი ღერო და ყუნწიანი ბოლო აქვს. ზოგ საყურეს მეორე დამატებითი მძივსაკიდი ჰყავს.

სამთავრო: ქვს. № 17 (39 N), ინვ. $\frac{12-54}{3081}$, ქვს. № 647 (47 წ.), ინვ.

№ $\frac{1254}{7732}$, ქვს. № 19 (39 N) (ტაბ. XXXVIII—27), ქვს. № 68 (39 N). უკანას-

კნელ ორ სამარხში წყვილი საყურეა (ქვს. № 808, 58 წ.) (ტაბ. XXXVIII—14, 15). გურჯაანი — ძირითადი ფონდის № 9—56:2⁶² (ტაბ. XXXVIII—37), ქვს. № 808 (58 S) (ტაბ. XXXVII—25, 27), ნახშირგორა — ტაბ. XXXVI—43.

ანალოგიური, მაგრამ მომცრო, საყურე ჩემთვის ცნობილია მინგეჩაურის მასალიდან⁶³.

დასახელებული საყურეები გვხვდება შემდეგ ნივთებთან ერთად: სამთავროს ქვს. № 17-ში ბიზანტიურ მონოგრამიანი მთის ბროლის ბეჭედი. მაქსიმოვა მას VI ს. ათარიღებს⁶⁴. მეორე ბეჭედი — ბრინჯაო, წაკვეთილი კონუსის ფორმის თვალბუდეგახსნილი რგოლის ბოლოებს შორის ზის. თვალბუდეში აყიყის გემმა „აბრაამის მსხვერპლშეწირვით“⁶⁵. სამარხში მარჯნისთავიანი საკინძებია (ფშატის ნაყოფის ფორმისა, ვარდულებით). სამარხის სავარაუდო თარიღი VI ს. ბოლო და VII ს., რასაც ადასტურებს სხვა სამარხთა მონაცემებიც, რომლებშიც ანალოგიური საყურეებია დადასტურებული; მაგ., ქვს. № 647-ში ფიბულები — I ჯგ. III ს. IV ვარ.; III ჯგ. I ს. II ვ. და II ჯგ. II ს. II ვ. მათი საერთო სავარაუდო თარიღი VII ს. მიწურული და VIII ს. დასაწყისია. ძვლის საკინძის თავი, რომელიც თითქოს ყაყაჩოს (?) პარკს გამოხატავს; ანალოგიური ძვლის საკინძის თავი დადასტურებულია ნაქალაქარ ურბნისის (VI ს. ბოლო და VIII ს. 30-იანი წლები) ზედა ფენაში⁶⁶. ქვს. № 19-ში განხილული ტიპის საყურესთან ერთად VI—VIII სს. მინის ჭურჭელი, II—II—I ფიბულა და ბრინჯაოს მაღალთვალბუდიანი ბეჭედი⁶⁷. სამარხი VI ს.

⁶⁰ Collection Hellene Stathatos. III... Pl XLII—204, 205.

⁶¹ რ ა მ ი ნ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1970, სურ. 18, გვ. 118.

⁶² სამარხი 1929 წ. გაითხარა გ. ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით.

⁶³ აზერბაიჯანის სახ. ისტორიული მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი, ინვ. № 486. სამარხი № 13.

⁶⁴ М. М. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 262, № 62. გლიზ. კაბ. № 193.

⁶⁵ იქვე. გვ. 271, გლიზ. კაბ. № 293; გემმის სიუჟეტის შესახებ ცნობების დაზუსტებისათვის მაღლობას მოეახსენებ ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს.

⁶⁶ იხ. ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 58—3; გვ. 124.

⁶⁷ გემმაზე გამოსახულია ოთხფურცლა ყვავილი, მაქსიმოვა მას I—II სს. ათარიღებს — დას. ნაშრომი, გვ. 268, № 76 — სანელსაცხებლების მიხედვით გემმების დათარიღების შესახებ იხ. Н. Н. Угрелидзе. К уточнению стратиграфии Мичета-Самтаврского некрополя... გვ. 244—249.

მიწურულზე აღრეული არ უნდა იყოს ფიბულის, საყურის და ბეჭდის მიხედვით, რომელთა ანალოგი ქვს. № 66 (39 N)-ში ბროწეულის ყვავილის ფორმისთავიან საკინძებთან და III ჯგ. I ს. II ვ., I ჯგ. III ს. IV ვარიანტის ფიბულებთან ერთადაა⁶⁸. ქვს. № 808-ში საყურესთან ერთად დამოწმებულია ფიბულები — II—II—I, I—III—IV, რკინის ოთხკუთხა, მოგრძო აბზინდა (დეობიკით VI—VIII სს.)⁶⁹, ჰერალდიკური ქამრებისთვის დამახასიათებელი „მანჭვლისებრი“ ვარდულები (3 ც.) და ხელის მტევნის ფორმის ცისფერი „პასტის“ მძივი (ტაბ. XX XVII—40), რომლის ანალოგიური საკინძისთავეები ქვს. № 339 (39 N)-ში ჰერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთებთან ერთადაა. აქ არის ვერცხლის „ლუნულაც“; მსგავსი ნივთები არ გვხვდება IV—VI სს. სამარხებში და იგი ძირითადად VII—VIII სს. სამარხებისათვის დამახასიათებელი უნდა იყოს („ლუნულები“ განხილული იქნება ქვემოთ); ქვს. № 216 (40 S), ჰერალდიკური ტიპის აბზინდასა და ბალთებთან ერთად (VII ს. I ნახ.). მახლობელი ხანის უნდა იყოს ნახშირგორის საყურე, რომელიც სამარხში „ბროწეულის ყვავილთან“ (საკინძის თავი) და II ჯგ. II ს. I ვ., II ჯგ. III ს. I ვ. ფიბულებთანაა.

VII ს. (I ნახ.?) ჩანს გურჯაანის სამარხი. საყურესთან ერთად მასში ბრინჯაოს სამაჯურია, რომლის დაბრტყელებულ ბოლოებს ცხოველის „სახის“ გამოსახულება „ამკობს“. სამაჯურის ეს ტიპი IV ს. ჩნდება, მაგრამ არსებობას განაგრძობს VIII ს. დასაწყისამდე⁷⁰. სამარხში აღმოჩენილი მეორე სამაჯური ქედშესქელებულია, იგი ძირითადად VII ს. უნდა იყოს დამახასიათებელი⁷¹. ინვენტარის ერთ-ერთი ნაწილია ბურთულათავიანი ბრინჯაოს საკინძი, რომლის ანალოგები VI—VII სს. სამარხებშია დადასტურებული⁷².

ვასრულებთ რა III ჯგუფის საყურეთა განხილვას, გვინდა აღვნიშნოთ დასკვნის სახით, რომ ყველაზე დიდი რაოდენობით აღმ. ქართულ მასალებში აღმოჩენილია III ჯგუფის I ტიპის A ვარიანტის საყურეები, რომელთა თარიღი IV ს. ეჭვს არ იწვევს. შემდგომ ხანებში III ჯგუფის სხვა ტიპისა და ვარიანტის საყურეთა რიცხვი მცირდება, ხოლო VII ს. ერთგვარად მატულობს. ახლა ძნელია თქმა, რა მომენტმა გამოიწვია ეს — სამაროვანთა ინვენტარის გაღარიბება გაქრისტიანების შედეგია, თუ ამის მიზეზი სხვა სოციალური, ან იქნებ პოლიტიკური მოვლენაცაა. ასევე ძნელია მათი გენეზისის შესახებ საუბარი — ადგილობრივ ნიადაგზეა ჩამოყალიბებული თუ უცხოური „მოღის“ გავლენაა. ამ მხრივ გარკვეული დასკვნის გაკეთების უფლებას არ გვაძლევს ჩემს ხელთ არსებული შედარებით მცირე პარალელური მასალა. ეს განსაკუთრებით უცხოური ლიტერატურის მხრივ ითქმის.

⁶⁸ მარჯნის „ბროწეულები“ სამთავროს სამაროვანზე და სხვ. ძეგლებზე VII ს. II ნახ. ჩნდება — დაწვრილებით იხ. ქვემოთ. თავი VI.

⁶⁹ В. Б. Деопик. დასახ. ნაშრ., ნახ. 1—12, გვ. 129.

⁷⁰ იხ. ქვს. 294 (38 s) და ქვს. 720 (48 წ.)-ის მონაცემები. ანალოგიური სამაჯურები აქ II—III—I და I—III—IV ფიბულებთან, აგრეთვე „ბროწეულებსა“ და ტანშეხორკლილ და კოლბისებურ სანელსაცხებლებთან ერთადაა. სამაჯურები დაწვრილებით ცალკე იქნება განხილული.

⁷¹ საინტერესოა, რომ მინგეჩაურში აღმოჩნდა მონეტების განძი: ხოსრო 1, პორმიზ IV და ხოსრო II-ის მიერ მოჭრილი, რომელთაც გარს ერტყა ქედგამსხვილებული ტიპის სამაჯური. იხ. Е. А. Пахомов. Монеты Мингечаура, МКА, Баку, 1951, გვ. 142—156.

⁷² Б. Угрюмов. დასახ. ნაშრ., ტაბ. II, საკინძების I რიგი.

სხვადასხვა ტიპის საკიდი ამულეტები

ტიპი I — ნამგალა მთვარის ფორმის საკიდები („ლუნულები“). ისინი ბრტყელი ბრინჯაოსა და ვერცხლის ფირფიტებისაგანაა დამზადებული. შუა ადგილას, ქედთან ახლოს ყუნწი აქვთ დამაგრებული. სავარაუდოა, რომ ეს ნივთები მაგიურ-სიმბოლური დანიშნულებისაა, ხშირად გვხვდება ანტიკურ ხანაში¹.

აღმოჩენილია სამთავროს გვიანდელ სამარხებში: ქვს. № 21 (39 N), ვერცხლის (ბოლოებწაკვეთილია). სამარხში მასთან ერთად არის ლეონ I-ის მონეტა (ტაბ. XLI—3, 7), ფიბულები — I ჯგ. III ს. IV ვ; III ჯგ. II ს. II ვ. და მინის ჭურჭლის VI—VIII სს. ტიპები².

ქვს. № 638 (47 წ.) — ბავშვის სამარხი (ტაბ. XLIII—39, 40); ვერცხლის ლუნულა — აღმოჩნდა ბავშვის თავის არეში. აქ მასთან ერთად დადასტურებულია I ჯგ. III ს. IV ვ. რკინის ფიბულა (მშვილდი ბრინჯაოს ფირფიტითაა შემკული).

ქვს. № 650 (47 წ.) (ტაბ. XL—I—II), ბრინჯაოს ლუნულასთან ერთად სამარხშია: XXII ტიპის მინის ჭურჭელი (VI—VIII სს.), ვერცხლის ბეჭედი, სქელ, მრგვალგანივკვეთიან რკალის ბოლოებს შორის წაკვეთილი კონუსის ფორმის თვალბუდე ზის. მასში გემმაა, ორი ზებუს პროტომის გამოსახულებით³. კომპლექსში არის რკინის ფიბულა, II ჯგ. II ს. 0 ვ. და ბრინჯაოს „ეყვნები“. ლუნულა და ეყვნები ბავშვის გულმკერდის არეშია აღმოჩენილი. ეყვნე-

¹ M. S. R u x e r, I. K u b c r a k. Greek Necklace of the Hellenistic and Roman Age. Warszawa-Foznan, 1972, ტაბ. XVI, გვ. 269—70, III ს.; Б. Н. А р а к е л я н. დასახ. ნაშრ., 1957, ნახ. 48; Ilse Seibert. Kobieta starożytnego Wschodu. Warszawa, 1975, ტაბ. 82. მთავარისებრი საკიდები ნაყოფიერების ქალღვთაების სიმბოლო უნდა იყოს. შდრ. მთვარისებრი ნიშანი სიყვარულის ქალღმერთის თავზე, იქვე, ტაბ. 83, მთვარისებრი გულსაკიდები ამკობთ პალმირულ ქალის ქანდაკებებს — იხ. Ч. М и х а л о в с к и й. Пальмира... 1968, ტაბ. 75. თავზე ნამგალმთვარიანი ქალღმერთის გამოსახულება ნაპოვნია დედოფლის მინდორთან, არადეტის ორგორაზე, მასთან ერთად „განძში“ საკიდი ლუნულაცაა — იხ. საქართველოს ხელოვნების მუზეუმის საგანძური. თბ., 1977, ტაბ. 8—თარიღდება ახ. წ. I ს. თვით დედოფლის მინდორზე კი ნაპოვნია თავზე ნამგალმთვარიანი პორელიფერული გამოსახულება — ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე. წარმართული ტაძარი დედოფლის მინდორზე — „ძეგლის მეგობარი“, № 35, გვ. 71. ოქროს ლუნულა აღმოჩენილია თავილინშიც — იხ. А. А м и р а н ш в и л и. Новая находка в низовьях р. Ингури. Тифлис, 1935, ტაბ. III—1. მთვარე არტემიდას სიმბოლოა, მაგრამ აღმოსავლეთში არტემიდას ხშირად აიგივებდნენ ანაპიტასთან — К. Э. Т р е в е р. К вопросу о храме богини Анахиты в Сасанидском Иране. ТГЭ, X, 1960, გვ. 49.

² ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., სურ. 35.

³ მ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 44—45, №43.

ბი მომრგვალოა. ქვედა პირზე კრილით, ზემოდან კი მაღალი ყუნწით; სამარხში არის ლურჯი და მწვანე გამკვირვალე მინის მძივები, სფეროიდული ფორმის. ანალოგიური მძივები არ გვხვდება IV—V სს. სამარხებში, თუმცა VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებშიც იშვიათადაა⁴.

ქვს. № 808 (58 წ.), ვერცხლის ლუნულა (ტაბ. XXXVII—29). ეს სამარხეული კომპლექსი ზემოთ განვიხილეთ და VII ს. მივიჩნიეთ. მისი სინქრონულია უკვე განხილული ლუნულა ქვს. № 216 (40 S)-დან (ტაბ. XXX—14) პერალდიკური ტიპის აბზინდასა და ბალთასთან ერთად.

განხილული მასალის მიხედვით ლუნულების სავარაუდო თარიღი VII ს. და VIII ს. დასაწყისით განისაზღვრება. აბზინდა-ბალთების, „ეყვნების“ (განხილული იქნება ქვემოთ) და ზოგი სხვა ნივთის მიხედვით კი სამთავროს სამაროვანზე მათი გამოჩენა უფრო VII ს. II მესამედსა ან შუა ხანებშია სავარაუდო.

ანალოგიური ლუნულები გვხვდება ჩრდილო კავკასიაში⁵, ძალიან ბევრია ბახმუტინოს სამაროვანზე⁶.

მინდა შევეხო ქვს. № 232 (39 N)-ში აღმოჩენილ მინის, ყუნწიან ლუნულას. სამარხში მასთან ერთად II ჯგ. II ს. II ვარიანტის და II ჯგ. II ს. I ვ. ფიბულებია, V და VI ტიპის სამაჯურები, II ჯგუფის II ვარიანტის ოქროს საყურე მარგალიტის მძივით, ნიჟარა კაური, XXII ტიპის სანელსაცხების ფრაგმენტი და ნაკლული „სამფეხა“ მინის ჭურჭელი⁷.

მინის ლუნულები განსაკუთრებით დამახასიათებელია სალტოვო-მაიაცკის კულტურისათვის, მაგრამ, როგორც პლეტნიოვა აღნიშნავს, ისინი უკვე ზემო ჩირ-იურტში იჩენენ თავს⁸. ჩირ-იურტში წინასაალტოვური ტიპის ნივთებია, რაც გვაფიქრებინებს, რომ სამთავროული ლუნულაც დაახლოებით მახლობელი ხანით უნდა დათარიღდეს (VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი), რასაც, როგორც ჩანს, ეთანხმება ქვს. № 232-ის სხვა ნივთებიც.

ტიპი II — „ეყვნები“. მათ სრულიად განსაკუთრებული როლი ენიჭებათ აღმოსავლეთ საქართველოს (და კერძოდ სამთავროს სამაროვნის) ქრონოლოგიის დეტალიზაცია-დაკონკრეტების საქმეში, რადგან ეს ნივთები არქეოლოგიურ კომპლექსებში გარკვეული ხანიდან ჩნდება.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქვს. № 650-ში ლუნულასთან ერთად 2 „ეყვანი“ გვხვდება (ტაბ. XL—1, 2). ასეთივე ნივთია სამთავროს ქვს. № 159 (39 N)-ში. აქ მასთან ერთად ნახევრადგამკვირვალე ლურჯი მინის „გვერდებ-დაღარული“ მძივია (ტაბ. XLIII—53, 54). მძივის ეს ტიპიც იშვიათობაა და

⁴ ანალოგიური მძივები არის თრანის (ადგილი „ბაღები“) №4 სამარხში, II—II—I ფიბულებთან და გრანატის თვალით შემკულ საკინძთან (თავი ღეროს სახსრით უკავშირდება); ანალოგიური საკინძი არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 12 (46 წ.) სამარხშია „ბროწეულის ყვავილებთან“ ერთად.

⁵ МАК VIII, ტაბ. XXII 5—8

⁶ Н. А. М а ж и т о в. დასახ. ნაშრ. 2, 18.

⁷ მსგავსი „სამფეხა“ ჭურჭელი არის ქვს. № 275-შიც. VII ს. II ნახ. VIII-ის დასაწყისი.

⁸ ანალოგიური ნივთები აღმოჩენილია ხევშიც სალტოვური ტიპის ნივთებთან ერთად — ლ. წ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. დისერტაცია, ტაბ. XIX; С. А. П л е т н е в а. დასახ. ნაშრომი, გვ. 142. Н. П у т и н ц е в а. Верхнечирютовский могильник. ნახ. 8—12; ისინი გვხვდებიან დაღესტნის სხვა სამაროვნებზეც. Д. М. А т а е в. დასახ. ნაშრ., ნახ. 4—2, 3. А. К. А м б р о з. Проблемы.... № 2, გვ. 123.

IV—VI სს. სამარხებში საერთოდ არ გვხვდება. ქვს. № 459 (40 N)-ში ეყვანი „ეულადაა“, ხოლო ქვს. № 394 (40 N)-ში მასთან ერთად კონუსური ფორმის, მარყუჟისებრყურიანი ზარაკია, რომლის ანალოგიურის ფრაგმენტი დადასტურებულია ქვს. № 619 (46 წ.)-ში სასანურ და ლეონ I-ის მონეტასთან ერთად. საინტერესოა ქვს. № 817-ის (58 წ.) მონაცემები (ტაბ. XXXIX); აქ სამი „ეყვანია“ კომპლექსში III ჯგუფის II სერიის II ვარიანტის რკინის ფიბულასა, ხელის გამოსახულებიან საკინძისთავთან და მრავალფეროვან მძივებთან (მძივების უმეტესობა ირიზებულია და ზუსტი განსაზღვრა ძნელდება). მათ შორის შეიმჩნევა ტიპები (თვლიანი და მეჭეჭებიანი, მოზაიკური და სტეატიტის გვერდებდაღარული ერთფერი მძივები), რომლებიც არ გვხვდება IV—VII სს. კარგად დათარიღებულ სამარხებში და, როგორც ანალოგები მიუთითებენ (სალტოვი, ჩრდ. კავკასია და სხვ. — იხ. С. А. Плетнёва, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 3), VIII ს. უნდა იყოს.

„ეყვნები“ (2 ც.) გვხვდება კარსანისხევის № 11 სამარხში მარჯნის „ბროწეულისთავიან“ საკინძებთან, რკინისყუნწიან, სამფრთიან ისრისპირსა და მრგვალ რგოლზე მაღალთვალბუდედარიჩილულ ბეჭედთან ერთად⁹. ანალოგიური ნივთები აღმოჩენილია ნახშირგორის („ბერყენები“) № 1 სამარხსა და ურბნისის ნაქალაქარზე¹⁰. „ეყვნები“ მინგეჩაურიდან და დვინიდანაა ცნობილი¹¹. ბლომად ჩნდებიან გარკვეულ დროს ჩრდ. კავკასიაში. კისლოვოდსკის (კუგულის) № 5 კატაკომბაში აღმოჩენილი ანალოგიური ნივთების შესახებ ა. რუნიჩი აღნიშნავს, რომ ისინი VII—VIII სს-მდე უცნობია¹² (ვ. კუზნეცოვის მიხედვით კი კისლოვოდსკის კატაკომბები VIII—IX სს. გაქრა¹³). VII ს. II ნახევარში უნდა გამოჩენილიყო და VIII ს. შუაში უნდა ეარსებათ „ეყვნებს“ ქართლში¹⁴. ჩრდ. კავკასიაში კი მათი სხვა ვარიანტები შემდგომ ხანაშიც ბლომად ჩანს¹⁵.

ტიპი III, „მზისებრი“ ამულეტი (ტაბ. XXXVII—56). სამთავროს სამაროვნის № 803 (1958 წ.) სამარხში აღმოჩენილია ბრინჯაოს ნაკლული ნივთი, რომელიც წარმოადგენს არასწორ, ორშვერილიან წრეს (სიმეტრიულ მხარეს ეტყობა მონატეხ-მონაცვეთები, ე. ი. შვერილები ოთხი უნდა ჰქონოდა). ერთი შვერილი უფრო მოგრძოა, მოკაუჭებული ბოლოთი. ვფიქრობ, აღწერილი ნივთი ჩრდილო კავკასიაში ფართოდ გავრცელებული „მზისებრი“ ამულეტი უნდა იყოს, ურმის ბორბლის მსგავსი¹⁶. მსგავსი ნივთები წინასალტოვუ-

⁹ გ. ნ ი ო რ ა ძ ე. კარსანისხევი. ტაბ. III, 12—13 და გვ. 35.

¹⁰ „ბერყენების“ სამარხი ჩვენ ზემოთ განვიხილეთ III ჯგუფის II ტიპის B ვარიანტის საყურებთან დაკავშირებით. ურბნისში ეყვანი აღმოჩენილია 1953 წ. I უბანზე, ინვ. № 1 — 56:84.

¹¹ აზერბ. ისტ. მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი № 465, 412, 2282 და სომხეთის ისტ. მუზეუმის დვინის ფონდი

¹² А. П. Р у н и ч. Аланские катакомбные могильники... გვ. 102, 103, 113.

¹³ В. А. К у з н е ц о в. Рец. на работу С. А. Плетенева «От кочевия к городам». СА, 1969, № 2, გვ. 98.

¹⁴ ამბროზი ანალოგიურ ჩრდ. კავკასიურ ეყვნებს VIII ს. II ნახ. და IX ს. ათარიღებს. უნდა შევნიშნოთ, რომ დაახლოებით 50-წლიანი სხვაობაა ამბროზისა და ჩემს მიერ შემოთავაზებული „ჰერალდიკური ტიპის“ აზინდა-ბალთების დათარიღებაშიც.

¹⁵ მაგ. ხასაუტის სამარხებში იხ. Т. М. М и н а е в а. К истории Алан верхнего Прикубанья по археологическим данным. Ставрополь, 1971, рис. 24, 7—8.

¹⁶ П. У в а р о в а. МАК, VIII, ტაბ. IXXII—3.

რი¹⁷ დროიდან ჩნდება (VII ს. ბოლო—VIII ს. I ნახ.)¹⁸. ვითვალისწინებ რა ქვს. № 803-ის სხვა ნივთებს (II ჯგუფის II სერიის I ვარიანტისა და III ჯგუფის I სერიის ვარიანტის ფიბულები, ლუნულა, I ჯგუფის ვარიანტის საყურეები, V ჯგუფის II ტიპის სამაჯური, საკინძები ფშატის ნაყოფის ფორმის მარჯნისთავითა და დიდი ვარდულებით), ყველა ეს ნივთი VII ს. II ნახ. და VIII ს. I ნახ. უნდა განისაზღვროს.

¹⁷ Н. Д. Путицева. Верхнечирютовский могильник. ნახ. 9, 1. პლეტნოვას მიხედვით ჩირიურტის სამაროვანი VII—IX სს. დასაწყისში ფუნქციონირებდა—იხ. С. А. Плетнева. Хазары. М., 1976, გვ. 27. ა. აზბროზის აზრით, მისი პირველი ეტაპი VII ს. ბოლოს და VIII ს. დასაწყისისაა — იხ. მისი, Проблемы... № 2, გვ. 123.

¹⁸ С. А. Плетнева. От кочевия... ნახ. 49, 1, 2 და ა. შ. გვ. 175—176.

სამაჯურები

ჩ გ უ ფ ი. I. ცხოველის სახიანი სამაჯურები

ტიპი I. მათ ახასიათებთ მომსხო მრგვალგანივკვეთიანი, შედარებით თანაბრადმორკალური ღერო, რომლის დაბრტყელებულ ბოლოებზე ცხოველის სახეებია გამოსახული. მათ ზემოთ შევეხე გაკვრით და აღვნიშნე, რომ ასეთი სამაჯურები მთელი IV—VIII სს. მანძილზე გვხვდება.

აღმ. საქართველოში ანალოგიური სამაჯური 9 სამარხშია აღმოჩენილი (10 ეგზემპლარი): „გურჯაანის სამარხი“ (ტაბ. XXXVIII—38), ურბნისის XXXVI უბნის (1960 წ.) № 15 სამარხი, მცხეთაში, არაგვის მარცხენა ნაპირას 1941 წ. აღმოჩენილი სამარხი და სამთავროს — № 5 (38 N) (ტაბ. V—9), № 325 (39 N), № 720 (48 წ.), № 224 (38 S) (ტაბ. XVIII—49), № 471 (40 N) სამარხებში. ანალოგიური სამაჯური აღმოჩენილია ბიჭვინტის ნაქალაქარსა¹ და აღრახუს № 7 სამარხში² (ჩამოთვლილთაგან გამოსახულება ცუდად ეტყობა სამიოდე ეგზემპლარს).

დასახელებული სამაჯურები გვხვდება IV—V და VI—VIII სს. ჩგუფის სამარხებში.

IV ს-ისაა, საყურის და ფიბულის მიხედვით, ქვს. № 5 (38 N), დაახლოებით მომდევნო ხანისაა (IV ს. ბოლო და V ს.) ქვ. № 325 (39 N) „ჭუნების ეპოქის“ საყურით. IV ს-ისაა ურბნისის № 25 სამარხი. დაახლოებით ამავე დროისაა მცხეთაში 1941 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხი³. IV—VI სს. ფენაშია აღმოჩენილი ბიჭვინტური სამაჯური⁴. VI ს. მიწურულისა და VII ს. უნდა იყოს ქვს. № 224 (38 S) მინის ჭურჭლისა და მშვილდსაკინძების მიხედვით. VII ს-საა ქვს. № 471 (40 N) რომბულფარაკიანი ბეჭდით. ლომისსახიანი სამაჯური ქვს. № 720 (48 წ.)-ში „ბროწეულის ყვავილთან“ ერთადაა („ბროწეულთან“ თარიღი — VII ს. II ნახ. და VIII ს. I ნახევარია — დაწვრილებით იხილეთ ქვემოთ), ხოლო VII ს-საა გურჯაანის სამარხი.

ტიპი II. მათ ახასიათებთ ბრტყელი ღარებიანი რკალი, რომლის ბოლოზე ცხოველის პირდაღებული თავია გამოსახული (ტაბ. XXXVI—26)⁵. ყბა რკა-

¹ ვ. ნ ი კ ო ლ ა ი შ ვ ი ლ ი. ბიჭვინტის ნაქალაქარის XIX ნაკვეთზე 1967—70 წწ. ჩატარებული მუშაობის ანგარიში — დიდი პიტიუნტი, 1, თბ., 1975, სურ. 22—5150 და გვ. 179 — პატივცემული ავტორის მიხედვით გამოსახულება გველისაა.

² М. М. Т р а п и ш. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XIV—15.

³ ც. დ ა ვ ლ ი ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 100, ტაბ. 1—6.

⁴ ვ. ნ ი კ ო ლ ა ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 174—177.

⁵ იხ. ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 50—4.

ლის დონეზეა, ხოლო თავის დანარჩენი ნაწილი ზემოთაა ამართული. თვალების, ყურების, ცხვირის და ხახის „მოდელირება“ მაფიქრებინებს, რომ გამოსახულება მტაცებელ ცხოველს ეკუთვნის (დათვი?). ამ ტიპის სამაჯურები გვხვდება სამთავროს ორ სამარხში: ქვს. № 382 (40 N), აქ „ბროწეულის ყვავილებიცაა“; ქვს. № 228 (38 N)-ში სამაჯურთან ერთად მარჯნის ფშატის ნაყოფის ფორმის ვარდულებიანი საკინძები და VI—VIII სს. ტიპის მინის ჭურჭელია.

ცხოველისაზიან სამაჯურთა III ტიპი. ღერო წვრილი, მრგვალგანივკვეთიანი. სამაჯურის გახსნილი ბოლოები წარმოადგენს ძლიერ სტილიზებული რქიანი თუ გრძელყურა ცხოველის თავს, რომელსაც დრუნჩის ზედა ნაწილი დაკბილული („დანაოჭებული“) აქვს. სამაჯურს შუაში და თავებთან ბურთულებისებური გამსხვილებები ამკობს.

სამთავროს ქვს. № 702 (48 წ.), აქ იგი თავებგადაბმულ სამაჯურთან ერთადაა (სამარხი ბავშვისაა). ქვს. № 702 ზემოდან იდგა ქვს. № 703-ზე, რომელშიც VI—VIII სს. ტიპის მინის ჭურჭელი და ფიბულაა (III—I—I). აქვეა კონუსურთვალბუდიანი მსხვილრკალიანი ბეჭედი ცალ მხარეზე კოპით, ბრინჯაოს მრგვალი და მრგვალ-მობრტყოთავიანი საკინძები. ორთავე სამარხი VI—VIII სს. მაგრამ „სტრატიგრაფია“ გვაგარაუდებინებს, რომ ქვს. № 702 უფრო VII ს. I ნახევრისაა, ხოლო ქვს. № 702 VII ს. II ნახ. (და იქნებ VIII ს. დასაწყისისაც). ანალოგიური სამაჯურის ფრაგმენტი (ოლონდ აქ ცხოველს აშკარად გრძელი რქები აქვს, ხოლო რკალს გამსხვილებები არ ემჩნევა) აღმოჩენილია ურბნისის ნაქალაქარის IV უბანზე № 2 კოშკის ოთახში (ინვ. I—60:2605). ამდენად, ამ მონაცემითაც სამაჯურის განხილული ტიპი უფრო VII ს. და VIII ს. დასაწყისისა ჩანს.

გ გ უ ფ ი II. თავებგადაწნული სამაჯურები

„ისინი არა მარტო IV—V, არამედ VI—VIII საუკუნეებშიც კი განაგრძობენ არსებობას“⁶.

ეს სამაჯურები აღმოჩენილია სამთავრო ქვს. № 243 (39 N) (ტაბ. III—22) I—II—I ვარიანტის ფიბულასთან ერთად (IV ს.). იგი აშკარად ანტიკური ტრადიციებისაა⁷. რაც შეეხება დანარჩენ თავგადაწნულ სამაჯურებს ისინი ძირითადად VII ს. სამარხებშია დადასტურებული. მათ შედარებით წვრილი ღერო აქვთ. ბევრი ეგზემპლარი რკინისაგანაა დამზადებული: სამთავრო ქვს. № 377 (39 N) „ბროწეულის ყვავილთან“, ქვს. № 105 (38 N)-ის კომპლექსში და ნახშირგორის სამარხში—ტაბ. XXXVI—37 (აქ მასთან ერთად ფიბულებია: II—II—0 და II—III—I). ქვს. № 702-ის შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ და VII ს. II ნახევრისად მივიჩნიეთ. ქვს. № 630 (47 წ.)-ში იგი „ორბურთულა“ შესაკრავსა და „მტევნიან“ საყურესთან ერთადაა (VII ს.). ასეთივეა ქვს. № 126 (39 N)-ის სამაჯური. ნ. უგრელიძის მიხედვით ანალოგიური უნდა იყოს „ტყის უბნის“ № 12 სამარხის სამაჯურიც⁸.

⁶ ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 57.

⁷ III ს. ბოლოთი და IV ს. დასაწყისით თარიღდება ანალოგიური სამაჯური სოფ. არაგვისპირის № 13 სამარხში. იხ. რ ა მ ი ნ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები... გვ. 12—14.

⁸ ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 57 — იხ. მცხეთა 1, ტაბ. XII—34.

ძირითადად სქელდეროიანია⁹, ქედი შესქელებული, გლუვი ზედაპირი და წაკვეთილი ბოლოები ახასიათებს.

დეროს სიმსხოს მიხედვით განირჩევა ორი ტიპი: I — სქელი ღეროთი და II — წვრილი ღეროთი.

პირველი ტიპი გვხვდება ორ სამარხში: სამთავროს ქვს. № 78 (38 N)-ში (ტაბ. XXXVI—24) და გურჯაანის სამარხში (ტაბ. XXXVIII—36). 2 ც. დატულია სიღნაღის მუზეუმში (ინვ. № 1431).

II ტიპი (წვრილღეროიანი, წაკვეთილი ბოლოები კი მნიშვნელოვნადაა გაფართოებული) აღმოჩენილია სამთავროს ქვს. № 810-ში (58 წ.) (ტაბ. XXXVII—19, 20).

საერთოდ III ჯგუფის სამაჯურების ანალოგები ფრიად გავრცელებულია აღმოსავლეთ კავკასიაში¹⁰ და ქართულებიც გენეზისით მათ უნდა უკავშირდებოდეს. ბევრია აღმოჩენილი მინგეჩაურში¹¹. დიდი რაოდენობითა და მრავალფეროვანი ვარიანტებია გავრცელებული დაღესტანში¹². კავკასიის გარეთ მისი აღმოჩენის ჩვენთვის ცნობილი ერთადერთი შემთხვევაა პერეშეპინის განძში¹³.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ამ ტიპის სამაჯურთა დათარიღებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მინგეჩაურში აღმოჩენილ სამაჯურს ხოსრო II-ის მონეტებთან ერთად. არანაკლებ მნიშვნელოვანია პერეშეპინას მონაცემებიც. აღსანიშნავია, რომ ჯერ კიდევ მ. ივანჩენკო მიუთითებდა სამთავროსა და პერეშეპინას განძის ზოგიერთი სამკაულის დიდი მსგავსების შესახებ¹⁴. მინგეჩაურში აღმოჩენილი სამაჯური VII ს. I მესამედით თარიღდება, ხოლო პერეშეპინას განძი VII—VIII სს. მიჯნით¹⁵. მიღებულია აზრი, რომ „პერეშეპინას განძის უკანასკნელი მფლობელი ერთ-ერთი უწარჩინებულესი ხაზარი იყო“¹⁶. განძში მოხვედრილა ირანული ტიპის ნივთები, რომელიც პერაკლე კეისართან ერთად ირანში მოლაშქრე ხაზარებს უნდა დარჩენოდათ დავლადო¹⁷.

⁹ იხ. ო. ტყეშელაშვილი. 1955, სურ. 50—5.

¹⁰ აღმოჩენათა ყველაზე დასავლეთი პუნქტების ხაზი გადის ჩმისა და სამთავროს სამაროვანზე. ჩმის ანალოგიური ნივთების შესახებ იხ. В. Б. Деоник. დასახ. ნაშრ. გვ. 130 და ნახ. 2—

¹¹ აქვე უნდა ითქვას, რომ დეოპიკი მათ ტიპოლოგიურ განმსაზღვრელ ნიშნად თვლის გაფართოებულ ბოლოებს და უთითებს ანალოგიებს სუუკ-სუდან („Половина всех браслетов“), ვფიქრობ, იგი ცდება, რადგან სუუკ-სუს ჩემთვის ცნობილი მასალებიდან (პუდოვინის, ამბროზის, „Очерки...“-ს მიხედვით) არცერთ სამაჯურს ქედი გამსხვილებული არა აქვს. კონკრეტულ შემთხვევაში კი სწორედ ეს დეტალია განმსაზღვრელი.

¹² აზერბ. ისტ. მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდის ინვ. № 2281, 348, 2261, 747. იხ. Р. В. Андо в. დასახ. ნაშრ., ტაბ. VI—22—27.

¹³ Д. М. Атаев. დასახ. ნაშრ., ნახ. 4—8, 5—2, 6 და გვ. 58—60. И. Д. Путинцев а. დასახ. ნაშრ., ნახ. 7—7.

¹⁴ Граф. А. А. Бобринский. Перещепинский клад. ტაბ. XI, ტაბ. XII და სხვ.

¹⁵ М. М. Ивашенко. Грузинские аналоги Перещепинского Клада. КСИИМК, XVIII, 1947, გვ. 58. ივანჩენკო სამთავროს ნივთებს V—VI სს. ათარიღებს ძირითადად. პერეშეპინას განძს კი IV—VII სს.

¹⁶ Сов. Ист. Энциклопедия — Перещепинский клад.

¹⁷ Б. И. Маршак, К. М. Скляко н. Перещепинский клад. Ленинград, 1972, გვ. 8. К. Ф. Карзухина-ს აზრია ციტირებული.

¹⁸ იქვე, გვ. 12.

ასე, რომ აღმ. საქართველოში აღმოჩენილ III ჯგუფის (ქედშესქელებული) სამაჯურთა ანალოგიები ზოგ შემთხვევაში კარგად თარიღდება VII ს. სხვადასხვა მონაკვეთით, რაც სრულიად ეთანხმება მათ შემცველ ქართულ კომპლექსთა მონაცემებს¹⁸.

ჯ გ უ ფ ი IV. ბრტყელრკალიანი სამაჯურები შესაკრავით

მათ ახასიათებთ ბრტყელი, ფირფიტოვანი რკალი, რომლის ერთი ბოლო ყუნწიანია, მეორეზე კი მასში ჩასაჯდომი კაუჭია.

სამთავრო: ქვს. № 717 (48 წ.) (ტაბ. XXXVI—16) რკალს ოთხი რელიეფური დაკეპნილი ზოლი გასდევს მთელ სიგრძეზე, მათი შიგა სივრცე წყვილადი ტეხილი ხაზებითაა შემკული.

ნახშირგორა: ასეთივე; ოღონდ სადაზედაპირიანი (ტაბ. XXXVI—41).

როგორც სამთავროს, ისე ნახშირგორის სამარხში სამაჯურებთან ერთად კომპლექსში მარჯნის „ბროწეულებით“ თავშემკული საკინძები და III ჯგ. I ს. II ვ, II ს. 0 ვ., II ჯგ. III ს. I ვ. ფიბულებია.

ჯ გ უ ფ ი V

სამაჯურები მრგვალგანივკვეთიანი წვრილი ღეროთი და გახსნილი რკალით, (ბოლოები სხვადასხვაგვარადაა დაბოლოებული) ბოლოებში გაყრილია ბურთულეებიანი მოკლე ღეროები, ან უბრალოდ მოკაუჭებულია.

ტიპი I. ბოლოებმოკაუჭებული — „ხატისულისებრი“ სამაჯურები. ყველა რკინისაა და უმეტესად ფრაგმენტების სახით გვხვდება. ერწო-მაგრანეთი, ქუშანაანთ გორა, სამარხი № 2 — აქ მასთან ერთად „ბროწეულის ყვავილი“ და ცილინდრულთვალბუდიანი ბეჭედი (თვალბუდე სქელ, გახსნილი რგოლის ბურთულებს შორის ზის და შიგ „სასანური“ გემმა)¹⁹.

სამთავრო: ქვს. № 56 (39 N), სამაჯურები „ბროწეულებთან“ ერთადაა, ქვს. № 216 (40 S) (ტაბ. XXX—12), ქვს. № 468 (40 N) (ტაბ. XXXI—13) — პერალდიურ აბზინდებთან და ბალთებთან ერთად, ქვს. № 705 (48 წ.) (ტაბ. XXXIV—26) — ფიგურულფარაკიან აბზინდასთან; ქვს. № 430 (40 N) (ტაბ. XXXIV—9) — ოვალური ფორმის ერთწილად აბზინდასა და II ჯგ. II ს. I ვარიანტის მშვილდსაკინძთან; III ჯგუფის II ტიპის საყურე, სასანური გემმა და ტანშეხორკლილი (VI—VIII სს.) მინის სანელსაცხებლეა ქვს. № 221 (39 N)-ში; ქვს. № 70 (38 S)-ში მასთან ერთად I—III—IV და II—II—I ვარიანტის

¹⁸ ქვს. № 80 (58 წ.)-ში სამაჯურთან ერთად IV—0—0 ჯგუფის ფიბულა, „ბროწეულის“ ყვავილი და სხვ. ნივთებია. გურჯაანის სამარხი განვიხილე I ჯგუფის II ტიპის საყურეებთან დაკავშირებით. ქვს. № 78 (38)-შიც VI—VIII სს. სამარხთა ჯგუფის დამახასიათებელი ნივთებია. ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ პერეშჩიპინას განძის ნივთები, რომლებიც ქართულის ანალოგიურია, აღმ. საქართველოდან მოხვდა იქ. ცნობილია, რომ ხაზარებმა ბიზანტიელებთან ერთად აიღეს და გაძარცვეს თბილისი. მოსე კალანკატუელი ხაზართა ერთ-ერთი ღრეობის აღწერილს აღნიშნავს: „ქიქები და სასმისები ვერცხლისა და ოქროს ქანდაკებით მოჭედილნი, რომელნიც ნადავლად წამოედოთ თბილისიდან. აგრეთვე ყანწები და უზარმაზარი ხაპები, რომლებითაც ხორცის წვეს თქვლევდნენ“. იხ. ი. ნ ა ლ ბ ა ნ დ ი ა ნ ი. თბილისი ძველ სომხურ მწერლობაში. თბ., 1959, გვ. 46.

¹⁹ ბ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. II—1.

ფიბულებია. ამავე დროისაა ქვს. № 691 (47 წ.) (ტაბ. XLII—43). VI—VIII სს. კოლბისებრი მინის ჭურჭელი და II—II—I ვარიანტის ფიბულაა განსახილველ სამაჯურთან ქვს. № 281 (39 N)-ში, ქვს. № 363 (39 N) კი სასანურ მონეტასთან ერთადაა (ტაბ. XL—58).

სამაჯურთა განხილული ტიპი არ გვხვდება კარგად ცნობილ IV—VI სს. ჯგუფის სამარხებში²⁰. ზემოთ განხილული მასალის მიხედვით იგი VII—VIII სს. დასაწყისის სამარხებისთვისაა დამახასიათებელი.

ტიპი II. ბოლოებგამსხვილებული სამაჯურები. სამთავრო: ქვს. № 275 (39 N)-ში სამაჯურთან ერთად „ბროწეულის ყვავილი“ და „სამფეხა“ მინის ჭურჭელია; ქვს. № 232 (39 N)-ში მინის ლუნულასა და „სამფეხა“ მინის ჭურჭელთან; ქვს. № 140 (38 N)-ში (ტაბ. XX) ჭვინტიან მუხლსახსრიან ფიბულასთან, ჯვრისებრ ჩახრილთან, და VI—VIII სს. მინასთან; ქვს. № 86 (39 N)-ში „ბროწეულისა“ და VI—VIII სს. მინის ჭურჭელთან ერთად; ქვს. № 216 (40 S)-ში სამაჯური ჰერალდიკური ტიპის აბზინდასთან ერთადაა (ტაბ. XXX—12). გარდა ამისა კიდევ ხუთიოდე სამარხშია VII—VIII სს. დამახასიათებელი ნივთებთან ერთად.

ტიპი III. სამაჯურის თავმოკაუჭებულ (ყუნწიან) ბოლოებში გაყრილია ორბურთულიანი ღერძაკი. მისი შემცველი კომპლექსებია სამთავროში: ქვს. № 232 (39 N), ლუნულა, „სამფეხა“ მინის ჭურჭელი, VII ს. ფიბულები და სხვ., ქვს. № 630 (47 წ.), „ორბურთულა“ შესაკრავი, II ჯგუფის I ვარიანტის საყურე („მტევნიანი“), მუხლსახსრიანი მშვილდსაკინძის ნატეხები და II ჯგუფის II ტიპის სამაჯური (თავებგადაწნული); ქვს. № 132 (38 N)-ში (ტაბ. XX—24), ქვს. № 805 (58 წ.)-ში (ტაბ. XXXIX—26), ქვს. № 803-ში (58 წ.) (ტაბ. XXXVII—53), ქვს. 368 (38 N)-ში ანალოგიური სიტუაციაა.

ლუნულის, ბროწეულის, საყურის და სხვა ნივთების მიხედვით თარიღი VII—VIII სს. დასაწყისით უნდა განისაზღვროს (იქნებ VII ს. შუა ხანიდან).

სამარხებში გვხვდება თითო-ოროლა და ზოგჯერ ფრაგმენტული არა-ტიპიური სამაჯური, რომელთაც არ განვიხილავთ.

აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის ძეგლებზე აღმოჩენილი სამაჯურები საკმაოდ საინტერესო ჯგუფებსა და ტიპებს ქმნიან. სტილით უმეტესი მათგანი ადგილობრივია. ზოგიერთი ტიპის სამაჯური, რომელთა ანალოგიები მეზობელ ოლქებშიც გვხვდება, შესაძლოა, „ქართლური“ ექსპორტის ან კულტურული გავლენის შედეგია (მაგ. I ჯგუფის I ტიპის სამაჯურები ბიჭვინტა-წებელდასა და სტანიცა პაშკოვსკაიაში).

თუ III ჯგუფის სამაჯურთა გავრცელების არეალის მიხედვით ვიმსჯელებთ, აქ საქმე უნდა გვქონდეს გარკვეულ ურთიერთობის ანარეკლთან აღმ. საქართველოს, ისტ. ალბანეთსა და დაღესტანს შორის.

სამაჯურის ზოგიერთი ტიპი ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში გვხვდება (ჯგ. II. ტიპი I—II) და გარკვეული ქრონოლოგიური ინტერვალის შემდეგ კვლავ იჩენს თავს (VII ს. დასაწყისიდან). თუ გავითვალისწინებთ, რომ ანალოგიური რამ სამკაულის სხვა ტიპებშიც დასტურდება (ლუნულები, „მტევნიანი“ საყურეები და სხვ.), შეიძლება ვიფიქროთ, რომ საქმე გვაქვს ანტიკურობის ერთგვარ კულტურულ რემინისცენციებთან, რისი საფუძველიც იდეოლოგიურ სფეროშია საძებნი.

²⁰ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 79 და ტაბ. 1.

საკინძები (ქინძისტავები)

საკინძები ადრეფეოდალური ხანის აღმ. საქართველოს არქეოლოგიურ კომპლექსთა ტიპური ნაწილია. სამკაულის ამ სახეს გაკვრით თუ სპეციალურად მრავალი ავტორი შეეხო. სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ საკინძთა კლასიფიკაცია ო. ტყეშელაშვილმა შეიმუშავა¹. მან ისინი დაყო ორ დიდ ჯგუფად: მთლიანი, ერთი მასალისაგან (ლითონი, ძვალი) დამზადებული და მძივით (მინა, მარჯანი და სხვ.) თავშემკული საკინძები (ქინძისტავები). ო. ტყეშელაშვილის მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაცია ამჯერად ძირითადად მისაღებაა. რაც შეეხება ქრონოლოგიის საკითხებს, იგი არ გაიზიარა ნ. უგრელიძემ² და დღეისათვის მიღებულია აზრი, რომ ქვისთავიანი საკინძები IV ს-დან ჩნდება; თუმცა ზემოთ, მშვილდსაკინძებსა და საყურებთან დაკავშირებით მე გამოვთქვი მოსაზრება, რომ ქვისთავიანი საკინძები ქართლის ძეგლებზე V ს-დან უნდა გაჩენილიყო, ამასთან მათ ვარდულიანობას თარიღისათვის პრინციპული მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს, რადგან ვარდულით სამკაულის შემკობის ტექნიკა III ს. ბოლოდან მაინც უნდა იყოს ჩვენში გავრცელებული (იხ. ზღუდურის, ურბნისის, არმაზისხევის და სხვ. მასალები).

ამჯერად ჩვენ შევეხებით მხოლოდ ერთი ტიპის საკინძებს. რომელთაც გამოკვეთილი მხატვრულ-სტილისტური სახე აქვს და ქრონოლოგიის შემუშავებისას ეფექტური გამოდგა. ესაა საკინძები, რომლის თავები ბროწეულის ყვავილის ან ნაყოფის ფორმისაა. მაგრამ ჯერ განვიხილავ სამთავროს სამაროვნიდან ჩემთვის ცნობილ რამდენიმე საკინძს „ბროწეულის“ გამოსახულებით, რომელიც მთლიანად ბრინჯაოსაგანაა დამზადებული.

ქვს. № 791-ში გვხვდება საკინძი, რომლის თავი მოგრძო სფეროიდული ფორმისაა ზემოდან ოთხი გაშლილი პატარა შვერილით — „გვირგვინით“ იგი ბროწეულის ნაყოფს მოგვაგონებს. სამარხში მასთან ერთად სვასტიკისებრ-თავიანი საკინძი და მაღალთვალებიანი ბეჭედი. თუ სვასტიკიანი საკინძები ძირითადად IV—V სს. სამარხებისთვისაა დამახასიათებელი, ანალოგიური ბეჭდები VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებშიც გვხვდება³. ამდენად, სამარხი შესაძლოა უფრო V—VI სს. იყოს. ამ ვარაუდს მხარს უჭერს ქვს. № 303 (39

¹ ო. ტყეშელაშვილი... საკინძები. გვ. 150—153 და სურ. 150.

² ნ. უგრელიძე. ადრეულშუასაუკუნეთა... გვ. 48.

³ იხ. ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. I და II.

N)-ის მონაცემი. ანალოგიური, ბროწეულისთავიანი საკინძი (ტაბ. III—16) აქ III ჯგუფის I ტიპის B ვარიანტის საყურესთან, I ჯგ. III ს. I ვ. (დეგრადირებული) და I ჯგ. III ს. II ვარიანტის ფიბულებთან ერთადაა. გარდა ამისა, კომპლექსში მარგალიტისა და გრანატისთავიანი საკინძებია (სამარხი ზემოთ განხილული იყო). მის სავარაუდო თარიღად V ს. მივიჩნიეთ. ამ თარიღს არ ეწინააღმდეგება სამარხში დამოწმებული ქარვის მძივები⁴ და სასაფლაო ტიპის „ცრუბეჭდები“⁵.

ანალოგიური საკინძები ქვს. № 526 (40 N)-ში I ჯგ. III ს. II ვარიანტის ფიბულასთან ერთადაა. ფიბულის სავარაუდო თარიღი V ს. ან VI ს. დასაწყისია.

ქვს. № 67 (38 N)-ში დადასტურებული საკინძისთავი უფრო ნაკლებგამომსახველია ფორმით (ტაბ. XVIII—13). მისი „ბროწეული“ თითქოს ჩანასახოვან მდგომარეობაშია. სამარხში მასთან ერთად VI—VIII სს. ტიპის მინის ტურქელი და II ჯგუფის I სერიის I ვარიანტის ფიბულაა. სამარხი VI ს. II ნახ. ან VI—VII სს. მიჯნის უნდა იყოს. ასეთ თარიღს მხარს უჭერს ქვს. № 37, სადაც ანალოგიური ორი საკინძი დადასტურებულია I ჯგ. III ს. IV ვარიანტის ფიბულასა და მძივებით თავშემკულ საკინძთან. ორ მათგანს მინის მძივები ჯვრისებურად აქვს განლაგებული. მსგავსი საკინძი აღმოჩენილია ურბნისის № 3 სარკოფაგში, რომლის სავარაუდო თარიღი V საუკუნეა. ამავე ტიპისაა სანთის, კავადის (488—531) მონეტაზე № 2 სამარხში აღმოჩენილი საკინძი. აქვე აღმოჩენილია I ჯგ. III ს. IV ვარიანტის ფიბულა და რომბულფარაკიანს. ბეჭედი⁶. ფიბულა და ბეჭედი მის თარიღად VII ს. დასაწყისს მაფიქრებინებს. ამრიგად, ლითონის ბროწეულის გამოსახულებიანი საკინძები V—VII სს. დასაწყისში გვხვდება.

მარჯნისაგან ნაკეთები ბროწეულის ყვავილისა და ნაყოფისთავიანი საკინძები კი მიჩნეულია VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხების დამახასიათებლად⁷. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ისინი სიმბოლოა ნაყოფიერებისა და გამრავლებისა⁸.

⁴ ქარვის მძივები გავრცელებულია დას. საქართველოსა და ჩრდ. კავკასიაში IV—V სს. იხ. Ю. Н. Воронцов. Тайна... გვ. 82, 181; Апуштинский могильник. СА. 1970, № 1, გვ. 176 და სხვ. В. Б. Деоник. Классификация бус Северного Кавказа IV—V вв. СА, 1959, № 3, ნახ. 3. ქარვის მძივებია მარტაზისხევის VI ს. სამარხებში—საქ. ისტ. ნარკვევები, ტ. II.

⁵ როგორც ქ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „IV ს.-დან გზას იკვლევს და ვრცელდება სასაფლაო გლიბტიკის ნაწარმი“ — ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 20. როგორც სასაფლაო მონეტები, ისე სასაფლაო გლიბტიკის ნიშნები ქართლში ფართოდ V ს. უნდა გავრცელებულიყო, IV ს. სამარხების უმეტესობაში ისინი არ დასტურდება. იხ. არმაზისხევი, ურბნისი, მოდინახე, სამთავრო და სხვ. სამართლიანად აღნიშნავს მ. წოწელია, რომ „თუ III—IV სს.-ში სასაფლაო გავლენა ქართლის ზედაფენას ზედაპირულად შეეხო, შემდგომ საუკუნეებში იგი გავრცელდა ქართლის მოსახლეობაზეც“ — М. В. Цоцелия. დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

⁶ Б. А. Куфтин. დასახ. ნაშრ., გვ. 21—22, ნახ. 25—1, 2, 4, 5, 7.

⁷ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 76 და ტაბ. II.

⁸ Б. А. Куфтин. იქვე. გვ. 22.

⁹ გურიასი და სამეგრელოში გავრცელებულ საახალწლო ჩიჩილას აშკობდა ვაშლები და ბროწეულები (იხ. ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე. ქართველთა უძველესი სარწმუნეობის ისტორიიდან (ღვთაება ქალბატონი) თბ., 1941, გვ. 70—73; აგრეთვე ირ. სურგულაძე. ქართული საახალწლო ჩიჩილაკი — „ძეგლის მეგობარი“, № 36, გვ. 53); ახალ წელს მეგრული მაკურჩხალა (გურ. მფერხავი ნ. ა.) ღვინიანი ჭიქით მიდის ეზოში მდგომ ბროწეულის ბუჩქთან და რომ მიუახლოვდება, თავიანთ სტემს და ეტყვის: მრავალ კალანდას დაგასწროს, შენს სადღეგრძელოსა ვსვამ

მართლაც, ბროწეული ძველთაგანვე ნაყოფიერების ძალის მქონე მცენარედ იყო მიჩნეული. ეს კარგად ჩანს ქართული ეთნოგრაფიული⁹ და ფოლკლორული მასალებიდან¹⁰. ბროწეული (და ვაშლი), როგორც სიმბოლო, ნაყოფიერებასთან დაკავშირებულ ქალღვთაებებს უკავშირდება¹¹. ვერა ბარდაველიძის მიხედვით საახალწლო ჩიჩილაკის ბროწეულითა და ვაშლებით შემკული „კალპი-გვერვკი“ მზის ღვთაება ქალბაბარის სიმბოლოა. იგი სიუხვისა და ბარაქის (აღზდათ, სქეობრივი ნაყოფიერების სიმბოლოც. ნ. ა.) სიმბოლოური გამოხატულება უნდა ყოფილიყო და იყო კიდევაც¹². ანალოგიური რამ კარგა ხანია აღნიშნულია ძვ. აღმოსავლეთისა და საბერძნეთის ერთი წრის ქალღვთაებებთან დაკავშირებით. პავსანიას ცნობით, ბროწეული პერასა და აფროდიტეს საკულტო მცენარე იყო და კვიპროსზე იგი პირველად აფროდიტეს დაურგავს. ბროწეული პიპოკრატესა და პლინიუსს ჩასახვისა და მშობიარობის ხელშემწყობ ნაყოფად მიაჩნდათ¹³. ატისი — ბუნების ფრიგიული ღვთაება, რომლის თაყვანისცემა დაკავშირებულია ღმერთთა დედის რეა-კიბელეს კულ-

შემდეგ ეკლესიაში წავა. წირვიდან გამოსვლისას ერთმანეთს ულოცავენ კალანდას და უცვლიან ბროწეულებს“ (იხ. თედო სახოკია. ეთნოგრაფიული ნაწერები. თბ., 1956, გვ. 41-42, 47). აღზ. ს. ქართუელის ეთნოგრაფიულ მასალაში უმეტესად, თითქოს, ვაშლი ან კაკალი ჩანს ნაყოფიერების სიმბოლოდ (ცნობა მომართულია ისტ. მეცნ. დოქტორმა გ. ჯალაბაძემ, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებ); მართლაც, ქართული ზღაპრის — „ასფურცელის“ მიხედვით ვაშლს ჩასახვის უნარი აქვს (იხ. ხალხური სიბრძნე. ტ. II, 1959, გვ. 384, იხ. აგრეთვე „კონსტანტინეს ზღაპარში“ გვ. 22). მაგრამ არის ზოგი მნიშვნელობა, რომლითაც ბროწეული მშობიარეს და ახალშობილს (ნაყოფიერებას?) უკავშირდება: „დედაკაცის მოლოგინების მერე, მაშინ ან მეორე დღეს ბებია ქალი გამოაცხობს პურის ბურთს (ვითომ თავიან), შიგ ჩაუტრთავს ყველს (ახალდაბადებულს კარგი ჭკუა ექნებაო) და ბ რ ო წ ე უ ლ ს (სალი იქნებაო)“ — იხ. გ. ჩ ი ტ ა ი ა ეთნოგრაფიული მოგზაურობანი აღბუღალის რაიონში. საქართველოს მუზეუმის მოამბე. ტ. IV, 1928, ტფილისი, გვ. 228.

¹⁰ ქართულ ზღაპრებში საკმაოდ ხშირად გვხვდება ბროწეული, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში გაურკვეველია მისი, როგორც სიმბოლოს, დანიშნულება. აღზაფ, დროთა განმავლობაში დაიკარგა მისი მნიშვნელობა. მაგ. „ბროწეულის ზღაპარში“ (ხალხური სიბრძნე. ტ. II, 1959, გვ. 400) ნათქვამია, რომ ხელმწიფეს თავის ბაღში ედგა ბროწეული, რომელიც ისხამდა ადამიანის თავის სიმსხო ნაყოფს და „თანაც ძლიერ ტკბილი იყო“; „გაუცინარი ხელმწიფის“ მიხედვითაც ბროწეულის დანიშნულება — სიმბოლიკა გაუხსნელია. ზოგიერთი ზღაპრის მიხედვით კი („უკვდავების წყალი“) ბროწეულს სიუხვისა და დოვლათის ძალა აქვს, მაგრამ ამავე ზღაპრიდან ჩანს, რომ ბროწეულთან თითქოს დაკავშირებულია ნაყოფიერების თვისებაც. ზღაპრის პერსონაჟი ბიჭი უკვდავების წყაროსთან მიდის, რომელსაც ბებერი ქალები პატრონობენ; ქალების კითხვაზე — „გემო რაშიაო“ — ბიჭი პასუხობს: „გემო ცოლქმრობაშიაო“. ქალებს პასუხი მოეწონათ და ორი ბროწეული აჩუქეს. ბიჭმა ერთი ბროწეული თავის ცოლს გაუგზავნა. ის ბროწეული ისეთი იყო, რომ ყოველგვარი ქონება შეეძლო მიეცა ადამიანისათვის. „ქალმა იცოდა ბროწეულის ყადრი (! ნ. ა.)“ შემდეგ მოთხრობილია როგორ შეეძინათ ქონება და სხვ. აქ საინტერესოა ის, რომ ბროწეული ვაჟს ქალებმა (უკვდავების წყაროს მებატონე დედაბრებმა (! ნ. ა.) მისცეს და ქალმავე ბიჭის ცოლმა) იცოდა ბროწეულის ყადრი.

¹¹ საინტერესოა ერთი ქართული ხალხური შელოცვა — „ოჲდა მარიამ ოქროს სკამზედა, ტოლი ედგა ძოძეული, თმა ედგა ბ რ ო წ ე უ ლ ი“... იხ. ვ. ბარდაველიძე. ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული რიტუალი მთიან ქართლში. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, IV, ტფ. 1928, გვ. 244. აქ და სხვაგანაც ჩანს, რომ მარიამ ღვთისმშობელი ხშირად ნაყოფიერების წარმართულ ქალღვთაებასთანაა გაიგივებული — იხ. გ. ჩაჩაშვილი. ოჯახურ საფეიქრო წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი უძველესი რწმენა-წარმოდგენის შესახებ საქართველოში. მსე XVI—XVII, თბ., 1972, გვ. 106. საინტერესოა, რომ წმინდა მარიამი ოსებში ცოლქმრული სიტკბოებისა და ნაყოფიერების მფარველად ითვლება, ამიტომ მას ლოცვა-ვედრებით მიმართავენ და მსხვერპლს სწირავენ ყოველი მშობიარობის შემდეგ — იხ. იქვე, გვ. 109.

¹² ვ. ბ ა რ დ ა ვ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გ. 73.

¹³ ირ. ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე. ქართული საახალწლო ჩიჩილაკი. „ქველის მეგობარი“, № 36, გვ. 57.

¹⁴ მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1972, გვ. 53.

ტთან (კიბელეს სატრფო იყო) — ფერია ნანას ჩაესახა ნუშის (ზოგი ვარიანტით ბროწეულის) ნაყოფისაგან¹⁴. და ბოლოს ბროწეული იყო ერთ-ერთი მთავარი ატრიბუტი — სიმბოლო ირანულ ქალღვთაება ანაჰიტასი¹⁵. ანაჰიტას კულტი ირანში ძველთაგანვე ჩანს გავრცელებული¹⁶, ხოლო მისი ოფიციალური თაყვანისცემა ძვ. წ. IV ს. არტაქსერქსე II-ს შემოუღია¹⁷. ანაჰიტას კულტი, მისი ტაძრები ჩანს მომდევნო (სელევკიანთა და არშაკიანთა) ხანებშიც¹⁸. ოღონდ იგი ერთგვარად დაჩრდილულია სხვა კულტების მიერ და მისი კვლავ აღორძინება სასანიანთა გამეფების დროიდან იწყება¹⁹. ანაჰიტას კულტი ადრევე გავრცელებულა სომხეთში: „არმენიელებს განსაკუთრებით [მიაჩნდათ] ანაჰიტის [ტაძრები]. რომლებშიც სხვადასხვა ადგილას იყვნენ აგებულნი, და აგრეთვე აკილისენეშიც...“²⁰. საფიქრებელია, რომ ანაჰიტის ტიპის ნაყოფიერების ქალღვთაებას ქართული წარმართული პანთეონიც იცნობდა. საინტერესოა, რომ ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით „ცა“ ცისკრის ვარსკვლავის, მთიების ანუ აფროდიტეს სახელი უნდა ყოფილიყო“ და იგი დაცულია ხუთშაბათის მეგრულ-სვანურ სახელში „ცა-შ-ხა“²¹. საბას მიხედვით, ხუთშაბათის ქართული სახელი „აფროდიტოსია“. საყურადღებოა ისიც, რომ ფარსმან ქველის ძის ამზასპის შემდეგ ტახტზე ასულა მისი დისწული რევ, რომელმაც ცოლად მოიყვანა „ბერძენთა ასული ლოლოთეთისა, სახელით სეფელია და მან მოიტა[ნა თანა] კერპი, სახელით აფროდიტოს (ვარიანტები: აფროდიდოს, აფროდიტოს, აფროდიტა). და აღმართა თავსა მცხეთასა“²². ახლა ძნელია თქმა რამდენად ზუსტია ცნობა, ან რომელი ღვთაების სახელი იმალება მასში. საინტერესოა ისიც, რომ ფალაურად Anahit, (ავესტის ძვ. სპარს. Anahita) პლანეტა ვენერაა²³. ვენერა კი იგივე აფროდიტაა. თითქოს იბმება ძაფი ცა//ცისკრის ვარსკვლავი//ვენერა, აფროდიტა//Anahit, Anahita.

ძველ საქართველოში ანაჰიტასა თუ მისი ტიპის ქალღვთაების არსებობა ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. ასეთი ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს უკანასკნელი დროის არქეოლოგიური აღმოჩენები „დედოფლის მინდორზე“. ძვ. წ.

¹⁵ В. Г. Л у к о н и н. Культура сасанидского Ирана. 1969, გვ. 97.

¹⁶ არდვისურა ანაჰიტას ჰიმნი. იხ. Поэзия и проза Древнего Востока. М., 1973, გვ. 492—«Она творит семья всех мужей (Уготовливает для родов) Материнское лоно всех жен».

¹⁷ К. В. Т р е в е р. К вопросу о храмах богини Анахиты в сасанидском Иране. ТГЭ X. გვ. 48; В. Г. Л у к о н и н. Искусство Древнего Ирана. М., 1977, გვ. 102.

¹⁸ იქვე, გვ. 49; Дж. Р. Ф р а й. Наследие Ирана. М., 1972, გვ. 281; სტრაბონის მიხედვით სპარსთა სტრატეგოსებმა საკებზე გამარჯვების აღსანიშნავად ააგეს „ანაჰიტის და თანამსაკურთხევლე ღმერთების სალოცავი“. სტრაბონის გეოგრაფია. თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი. თბ. 1957, გვ. 153.

¹⁹ სასანიანთა ეპოქისათვის „გათური“ ზოროასტრიზმი ერთგვარად შეივსო და გართულდა თავის დროზე ზარატუსტრას (ზოროასტრის) მიერ უარყოფილი „უმცროსი“ სატომო ღვთაებებით: მითრა — მზისა და სიწართლის ღვთაება, არდვისურა ანაჰიტა — წყალთა და ნაყოფიერების ღვთაება, ტიმურია (სირიუსი), ვრეტრაგნა (ომის ღვთაება), სეროში (მახარობელი სეროში) და სხვ. იხ. Поэзия и проза Древнего Востока. გვ. 492; Дж. Р. Ф р а й. დას. ნაშრ. გვ. 55, 273; ანაჰიტას სპარსთა არტემიდასაც უწოდებენ. მისი კულტი ძვ. IV ს-დან შემოდის არმენიაში, კაპადოკიაში, პონტოსა და ლიდიაში. მაგალითად, ლიდიაში მოხდა მისი ასიმილაცია კიბელესთან და არტემიდე ფეფსელთან — თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი დასახ. ნაშრ. გვ. 198, იხ. В. П. Д а р к е - в и ч. Художественный металл Востока. М., 1976. с. 8.

²⁰ სტრაბონის გეოგრაფია. გვ. 198.

²¹ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართველი ერის ისტორია. I. ტბ., 1960, გვ. 139.

²² ანასეული ქართლის ცხოვრება. თბ., 1941, გვ. 36.

²³ არდაშირ პაპაქის ძის საქმეთა წიგნი — გამ. თ. ჩხეიძე. 1975.

I ს. აქ აგებული სატაძრო კომპლექსის კულტის ერთ-ერთი ძირითადი საგანი ქალღვთაება უნდა ყოფილიყო²⁴. რაც შეეხება თვით ბროწეულის გამოსახულებას, ანტიკური ხანის ქართულ ძეგლებზე ის შედარებით იშვიათად ჩანს²⁵, მაშინ როცა გვიან არქაულ და თანადროულ უცხოურ მასალებში უხვად გვხვდება²⁶. თუმცა ირანშიც სასანური ხანისათვის ამ მხრივ საინტერესო სიტუაციაა. კარტირ-ვარაჰრან II-ის ხანის ირანის ხელოვნებაში ანაჰიტას სიმბოლოები (სხვადასხვა ყვავილები, ხილი, მტრედი, ბროწეული და სხვ.) სრულიად არ ჩანს და ვრცელდება შაბურ II-ისა და მისი უმაღლესი ქურუმის ატურპატ მიჰრასპანდანის ეპოქიდან — IV ს.-დან²⁷. აქ ნაწილობრივი დამთხვევა ჩანს ქართულ მასალებთან. როგორც ვნახეთ, სპილენძის ბროწეულისთავიანი საკინძები ქართლში (მართალია მცირე რაოდენობით, მაგრამ მაინც) IV ს. შემდგომ (უფრო ზუსტად კი V ს.-დან) ხანაში ჩანან. ასეთი დამთხვევა მაფიქრებინებს, რომ ისინი ირანული გავლენის შედეგია. როგორც ვნახეთ, ამავე დროით უნდა დათარიღდეს მძივით და ზოგი სხვა სახით თავშემკულ საკინძთა გამოჩენაც. ისინიც უთუოდ შემკულობის გარდა გარკვეული სიმბოლური დანიშნულების უნდა იყოს (რაც შეეხება ირანულ გავლენას, მე აქ უფრო ირანელთა ქართლში გააქტიურების შედეგს ვგულისხმობ, ვიდრე უშუალო კულტურული ელემენტის დანერგვას). ცნობილია ირანელთა შეტევა ქრისტიანულ რელიგიაზე V ს. შუა წლებიდან. საფიქრებელია, რომ ასეთ პირობებში ძველ წარმართულ კულტებს კვლავ წამოეყოს თავი. ამის ერთ-ერთი გამოხატულება სხვადასხვა სიმბოლოებიან საკინძთა ტარებაც ხომ არ იყო?

დაახლოებით VI—VII სს. მიჯნის სამარხებში დიდი რაოდენობით ჩნდება

²⁴ დაწვრილებით იხ. იულონ გაგოშიძე. წარმართული ტაძარი დედოფლის მინდორზე. „ძეგლის მეგობარი“, № 35, თბ., 1974, გვ. 70—71. ელინისტური ხანისათვის „ქართლის ცხოვრება“ მოგვითხრობს რიგი ახალი კულტების თუ უცხო რელიგიის დანერგვის შესახებ ქართლში. მაგ. საურმაგ მირიანის ძე ქმნის ორ კერპს — „აინინა და დანანა“-ს. იმავე მეფეს თავის ცოლის დედის დისწული, მირვან სპარსი მოჰყავს სიძედ, რომელიც შემდგომში ტახტსაც ეუფლება. მისი მეგვიდრე ფარნაოზი კი შეიყვარებს სპარსთა სჯულს — ცეცხლის მსახურებას (იხ. ქართლის ცხოვრება. 1. თბ., 1955, გვ. 27—29). თუ ასეთი რამ მართლაც მოხდა, „ცეცხლის მსახურება“ ალბათ ანაჰიტას კულტსაც შემოიტანდა, რომელიც ადგილობრივ ანალოგიურ ღვთაებასთან იქნებოდა გაიგივებული. საინტერესოა, რომ გვიანაქემენიანთა ირანში მესოპოტამური ღვთაება „ნანაი“ გაიგივებულ იქნა ირანულ ანაჰიტასთან. ქართული ხანის ნისას დოკუმენტებში ჩანს „ნანაის ტაძარი“, რაც იგივე ანაჰიტას ტაძარს უნდა გულისხმობდეს. — Дж. Р. Ф р а й. დასახ. ნაშრ. გვ. 210—214.

²⁵ ვაწი ალმოჩენილი მინაქრებიანი ოქროს ბალთა ბროწეულიანი საკიდით. იხ. ვანი I. თბ., 1972, სურ. 48. ურბნისსა და ჟინვალში აღმოჩენილია საყურეები, ვახსნილი რკალის ბოლოზე მიმაგრებული პატარა ბროწეულისებური მტევნებით, თარიღდება I—III სს. უფრო ადრე და ამავე ხანის მასალებში გვხვდება სხვა სიმბოლოებიც, რომელიც, ალბათ, ქალური ნაყოფიერების გამომხატველია.

²⁶ მძივეებზე, გემებზე, ქსოვილზე, დამლებზე, სამკაულზე და სხვ. იხ. Е. М. Алексеева. Античные бусы Северного Причерноморья. САИ 1—2 1975, ტაბ. 3—6; ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 78, № 125; Р. Ш у р а н о в а. Коптекне ткани. ტაბ. 32; Ю. Т. В и н о г р а д о в. О клеймах... Нумизм. и эпигр. X. М. 1972, გვ. 13; Giovanni Becatti. Oreficerie Antiche Dalle minaiche... tavola XXI; Klassisch-Antike... Tabel X—182; Sabatino Moscati. Foinicane. Praha, 1975, სურ. 33. И. Н. Медведская. Могильник Кайтапие — Новый памятник ранне железного века Ирана, СА, №1, 1977, გვ. 172, 175.

²⁷ В. Г. Луконин. Культура. გვ. 97, მისივე, Искусство Древнего Ирана, გვ. 209. კ. ტ რ ე ვ ე რ ი ც ალწინავს, რომ IV ს. დასაწყისში, შაბურ II-ის (309 წ.) გამეფების შემდეგ ანაჰიტამკლესე დაიკავა საგვარეულო დინასტიური ღვთაების ძველი ადგილი — К. В. Т р е в е р. დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

მარჯნისთავიანი საკინძები (მათი თავები მრგვალი, ელიფსოიდური ან ჯვრისებრად განლაგებულია. თვით მარჯანიც ნაყოფიერების სიმბოლოს წარმოადგენს²⁸). ზოლო, როგორც ზემოთაც არაერთხელ აღვნიშნე, მარჯნის ბროწეულის გამოსახულებით თავშემკული საკინძები გაცილებით გვიანი ხანის პროდუქტი უნდა იყოს. მართლაც, მათთან ერთად სამარხებში სრულიად არაა IV—VII სს. დასაწყისში გავრცელებული ისეთი ნივთები, როგორიცაა I ჯგუფის II და III სერიების, I—II და III ვარიანტის, II ჯგუფის I ვარიანტის ფიბულები, II ჯგუფის I ტიპის A, B და C ვარიანტის საყურეები და სხვ. (ტაბ. VII, IX, X, XI, XIII—XVI, XVIII, XXVI). არაა იგი VII ს. I ნახევრის კომპლექსებში ჰერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთებთან ერთად (იხ. ტაბ. XXVII, XXX და XXXI), მაშინ როცა მასთან ერთად ხშირია VII ს. (ხშირად მხოლოდ II ნახ.) და VIII ს. I ნახევრისთვის დამახასიათებელი ნივთები²⁹.

ამასთანავე, ზემოთ შევნიშნეთ, რომ თუ ბრინჯაოს ბროწეულისთავიანი საკინძები ძლიერ ცოტაა და ნაწილდება V—VII სს. დათარიღებულ სამარხებში, მარჯნის „ბროწეულები“ დიდი რაოდენობით გვხვდება VII ს. II ნახ.—VIII ს. დასაწყისში. რით აიხსნება ეს მოვლენა? ვფიქრობ, ისევ და ისევ გასათვალისწინებელია, რომ ბროწეული ანაპიტას ერთ-ერთი ძირითადი სიმბოლოა, ზოლო თვით ანაპიტა სასანიანთა დინასტიის ღვთაება იყო³⁰. იგი იკონოგრაფიულად ირანის დედოფალთ-დედოფალთანაა გაიგივებული³¹. ცნობილი ფაქტია სასანელთა ხელოვნებისა და, საერთოდ, ყოფის ოფიციალური, პროკლამაციური სტილი³². „სასანურ ნივთებს“ თუ „ხელოვნების ძეგლებს“ იმპერიის ფარგლებში სრულიად განსაზღვრული, კონკრეტული სიმბოლური ფუნქცია ეკისრებოდა. ალბათ, არ აჭარბებდა პროკოპი კესარიელი, როცა ხაზს უსვამდა, რომ სპარსეთში არავის არა აქვს უფლება ატაროს არც ოქროს ბეჭედი, არც ქამარი და აბზინდა, ან რაიმე მსგავსი ნივთი თუ იგი მეფისაგან არაა ბოძებული³³. მართალია, აქ ლაპარაკია ოქროს ნივთებზე, მაგრამ, ალბათ, ყოველგვარი ოფიციალური სიმბოლო უნდა ვიგულისხმოთ. ასეთ პირობებში არანორმალურად მიმაჩნია, რომ ქართლის მოსახლეობის ფართო ფენებს V ს. და VII ს. I ნახევარ-

²⁸ Н. Г. Б о р о з н а. Некоторые материалы об амулетах — украшениях населения Средней Азии. «Домусульманские верования и обряды в Средней Азии», М., 1975, გვ. 293.

²⁹ იხ. სამთ. ქვს. № 351 (39 N) (ტაბ. XXII), ქვს. № 14 (39 N) (ტაბ. XXXV), ქვს. № 717 (48 წ.) (ტაბ. XXXVI); ქვს. № 790 და № 801 (58 წ.) (ტაბ. XXXVII); ქვს. № 813 (58 წ.) (ტაბ. XXXIX); ქვს. № 619 (46 წ.) (ტაბ. XLI); ქვს. № 13 (39 N) (ტაბ. XLII); ქვს. № 691 (47 წ.) (ტაბ. XLIV) ქვს. 671 (47 წ.) (ტაბ. XLIII); ნახშირგორა (ტაბ. XXXVI), რუსთავი ქვს. № 9 (ტაბ. XXXVIII), და „დანგრეული სამარხი“.

³⁰ ისტახრში, ანაპიტას საიმპერიო ტაძარში სამეფო ცეცხლი ეწოთ, ტაძრის უხუცესი კი დინასტიის ფუძემდებელი სასანი იყო (ტაბარის ცნობა-იხ. არდაშირ პაპაქის ძის საქმეთა წიგნი, გამ. თ. ჩხეიძე, გვ. 12, Д. Р. Ф р а й. დასახ. ნაშრ. გვ. 301).

³¹ Луконин. Культура... გვ. 97, ბაში დილაკის რელიეფზე, ყველაზე ადრეულ „ინვესტიტურის სცენაში“. კარტირი დედოფალს ბროწეულის ყვავილს აწვდის. დედოფალი აქ თითქმის უკვე ანაპიტასთანაა გაიგივებული იკონოგრაფიულად (იქვე გვ. 112). «На монетах Варахрана II бог Ахурамазда заменен супругой царя в облике родовой богини Анахиты» — იხ. В. В. Г. Л у к о н и н. Варахран и Нарсе. В. Д. И. № 1, 1964, გვ. 55.

³² Д. Р. Ф р а й თავის წიგნის გვ. 282-ში (თავი — „ირანის ხელოვნება“) წერს: «После того как власть Сасанидов утвердилась, возникла необходимость широко прокламировать легитимизм, законность династии».

³³ მომავლეს რუსული გამოცემის მიხედვით — Прокопий из кесарии. «История воин с персами», СПб., 1889, I, 17.

ში³⁴, როცა ქვეყანა ძირითადად სასანური იმპერიის უშუალო ნაწილი, ან ვასალია, სამკაულად გამოყენებია (მით უმეტეს სიმბოლურ-რელიგიური დანიშნულებით) ასეთი ეფექტური და ოფიციალურ სიმბოლოებთან დაკავშირებული ნივთი, როგორცაა მარჯნის ბროწეულის ნაყოფის, ან ყვავილის ფორმის საკინძები³⁵. VII ს. შუა წლების შემდეგ, როცა სასანური ირანი საბოლოოდ განადგურდა, მოისპო როგორც ფსიქოლოგიური, ისე „ადმინისტრაციული“ ზღუდე ოფიციალური სასანური ტიპის სიმბოლოების ფართოდ გავრცელებისა. საინტერესოა და ჩემს მოსაზრებას ამაგრებს ისიც, რომ სომხური არქიტექტურული რელიფის დეკორში ბროწეულები სწორედ VII ს. შუა ხანებიდან ჩნდება: ზვართნოცი — 640—660 წწ. (შ. ამირანაშვილით 652—661 წწ-ისაა. ქართული ხელოვნების ისტორია. გვ. 135), სისიანი — 660—680 წწ., გაიანე, არტიკი, ზორავორი — ყველა VII ს. II ნახ.³⁶ დაახლოებით ამავე დროით თარიღდება ქართული, ბროწეულის დეკორიანი ძეგლი — ბანა (ტაოში)³⁷.

სწორედ ამავე დროიდან (VII ს. II ნახ.) ჩნდება ბროწეულების გამოსახულებები სოგდურ კერამიკასა და ფრესკებზე (პენჯიკენტი)³⁸. თუმცა იქ ეს მოვლენა არაბთაგან დევნილ სპარსთა მიგრაციას უკავშირდება თითქოს³⁹, მაგრამ ფაქტი ერთია — „ბროწეულთა“ გამოჩენა პოსტსასანური რიგისაა.

ამრიგად, ვფიქრობ, სრულიად რეალური ჩანს ბროწეულისთავიან საკინძთა დათარიღება VII ს. შუა წლების შემდგომი ხანით, მათი არსებობის ბოლო პერიოდი კი VIII ს. შუა წლები უნდა იყოს (ტაბ. XIII—17). ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს შემდეგი მონაცემები: უკვე განხილული „პერალდიკური“ (გვიანსასანური) ტიპის აბზინდა-ბალთებთან ერთად მძივით თავშემკული საკინძები 7 სამარხში გვხვდება — სამთავროს ქვს. № 379 (39 N) (ტაბ. XXX—44—58); № 451 (40 N) (ტაბ. XXVII—45—52); „დანგრეული სამარხი“ — 40 „ა“ უბანი (ტაბ. XXVII—10—18), № 339 (39 N) (ტაბ. XXXI—33—41); № 1 (39 N) (ტაბ. XXVII—29—37); № 215 (40 S) (ტაბ. XXX—1—14) და არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 11 სამარხი. მაგრამ

³⁴ აღსანიშნავია ისიც, რომ ხოსრო II ფარვიზის (590—628) დროს ირანში არაჩვეულებრივად გაზრდილა ქალღმერთ ანაჰიტას თაყვანისცემა — თალიზუსტანის რელიეფზე. «...Символы царской власти Хосрову II вручают и Ахмура Мазда и Анахита» — В. Г. Л у к о н и н. Храм Анахиты в Кангазаре. Вестник древней истории, 1977, № 2, с. 109—110.

³⁵ ბროწეულისთავიანი საკინძები საქართველოს მეზობელი ქვეყნების არქეოლოგიური მასალებიდან უცნობია. ჩემთვის უცნობია მსგავსი ნივთები სასანური ირანის შესახებ ირანის არსებული ხელმისაწვდომი ლიტერატურიდანაც. ამდენად, აღნიშნული ნივთების ირანულობა არაა სავარაუდო, დღესდღეობით არსებული ყველა მონაცემით იგი ქართული კულტურის ერთი დეტალია; ამიტომ სასანურ-ქართული მოვლენების შედარებისას მხედველობაში მაქვს მხოლოდ სიმბოლიკა და არა უშუალოდ ნივთი.

³⁶ И. М. Токареки. По страницам истории армянской архитектуры. Ер. 1973, с. 82. Памятники архитектуры в советской, Армении, Л., 1971.

³⁷ Н. Г. Чубинашвили. Хандиси, таб. 30.

³⁸ А. М. Беленицкий, И. Б. Бентович, О. Т. Большаков. Средневековый город ... გვ. 56—60; А. М. Беленицкий. Монументальное искусство Пенджикента. М., 1973, გვ. 32. ამავე ფრესკაზე ქალის „მოსახამის“ ბოლოებს ბროწეულის სამკაული ჰკიდია.

³⁹ მართალია არაბთაგან დევნილ სპარსთა „შემოღტვას“ ქართლში წყაროები ადასტურებენ (ანასეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 148), მაგრამ არა გვგონია, მათ რომ უკავშირდებოდეს აღნიშნულ საკინძთა გაჩენა, რადგან ამ დროისათვის მსგავს ნივთთა დამზადება-გამოყენების დიდი ხნის ტრადიცია იყო ჩვენში.

მათგან არც ერთი არაა ბროწეულის ნაყოფის ან ყვავილის ფორმის⁴⁰ (თუმცა მათ შორის მარჯნისაგან ნაკეთებაც გვხვდება). ეს ფაქტი უნდა მეტყველებდეს იმაზე, რომ თავის მხრივ „პერალდიკური ტიპის“ აბზინდა-ბალთები VII ს. I ნახევარს არ სცდებიან და მართლაც გვიანსასანურ მოვლენას წარმოადგენენ. მათი ხმარება ქართლში ხოსრო II-ისა და იეზდიგერდის (651) ზეობით „შემოსაზღვრულ“ პერიოდს ემთხვევა. ამავე დროისაა „ქობულ სქე“-ისა და გრიგოლ ქართლის მამასახლისის (კატაულას სტელა) გამოსახულებები, რომელთა ქაშრებს საკიდი ბალთები ამკობთ. საინტერესოა, რომ გრიგოლი ბიზანტიურ ტიტულს — „იპატოსს“ ატარებდა. ეს გვაფიქრებინებს, რომ არაა გამორიცხული ქობულის წარწერის „სქე“ ბიზანტიურ ტიტულადვე — „სტრატელატად“ ან „სტრატეგად“ „იშიფრებოდეს“⁴¹. მეორე მხრივ, სასანური ტიპის ინსიგნიისა და ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულის „შერწყმა“ არ უნდა იყოს გასაოცარბ, თუ VI ს. მიჯნისა და VII ს. დასაწყისის ისტორიულ სიტუაციას გავითვალისწინებთ⁴². მასში უნდა ასახულიყო ქართლში (და აზიერკავკასიაში) პოლიტიკური სიტუაციის ხშირი ცვლა და შესაბამისად ქართლის ხელისუფალთა ლავირება ორ დიდ სახელმწიფოს შორის. „გაორების“ მსგავსი მომენტი კარგად დგინდება ე. წ. ქართული სასანური ტიპის მონეტებზეც, რომელიც იმავე ხანისაა⁴³.

დავუბრუნდით რა აბზინდებისა და ბალთების საკითხს (ქაშრის, როგორც სიმბოლოს საკითხს), მსურს მკითხველს გავუზიარო კიდევ რამდენიმე დაკვირება. როგორც ზემოთაც აღვნიშნე (გვ. 97), ახლა ძნელია VII ს. I ნახევრის (გვიანსასანური ტიპის) აბზინდა-ბალთების შემცველ სამარხთა მიცვალებულების საზოგადოებრივი მდგომარეობის რეკონსტრუქცია. განხილული ნივთების აბსოლუტური უმრავლესობა ბრინჯაოს ან რკინისაა, ერთადერთი შემთხვევა გვაქვს ვერცხლის საკიდი ბალთის აღმოჩენისა („დანგრეული სამარხი“, 40 წ., „ა“ უბანი). ეს ფაქტი მათ არცთუ მაღალი წრის წარმომადგენლობაზე უნდა მიუთითებდეს. მაგრამ ქართლური მონაცემები, რომლებიც განსხვავებულია მომთაბარეთა და ზოგი სხვა, შედარებით ჩამორჩენილი ოლქის მონაცემებისაგან, სადაც თითქმის ყველა ზრდასრული მამრობითი სქესის

⁴⁰ „პერალდიკურ“ აბზინდა-ბალთებთან (გვიანსასანურ საქაშრე აკაზმულობასთან) ერთად სამარხებში — ქვს. № 810 (58 წ.), № 468 (40 N) — გვხვდება აგრეთვე მთლიანად ბრინჯაოს ან რკინისაგან დამზადებული საკინძები, რაც აგრეთვე უფრო ჩვენი მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს. ამაზევე მიგვიითებს აღნიშნულ აბზინდა-ბალთებთან სამარხთა აშკარად თანამედროვე სამარხების მონაცემებიც; მაგ., ქვს. № 868 (58 წ.), ქვს. „A“ (39 s) (სამარხის გვიანდელი ჩგუფის ნივთები), ქვს. № 576 და სხვ.

⁴¹ გ. ჩუბინაშვილი: „ОЛОЧЬ СЕП-ს კითხულობს—„ქობულ სტეფანოზი“, შალვა ამირანაშვილი კი—„ქობულ სტრატელატი“ (აქვს „ქობულ სტრატეგიც“). კატაულას სტელა—იხ. Никол Чубинашвили. Хандиси. ტაბ. 76.

⁴² ჯუანშერის მიხედვით, „გუარამ კურაპალატის“ ქეპ სტეფანოზმა „მეფობის სახელი ვერ იკაძრა ბერძენთა და სპარსთა (I ნ. ა.) შიშისაგან არამედ ერისთავთა მთავრად ზადოდეს“ (ანაღეული ქართლის ცხოვრება, 1941, გვ. 145). შემდეგ მოთხრობილია ქართლის ერისთავთა საკმაოდ რთული პოლიტიკური „თამაშის“ შესახებ. აქ ჩემთვის მთავარია არეკლილი ისტორიული სიტუაცია და არა თვით ისტორიულ პირობა ზუსტი იდენტიფიკაცია.

⁴³ ამ მონეტების შესახებ იხ. უახლესი გამოკვლევა — გიორგი დუნდუა. ქართული სასანური მონეტების პრობლემა. „მაცნე“, 1976, № 1 და № 2.

ინდივიდის სამარხში შესაბამისი საქამრე ინვენტარია⁴⁴, თითქოს მიუთითებენ საზოგადოების უფრო დიფერენცირებულობას. ქართლის სამარხებში (კერძოდ VII ს. I ნახევრის) საქამრე ინვენტარიანი სამარხები შედარებით მცირეა, ე. ი. აბზინდა-ბალთები ყველა მამაკაცს არა აქვს ჩატანებული. ეს მაფიქრებინებს, რომ განხილულ საქამრე ინვენტარიან სამარხებში დაკრძალულნი მაინც საზოგადოებრივად უფრო მაღალ საფეხურზე იდგნენ, ვიდრე სხვები. ისინი, შესაძლოა, წვრილი მოხელე ან დაბალი „სამხედრო ჩინები“ იყვნენ. განსაკუთრებით გამოირჩევა № 251 (ოქრომჭედლის) სამარხი, რომელშიც ქამრის სრული აკაზმულობაა (დიდი და პატარა აბზინდები, ბალთები და სხვა), თანაც ხაზგასასმელია 7 ც. საკიდი ბალთა. საკიდ ბალთებს განსაკუთრებული სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა⁴⁵. ზოგ სამარხში მხოლოდ ბალთებია დამოწმებული (ქვს. № 1, 39 N); ქვს. № 503 (40 N) და სხვ.), რაც შესაძლოა რომელიმე რიტუალთან იყოს დაკავშირებული⁴⁶. მთელ რიგ შემთხვევაში კი მიცვალებულთან მხოლოდ აბზინდებია, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ისინი ჯერ არ იყვნენ „ნაკურთხი“ შესაბამის ხარისხში. რაც შეეხება ქობულისა და გრიგოლ ვიპატოსის საკიდიან ქამრებს, ისინი უთუოდ ძვირფასი ლითონის ნაკეთობები უნდა ყოფილიყო.

საერთოდ, თუ თვალს გადავავლებთ საქამრე ინვენტარის აღმოჩენის ფაქტებს გვიანანტიკური ხანიდან ადრეფეოდალური ხანის ბოლომდე, ასეთი სურათი წარმოგვიდგება: ყველაზე მეტი და ძვირფასი ქამრები დადასტურებულია II—III სს. სამარხებში (აქედან ოქროსი ასპარუკის სამარხში II ს.). IV ს. აბზინდა-ბალთები ჯერ კიდევ საკმაოდ ძვირფასი და მრავალრიცხოვანია (ახალგორი, მოდინახე და სხვ.). ძლიერ მცირე და ღარიბული ქამრის დეტალები გვაქვს IV ს. II ნახ. და V ს., VI ს. კი ჯერჯერობით ვერც ერთი ქამარი ვერ ვივარაუდებთ.

VI ს. ბოლოსა და VII ს. I ნახევარში კვლავ „მოზღვავდება“ საქამრე ინვენტარი პერალდიკური აბზინდა-ბალთების სახით.

VII ს. II ნახევრიდან სამარხებში აბზინდა-ბალთები კლებულობს. IX—X სს. საკიდებიანი ქამრები ისევე ჩნდება (აშოტ კუხის რელიეფის, ხიზონისის ხატის და საჩინოს კანკელის მიხედვით; თუმცა თითო-ორი, სამარხშიც დასტურდება — მაგ., ხევში)⁴⁷. ყოველივე ამაში ხომ არ აისახა ქართლის

⁴⁴ П л е т н е в а. От кочевий... გვ. 161.

⁴⁵ იქვე, გვ. 161 — «Особое значение... придавалось конечным длинным бляшкам — «наконечникам» свисавшим с пояса. იქვე, გვ. 164. „у аваров в VI—VII вв. согласно наблюдениям Д. Ласло, наконечники играли более важную роль при определении «чина» воин чем бляшки, об. Gyula Laszlo. The art of the Migration Period. Budapest, 1974, p. 24. Reconstruction of an Avar belt.

⁴⁶ იქვე, გვ. 164 — «В могилах на боевом поясе часто нет пряжки, что связано с обрядом «обезвреживания» мертвеца: растегнутый нож и оружие, висящее на нем, „теряли силу и их невозможно было использовать против живых».

⁴⁷ შდრ. ნ. ჩო ზ ი კ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 4 — ქამრის დეტალები მე ცოტა განსხვავებულად წარმოიდგება. აშოტს აბზინდის მახლობლად გრძელი, ენისებრი ბალთა ჰქონია, მოსახსამის კალთაზე გადმოგდებული ზონარის ბოლოც ბალთით ბოლოვდება. მსგავსი ბალთა, რომელიც X ს. დასაწყისით თარიღდება, აღმოჩნდა ნოქალაქეში. მისი ვარიანტები გავრცელებული არის ჩრდ. კავკასიიდან უნგრეთამდე VII ს. II ნახ. და X ს. იხ. A. Kiss, A. Bartha. Graves from the Hungarian conquest at Bana. «Acta Archaeologica» t. XII, li 1 — 4, 1970, XXV, 1—10. იხ. Г. Н. Ч у б н а ш в и л и. Грузинское Чеканное искусство. Тб., 1959, таб. 34, 35.

და საერთოდ საქართველოს პოლიტიკური სიტუაცია: II ს. იბერია ძლიერი სახელმწიფოა (მისი საზღვარი შავ ზღვაზეც კი გადის). III ს. II ნახ. შედარებით სუსტდება და სასანელთა უზენაესობას სცნობს⁴⁸. IV—V სს. მეტ-ნაკლებად წარმატებით იბრძვის პოლიტიკური თავისთავადობის შენარჩუნებისათვის. VI ს. 20-იან წლებში ქართლი ჰკარგავს პოლიტიკურ თავისთავადობას და სასანელთა იმპერიის პროვინციას წარმოადგენს (არც ერთი აბზინდა არ თარიღდება ამ ხანით)⁴⁹. VI ს. ბოლოდან და განსაკუთრებით VII ს. დასაწყისში ქვეყანა საკმაოდ მომძლავრებულია და იბრძვის ბიზანტიისა და სასანელთა იმპერიისაგან თავის დასაღწევად. VII ს. შუა ხანებიდან ახალი ძლიერი ძალა მოძლავრობს საქართველოზე — არაბობა; თუმცა ბიზანტიაც არ თმობს თავის პოზიციებს; თავის მხრივ, პატრიოტული ძალებიც არ წყვეტენ ბრძოლას. VIII ს. ბოლოდან და IX—X სს. საბოლოოდ ყალიბდება ახალი ქართული პოლიტიკური ერთეულები — აფხაზეთი, ტაო-კლარჯეთი, კახეთი, ჰერეთი.

⁴⁸ ლუკონინის მიხედვით იბერია სასანიანებთან კონფედერაციაშია — იხ. Г. Л у к о н и н. Культура... გვ. 128.

⁴⁹ რა თქმა უნდა, ამ დროს ქართლის ხელისუფალთ თუ სასანური ადმინისტრაციის წარმომადგენლებს გარკვეული ნიშანი — სიმბოლოები უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ ქართლის მოსახლეობის შედარებით ფართო ფენებს, რომლებიც სავარაუდოა რომ სასანიანთა სახელმწიფოში მონათა — „ანირან“-თა დონეზე უნდა ყოფილიყვნენ, უფლების ყოველგვარი სიმბოლოს ტარება შეზღუდული ან აკრძალული ექნებოდათ. ვფიქრობ, ეს მომენტიც ამართლებს იმას, რომ სამარხთა შორის VI ს. დათარიღება ძნელდება. ამ დროის სამარხები შედარებით მცირეინვენტარიანია.

ბეჭდები

ნაშრომის წინა თავებში, სხვადასხვა სახის სამკაულის განხილვისას, შევეხე ბეჭდის ზოგიერთ ტიპს. ამჟერად განვიხილავ ბეჭდებთან დაკავშირებულ რამდენიმე გაურკვეველ საკითხს.

სამთავროს ქვს. № 92 (38 N)-ში დადასტურებულია გვიანანტიკური ტიპის ბეჭედი, რომელშიც ჩასმულია ირანული გემმა (ტაბ. V—17)¹. მასთან ერთად I ჯგუფის II სერიის 1 ვარიანტის ფიბულა. იგი კარგად თარიღდება IV ს. (ყოველ შემთხვევაში, არაუგვიანეს V ს. დასაწყისისა). აქვეა ლურჯი მინის წვრილი მძივები, მთლიანად ბრინჯაოსაგან დამზადებული საკინძი (ნაკლული) და რკინის ნაკლული „ცრუაბზინდა“ (ტაბ. V—14—16, 18, 19). ყველა ჩამოთვლილი ნივთის ანალოგი III-დან V ს-მდეა გავრცელებული (მაგ., „ცრუაბზინდები“ არმაზისხევში და ქვემო არანისში გვხვდება). საკინძის განხილული ტიპი IV—V სს. სამარხებისთვისაა დამახასიათებელი. ამ ნივთების ანალოგიური VI—VIII სს. სამარხებში საერთოდ არ გვხვდება. როგორც აღვნიშნე, ბეჭედი გვიანანტიკური ტიპისაა. ანალოგიური ბეჭდები ძირითადად II—III სს. გავრცელებული². ზოგადად „მსგავსი“ ბეჭდები VI—VIII სს. სამარხებშია (ტაბ. XXXVI—40, ტაბ. XXXVIII—3, ტაბ. XXIV—11). ისინი დამზადებულია რკინისა და ბრინჯაოსაგან; მაგრამ ჯერ ერთი მათ უმეტესობას ქვის ჩასასმელი ამოჭრილი თვალბუდე არ გააჩნია, არც მხრებში განზიდულები არიან ანტიკურთა მსგავსად და საერთოდ ნაკლებად მასიური ფორმები ახასიათებთ. აღსანიშნავია, რომ ბეჭდებს, რომელთაც ქვა ამკობთ, თვალბუდის ჭრილი რომბისებური აქვთ (ტაბ. XLIII—5). როგორც ჩანს, სამარხში დადასტურებული ყველა სამკაული ადრეული ტიპისაა და VI—VIII სს. მათი ანალოგები არა გვხვდება. რაც შეეხება ბეჭედში ჩასმული გემმის გამოსახულებას, მაქსიმოვა მას ასე განსაზღვრავს: „მარჯვნივ მიმავალი გაურკვეველი ცხოველი“. ჩემი აზრით, გემმაზე დათვის მსგავსი ცხოველია გამოსახული, ხოლო როგორც ლუკონინი აღნიშნავს: „სასანური ხანის გემმა საბეჭდავებზე, რომლებიც III—IV სს-ით შეიძლება დათარიღდეს... ჩნდება ცხენის, დათვის, ლო-

¹ М. М. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 271—272, ინვ. 12—54:593 გლ. ფონდის № 214.

² ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XIV—120, 121, გვ. 77, III ს. 112, 68, 71 და სხვ. შეადარე სამთავროს ქვს. № 81 (39 N)-ის ანალოგიური ბეჭედი. ანალოგიური ბეჭედი გვხვდება არმაზისხევის IV ს. სამარხებშიც — მცხეთა 1, ტაბ. CV—8, სამარხი № 48; სამარხი № 40. სურ. 136—15; სამარხი № 12 — ტაბ. XCVIII—44, სურ. 138—20 — ოლონდ „კობიანია“. ანალოგიურ ბეჭდებს ნ. უგრელიძე IV—V სს. ჯგუფში აქცევს — იხ. ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 134.

მის, ტახის და აგრეთვე ზებუხეობის ხარის გამოსახულებანი³. ამრიგად, გემმაც აღრე სასანური ხანით შეიძლება დათარიღდეს, ამავე დროს სამარხში თითქოს დადასტურებული იყო არაბული მონეტა (VIII ს. ფელსი)⁴.

ფელსი სინამდვილეში სასანური (ხოსრო II-ის [?] 590—628 წწ.) ფული აღმოჩნდა⁵. მაგრამ გაუგებრობა მაინც არ მოხსნილა. მონეტა (თუ იგი მართლა ხოსრო II-ისაა) მაინც უფრო ახალგაზრდაა, ვიდრე სამარხის სხვა ნივთები. შეინიშნება სხვა უზუსტობანიც, კერძოდ, აწ განსვენებული პროფ. ალ. კალანდაძის საველე დღიურის მიხედვით (გვ. 119) სამარხში ქალის და ბავშვის ჩონჩხი დადასტურდა. ბავშვის ფეხები ქალის ჩონჩხის ქვეშ იყო მოტანებული. ბავშვს ხელზე პქონდა ბრინჯაოს ბეჭედი (სამად გატეხილი), ყელთან პასტის მძივები. მის მხრის ძვალთან „დიდი ჩონჩხის თავის ქალას ახლოს, ეგდო ფირფიტოვანი ბრინჯაოს რაღაც ოვალური სახის სამკაული (შეიძლება მონეტა?)“. იქვე შენიშვნა I-ში სწერია: „გაწმენდის შემდეგ გამოირკვა, რომ ის სპილენძის ფული ყოფილა, შემდეგ გახვრეტილი და სამკაულად გამოყენებული. რაც შეეხება დიდ ჩონჩხს, მასთან ერთად აღმოჩნდა: მკლავის არეში ბრინჯაოს ბეჭედი, მარცხენა მკერდზე რკინის ფიბულა, თავთან კი რკინის ჭინძისთავის ნატეხები. საველე დავთრის მიხედვით კი (გვ. 38) სამარხში იყო: 1. ბრინჯაოს ბეჭედი (დიდ ჩონჩხთან), ფირფიტა ბრინჯაოსი, ოვალური, რკინის რკალისებრი ღერძაკითურთ“. შემდეგ სწერია „(შესაბნევის ნაწილი?) სიგრძე 22mm“. იგი ფანქრითაა გადაშლილი და აწერია „მონეტა“. სამარხის სხვა ნივთები იმავე დავთრით არის: რგოლი რკინის, ბრინჯაოს სამაჯურის ფრაგმენტები, მძივები პასტისა 62,1 (სერდოლივი) და რკინის უფორმო ფრაგმენტები. დავთარში არსად სჩანს საველე დღიურში აღნიშნული გატეხილი ბრინჯაოს ბეჭედი ბავშვის ჩონჩხთან. საველე დავთრით ყველა ნივთი დიდ ინდივიდს ეკუთვნის, დღიურითაც და დავთრითაც დასახელებულია სპილენძის ერთი გახვრეტილი ოვალური ნივთი „მონეტა“. დღეს კი საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილების ფონდში დაცულია განსახილველ სამარხში „აღმოჩენილი“ ორი ფირფიტა, ერთი ხვრელიანი, სქელი, სპილენძის ოვალური ფორმის, ყოველგვარი გამოსახულების გარეშე. მეორე თხელი, უსწორმასწორო გვერდებიანი, რომლის ატრიბუციაც, როგორც სასანური მონეტისა, მოხერხდა. აშკარაა, რომ საველე დღიურიცა და დავთარიც პირველს გულისხმობს (იგი ორ, მონეტის მაგვარ ნივთს არ იცნობს). საიდან და როგორ მოხვდა სასანური მონეტა (არაბულ ფელსად განსაზღვრული) სამარხში, ჩემთვის გაუგებარია. ისლა დაგვრჩენია, რომ, სამარხის დათარიღებისას, ამას ანგარიში არ გავუწიოთ. ამრიგად, ქვს. № 92 თარიღდება IV ს. (არაუგვიანეს V ს. დასაწყისისა).

„ნაკლებგასაოცარია“ ქვს. № 660 (47 წ.)-ის სიტუაცია (ტაბ. XV—1—7). მასში აღმოჩენილია ბრინჯაოს მხრებკოპიანი ბეჭედი IV ს. გემმით⁶. ბეჭდვის დაბა-

1 В. Т. Луконин. დასახ. ნაშრ., გვ. 96.

4 М. И. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 272; დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე. მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1937—1951 წწ. ნუმისმატიკური მონაპოვარი. მსკა 1. გვ. 24. ცხრილი № 7. აგრეთვე, ირ. ჯ ა ლ ა ლ ო ნ ი ა. ქუფური მონეტების ტოპოგრაფია საქართველოში. თბ., 1972.

5 მონეტა ხელახლა განსაზღვრა ისტ. მეცნ. კანდიდატმა მ. შოწელიამ.

6 შ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 34—35. ანალოგიური ბეჭედი ურბნისიდან, იხ. ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისი. სურ. 34—7, IV ს. ხის სარკოფაგი № 11 (36 უბანი), ანალოგიური გემმა ორმოსამარხ № 1-დან — იქვე, ტაბ. XXVI — 2.

ლი თვალბუდე დარჩილულია ბოლოებდაბრტყელებულ რკალზე (ტაბ. XVI—6), რომელსაც აქეთ-იქედან მხრებზე ბურთულები აზის. ზემოთ, I ჯგუფის საყურეების განხილვასთან დაკავშირებით, შევეხე ბეჭდის ამ ტიპს და დავასკვნებ, რომ ანალოგიური ბეჭდები ძირითადად III ს. II ნახ. და IV საუკუნისათვის უნდა იყოს დამახასიათებელი⁷. ისინი განსხვავდებიან VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებში გავრცელებული მსგავსი ბეჭდებისაგან, რომელთა მაღალი თვალბუდე მომსხო გახსნილი რკალის ბოლოებს შორისაა დამაგრებული (ტაბ. XLIII—13, XL—24)⁸. განსახილველ სამარხში ბეჭედი მოხვედრილია I ჯგ. II ს. III ვარიანტის და I ჯგ. III ს. IV ვარიანტის ფიბულებთან. მათი შეხვედრა სამარხში გვავარაუდებინებს VI ს. ბოლოს ან VI—VII სს. მიჯნას, რასაც არ ეწინააღმდეგება ქვისთავიანი საკინძების გამოჩენის თარიღი (ივარაუდება V ს.). ე. ი. ადრეული ტიპის კოპებიანი ბეჭედი (IV ს.) თანადროული გემმით გვიანდელ სამარხში მოხვედრილა, რაც არაა გასაოცარი. ცალკეული ნივთების, მით უმეტეს სამკაულის ისეთი ტიპის, როგორიც ბეჭედი, დიდხანს ხმარება გასაგებია⁹.

აღმ. საქართველოს ადრეშუასაუკუნეების კომპლექსებში დადასტურებული ბეჭდების განხილვა ამჯერად მსურს დავასრულო ერთი ჯგუფის ბეჭდებით. რომელთაც მკვლევარები აქამდე ყველაზე ნაკლებად ეხებოდნენ. VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებში გვხვდება მინის ბეჭდები, რომლებიც ხასიათდებიან წვრილი მრგვალგანიკვეთიანი რგოლით. მათი ფარაკი დაბრტყელებული ან წაკვეთილია. ბეჭდები დამზადებულია ცისფერი ან ლურჯი მინისაგან.

ასეთი ბეჭდები გვხვდება სამარხთა შემდეგ კომპლექსში: სამთავრო — ქვს. № 435 (40 N). ბეჭედთან ერთად აქ II ჯგ. III ს. I ვარიანტის ფიბულაა. სავარაუდო თარიღი VII ს. — VIII ს. დასაწყისი.

ქვს. № 615 (ტაბ. XLIII—2), საყურე — II ჯგ. II ვარიანტი; მინა VI—VIII სს. ტიპისაა. მუხლსახსრიანი რკინის ფიბულის ნატეხები, სარდიონის ფარაკწაკვეთილი ბეჭდის ნატეხი; ბეჭედი, რომლის რკალი გადადის რომბულ თვალბუდეში (გემმით)¹⁰. სამარხი VI—VIII სს. ჯგუფისაა. სხვა სამარხთა მონაცემებს გათვალისწინებით უფრო VII ს. უნდა იყოს (იქნებ VIII ს. დასაწყისისაც).

ქვს. № 123 (39 N)-ში განსახილველი ტიპის ბეჭდებთანაა საყურე — I ჯგ. I B ვარიანტი (2 ც.), VI—VIII სს. ტიპის მინის ჭურჭლის ფრაგმენტები.

ქვს. № 61 (36 N) (ტაბ. XXII—20) — ფიბულა II ჯგ. III ს. I ვარიანტი, მინა VI—VIII სს. ფიბულის მიხედვით სამარხი VII—VIII სს. დასაწყისისაა. ქვს. № 229 (39 N)-ში მინის ბეჭდებთან ერთად ფიბულა (I—III—IV)

⁷ შეადარე მსგავსი ბეჭდები ქვს. № 119 (39 ბ.)—III ს. II ნახ. და ქვს. № 478 (ივ. $\frac{12-54}{5836}$) ბურთულების გარეშე (ესეც III ს. II ნახ. უნდა იყოს, იქნებ IV ს. დასაწყისიც.).

⁸ ანალოგიური ბეჭდები პერეშჩიპინას განძში VII—VIII სს. მიჯნით თარიღდება. იხ. A. A. Б о б р н и с к и й. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XII, ტაბ. XI—35.

⁹ სამკაულების ისეთი სახე, როგორიცაა ფიბულები და აბზინდა-ბალთები, ალბათ, მოდარზე თუ სხვა მოვლენებზე იყო დამოკიდებული და უფრო ხშირად იცვლებოდა. გააჩნია მასალასაც — თუ რისგანაა დამზადებული ნივთი. რკინის ნივთების დიდი ხნით ხმარება ძნელი წარმოსადგენია,

¹⁰ მ. ლ. ო. რ. თ. ქ. ი. ფ. ა. ნ. ი. ძ. ე. ახ. წ. I ს. ათარიღებს — იხ. მისი საქ. სახ. მუზ. გეგმები. 1. გვ. 39—40.

და მარჯნის „ბროწეულია“. სამარხი VII ს. II ნახ. და VIII ს. დასაწყისისა უნდა იყოს (ტაბ. XLIII—55—59).

საინტერესოა, რომ განხილული ტიპის ბეჭდები ფორმით საკმაოდ ახლოს დგანან შავი მინის ბრტყელფარაკიან ბეჭდებთან¹¹ [ურბნისის ზედა ფენა, რუსთავი — ქვს. № 7 (46 წ.), კომუნართა ქუჩაზე აღმოჩენილი სამარხი, ქვს. № 1 (1953 — სტახანოველთა ქუჩაზე)] — ტაბ. XXXVIII—41—54. უნდა შევნიშნოთ, რომ ანალოგიური მინის ბეჭდები არაა აღმოჩენილი ორბეთის მინის საწარმოს მასალაში (მხედველობაში გვაქვს ზუსტი ანალოგია, განსაკუთრებით ფორმის მხრივ). არც სამთავროს ქვს. № 236 (40 S) სამარხის და კასპის ქვაყუთის შავი მინის ბეჭდებია მათი ანალოგი (ტაბ. XXXVIII—31, 33). აღსანიშნავია ისიც, რომ ორბეთის საწარმოს მინის ჭურჭლის ასორტიმენტი განსხვავდება VI—VIII სს. ძეგლებზე დადასტურებული მინისაგან, რაც საეჭვოს ხდის განხილულ მასალათა ერთ მოკლე ქრონოლოგიურ ინტერვალში მოქცევის შესაძლებლობას. სხვა საქმეა, VII—VIII სს. დასაწყისის სამარხებში დადასტურებულ შავი მინის ბეჭდებს თუ მივიჩნევთ ადრეულად, რასაც თითქმის მათი გარეგნული მონაცემებიც ადასტურებენ, ორბეთულ მინის შავ ბეჭდებს კი VIII—IX სს-ისად ჩავთვლით. სხვათა შორის, მისი ზუსტი ანალოგები დადასტურებულია არკას № 7 ქვაყუთში, რომელიც მონეტების მიხედვით IX ს. I ნახევრისაა¹².

როგორც ჩანს, ფერადი მინის ბეჭდების (მათ შორის შავისაც) დამზადებას უკვე VII ს. იწყებენ (VII ს-ის II ნახ.?) და მისი ზოგი ვარიანტის წარმოება, კერძოდ შავი მინის მაღალფარაკიანი ბეჭდებისა, IX ს-მდე გრძელდება.

ასეთია მოკლედ და არასრულად აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალურ სამარხებში აღმოჩენილ ბეჭდებთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი.

¹¹ უკანასკნელ წლებში ორივე ტიპის მინის ბეჭედი ერთად დადასტურდა ქინვალში გათხრილ ადრეშუასაუკუნეების სამარხებში — ქვს. № 127 და კატაკომბა № 177. სხვათა შორის, უკანასკნელი სამარხი, კარგად თარიღდება VII ს. მასში აღმოჩენილი II ჯგუფის II ვარიანტის საყურის მიხედვით.

¹² მასალას გავეცანი ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. იხ. აგრეთვე საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II თბილისი, 1973, თავი 9, § 1 — ყოფა და კულტურა არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. გვ. 539 — ავტორი გ. ლომთათიძე.

მ ძ ი ვ ე ბ ი

მძივები სამკაულის ყველაზე სუსტად შესწავლილი სახეა ჩვენში. თუმცა ადრეშუასაუკუნეების მასალა დიდად არ გვანებიერებს, მაგრამ მისი სრული განხილვა საშური საქმეა და ცალკე კვლევას ითხოვს.

წინამდებარე თავში ჩვენ შევეხებით IV—VI სს. ჯგუფის სამარხებში აღმოჩენილ მხოლოდ მძივთა ზოგიერთ ტიპს.

გიშრის მძივები. ტიპი I — მათ ერთ ნაწილს ახასიათებს „ცერადკვეთილი“ გვერდები. განივკვეთში უმეტესად ჯვრისებრია (მძივების ამ ტიპს გაკვრით შევეხეთ ზემოთ). ყოველივე ამის გამო მათი ზედაპირი ტეხილი ხაზით შემკულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. აღმოჩენილია შემდეგ სამარხეულ კომპლექსებში: სამთავრო, ქვს. № 731 (48 წ.) 16 ცალი (ტაბ. V—3), I ჯგ. II ს. I ვარიანტის ფიბულასთან ერთად (IV ს.). ქვს. № 257 (39 N)-ში მასთან ერთად სპილენძის ბეჭედი, რომლის ბრტყელი რკალი გადადის ვიწრო და მაღალ ფარაკში. ფარაკის ორთავე მხარეს ოდნავ გამოკვეთილი მხრებია. იგი რამდენადმე მსგავსია ქვს. № 731-ის ვერცხლის ბეჭდისა, რომლის რკალი ოვალურია, ხოლო ბრტყელი ფარაკი რკალისაგან მხრების ორთავ მხარეს სამკუთხა ნაკვეთებითაა გამოყოფილი; № 257 სამარხი IV ს. უნდა იყოს. ქვს. № 510 (40 N)-ში 58 ცალი მძივია I ჯგ. II ს. I ვარიანტის ფიბულის ფრაგმენტებთან ერთად (ტაბ. IV—26). ქვს. № 532 (40 N)-ში 27 ცალი მძივია (ტაბ. IX—14A). სამარხს რამდენიმეჯერ შევეხეთ ფიბულებთან (I ჯგ. III ს. I ვარიანტი) და საყურეებთან (III ჯგ. I ტიპი, ვარიანტი C) დაკავშირებით (თარიღი — V ს.); ქვს. № 519 (40 N)-ში 16 ც. მძივია. ქვისთავიან საკინძებთან ერთად (სავარაუდო თარიღი VI ს.); ქვს. № 701 (48 წ.)-ში 15 ცალი მძივი, საყურეების I ჯგ. A ვარიანტი (V ს.) და IV—V სს. სანელსაცხებლეებია. ამავე სამარხში ქვისთავიანი საკინძები და ადრეფეოდალური ტიპის (V—VI სს. (?)) ჩალისფერი, მყიფეკეციანი კერამიკის ფრაგმენტებია. ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია ერწოში (მაგრანეთი) და III—IV სს. თარიღდება¹. რამდენადმე მსგავსი ტექნიკით დამზადებული (მხოლოდ ორსაგდულიანი) მძივები აღმოჩენილია ურბნისის IV ს. სარკოფაგში (ტაბ. II—7).

ამრიგად, განხილული ტიპის გიშრის მძივები საკმაოდ დამაჯერებლად ექცევა IV—V სს. ფარგლებში.

სამთავროს სამაროვანზე გვხვდება გიშრის მძივების კიდევ ერთი ტიპი

¹ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 64. გვხვდება მოღინახეს № 76 სამარხშიც (IV—V სს.).

(ტიპი II, ვარიანტი). იგი 14-წახნაგაა და გვერდები წერტილწრითა აქვს შემკული.

სამთავრო: ქვს. № 225 (38 S) (ტაბ. XXIII—35). ამ სამარხში მძივებთან ერთად III ჯგ. II ს. I ვარიანტის ფიბულაა (სავარაუდო თარიღი V ს.). ქვს. № 320 (39 N)-ში კი ბრინჯაოს საკინძის ღეროები განტოტვილი თავით (მძივები დაკარგულია). ანალოგიური მძივები არმაზისხევის VI ს. სამარხშიცაა². სავარაუდოა, რომ განხილული ტიპის მძივები V—VI სს-თვისაა დამახასიათებელი. ვარიანტი B — „წერტილწრით“ შემკული გიშრის „ნაჯახისებრი“ მძივები გვხვდება სამთავროს ქვს. № 655-ში (მძივი ორსაგდულიანია) I ჯგ. III ს. III ვარიანტის ფიბულასთან ერთად (ტაბ. XV—12), რომლის სავარაუდო თარიღია VI ს. ანალოგიური მძივი აღმოჩენილია სტირფაზის № 61 სამარხში I ჯგუფის II სერიის II ვარიანტის ფიბულასთან ერთად (V ს.). ასეთ დათარიღებას მხარს უჭერს ქვს. № 320-ის მონაცემებიც, რომლის წვრილი გიშრის „სამმუცლა“ (ვარდულისებრი) მძივების ანალოგი ურბნისის № 3 ორმოსამარხში V ს. კომპლექსშია³.

IV—VI სს. სხვა მძივთა შესახებ

მინდა შევეხო მუქი (ძირითადად შავი) მინისაგან დამზადებულ მძივებს. უმეტესობა მასიური, მრგვალი ფორმებით ხასიათდება (ხვრელთან ზოგჯერ ნაწიბურებით). ზედაპირი კი ზოგჯერ შემკულია სხვა ფერის მინის ზიგზაგებით, ჩანართებით და სხვ.

ამ ჯგუფის მძივებიდან, შესაძლოა, ყველაზე ადრეულია ქვს. № 167 (39 N)-ში აღმოჩენილი ეგზემპლარები $\left(\frac{12-54}{3144}, \frac{12-54}{3345}, \frac{12-54}{3549} \right)$. მძივები

მოზრდილია, მრგვალბრტყელი, ფართო ხვრელით და მქრქალი ზედაპირით⁴. სამარხში მასთან ერთად მინის ჭურჭლის IX ტიპი⁵, ყუნწმოტეხილი ბრინჯაოს ზარაკი, კოლბისებრი სანელსაცხებლე და სხვ. ნივთებია.

ანალოგიური მძივები (2 ც.) გვხვდება ურბნისის № 38 სამარხში — მრგვალბრტყელი, ხვრელთან ნაწიბურები აქვთ, ზედაპირზე ბზინვარების ელფერით (ტაბ. II—14, 18, 20). სამარხი კარგად თარიღდება IV ს.⁶.

სამთავროს ქვს. № 28-ში დადასტურებულია ზემოთ განხილულთა ანალოგიური მძივი (ტაბ. IV—20). ფორმით მსგავსია, მაგრამ ზედაპირი „კლაკნილად მოხატული“ (წითელი ინკრუსტაცია?) აქვს მეორე მძივს (ტაბ. IV—18). მესამე მძივი მოგრძო (ოვალური განივკვეთით) და ცალ მხარეს „კლაკნილი“ ინკრუსტაციით (მოყვითალო მინით, რელიეფურად — ტაბ. IV—17). სამარხში

² ნარკვევები. ტ. II. გვ. 209.

³ ლ. ჭილაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 84. წერტილწრით შემკული ორსაგდულიანი გიშრის მძივი მოდინახეს № 39 სამარხში I ჯგუფის II სერიის II ვარიანტის ფიბულასთან ერთადაა აღმოჩენილი. სავარაუდო თარიღი IV ს. მიუჭრული და V ს. საინტერესოა, რომ თვით აღნიშნული ფიბულის ცხვირიც იმავე მოტივითაა შემკული(!).

⁴ ზედაპირის ფაქტურით, ფორმების მასიურობით, დამზადების საკმაოდ უხეში ტექნიკით ისინი განსხვავდებიან გვიანანტიკური ხანის მოხდენილი და შედარებით კრიალაზედაპირიანი შავი მინის მძივებისაგან — შეადარე ურბნისის სამარხის № 13—XXXVI უბანი, ინვ. № 1—59, 1866.

⁵ ნ. უგრეღიძე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 37, ტაბ. 1—9.

⁶ ლ. ჭილაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 71—72.

მათთან I ჯგ. II ს. I ვარიანტის, III ჯგ. I ს. I ვარიანტის (?) ფიბულები და IV—V სს. ტიპის მინის ჭურჭელია (ტაბ. IV, 9—12).

ქვს. № 163 (38 N) (ტაბ. XIV—36) — მძივი მრგვალბრტყელი, დიდი ხვრელით. ზედაპირზე ირგვლივ რელიეფური, თეთრი, კლაკნილი ინკრუსტაციით. მასთან ერთად: ფიბულები I ჯგ. III ს. I ვ. და I ჯგ. III ს. II ვ. და IV—V სს. მინის ჭურჭელი. საკინძები: ერთი მთლიანად რკინისაა, მეორე — შემორჩენილია მხოლოდ ბრინჯაოს ღერო (მძივი დაკარგულია). სამარხის სავარაუდო თარიღი V ს. (იქნებ უფრო V ს. I ნახ.).

ასეთ თარიღს სარწმუნოს ხდის ის, რომ დაახლოებით იმავე პერიოდში ანალოგიური მძივები ფართოდაა გავრცელებული დას. საქართველოში — წებელდის ტიპის სამაროვნებზე⁷. ანალოგიური მძივები გავრცელებული უნდა ყოფილიყო დას. საქართველოს სხვა რაიონებშიც და აქედანვე უნდა გავრცელებულიყო აღმ. საქართველოში. ამ მოსაზრების დამადასტურებელი მასალები უკვე იწყებს წარმოჩენას. კერძოდ, ნოქალაქევიში, გვინადელ ორმოსამარხებში (ავტორთა აზრით, IV—VII სს.) აღმოჩნდა მოგრძო, ოვალურ განივკვეთიანი, კლაკნილი რელიეფური ინკრუსტაციით შემკული მძივი (შეადარე ქვს. № 28-ის მძივს). აგრეთვე 14-წახნაგა ვარდისფერი სარდიონის ბრტყელი მძივები, რომელთა ანალოგიები დადასტურებულია ურბნისის № 49 სამარხში (III—I A საყურესთან ერთად — IV ს.) და სამთავროს № 89 (39 S) ქვითდახურულ ორმოსამარხში. სამარხის თარიღის post quem-ს იძლევა აქ აღმოჩენილი შაბურ I-ის (240—272) მონეტა. სამარხში არის სხვა ინვენტარიც: ყუნწმოტეხილი ზარაკი, ვერცხლის ბეჭედი რომბულგანივკვეთიანი რკალით, რომლის დაბრტყელებულ ბოლოებზე დარჩილულია ოვალური თვალბუდე (III ს. მიწურული — IV ს. ნახევარი), აგრეთვე ქარვის წვრილი მძივები. სამარხის სავარაუდო თარიღი III—IV სს. მიჯნაა⁸.

მართლაც, განხილულ მძივთა ქართლში შემოღწევის დასავლურ გზას მხარს უჭერს ერთი ჯგუფის ფიბულების (I—II—I, I—III—I, I—III—II და V), მინის ჭურჭლის (II, III, IV ტიპების)⁹ და ზოგი სხვა ნივთის ანალოგიები დას. საქართველოში¹⁰.

VI—VIII სს. მძივთა შესახებ

სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ქვის მძივები შეისწავლა გ. ტ. ლემლინმა. მასში მოექცა IV—VIII სს. სამარხთა მასალაც. ამჯერად მის მიერ შემოთავაზებული ტექნოლოგიურ-ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია მისაღებია.

⁷ О. И. В о р о н о в. და სხვ. დასახ. ნაშრ., ტაბ., 10, 15, 22, 24—IV ს. ბოლო—V ს. დასაწყისი. ტაბ. 7—19—IV ს. ტაბ. 14—10, 11 — IV ს. — იხ. დამახასიათებელი ნაწიბურები — М. М. Т р а п ш. Культура... ტაბ. XXXII—9 და სხვ. იხ. საქ. სახ. მუზეუმის მცირე კოლექციათა ფონდის წებელდის მასალა — კრემატ. სამარხი № 11 ივ. 52—56:56 და სხვ. სამარხი V ს. უნდა იყოს. М. М. Г у н б а. Новые памятники Цебельдинской культуры. Тб., 1978, ტაბ. VIII—7 — IV ს. ბოლო—VI ს. ტაბ. XXXV—7—IV ს. ტაბ. XIV—40—V ს.

⁸ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 46—47.

⁹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 44 — ავტორი ამ ტიპის მინას დასავლეთ საქართველოდან შემოტანილად თვლის.

¹⁰ განხილულ მძივთა ანალოგიურები ხშირად გვხვდება გვიანროშაული ხანის ყირიმის სამაროვნებზეც, რაც შესაძლოა მათ წარმოების რომაულ ცენტრებზე მიგვითითებს. იხ. В. Д. Б л а в а т с к и й — Харакс, МИА, № 19, М., 1951, ნახ. 14, 7, 16; И. И. Л о б о д а. Раскопки могильника Озерное III в. 1963—1965 гг. СА, 1977, № 4, ნახ. 4—21, 22; ნახ. 6—17.

სხვა საქმეა დათარიღების საკითხი, რომლის შეუსაბამობებს ალბათ ლემლენიც გრძნობდა. მაგალითად, ლაყვარდის ბრტყელი, სამსაგდულიანი (სამხვრელიანი) მძივები¹¹ (იხ. ქვს. № 695 (47 წ.) — ტაბ. XXXIV—13 და ქვს. № 39 (39 N — ტაბ. XIII—10) მას დათარიღებული აქვს III—IV სს. თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ მათი ანალოგები გვხვდება მინგეჩაურის გვიანდელ სამარხებში, ჩრდ. კავკასიაში: ჩმი, კამუნთა, სალტოვი და სხვ., რომლებიც ზოგადად ადრეფეოდალური ხანისაა (დაახლოებით VI—IX სს.)¹². მართლაც, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სამსაგდულიანი ლაყვარდის მძივები ჩრდ. კავკასიაში წინასაალტოვის და სალტოვის ხანის ძეგლებზეა¹³. ჩვენში მათი „გამოჩენის“ თარიღი უნდა ემთხვეოდეს „ეყვნების“, „ლუნულების“, ქედგამსხვილებული სამაჯურების და ზოგი სხვა „წინასაალტოვიური ტიპის ნივთების“ გამოჩენის ხანას (დაახლოებით VII ს. I მესამედის შემდეგ)¹⁴. ასეთ ვარაუდს არ ეწინააღმდეგება და პირიქით მხარს უჭერს ქვს. № 695 და №311-ის სხვა ინვენტარი: საყურე — II ჯგუფი I ვარიანტი, ფიბულები — II—II—0, I—III—IV და II—III—I, წაკვეთილი კონუსისებრი თვალბუდიანი ბეჭედი, „ორბურთულა შესაკრავი“, ერთწილადი აბზინდა ვერტიკალურად ოვალური ჩარჩოთი, ტანშეხორკლილი და კოლბისებრი მინის სანელსაცხებლები და სხვ.

ჩრდილო კავკასიის ამავე ხანის მასალებში პოულობს ანალოგებს სამთავროს ქვს. № 356 (39 N) და № 413 სამარხში დადასტურებული სარდიონის მოგრძო კანელურებიანი მძივები¹⁵. სამარხთა სხვა ნივთები მათ სავარაუდო თარიღს მხარს უჭერს¹⁶. ამავე დროს, განხილული ქვის მძივები არასოდეს გვხვდება აღმ. საქართველოს IV—V და სავარაუდო VI სს. სამარხებში.

ორიოდე სიტყვით მსურს შევეხო აგრეთვე VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებში აღმოჩენილ მინის მძივებს¹⁷.

წვეთისებრი მძივები — ერთი ფერის გამჟვრვალე ან ნახევრადგამჟვრვალე მინისაგანაა დამზადებული¹⁸, თავზე ხვრელი აქვს საკიდისათვის, განიკვეთში ბრტყელი ან ოვალურია (ზოგჯერ წიბოთი). ზოგს სიგრძივ კვეთში ცალი მხარე ბრტყელი, მეორე კი ამობურცული აქვს.

¹¹ Т. Т. Лемленн. Каменные бусы Самтаврского некрополя. Мск., Вакв. 25, 1951, გვ. 204, ნახ. 24.

¹² Т. Т. Лемленн. დასახ. ნაშრ., გვ. 202—205; უნდა აღვნიშნოთ, რომ სამსაგდულიანი მძივები ადრერკინის და გვიანანტიკურ ხანაშიც გვხვდება, გარდა იმისა, რომ ისინი ზოგჯერ სხვა მასალითაა ნაკეთები, გაუმართლებლად მიმაჩნია ყველა მათგანის ქრონოლოგიური „გადაბ-მა“.

¹³ Н. Д. Путинцева. დასახ. ნაშრ., ნახ. 11—9; А. К. Амброз. Проблемы (...) № 2; С. А. Плетьева. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III—14; В. Б. Деопик. დასახ. ნაშრ., ნახ. 5—44.

¹⁴ როგორც ჩანს, ამ ხანაში, დაახლ. VII ს. მესამედის შემდეგ კვლავ გააქტიურდა საქართველო — ჩრდ. კავკასიის ურთიერთობა.

¹⁵ Н. Д. Путинцева. დასახ. ნაშრ., ნახ. 9—9, სამარხი № 40: შდრ. Т. Т. Лемленн. დასახ. ნაშრ., გვ. 204, ნახ. 7, ტაბ. VI.

¹⁶ V ჯგუფის სამაჯურები, საყურეები — 1 ჯგ. B ვარიანტი და სხვ.

¹⁷ საქართველოს მინის მძივებისადმი მიძღვნილი გამოკვლევა-პუბლიკაცია ჯერ არ ჩანს, რაც ფრიად გვიძნელებს კვლევას.

¹⁸ წვეთისებრი მინის მძივები გვიანანტიკურ ხანაშიც გვხვდება, მაგრამ ეს მძივები დამზადებულია დახშული მინისაგან და ხშირად ინკრუსტირებულია. მაგ., ურბნისი, სამარხი № 230 — უბანი XXV, 1961.

ერთი მათგანი ქვს. № 356 (39 N)-ში $\left(\text{ინვ. } \frac{12-54}{4082} \right)$ მომწვანო გამკვირ-

ვალე მინისა, განხილულ კანელურებიან მძივთან ერთადაა; სამარხი VII ს. I მესამედის შემდგომი ხანის უნდა იყოს (ვიდრე VIII ს. დასაწყისამდე). ასეთ თარიღს მხარს უჭერს ქვს. № 713 (48 წ.)-ის მონაცემი. აქ გამკვირვალე იისფერი და ლურჯი მინის წვეთისებრი მძივები „ბროწეულის ყვავილთან“ ერთადაა. ასევე „ბროწეულებთანაა“ ანალოგიური (ზოგჯერ ირიზებული) მძივები ქვს. № 90 (ტაბ. XLIII—43) და ქვს. № 144 (39 N)-ში. ქვს. № 619 (46 წ.)-ში კი წვეთისებრი მძივი VII ს. შუაწლებისა და მომდევნო ხანის კომპლექსშია (ტაბ. XLI—38). დაახლოებით თანადროულია ქვს. № 666 (47 წ.)-ის ინვენტარი (ტაბ. XL—27). ლურჯი გამკვირვალე მინის წვეთისებრი მძივებია ქვს. № 132 (38 N)-ში, XIX ტიპის მინის ჭურჭელთან, II—II—I ვარიანტის ფიბულასთან და V ჯგუფის II ტიპის სამაჯურთან ერთად, დაახლოებით ნივთების იგივე ასორტიმენტია ქვს. № 353 (39 N)-ში (ტაბ. XLIII—50). სამარხის სავარაუდო თარიღი VII ს. შუა წლებია. ანალოგიური მძივებია თრანის („ადგილი ბალები“) № 4 სამარხში. მასთან ერთად აქაა II—II—I ვარიანტის ფიბულა და საკინძი, რომლის გრანატის თვალი „სხივებიან“ ბუდეში ზის, თავი ღეროს სახსრით უკავშირდება. ანალოგიური საკინძი „ტყის უბნის“ № 12 სამარხში გვხვდება „ბროწეულის ყვავილთან“ ერთად¹⁹. სამარხი VII ს. II ნახევრის უნდა იყოს.

როგორც ვნახეთ, განხილული ტიპის მძივები უმეტეს შემთხვევაში VII ს. I მესამედის, უფრო კი შუა წლების ხანით თარიღდება (ვიდრე VIII ს. დასაწყისამდე?). აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური მძივები დაახლოებით ამავე ხანაში ჩნდებიან ჩრდილო კავკასიაში და სალტოვის ძეგლებზე განაგრძობენ არსებობას²⁰.

ამით ვასრულებ სამთავროს და სხვა აღმოსავლურ ქართულ ძეგლებზე აღმოჩენილ მძივთა არასრულ მიმოხილვას. ამ მცირე ფაქტებმაც გარკვეული სინათლე შეიტანეს ზოგიერთ საკითხში. საერთოდ კი მძივების დეტალური შესწავლა მომავლის საქმეა.

¹⁹ ზოგადად VII ს.—საა ასეთი მძივების შემცველი ქვს. № 808(58 წ.), ტაბ. XXXVII — 49 და ქვს. № 202 (57 წ.), ტაბ. XL — 24.

²⁰ Н. Д. Путицева. Верхнечирюровский могильник... биб. 8,5; С. А. Плетнев а. От кочевия к городам. ტაბ. 9—14.

დასკვნა

სამკაულის ცალკეული ტიპების განხილვისას ზემოთ შევეცადე რამდენიმე დასკვნის გამოტანას. ნაშრომის ამ თავში შევეცდები ზოგი რამის დამატებას და კვლევის ამ ეტაპის შესაბამისი, განმაზოგადებელი ანალიზის ჩატარებას.

I—III სს. მანძილზე იბერია (ისტ. ქართლი) მატერიალური კულტურის ზოგიერთი დეტალით (მაგ. როგორიცაა ფიბულები) განსხვავდება როგორც დას. საქართველოს (კოლხეთი-ლაზიკა), ისე ჩრდილო კავკასიისა და აღმ. ევროპის, კავკასიის ალბანეთის და თვით რომაული პროვინციებისგანაც. იბერია პოლიტიკურად და კულტურულად ძირითადად თავისთავადია. „ახ. წ. I—II სს. რომს, რომელსაც ძალა არ შესწევდა იარაღის ძალით მორჩილებაში ჰყოლოდა ეს შორეული ქვეყანა, სავსებით აწყობდა, რომ მისი სახით ჰყოლოდა ერთგული მოკავშირე პარტიასთან და სომხეთზე კონტროლისათვის მის მიერ წარმოებულ ბრძოლაში“¹.

საინტერესოა, რომ რომის პროვინციებში, და განსაკუთრებით სასაზღვრო ოლქებში, I—III სს. მანძილზე საკმაოდ ფართოდ ვრცელდება (უმეტესად იმპორტის სახით) ფიბულების რომაული ტიპები — „ავცისა“ და T-სებრი ფიბულები (ისინი აღმოჩენილია დას. საქართველოშიც)². T-სებრი ფიბულები და ავცისა გავრცელებული იყო მცირე აზიასა და მესოპოტამიაშიც. მათი ცალკეული ვარიანტები IV—V სს. მანძილზე არსებობდნენ რომის პროვინციებში; მათ შორის სირიაში, ეგვიპტეში და სხვ.³ ეს ფიბულები საკმაოდ არის გავრცელებული ჩრდ. კავკასიასა და აღმოსავლეთ ევროპაში; როგორც ჩანს, იგი აქ სავაჭრო კონტაქტების კვალია, ხოლო აზერბაიჯანში აღმოჩენილ მშვილდსაკინძთა ეგზემპლარები აქედანვე (დადესტნის მთისწინეთის გავლით) უნდა მოხვედრილიყო, სარმატ-ალანურ ტომებთან სავაჭრო თუ სხვა ტიპის კონტაქტების შედეგად. ამავე ხანებში როგორც დას. საქართველოში, ისე ჩრდ. კავკასიასა და აღმ. ევროპაში ფართოდ ვრცელდება ბუდეაბმულ მშვილდსაკინძთა სხვადასხვა ვარიანტები. ლაზიკაში მისი წარმოების ერთ-ერთი ცენტრის შექმნაც კია სავარაუდო. აღმ. საქართველოში I—III სს-თვის

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. გვ. 507, 509. ო. ლორთქიფანიძე. ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო (იბერია). თბ., 1968, გვ. 65.

² იხ. А. К. Амброз. Фибулы, ... გვ. 74—75. ავცისა აღმოჩენილია წებელდაში (გვიან კომპლექსში) და ლიას სამარხებში, თუმცა ჯერჯერობით ძნელია ისინი უშუალოდ რომაელებთან კონტაქტს დაუკავშიროთ. არაა გამორიცხული, რომ ზემოაღნიშნული ნივთები, ისევე როგორც სტეფანწმინდაში აღმოჩენილი „ავცისა“; ჩრდილოკავკასიურ და ვოლგა-დონის ქვემო წელზე მცხოვრებ ტომებთან კონტაქტის შედეგი იყოს.

³ იქვე, გვ. 26—27.

ამ ტიპის ფიბულის აღმოჩენის ერთადერთი ფაქტია ცნობილი (ურბნისი). თითო-ორიოლა იბერიაში მინანქრიანი ფიბულებიც, რომელიც ესოდენაა გავრცელებული რომაულ პროვინციებსა და მათთან ეკონომიკურად დაკავშირებულ ქვეყნებში. როგორც ჩანს, ამ მონაცემებით აისახა ის, რომ რომის ევროპულ პროვინციებსა და იბერიას შორის სავაჭრო კონტაქტები სუსტი იყო, დას. საქართველოს გზით კი თითქმის გამორიცხულია ასეთი რამ. როგორც მკვლევარები მიუთითებენ, იბერიული მასალები ამ მხრივ პარალელებს ძირითადად სირიულ და მცირეაზიულ პროვინციებთან ავლენენ⁴.

სუსტი უნდა ყოფილიყო ამ ხანისათვის სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები ჩრდ. კავკასიასთანაც. ამ ოლქში გავრცელებულია როგორც რომაული ფიბულები, ისე აღმ. ევროპული ტიპის (ბუდეაბმული და სხვ.). განსაკუთრებით აღსანიშნავია მკვეთრად პროფილირებული ფიბულების სიმრავლე. ამ უკანასკნელის ერთ-ერთი ვარიანტი, ამბროზის მიხედვით, ფრიად დამახასიათებელია „ჩრდილო ოსეთისათვის“ და იგი აქ IV ს. „ცოცხლობს“. მისი არც ერთი ეგზემპლარი ქართლში დადასტურებული არაა. ამავე დროს, წყაროები ხშირად აღნიშნავენ ჩრდილოკავკასიელთა და „ალან-ოსთა“ ლაშქრის გამოყენებას იბერიის მეფეთა მიერ (განსაკუთრებით I—II სს.), მაგრამ, როგორც ჩანს, ისინი ქართლში მნიშვნელოვან მასებად არასოდეს დამსხდარან და უკანვე ბრუნდებოდნენ. სხვა საქმეა ქართლის გაბატონებულ ფენაში ჩრდილო-ირანული კვალის არსებობა (ძირითადად ონომასტიკონის მიხედვით), რაც სავსებით გასაგებია. ცალკეული „სარმატი“ თუ სხვა ჩრდილოელი იბერიის არისტოკრატიაში კულტურულად ადვილად ითქვიფებოდა და „ქართველდებოდა“. მათ შორეულ „უცხო“ წინაპრებზე ალბათ მხოლოდ ტრადიციული საკუთარი სახელი და ზოგი სხვა ელემენტი მიუთითებდა⁵.

განსხვავებული სიტუაცია ჩანს დას. საქართველოში, რომელიც I—III სს. მატერიალური კულტურის მთელი რიგი დეტალებით ანალოგებს ჩრდილოურ სამყაროში პოვებს. ბუდეაბმული ჯგუფის ფიბულების პირველი ვარიანტები აქ ჩრდილოეთის გზით უნდა შემოსულიყო. ამაზე მიუთითებს ჰვინტიანი ფიბულის ადრეული ვარიანტის აღმოჩენა ლიას სამაროვანზე, რომლის ანალოგები ყირიმში და ყუბანზე მრავლად მოიპოვება. გ. ლომთათიძე (და სხვა ავტორები) აღნიშნავენ ამ დროის კოლხეთის (ლაზიკის) მატერიალური კულტურის „სარმატულ“ სამყაროსთან სიახლოვეს. თვალში საცემია აგრეთვე ადრეანტიკური და ელინისტური ხანის მშვიდობიანი მიწათმოქმედი მოსახლეობის⁶ „მილიტარიზაცია“ გვიანანტიკურ ხანაში (არქეოლოგიურ მასალაში ხშირია საბრძოლო იარაღი). ეს მოვლენა სრულიად გასაგები გახდება, თუ ისტორიულ

⁴ იხ. ლ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისის სამაროვნის მინის ქურჭელი. თბ. 1970, გვ. 47., ო. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 76, გვ. 100. ნ. ლ ო მ ო უ რ ი. იბერიისა (ქართლის) და რომის სავაჭრო ურთიერთობის საკითხისათვის — ძველი ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1970, გვ. 164—181.

⁵ ქართლში გავრცელებული II—III სს. ცხენის მოსართავის ორმაგი ბალთების ანალოგიურები საკმაოდაა აღმოჩენილი ვოლგისა და ჩრდ. კავკასიის სინქრონულ ძეგლებზე (იხ. В. П. Ш н л о в. Очерки по истории древних племен Нижнего Поволжья. Л., 1975, ნახ. 61—4; М. П. А б р а м о в а. Нижне Джулатский... ნახ. 8—14; თუმცა რომელიმე ოლქის სასარგებლოდ დასკვნის გაკეთება ჯერჯერობით მართებულად არ მიმაჩნია). საკმაოდ წარმატებული ცდა ერწოს თასის ნიშნის (IV ს.) სარმატულ დაჰლად მიჩნევისა ეკუთვნის გ. კიკნაძეს — დამღის ისტორიისათვის საქართველოში. 1975 ხელნაწერი.

⁶ იხ. Г. Л о р д к и ნ ი ძ ე. Колхида в VI—II вв. до н. э. Тб., 1978, გვ. 82, 86.

სიტუაციას გავითვალისწინებთ. ძვ. წ. I ს. კოლხეთი მძიმედ უნდა დაზიანებულიყო გამუდმებული სამხედრო ოპერაციებით: მითრიდატეს ომები, პომპეუსის ლაშქრობა, ფარნაკესა და მითრიდატე პერგამონელის დამანგრეველი შემოსევები⁷. კოლხეთის დასუსტებული ბარი მეზობელ მთიელ ტომებს იზიდავს. „ბარბაროსულ“ ტომთა კოლხეთის ბარში ჩამოსახლების დებულებას თითქმის ყველა მკვლევარი იზიარებს. „უცხო ელემენტი“ ძირითადად ჩრდილო-დას. გზით უნდა მოსულიყო. მათი ამოძრავება აღმ. შავიზღვისპირეთის ჩრდ.-დას. სანაპიროზე ჯიქების ჩამოსახლებას უნდა გამოეწვია. I ს. და მომდევნო ხანის წყაროებში ერთიანი კოლხეთის ნაცვლად დას. საქართველოს ტერიტორიაზე რამოდენიმე ტომი თუ ტომთა გაერთიანება ჩანს. მაგ., აბაზგები, აფშილები, ლაზები, მანრალეები, ეკრიტკის ქვეყნის მცხოვრებნი, პენიოხ-მახელონები და სხვ. ამასთან, როგორც პლინიუსი აღნიშნავს, პიტიუნტი პენიოხებს გაუძარცვავთ. მართალია, ნ. ლომოური არ იზიარებს კოლხეთის ბარში ტომთა დიდი მასების მომძლავრების კისლინგისეულ აზრს და კოლხეთის „დაშლილობის“ სურათში ცალკეულ „სკეპტუხთა“ გააქტიურების შედეგ⁸ ხედავს, მაგრამ იგი მთლიანად არ უარყოფს ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე ცალკეულ ტომთა ჩამოსახლების შესაძლებლობას⁹. დამაფიქრებელია „ლაზების“ საკითხიც. როგორც ცნობილია, გ. მელიქიშვილი თანამედროვე ლაზეთის ასოციაციით მიიჩნევს, რომ კოლხეთში მთიელ ტომთა შეჭრა სამხრეთიდანაც მოხდა. თუმცა, როგორც ნ. ლომოური სამართლიანად ფიქრობს, დღევანდელ ჭანეთზე (resp. ლაზეთი) სახელი „ლაზი“-ს გავრცელება გაცილებით გვიან მოხდა, IX საუკუნიდან¹⁰. ამ ფონზე კი „პალაია ლაზიკა“ (ძვ. ლაზიკა) კიდევ უფრო მეტ ეჭვს აღძრავს, რომ იგი მართლაც მიჩნეულ იქნეს ლაზთა „პირველ სამშობლოდ“¹¹.

ამრიგად, ძვ. წ. I — ახ. წ. II სს. კოლხეთში „მდულარე“ პოლიტიკურ-ეთნიკური სიტუაციაა. იგი შემდგომაც გრძელდება. ეს სიტუაცია იბერიას კარგად უნდა გამოეყენებინა, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ მისი საზღვარი II ს. დასაწყისში აკარა-ქობულეთის სექტორში გადის ზღვის სანაპიროზე¹². ცოტა ხნის წინ კი, I ს. აქ, პლინიუსის მიხედვით, ლაზებს უნდა ეცხოვრათ¹³. როგორც ჩანს, „კოლხეთში“ შემოჭრილ ტომთა მოძრაობა საკმაოდ ინტენსიურად მიმდინარეობდა¹⁴.

⁷ ვანის ნაქალაქარი ძვ. წ. I ს. წლებში „ორგზის ბარბაროსულად დანგრეული“ — იხ. ო. ლ. ო. რ. თ. ქ. ი. ფ. ა. ნ. ი. ძ. ძველი კოლხეთის კულტურა. თბ., 1972, გვ. 75.

⁸ ნ. ლ. ო. რ. ი. ფ. ა. ნ. ი. ძ. ეგრისის სამეფოს ისტორია. გვ. 21. ავტორი არ უარყოფს ცალკეულ ტომთა ჩამოსახლების შესაძლებლობას, „ჯიქების მიმართ, მაგალითად, ეს ეჭვს არ იწვევს“.

⁹ Н. Ю. Ломоури. Лазы. В. И. 1974, № 8, с. 218.

¹⁰ სხვა საქმეა ლაზების (პრალაზების) ეთნიკური წარმომავლობის საკითხი.

¹¹ ნ. ლ. ო. რ. ი. ფ. ა. ნ. ი. ძ. ეგრისის... გვ. 10.

¹² ახ. წ. I ს. ტრაპეზუნტთან ნახსენებია „აბაიტები უწინდელი კერკეტები“. მათი ჩრდილო-ლოკური წარმოშობა კი უეჭველი უნდა იყოს — იხ. თ. ყ. ა. უ. ხ. ი. შ. ვ. ი. ლ. სტრაბონის გეოგრაფია გვ. 203.

¹³ უნდა ითქვას, რომ შემდგომშიც, მთელი ფეოდალური ხანის მანძილზე მთა და განსაკუთრებით დას. საქართველოს ჩრდილო-დას. სექტორის ან მომიჯნავე ტერიტორიაზე მცხოვრები შედარებით დაბალგანვითარებული ტომები, მეტ-ნაკლები წარმატებით კვლავ იჩენენ ტენდენციას დას. საქართველოს სიღრმეში გაჭრისას (გავიხსენოთ ადრეფეოდალური ხანის „აფხაზთა“ სამეფოს წარმოქმნა და გვიანშუასაუკუნეების ხანის აფხაზეთის მოძალბა სამეგრელოსკენ). შესაძლოა, „მთიელ ტომთა“ დაწოლით შეწუხებული რომი ითვენდა დას. საქართველოს მთელ რიგ ოლქებში იბერიის მომძლავრებას.

გამოთქმულია აზრი, რომ ცნობილი ბორისა და კლდეეთის არქეოლოგიური მასალები (დას. საქართველოს ქართლის მოსაზღვრე ოლქებში) არმაზის-ხევურთა მსგავსია¹⁴. ბორში აღმოჩენილი ნივთების ნაწილი მართლაც აშკარად იბერიულია¹⁵. კლდეეთში გათხრილი სამარხების უმეტესი ნაწილი და ზოგი ბორული ნივთი კი დასავლურ ქართული ტიპისაა¹⁶. კლდეეთური ნივთების უახლესი ანალოგები აღმოჩნდა ისტორიული ეგრისის ორ უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ და ჩრდილო-დასავლეთ პუნქტში, გონიოსა და ლოოში¹⁷. ამიტომ ვიზიარებთ გ. ცქიტიშვილის აზრს, რომ ბორის ნივთები იბერიის პიტიახშებს ეკუთვნოდა, ხოლო კლდეეთის მდიდრულ სამარხებში კი უკვე კოლხი წარჩინებულები უნდა ვიგულისხმოთ¹⁸. ამრიგად, მატერიალური კულტურის მთელ რიგ დეტალებში აღმოსავლეთ და დას. საქართველოს შორის I—III სს. მანძილზე გარკვეული სხვაობა შეიმჩნევა.

ახ. წ. III ს. დასაწყისში მახლობელი აღმოსავლეთის პოლიტიკურ სარბიელზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. რომის იმპერია კრიზისის ფაზაში შევიდა და მხოლოდ II ნახევრიდან იწყება სტაბილიზაცია. III ს. I მეოთხედის დასაწყისში კი ირანის სათავეში შედარებით სუსტი არშაკიანების ნაცვლად სასანიანთა ენერგიული დინასტია ექცევა. ამავე დროიდან სასანიანები ცდილობენ „ხელი დაადონ“ თითქმის მთელ ამიერკავკასიას; III ს. შუა წლების მახლობლად იბერთა მეფე ამაზასპი ცნობს ირანის შაჰანშაჰების უზენაესობას. შემდგომში კვლავ იწყება ომებისა და რთულ ურთიერთობათა მთელი სერია, რომელიც III ს. ბოლოს ნიზიბინის ზავით სრულდება (298 წ.), რომლის მიხედვით იბერთა მეფეს რომაელთაგან უნდა მიეღო სამეფო ნიშნები. ამგვარად, იცვლება ქართლის მმართველი წრეების დამოკიდებულება რომისადმი. წინა საუკუნეში ისინი რომაელთაგან სრულ დამოუკიდებლობას ესწრაფვიან, რომელსაც II ს. აღწევენ კიდეც და მის წინააღმდეგ მტრულ აქციებსაც არ ერიდებიან. ახლა კი რომი ერთადერთი ბუნებრივი მოკავშირე ხდება იბერიისა ირანის აგრესიული სახელმწიფოს წინააღმდეგ ბრძოლაში. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ამ სიტუაციამ თითქოს ასახვა პოვა ქართლის ერისთავთა საქამრე ინვენტარის დეგრადაციაში II ს-დან IV ს-მდე.

ამ დროისათვის დას. საქართველოში სულ უფრო ფართოვდება ლაზური

¹⁴ გ. ლომათიძე. საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახალიწელთაღრიცხვის I—III საუკუნეებში (არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). ისტ. ინსტ. შრომები. I. გვ. 349; აგრეთვე — საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. I. გვ. 706.

¹⁵ ბორის თასი (ცხენი ბომონთან), სარეცლის „ფეხები, პართული მონეტები, გემების ნაწილი და სხვ.

¹⁶ ფიბულები, „ჩიტებიანი“ ბალთები და სხვ. ავასთან, ვგონებ. ბორის მთელი მასალის ქრონოლოგიური ერთობაც არ უნდა იყოს უეჭველი. ფიბულების ნაწილი II—III სს. დასაწყისისაა, ხოლო თასი III ს. შუა და მომდევნო ხანის. გ. წერეთელი ბორის თასის წარწერას III ს. II ნახ. მიიჩნევდა, ბორისოვი IV ს-სად.

¹⁷ Т. К. Микеладзе. М. В. Барамидзе. О некоторых итогах полевых исследований в колхидской низменности в зонах новостроек. Арх. Исл. на пов. Груз ССР. Тб. 1976, ტაბ. XLIX 3—8; М. И. Иванова, П. М. Голубев. Находки в Лоо. СА. 1961 № 3, ნახ. 7, 8.

¹⁸ გ. ცქიტიშვილი. იბერიის საპიტიახშოს საკითხისათვის ლიხთ-იმერეთში. ისტ. ინსტიტუტის შრომები. ტ. I. 1955, გვ. 309.

გაერთიანება, რომელსაც III—IV სს-ებისათვის თითქმის მთელი დას. საქართველო უნდა მოეცა¹⁹.

ნიზიზინის ზავის შემდეგ ორივე ქვეყანა ერთი სიუზერენის „პროტექტორატის“ ქვეშ მოექცა, რასაც ბიძგი უნდა მიეცა მათი კულტურული დაახლოებისათვის. ზავი თითქმის 40 წელს არ დარღვეულა²⁰. ფრიად გააქტიურდა სავაჭრო ურთიერთობა სწორედ IV საუკუნისათვის. მხედველობაში მაქვს Tabula Peutingeriana-ს მონაცემები, რომლის მიხედვით ამიერკავკასიას, კერძოდ საქართველოს, საერთაშორისო ვაჭრობაში დიდი ხვედრითი წონა მოუპოვებია. დასახელებული წყაროს მიხედვით გზა ირანიდან არტაშატზე, ჯავახეთზე და სამცხეზე გავლით, დასავლეთ საქართველოში გადადის, მაგრამ, როგორც სხვა წყაროები და არქეოლოგიური მასალა მიგვითითებს, სავაჭრო გზა შიდა ქართლზეც (მცხეთა-ურბნისი-სურამის უღელტეხილი) გადიოდა²¹. ამაზე მიგვითითებს წმინდა ნინოს „მარშრუტი“ ჯავახეთიდან მცხეთამდე. მართლაც, სწორედ IV ს. ქართლსა და ლაზიკაში რომაული მონეტაა მიმოქცევაში (სასანური მონეტები მხოლოდ V საუკუნიდან ჩნდება—მხედველობაში მაქვს ფართო გავრცელება), ამ მომენტს უნდა დავუკავშიროთ ფიბულების (I—II—I, I—III—I, I—III—II, ციკადა, ფრინველსახოვანი), ლუთერიუმების, მძივების, მინის ჭურჭლის ზოგიერთი ტიპის გავრცელება ქართლში დას. საქართველოდან²². საინტერესოა ისიც, რომ IV—VI სს. დას. საქართველოს აღმოსავლეთ რეგიონების არქეოლოგიური მასალები (რაჭა, საგვარჯილე, მოდინახე) თითქმის მთლიანად „ქართლური“ ტიპისაა, მაშინ როცა დასავლეთი და სანაპირო რაიონები (ნოქალაქევი, წებელდა, ურეკი და სხვ.) რამდენადმე განსხვავებულ სურათს ქმნის და შინაგანი ერთიანობით ხასიათდება, თუმცა შეიმჩნევა ორთავე დიდი რეგიონის სწრაფვა ინტეგრაციისაკენ (მაგ. ჯვრისებრი მშვილდსაკინძების გავრცელების არეალი მთელ საქართველოს ემთხვევა)²³. საგარეო ვაჭრობის მხრივ აღსანიშნავია, რომ ქართლში შემოტანილ ნაწარმს (დას. საქართველოს გზით?) მაინცდამაინც აღმოსავლეთ რომაულობა, ან „ბიზანტინიზმები“ არ ემჩნევა. ფიბულები დას. ქართულია, მინა რომის დას. პროვინციებიდან შემოტანილი ჩანს, თუმცა სამკაულის (საყურეების II ჯგ. I და II ტიპი) და მინის ნაწარმის ნაწილი ტიპოლოგიურად სირია-ფინიკიურის მსგავსია.

IV ს. ბოლოს და V ს. დასაწყისში ქართლს ჰუნების სახით ბუნებრივი მოკავშირე გამოუჩნდა ბიზანტიისა და ირანის წინააღმდეგ. გააქტიურდა კონტაქტები ჩრდილოეთთან. ეს ნივთიერ მასალებშიც აისახა: ფიბულების ნაწილი — I—II—II, III—I—I და II—II—I, I ჯგ. A ვარიანტის საყურეები,

¹⁹ II—III სს. (და IV ს.) ფენები ძლიერია ბიჭვინტაში, ნოქალაქევი, როდოპოლისში — იხ. В. А. Л е к в и н а д з е. Материалы по монументальному строительству в Лазике. სსშ. ტ. XXII — В. 1961, გვ. 149—150.

²⁰ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 63.

²¹ დ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი. ფეოდალური ხანის საქართველოს და ამიერკავკასიის მნიშვნელობა საერთაშორისო ვაჭრობაში. „ცისკარი“. 1970. № 11. С. Т. Е р е м я н, Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов, ВДИ. № 1. 1939, გვ. 79—97.

²² მინის ჭურჭლის II, III, IV, VIII ტიპები, აგრეთვე ფაცეტებიანი ჭურჭელი; შავი მინის, ინკრუსტირებული მძივები.

²³ ზომ არ აისახა ამ დეტალში ვახტანგ გორგასლის დროინდელი ერთიანი საქართველოს სიტუაცია.

IV—V სს. აბზინდების უმეტესობა, „შედგენილი მშვილდი“. მაგრამ კონტაქტები, როგორც ჩანს, შედარებით მცირეხნიანი იყო. მალე იბერია ირანმა საბოლოოდ მოაქცია თავისი გავლენის სფეროში, ხოლო რომმა ლაზიკაზე შეინარჩუნა „უფლებები“.

დაახლოებით V ს. 20-იან წლებიდან ირანელებს „შეტევა მიუტანიათ ქრისტიანული ეკლესიის წინააღმდეგაც და ცეცხლთაყვანისმცემლობის გავრცელება დაუწყიათ“. მეფე მირდატთან ბრძოლის დროს მათ „გარყუნეს ეკლესიანი“, ჯუანშერით კი „დამალეს ჯუარები ქართველთა და ყოველთა შინა ეკლესიათა ქართლისათა ცეცხლისმსახურთა სპარსთა აღაგზნეს ცეცხლი“²¹. ამ დროს ემთხვევა სასანური მონეტების და გემმების ფართოდ გავრცელება ქართლში. ამავე დროით თარიღდება ქვისთაფიანი საკინძები, სვასტიკით და სხვა სიმბოლოებით (თითო-ოროლა ბროწეულიც) თავშემკული საკინძები. ისინი უეჭველია გარკვეულ რელიგიურ სიმბოლოებს უკავშირდება (წარმართულს, ზოროასტრულს). სავარაუდოა, რომ ზოროასტრიზმის შემოტევამ ქრისტიანობა ერთგვარად შეასუსტა და ადგილობრივმა წარმართულმა კულტებმა კვლავ თავი წამოყვეს. მიუხედავად იმისა, რომ დაკრძალვის წესი IV—V სს. ძირითადად ქრისტიანულია, მაინც საკმაოდ გვხვდება მიცვალებულთა არა-ქრისტიანული დამხრობის შემთხვევები: მოდინახე, ურბნისი, ყინვალი, კახეთის სამაროვნები. თვით ინვენტარის ჩატანებაც წარმართობის აშკარა გადმონაშთების მაუწყებელია. განსხვავებით მეზობელი სომხეთისაგან, სადაც IV ს. შემდეგ ყველა სამარხი უინვენტაროა (ამ მხრივ სიუნიკი-სივნიეთი განსხვავდება, იქ V ს-შიც გვხვდება ინვენტარიანი სამარხებში)²², ქართლი ტრადიციული კულტურის ზოგად ელემენტს ინახავს (ანალოგიური სიტუაციაა ალბანეთში). V ს-დან მკვეთრად იზრდება საკინძების (ქინძისთაფები) და ფიბულების (მშვილდსაკინძები) რაოდენობა, ხოლო საყურეებისა (რომელიც IV ს. მრავლადაა)²³ და აბზინდების რიცხვი მკვეთრად მცირდება, VI ს-სათვის კი არ გვაქვს არც ერთი აბზინდა ან ბალთა, ხოლო საყურე თითო-ოროლაა. ხომ არ აისახა ამაში ქართლის საზოგადოების როგორც გარე პოლიტიკური, ისე შინაგანი სოციალური განვითარების მომენტები. ჯერ ერთი, სასანური ადმინისტრაციის დამყარებამ ალბათ მკვეთრი საზოგადოებრივი რეგლამენტაცია გამოიწვია. გარდა ამისა, სასანურ სახელმწიფოში ყველა არაირანელი (ალბათ, ძირითადად დაბალი ფენები) მონის მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ეს კი ისეთი ინსიგნების ტიპის ნივთების, როგორიცაა საყურეები, აბზინდა, ბალთა და ბეჭდები, ამ დროის ქართლში ფართოდ გავრცელებას ხელს შეუშლიდა. მეორე მხრივ, VI ს-დან ქართლში იმარჯვებს ახალი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური წყობა — ფეოდალიზმი²⁴, რამაც, როგორც ჩანს, მოსახლეობის დაბალი ფენების ქონებრივი კრიზისი გამოიწვია. VI ს. სამარხთა მცირე ინვენტარიანობის (ან სრულიად უინვენტარობის) მიზეზი შეიძლება იყოს ქრისტი-

²¹ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 83.

²² ამ აზრისათვის სომეხი არქეოლოგები — პროფ. ბ. არაქელიანი, პროფ. კ. ლაფაძარიანი, არამ ყალანთარიანი და სხვ., რომელთაც თავიანთი მოსაზრებანი პირად საუბარში გაგვიზიარეს.

²³ მხედველობაში მაქვს განსაკუთრებით საკიდებანი საყურეები, რომელთა გამოყენების მრავალი ფაქტია დამოწმებული რელიგიური ქანდაკებისა და ლითონის პლასტიკის ძეგლებზე, მონეტებზე, გემმებზე და სხვ. იხ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 230.

²⁴ ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა. ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში. თბ., ტ. 1. 1949, გვ. 127.

ანული რელიგიის და ახლად ჩამოყალიბებული ქართული ეკლესიის გააქტიურება.

ირან-ბიზანტიას შორის 527 წ. დაიწყო ომი. მან ლაზიკაც მოიცვა. 532 წ. დაიდო მუდმივი ზავი²⁸. VI ს. 40-იან წლებში კვლავ გართულდა პოლიტიკური სიტუაცია მათ შორის, განსაკუთრებით სომხეთსა და ლაზიკაში. 541 წ. კვლავ გაჩაღდა დიდი სამხედრო ოპერაციები დას. საქართველოში. ომი პერიოდული შესვენებებით გაგრძელდა 561 წ., როდესაც დაიდო 50-წლიან საზავო ხელშეკრულება. ზავით გათვალისწინებული იყო სავაჭრო ურთიერთობის აღდგენა ნისიბინ-დარას სექტორში²⁹, მაგრამ, როგორც ჩანს, იგი არ ითვალისწინებდა იგივე ღონისძიების გატარებას ამიერკავკასიაში, კერძოდ საქართველოში. თითქმის მთელი VI ს. მანძილზე ბიზანტია-აღმ. საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობის ამსახველი მატერიალური მასალა თითქმის არ გავაჩნია. ასევე უნდა შესუსტებულიყო ეკონომიკურ-კულტურული ურთიერთობა დაახლოებით 527 წ. შემდეგ აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს შორის. ქართლის სავაჭრო კონტაქტები სასანურ ირანთან მყარი ჩანს (სასანური ტიპის მინის ჭურჭელი, მონეტები, გემები, ისინი ლიხთ-იმერეთშიც გვხვდება ზოგჯერ — მოდინახეში, წებელდაში). როგორც პროკოპი კესარიელი აღნიშნავდა, იბერიელი ვაჭრები დვინში ხშირად ჩადიან. დვინი კი მათ, ალბათ, ირანთან აკავშირებდა.

571 წ. აჯანყდა გურგენ ერისმთავარი. 576 წლისათვის ბიზანტიელი ისტორიკოსი მენანდრე პროტექტორი მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე ამიერკავკასიას „რომაელთა“ მიწა-წყლად თვლიდა, მაგრამ მალე ბიზანტიამ იბერია და პერსარმენია კვლავ ირანს დაუთმო³⁰. თუმცა ქართლის პოლიტიკურ ძალებს გარკვეული წარმატებისათვის მიუღწევიათ და ერისმთავარი გურგენი თავისი სახელით სჭრის მონეტას³¹.

591 წლიდან ქართლი ბიზანტიის გავლენის ქვეშაა. ქართლის ერისმთავართა სახლის წევრებს ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები მიუღიათ³². მაგრამ ქართლი ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ დიდხანს არ დარჩენილა. 604 წ. ირანმა თითქმის ყველა აღმ. ხმელთაშუაზღვისპირა ბიზანტიური პროვინცია დაიკავა. ამის შემდეგ, რაღაც ფორმით, ქართლში კვლავ უნდა აღდგენილიყო ირანელთა უპირატესი მდგომარეობა. განსაკუთრებით კი 614 წ. შემდეგ, როცა ხოსრო II-მ ქრისტიანული საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელმაც შაჰის ქვეშევრდომ ქრისტიანებს მონოფიზიტობაზე გადასვლა დაუწესა. შემდგომში, 622 წლიდან მდგომარეობა კვლავ იცვლება და ბიზანტიის გაბედული კეისარი ჰერაკლე კავკასიის გზით ლაშქრობს ირანზე. 627 წ. მან გადამწყვეტ ბრძოლაში სპარსელები დაამარცხა ნინევიასთან, 628 წ. კი მისმა მოკავშირე ხაზარებმა თბილისიც აიღეს³³.

²⁸ История Византии. Т. I. 1967, გვ. 327, 392.

²⁹ იქვე, გვ. 344.

³⁰ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 269.

³¹ გ. დუნდუა. დასახ. ნაშრ., „მაცნე“ № I. გვ. 109.

³² საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 274. აქ პარაგრაფის ავტორს ა. ბოგვერაძეს უნებლიე შეცდომა გაპარვია, „ქოზულ სტეფანოზ სტრატილატი“ არ შეიძლება არსებობდეს. საქმე ისაა, რომ წარწერის — **†ΘΕΟΔΩΣ ΣΕΙ**-ს ნაწილის — **ΣΕΙ**, ორმაგად გაშიფვრა — „სტეფანოზადაც“ და „სტრატილატადაც“ შეუძლებელია.

³³ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 279—282.

მიუხედავად VI ს. ბოლო—VII ს. დასაწყისში პოლიტიკური სიტუაციების ასეთი ხშირი ცვლისა ხან ირანის და ხან ბიზანტიის სასარგებლოდ, არქეოლოგიური მასალები ქართლის კონტაქტებს მაინც ირანისკენ მიუთითებენ. სამონეტო სისტემა კვლავ სასანურია, მინა, გემმები და აბზინდა-ბალთებიც ირანთან ურთიერთობის სასარგებლოდ მეტყველებს. საინტერესოა, რომ თვით „დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ“ ქართველ ერისმთავართა მონეტები ისევ და ისევ სასანური მონეტების მიბაძვას წარმოადგენენ. ბიზანტიური ნივთები კი ძალზე ცოტა ჩანს. მხოლოდ ჰერაკლეს ლაშქრობის შემდეგ შემოდის ფართოდ ქართლის სამონეტო მიმოქცევაში ბიზანტიური მონეტა. თუმცა, როგორც აღმოჩენები ადასტურებენ, მათ სასანური მონეტები ვერ განუდევნიათ და ხშირად შერეული განძების სახით გვხვდება (მაგ. ერწოში)³⁴. VI ს.-ის მიწურულიდან ქართლში ჩნდება ჰვინტიანი ფიბულები. მათი პირველი ეგზემპლარები ჩრდილო კავკასიიდან (ალანებიდან?) უნდა შემოსულიყო, მაგრამ მალე აქ იქმნება ადგილობრივი ვარიანტები, რომლებიც პირიქით, ჩრდილო კავკასიაში გააქვთ. ამავე დროს ჩნდება (ტრანსფორმირდება) ჯვრისებრი ფიბულის ახალი ვარიანტი. იგი III ჯგუფის ფიბულებთან ერთად ვრცელდება ალბანეთის მიმართულებით³⁵. ხოლო ჯვრისებრი (I—III—IV) ფიბულები, აშკარად ქართული წარმოშობის, სომხეთსა და ჩრდ. კავკასიაში აღწევენ. ამავე დროს ქართლში კვლავ აღდგება საყურეთა მთელი რიგი ტიპების გამოყენების ტრადიცია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია III ჯგუფის II ტიპის II ვ.-ის საყურეები. იგი თითქოს ქართლის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურულ ზოგ გარდაქმნაზე მიგვითითებს. დაახლოებით ჰერაკლეს ლაშქრობის შემდგომ ხანას ეკუთვნის მძივების, ეყვნების, ლუნულების და ზოგი ტიპის სამაჯურის გამოჩენა, რომლებიც პარალელურ პოულობენ თანადროულ ჩრდილოკავკასიურ ძეგლებზე; როგორც ჩანს, ამ დროს ქართლის კულტურულ-ეკონომიკური (და პოლიტიკური?) კონტაქტები ჩრდ. კავკასიასთან გაიზარდა. დაახლოებით ამავე დროს ემთხვევა ზოგი ტიპის ბიზანტიური აბზინდა-ბალთის გამოჩენა ქართლში. მაგრამ მათი დადასტურება მხოლოდ კულტურულ ფენებში მავარაუდებინებს, რომ ისინი ბიზანტიელთა დანატოვარი შეიძლება იყოს და ქართველებს არ ეკუთვნოდა.

დაახლოებით ამავე დროს უნდა აღდგენილიყო დას. და აღმ. საქართველოს ერთიანობა. ამის ამსახველი არქეოლოგიური მასალა ჯერჯერობით ცოტაა. აფხაზეთში ჩანს ზოგი აღმოსავლურ ქართული ნივთი: II—II—II ვარიანტისა და T-სებრი ფიბულა, მინის ჭურჭლის ნაწილი, ზოგი ტიპის საყურე. სრულიად „მცხეთური“ ტიპისაა ერმაკოვის ალბომში გამოქვეყნებული კომპლექსი, რომელიც თითქოს სოხუმთანაა აღმოჩენილი (კომპლექსში შედის ტანშეხორკლილი სანელსაცხებლე, მარჯნისთავიანი საკინძები, II—II—I ფიბულა და სხვ.)³⁶.

³⁴ ირ. ჯ ა ლ ა ღ ა ნ ი ა. საქართველოსა და სასანიანთა ირანის ურთიერთობა ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით. V—VII სს. 1971, (ხელნაწერი).

³⁵ აზერბაიჯანული მასალების მინის ჭურჭლის ნაწილიც დიდ მსგავსებას პოულობს „მცხეთურთან“.

³⁶ სხვათაშორის, საქართველო რომ ამ დროს ფაქტიურად ერთიანია, ჩანს ატენის სიონის ახლადგამოფრული წარწერიდანაც, სადაც ნახსენებია ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთა უფალი, მამფალი სტეფანოზი. იხ. გ უ რ ა მ ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში. თბ., 1977, გვ. 36. ამ წარწერამ დაამტკიცა, რომ არ სტყუის „ქართლის ცხოვრება“, როცა არჩილს სრულიად საქართველოს მეფედ იხსენიებს.

VII ს. შუა წლებში სასანური ირანი არაბების მიერ საბოლოოდ იქნა გა-
ნადგურებული. 654 წ. არაბები „დაცვის სიგელს“ უმტკიცებენ ქართლის მო-
სახლეობას³⁷. ამის შემდეგ კარგახანს ცვალებადი პოლიტიკური სიტუაციაა
ქართლში, ვიდრე მურვან ყრუს ლაშქრობამდე. ქართველობა სრული დამოუ-
კიდებლობისათვის იბრძვის, მაგრამ არაბები პერიოდულად მთელ საქართვე-
ლოს ჩემულობენ, ბიზანტიაც არ ფიქრობს პოზიციის დათმობას. VII ს. ბო-
ლოდან განსაკუთრებით აქტიურდება ხაზართა სახაკანოც, რომელიც მთელი
VIII ს. მანძილზეც ფრიად „აწუხებს“ არაბებს.

VII ს. შუა წლების მახლობლად უნდა გადავარდნილიყო „მოდიდან“ გვი-
ანსასანური ტიპის ქაშრები („პერალდიკური ტიპის“ აბზინდა-ბალები). ამა-
ვე დროიდან ჩნდება მარჯნის „ბროწეულებიანი“ საკინძები. შესაძლოა, იგი
წარმართობის კონსპირატიული გამოვლინება იყო (ნაყოფიერების ქაღალცთაე-
ბისა, რომელიც ღვთისმშობლის კულტს „შეეფარა“)³⁸. ასეთი რამ შესაძლე-
ბელია იმ დროის რელიგიური სიტუაციის მიხედვითაც. „დაცვის სიგელი“ ის-
ლამის ნებაყოფლობით მიღებას „ქადაგებდა“ ამკერად და ქრისტიანობას აქ-
ტიურად ვერ ებრძოდა (ქრისტიანობის რეაქცია და ანტიისლამური ქადაგება
ქართლში მხოლოდ VIII ს. II ნახევრიდან იწყება — საბანისძე და სხვ.). ასეთ
სიტუაციას კვლავ უნდა გამოეწვია წარმართულ კულტთა ერთგვარი გამო-
ცოცხლება. ამ ხანის სამარხეული ინვენტარი ამის სასარგებლოდ მეტყვე-
ლებს. კვლავ გვხვდება მის შემადგენლობაში მინის ჭურჭელი (რაოდენობრი-
ვად თითქოს მატულობს კიდევაც)³⁹, საკიდი ამულეტები — ეყვნები და ლუ-
ნულები და სხვ. ამასთან, გვხვდება „მიცვალებულის ობოლის“ ჩატანების
შემთხვევებიც (სასანური ფული და ლეონ I-ის მონეტების მინაბადები).

არაბულ სამყაროსთან კონტაქტების მიმანიშნებელი ნივთები ამ დროის
არქეოლოგიურ მასალაში არ გვხვდება. საკმაოდ აჩრდ. კავკასიასთან ურთი-
ერთობის ამსახველი მასალა, რომელიც VIII ს. II ნახ. და IX ს.-დან განსა-
კუთრებით მძლავრობს მთის რეგიონებში⁴⁰, ხოლო ბარში თითქმის წყდება.

³⁷ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 286—287.

³⁸ ეს რომ ასეა, ეთნოგრაფიული მასალიდან მტკიცდება. „... იქდა მარამ ოქროს სკამზედა
ტოლი ედგა ძოძუელი, თმა ედგა ბროწეული“ — იხ. აგრეთვე გ. ჩ ა ხ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ.
ამავე დროის სამარხებში ხშირადაა ნაყოფიერების ქაღალცთაებთან დაკავშირებული, ისეთი
სიმბოლური ნიშნის მატარებელი სამკაული, როგორიცაა მტევნებიანი საყურეები (II ჯგ.),
ლუნულები; შესაძლოა, ამასვე აღნიშნავს სამარხებში არცთუ იშვიათად აღმოჩენილი ნიჟარა კა-
ური, იგი ძველ ხალხებს ვულვას მოაგონებდა და ქალური ნაყოფიერების სიმბოლოდ მიიჩნე-
დნენ — იხ. А. С. В а с и л ь е в. Культы, религии, традиции в Китае. М., 1978, გვ. 47.

³⁹ მინის ჭურჭლის (უმეტესად საწელსაცხებელთა) სამარხში ჩატანება აშკარად ანტიკურების
გაღმონაშთია. წელსაცხებელს, როგორც ჩანს, მიცვალებულის გასაპატიოსნებლად ხმარობდნენ
(სახარება, მარკოსისი 14, 3; 14, 9; 16, 1; ლუკასი 23, 56; 24, 1), ხოლო ცარიელ ჭურჭელს თან
ატანდნენ (იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. აღრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 20), ამიტომაცაა, რომ I—
VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის აბსოლუტური უმეტესობა საწელსაცხებლებია
და ამ დროს გავრცელებულ სხვა ტიპის მინის ჭურჭელი იშვიათად გვხვდება. ამ მხრივ აღსანიშ-
ნავია, რომ VI—VII სს. ქართლში ფართოდ გავრცელებული ფაცეტებიანი სასანური ტიპის ჭურ-
ჭელი არც ერთხელ არაა დადასტურებული სამარხეულ ინვენტარს შორის.

⁴⁰ ამის მაგალითია ხევის მასალა, რომელიც VIII—IX სს. მოიცავს. აქ აუარებელი „სალტო-
ვიზმები“. აღსანიშნავია შენაქოს არქეოლოგიური მასალის ნაწილის მსგავსება სინქრონულ ჩეჩ-
ნეურდაღესტნურ არქეოლოგიურ მონაპოვართან.

თავის მხრივ, ქართული ეკლესია და პოლიტიკური ერთეულები დაეინებით აგრძელებენ
ტრადიციულ, მრავალსაუკუნოვან ბრძოლას ჩრდილო კავკასიის მთიანეთის „გაქართველებისათ-
ვის“ (თხაბა-ერდი და სხვა ძეგლები მეტყველებენ ამ ფაქტზე)?

ქართლის სამაროვნების არქეოლოგიური მასალა მკვეთრად კლებულობს VIII ს. შუა ხანებიდან. როგორც ჩანს ამ დროისათვის ორთოდოქსალური ქრისტიანობის შეტევა საგრძნობი გახდა, მან ბრძოლა გამოუცხადა როგორც ისლამს, ისე წარმართობის გადმონაშთებს⁴¹. VIII ს. ბოლოდან კი საქართველოში ახალ კულტურულ-ეკონომიკურ საფუძვლებზე ყალიბდებოდა ახალი პოლიტიკური გაერთიანებები და, ფაქტიურად, შუაფეოდალური ხანა (I ფაზა?) იწყება⁴².

ასეთია, ზოგადად, ჩემი კვლევის შედეგები განხილულ ისტორიულ მოვლენათა ფონზე. როგორც ჩანს, იგი მრავალ საინტერესო საკითხს უკავშირდება, რომლის წარმოჩენა ამჯერად მე მხოლოდ ნაწილობრივ შევძელი.

⁴¹ VIII—X სს. აღინიშნა ეროვნული სულისკვეთების მძლავრი აღმავლობა. „როგორც აკად. კ. კეკელიძე აღნიშნავს, ამ დროისათვის მძლავრად იფეთქა საქართველოში ეროვნულმა სულისკვეთებამ, ფრთები შეისხა ეროვნულმა თვითშეგნებამ“ — გ. აბრამიშვილი დავით გარეჯელის ციკლი ქართულ კედლის მხატვრობაში. თბ., 1972, გვ. 78.

⁴² ლ. კილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში. II. თბ.; 1970, გვ. 14, 84, 169 და სხვ.

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ ГРУЗИИ (Вопросы археологической хронологии по данным украшений)

Резюме

В монографии подробно рассматриваются украшения IV—IX вв.: фибулы, поясные наборы, серьги, браслеты, амулеты-обереги, булавки и др., обнаруженные главным образом при раскопках ранне-средневековых памятников Восточной Грузии (Мцхета, Урбниси, Рустави и др.).

Первым долгом мы ставим своей целью выработать новую классификацию и установить хронологическую последовательность бытования тех видов украшений, которые составляют превосходящую часть раннесредневековых погребальных комплексов. Особым обилием и разнообразием отличаются фибулы.

Фибулы Восточной Грузии подразделяются на шесть групп: I — фибулы с подвижным приемником (табл. VI, VIII, XVII), II — фибулы с завитком на конце сплошного пластинчатого приемника (табл. XIX), III — фибулы со сплошным приемником (табл. XXIII), IV — Т-образные фибулы (табл. XXIV — 1, 7, 15, 17, 26, 28), V — зооморфные фибулы (табл. XIII—22, IX—2, XV—2), VI — фибулы с эмалью (табл. I—11, 12, 17).

В 1-ой группе выделяется I серия одночленных подвижных фибул с верхней тетивой (табл. V—1—9). Обломки двух таких фибул были обнаружены в Урбниси в некрополе I—III вв. (погребение № 267, табл. 1—1—9). По генетическим признакам они аналогичны фибулам из Чхороцку (табл. VI—1—5) и, по всей вероятности, попали в Урбниси из Западной Грузии. Это пока единственный факт находки ранних фибул подвижного типа в Картли.

Во II серию I группы объединены двучленные пружинные фибулы с подвижным приемником, среди них в I варианте выделяются фибулы с равномерно изогнутой спинкой (табл. V — 10—36). Фибулы этого варианта обнаружены в Самтаврском, Каренисхевском, Урбнисском, Стырфазском и Сохтийском могильниках. В большинстве случаев они хорошо датируются IV веком, а иногда отдельные экземпляры с ясными признаками деградации встречаются и в комплексах начала V века.

II вариант II серии представлен такими же фибулами, но с прогнутой спинкой на месте завязки — т. е. прогнутые подвижные фибулы (табл. VIII—1—23). Ареал их находок: Самтавро, Урбниси, Мартазисхеви, Стырфаз. В большом количестве фибулы этого варианта обнаружены в Модинахе (этот памятник находится за Сурамским хребтом, в

восточной окраине Западной Грузии, но по характеру инвентаря тяготеет к Картли). Прогнутые подвязные фибулы в перечисленных комплексах хорошо датируются V веком (возможно, концом IV века).

В III серию I группы включены «крестообразные фибулы». В I вариант мы включаем крестообразные пружинные фибулы с равномерно изогнутой, в сечении круглой, полукруглой или квадратной спинкой (табл. XVII—1—6, 10, 16, 17). Эти фибулы зафиксированы в Самтаврских погребениях, в Модинахе, в Нокалакеви и в Цебельде.

II вариант — крестообразные фибулы с расширенной плоской, а иногда прямоугольной спинкой (табл. XVII — 9, 11, 18, 19, 21—28).

Вариант II А — фибулы с треугольной ажурной спинкой. Вариант II В — с треугольной плоской спинкой. Вариант II В—с треугольной плоской спинкой.

Фибулы I группы III серии II варианта известны были в Самтавро. Недавно же они были найдены в Нокалакеви и в Цебельде (Зап. Грузия), датируются V веком, может быть, в некоторых случаях переходят в VI в.

Фибулы этой же серии IIС варианта характеризуются дополнительными пружинами на оси (табл. XVIII — 36, 37, 43, 44, 47). Они датируются в основном началом VI—V в. и встречаются в Самтавро и Сартчала (есть в Бичвинте?).

Фибулы III серии III варианта имеют равномерно изогнутую в основном плоскую в сечении спинку. Они шарнирные (табл. XIV—II, XVIII—25, 28, 31, 33, 38, 40, 41). Ареал: Самтавро, Когото, Гурджаани, Модинахе, дата VI век. Встречаются и в Мингечауре.

I группа III серии IV варианта — крестовидные, прогнутые шарнирные фибулы (табл. XVII — 46, 48—61). Характерная особенность — прогнутость спинки на месте прикрепления «завязки». Самый многочисленный вариант. Дата: VII — первая половина VIII века. Ареал: Мцхета, Урбниси, Качрети, Санта (Триалети).

Встречается и вне Грузии: Мингечаур, Хинислы (Азербайджан), Бежта, Гоноб (Дагестан), Чми (Сев. Осетия), Харахой (Чечня), два экземпляра в Двине (Армения).

Думается, что древнейшие экземпляры I группы III серии (крестообразные фибулы) распространились в Восточную Грузию из Западной. До начала VI века как в Западной, так и в Восточной Грузии замечаются общие тенденции развития всех крестообразных фибул. Но примерно с начала VI века в Западной Грузии складываются особые варианты крестообразных фибул. По-видимому, с восточногрузинским ареалом распространения крестообразных фибул следует связывать азербайджанские и северокавказские (можно утверждать даже, что двинские экземпляры являются импортом из Мцхета).

Учитывая генезис и распространение крестообразных фибул, в основном совпадающие с территорией Грузии, можно заключить, что крестообразные фибулы, по всей видимости, являются специфически грузинским (в широком культурно-историческом понимании) продуктом.

I группа IV серии — фибулы с подвижным приемником и очень расширенной спинкой, в виде овала, диска или квадрата. Эти расширения иногда ажурные, в виде креста и «цветка», «солнца» или просто «сетки». Встречаются шарнирные и пружинные (табл. XVII—1, 13, 17; IX—29, X—2, XI—26, 27, XII — 12 — 15, II — 2). Ареал: Мцхета—Самтавро, Урбниси, Модианахе. Дата: вторая половина IV—V вв.

Группа II — фибулы с завитком на конце сплошного приемника (табл. XIX).

I серия — пружинные. Ареал: Мцхета, Урбниси, Сартичала, Стырфазский могильник. Дата: конец VI — начало VII в. (на Стырфазском могильнике погр. № 8—1955 г. в комплексе V в.)—табл. XIX—1—7. Эти фибулы, по всей вероятности, в Восточную Грузию поступают с Северного Кавказа. Но вскоре в Картли начинается производство местных шарнирных фибул этой же группы. Их мы объединяем во II серии II группы. Экземпляры этой серии отличаются друг от друга некоторыми деталями: фасетчатой дужкой или шариками на концах оси шарнира (этим они напоминают Т-образные фибулы — табл. XIX—8—33).

Ареал: Мцхета (Самтавро, Армазисхеви), Урбниси, Млаше (Душетский район), Эрцо, Рустави, Болниси, Сартичала, Казбеги, Бетаниа, Нахширгора. Единичные находки имеются в Абхазии. Дата: VII — начало VIII в.

Позднейшие варианты (III вариант II серии, II группы) фибул с завитком отличаются от I варианта характерным профилем: у них высшая точка дужки расположена в передней части корпуса (ближе к ножке — табл. XIX—41). Эта черта характерна для северокавказских фибул, в частности для фибул «салтовского времени». По нашим наблюдениям, фибулы этого варианта в Картли проникли через Кавказский хребет в VIII—IX вв. Ареал находок в Восточной Грузии: Казбеги, Джута (Хеви), Рустави (в погребальных комплексах низменной Картли они не встречаются).

III серия — отличается характерным признаком: брусом в завитке с шишечками на торцах (табл. XIX — 34—40). Усложненный тип этих фибул украшен биконическими шишечками на концах шарнирной оси и на ножке (табл. XIX—42). Встречаются пружинные и шарнирные. Дата простых (I вариант) — VII в., более усложненных (II вариант) — VIII—IX вв. Ареал: Мцхета, Нахширгора, Стырфаз, Шенако. Последний объединяется с Дагестанскими и Чеченскими аналогичными фибулами.

Группа III. Фибулы со сплошным приемником. I серия I вариант с треугольной ножкой, пружинные (табл. XXIII — 1—2). Ареал: Самтавро, Стырфаз. Дата: V в. (может быть, конец IV в.). II вариант — шарнирные (табл. XXIII — 3—5, 6—11, 16—19). Найдены в Самтавро (Аналогичные имеются в Мингечауре). Дата: VI в. — первая половина VIII в.

II серия I вариант — с четырехугольной ножкой, пружинные (табл. XXIII—6, 23). Ареал: Самтавро, Сартчала. Дата: V в.

II вариант — шарнирные (табл. XXIII — 7, 12—15, 20—22). Ареал: Самтавро. Дата: VI в. — первая половина VIII в. По всей вероятности, пружинные варианты фибул III группы генетически связываются с 17-ой группой фибул, выделенной А. К. Амброзом (Двучленные «воинские фибулы») и в Картли появляются из Северного Кавказа. Но скоро в Мцхета создаются своеобразные экземпляры.

Группа IV. Т-образные фибулы, имеют сплошной приемник и горизонтально-плоскую ножку, а на концах шарнирной оси три шарика. Общая форма — сверху напоминает букву Т (табл. XXIV — 1, 7, 15, 17, 26, 28). Ранние их варианты появляются в позднееримское время (такая фибула обнаружена на городище Бичвинта). Но в Восточной Грузии в комплексах IV—VI вв. они не встречаются. Сформировавшись на Северном Кавказе и проникнув оттуда в VII в. в Картли, они здесь вряд ли доживают до начала VIII в.

Группа V. Зооморфные фибулы (табл. X—2, XIII—22, XV—2). В Самтаврском могильнике обнаружены единичные, но очень интересные фибулы, которые указывают на культурную связь Иберии (Картли) с Центрально- и Восточноевропейским миром. Например, «Цикада» в комплексе IV—V вв. Такие «Цикады» распространены в IV—VI вв. на Дунае и в комплекса Северного Причерноморья (табл. XIII—22).

Плоская фибула, изображающая павлина в профиле (табл. IX—2), найдена в комплексе с крестообразной фибулой I группы III серии I варианта, дата: вторая половина IV — первая половина V в. Такие же фибулы с эмалью известны в Галлии, начиная с позднееримского времени и, инкрустированные же вставками цветного стекла, — в период эпохи великого переселения народов. Подобная же фибула, обнаруженная в Цебельде (Западная Грузия), датируется VII в. н. э.

В Самтаврском погребении № 104 (№ 39) обнаружена птицеобразная фибула (голубь?) с раскрытыми крыльями (табл. XV—2). Прямых аналогий этой фибуле мы пока не имеем. Дата: в комплексе VI в.

Группа VI. Фибулы с эмалью. Ромбообразные обнаружены в Мцхета и Кикети (табл. I—11, 12), дата — II—III вв. Дисковидная из Стырфазского могильника. II—III вв. (табл. 1—13). Гипокамп из Сокта — II—III в.

ПРЯЖКИ И БЛЯХИ

Эти предметы довольно широко распространены в I—IV вв. и являются обязательным компонентом «воинских погребений», например, погребения «питнахшей» из Армазисхеви, погребения знатных воинов из Урбниси и Дигоми. Их общей особенностью являются продолговатые основания, простые рамки и короткий язычок (табл. XXV—1, 6, 12, 16,

19, 24, 25, 28, 31 и др.). В вышеуказанных воинских погребениях, как правило, засвидетельствованы двучастные бляшки из конской узды (иногда золотые). Эти предметы имеют много аналогий как в соседних, так и в отдаленных областях Кавказа и Восточной Европы.

Со второй половины IV века в формах пряжек наблюдаются некоторые изменения. Вместе с тем в погребениях конца IV—V вв. резко сокращается количество поясного инвентаря, а в комплексах по большей части VI в. — отсутствует.

Приблизительно с конца VI в. в Восточной Грузии появляются так называемые «геральдические» поясные наборы (табл. XXXII—1—76, XXXIII—1—6), которые доживают в Картли до начала второй половины VII в. Этот тип пояса генетически связан с восточноевропейскими и Сасанидскими поясами того же времени. По всей видимости, их появление в Картли вызвано сасанидским влиянием. В это время Иберия (Картли) терпела культурное политическое влияние Ирана, а такие пояса являлись символом власти, который указывал на дифференциацию общества, т. е. эти пояса могли носить только должностные лица или воины.

Думается, что факт появления «геральдических поясов» в Картли под влиянием позднесасанидского Ирана подтверждается и данными рельефной скульптуры раннесредневековой Грузии и Ирана (рельефы Джварн, Катаула, Таки-Бустана).

Ареал находок геральдических поясов: Мцхета (Самтавро, Армазисхеви), Урбниси, Бербуки, Санта, Рустави, Ксанское ущелье, Атени, Казбеги, Дзвели Гавазы, Эрцо.

Второй половиной VII века и VIII веком датируются единичные экземпляры пряжек — двучастные пряжки с подковообразной рамкой, фестончатые одночленные пряжки и др. (табл. XXXIII — 19, XXXIV — 1, 7, 36).

Костяные пряжки, зафиксированные в культурных слоях городища Урбниси, имеются среди тюркских древностей Восточной Европы и Сибири, времени Великого Переселения народов (табл. XXXIII—25, 26).

На территории исторической Картли засвидетельствовано несколько экземпляров деталей византийского пояса (табл. XXXIII—15—18). Интересно, что они (как и костяные пряжки) в погребальных комплексах не встречаются. Ареал: Ацкури, Рустави, Урбниси. Дата: вторая четверть VII и начало VIII в.

СЕРЬГИ

Группа I. Одночленные, тип I, вариант А, массивные (табл. XVII—16), в виде утолщенного посередине кольца, круглого в сечении, со сходящимися концами.

Ареал: Мцхета, Эрцо, Стырфаз, Модинахе. Дата: конец IV—V в. По всей вероятности, они завезены с южнорусских степей после проникновения туда гуннских племен. На соприкосновение с гуннами ука-

зывают (помимо письменных источников), по нашему мнению, и находки костяных накладок, «сложносоставного лука» в одном из погребений Когото (Кахети).

Серьги варианта В (табл. XXIII—37) того же типа, что и А, но асимметричные и с меньшим утолщением средней части. А вариант С отмечается в сечении ромбовидностью и зубчатым ребром; дата — VI—VII вв.

Группа II, тип II. На кольцо с разомкнутыми концами и с припаянной пирамидкой, шариками и бусинной. Подобные серьги известны еще с древнейших времен (середина II тысячелетия до н. э.), встречаются они и в античную эпоху, в погребениях же IV—VI вв. они исчезают и вновь появляются лишь в VII в. (доживают до середины VIII в. — табл. XXVII — 27, 34, XXXI — 29, XIII—28, XXVIII—17, XXIX—10—11, 14).

Серьги III группы — двухчастные, на большое разомкнутое кольцо наушника припаяно маленькое кольцо, на котором свободно висит стержень с бусами. Тип I, вариант А (табл. V—10) — разомкнутая часть кольца обращена в боковую сторону и к нему подвешен стержень с бусами. Бусы цилиндрические, с обеих сторон заключены в розетки. Множество таких серег найдено в Армазисхеви в некрополе «пिताхшей». Они известны и в Самтавро, Модинахе, Урбниси, Сохта (обломки) во всех случаях они хорошо датируются IV в.

Тип I, вариант С (табл. IX—18) — стержень с бусами посредством петлеобразного конца надет на разомкнутое кольцо и с обеих сторон закреплен маленькими колечками. Найдены в Самтавро и Каренисхеви, дата — V в.

Тип II, вариант А (табл. XXXVIII — 99). Разомкнутое сбоку кольцо уплощено в нижней части и имеет два или три выступа с дырочками для подвесок.

Ареал: Самтавро, Каспи, Амбролаури. Встречаются их варианты (В) с двумя дырочками (Цебельда, Нахширгора), дата — VI—VII вв.

Группа III, тип II, большо разомкнутое кольцо, на одном конце которого прикреплены колечки для подвески. Подвеска представляет собой длинный стержень, на который нанизаны бусы (табл. XXXVIII—27, 37, XXXVII — 25, 27).

Ареал: Самтавро, Нахширгора, Гурджаани, дата — VII — начало VIII в.

Надо заметить, что серьги как в количественном, так и в типологическом отношении неравномерно распределяются по периодам. В IV веке их много, в V—VI веках количество их уменьшается и вновь увеличивается в VII веке.

Серьги II группы I типа варианта А имеют аналогии в Восточноримских провинциях, в частности в Сирии.

АМУЛЕТЫ-ОБЕРЕГИ

Среди амулетов-оберегов выделяются лунницы, бубенчики, колокольчики и др.

Лунницы известны еще в античных комплексах, но в погребениях IV—VI вв. они не были засвидетельствованы. Эти вещи вновь появляются в погребениях со второй половины VII в. и доживают до середины VIII в. (табл. X—1—3, XIII—39, 40). Примерно тем же временем датируются бубенчики с прорезью на нижней части (табл. X—1, 2, XIII—33, 54). Особенно часто они встречаются при захоронении детей.

В Самтаврском могильнике в погребении № 808 обнаружен т. н. «солнечный» амулет (табл. XXXVII—56). По аналогиям из Северного Кавказа этот предмет датируется концом VII в. и VIII в.

БРАСЛЕТЫ

I группа I тип (табл. XXXVIII—38). Браслеты из круглого в сечении прута, разомкнутые концы которого уплощены и на каждом изображении звериной морды (лев?). Ареал: Самтавро (Михета), Гурджаани, есть и в Бичвинте (аналогичные браслеты известны нам в пашковском могильнике). Они встречаются как в погребениях IV—V вв., так и в комплексах VI—VII вв.

В Самтавро и в других могильниках Восточной Грузии найдены единичные экземпляры браслетов, головки которых украшены стилизованными изображениями разных зверей (медведя, джейрана и т. д.).

Очень интересны находки в раннесредневековых комплексах браслетов со спиралевидной обмоткой. Такие браслеты хорошо известны в античную эпоху как в Грузии, так и за ее пределами и являются в раннесредневековых погребениях как бы реминисценциями античности. Ареал: Самтавро, Нахширгора, Дзвели Анага. Дата: комплексы IV и VII веков (табл. III — 22).

Группа III — браслеты из толстого прута с обрубленными концами и расширенной средней частью (табл. XXXVI — 24, XXXVII—19, 20, XXXVIII—36). Ареал: Мцхета, Гурджаани, Кизики? (Сигнахский музей). Дата: VII век. Вне Грузии они встречаются в Дагестане, Северной Осетии, в Азербайджане и доживают до IX в. Аналогичный браслет имеется в Перещепинском кладе (на это указал М. Ивашенко). Так как они для южнорусских степей не характерны, можно полагать, что вывозились они из Кавказа. Интересно то, что перещепинские перстни также имеют аналогии в грузинских материалах.

Очень характерны для погребений VII и первой половины VIII в. разомкнутые браслеты из тонкого прута, имеющие на концах шишечки или крючки. Они включены в V группу (табл. XXX—12, 13, XXXI — 13, 24, XXXVII—53).

БУЛАВКИ

Этот вид украшений характерен в основном только для грузинской средневековой культуры. По утверждению большинства исследователей, булавки с бусиными головками (стекло, камень и др.) в археологических комплексах Картли появляются с IV века. Мы же, после анализа

комплексного сопоставления разных вещей: серег, фибул и керамики пришли к заключению, что в комплексах IV века эти булавки отсутствуют, и появляются лишь с V века.

Особое внимание привлекают булавки, головки которых украшены кораллами в виде цветков (или плодов) граната (табл. XXII, XXXV, XXXIX и т. д.). Еще Б. А. Куфтин отметил, что они являются «...символами многосемянного плодородия»¹. Этот древнейший символ в виде булавок употребляли еще в архаической Греции. Подвески в виде граната и изображением этого плода известны в древнем Иране, Финикии, в Элладе и других странах. Украшения в виде граната в Грузии появляются уже с раннеантичного времени (бляха из Вани и др.).

Примечательно, что по грузинским этнографическим материалам, гранат (плод и дерево) играет важную роль в народных праздниках языческого характера (новогодний и др. ритуалы).

По всей вероятности, плод граната олицетворял женское начало, женское плодородие. Недаром в некоторых заклинаниях гранатовый плод связывается с богородицей. Думается, что образ богородицы, часто вообще прикрывает дохристианское женское божество. Например, божество типа иранской Анахиты. Сопоставление материалов показывает, что рассматриваемые булавки датируются не ранее VII в., а точнее со второй половины VII в. до второй половины VIII в.² По-видимому, в этот период старые языческие культы продолжают существовать и как будто испытывают даже некоторое возрождение под видом христианских святых. Религиозная и политическая ситуация второй половины VII в. и первой половины VIII в. способствовала этому.

Активизация язычества отражается и на других предметах: имеются в виду амулеты-обереги (лунницы, бубенчики, фигурки животных, обол Хирона и др.). На это же указывают и некоторые виды серег (напр. I группы II типа). Они должны быть осмыслены как символ луны и многосемянного плодородия. Интересно отметить, что картлийским (городским) раннефеодальным могильникам особенно свойственно обилие стеклянных бальзамариев, которые доживают здесь до середины VIII в. Этот факт, безусловно, является пережитком античности и «язычества». Примечательно и то, что могильники IV—VIII веков еще не расположены около христианских церквей³ — хоронят в это время продолжают еще на традиционных языческих (фамильных?) могильниках, возникших иногда в позднебронзовую эпоху⁴.

¹ Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети. Тб., 1941, с. 22.

² Небезинтересно, что изображения в виде граната появляются на согдийской керамике и в архитектурном орнаменте Грузии и Армении именно с этого же периода (вторая половина VII в.).

³ См. Рамисвили Р. Сиони. Тб., 1970, с. 132—133 (на грузинском языке).

⁴ Конечно, это не означает, что христианство в Грузии не имело широкого распространения. Вышеуказанное свидетельствует о сложности процесса религиозных перемен в Грузии.

Перстни — рассматриваются только некоторые типы, особо характерные для раннесредневекового времени.

Перстни с шишечками — круглая в сечении шинка, на расплюснутые концы которой напаяна плоскодонная жуковина. С двух сторон жуковины к шинке припаяны 2 или 4 шарика. Дата: вторая половина III—IV в. (встречаются и в комплексах VI в.). Варианты, у которых жуковины вставлены между концами шинки, в большом количестве бытуют в погребениях конца VI и VII в. Жуковины их различаются формами: цилиндрической⁵, чашкообразной и в виде усеченного конуса (табл. XVI—6, XIII—13, X—24).

Типичными для погребений VII в. являются перстни с ромбовидным щитком, украшенным зернью.

Со второй четверти (?) VII в. в погребениях Самтавро (и др. могильников) довольно часто встречаются стеклянные перстни, отлитые из голубого, синего или желтоватого стекла. Примерно аналогичные по форме перстни из черного стекла из раскопок Орбети, Рустави, Самтавро, Каспи, Жинвали (табл. XXXVIII — 31, 33, 41, 54). Их обычно датировали VIII—IX вв., но мы склонны отнести их появление к VII в. (второй половине?).

Бусы — IV—VI вв. В могильниках этого времени в большом количестве встречаются агатовые (гншеровые) бусы с усеченными ребрами и 14 гранями с «буравом» (таб. IV—26, IX—14А, XV—18, XXIII—35). Среди стеклянных бус выделяются массивные черные или непрозрачные, инкрустированные белым, красным или желтоватым стеклом (табл. II—14, 18, 20, 14—18, 20, XIV—36). Аналогичные бусы обнаружены в Крыму, на Северном Кавказе и в Западной Грузии. Может быть, они являются импортом из Византии. Редки, но все же примечательны и 14-гранные сердоликовые бусы. Они имеют уплощенные пропорции и сделаны из розоватого сердолика. Аналогии: Западная Грузия (Накалакеви, Цебельда).

Бусы VII—VIII вв. Для этого времени характерны плоские бусы из лазурита или синего стекла с тремя отверстиями (табл. XXIII — 10, XXXIV—13).

В этот же период встречаются продолговатые ребристые бусы из сердолика. Особенно часто встречаются каплеобразные стеклянные бусы с отверстием в узкой части (табл. X—27, XI—38, XIII—43). Они в основном характерны для комплексов второй половины VII в. и первой половины VIII в.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Рассмотренный материал явственно показывает, что материальная и духовная культура раннесредневековой Картли (Иберия) во многом была традиционна. Вместе с тем в IV—V вв. погребальный

⁵ Аналогичны им некоторые перстни из перещепинскогоклада.

инвентарь количественно уменьшается. Примерно 1/3 погребений этого времени безинвентарная. Поза и ориентация захороненных в большинстве случаев христианские. В этом можно усмотреть сильную христианизацию картлийского общества.

По рассмотренным же материалам намечается некоторое усиление связей с северными соседями и Сасанидским Ираном. О тесных связях и тенденции культурной интеграции с Западной Грузией говорит обилие однотипных фибул, булавок, перстней, стекла и др.

Таковы некоторые итоги проведенной нами работы. Думается, что накопление нового материала позволит уточнить высказанные нами заключения.

შავოკლავათა სია — СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

- აქძასსრაშ — არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოს სსრ ახალშენებლობებზე
- მსკა — მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის
- მსე — მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის
- მსმპი — მასალები საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის
- სსმმ — მეზ. მოამბე — ს. ჯანაშიას სახელობის საქ. სახ. მეზეუმის მოამბე
- შსაშ — ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიის ძეგლები
- ВДИ — Вестник древней истории
- ВИ — Вопросы истории
- ИАК — Известия Императорской Археологической комиссии
- ИФЖ — Историко-филологический журнал.
- Изв. ЮОНИИ — Известия Юго-Осетинского научно-исследовательского института.
- КС — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института археологии АН СССР.
- КСИИМК — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры
- МАД — Материалы по археологии Дагестана.
- МАДИСО — Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии
- МАР — Материалы по археологии России.
- МАИА — Материалы по археологии и искусству Абхазии
- МИА — Материалы и исследования по археологии СССР
- МКА — Материальная культура Азербайджана.
- Нумиз. и Эпигр. — Нумизматика и эпиграфика.
- СА — Советская археология.
- САИ — Свод археологических источников
- ТГЭ — Труды Государственного Эрмитажа
- ТКЭ — Труды кахетинской экспедиции.

ტექსტში (სანიმუშოდ) - ქვს. № 15 (39 N) — ნიშნავს: ქვისსამარხი № 15, 1939 წლის გათხრები, ჩრდილო (N) უბანი.

ტაბულაციის აღწერილობა

- ტაბ. I. 1—10. ურბნისი, სამარხი № 267 — II ს.
11. მინანქრიანი ფიბულა კიკელიდან—II—III სს. 12. მინანქრიანი ფიბულა მცხეთიდან—II—III სს. 13. ავცისსა სტეფანწმინდიდან—I ს. I ნახ. 14. რკალისებრი ფიბულა აწყურისიდან, სტირფაზიდან, ახალგორიდან, სოხიდან—I—V სს. 15—18. სტირფაზი, სამარხი № 23 — II—III სს.
- ტაბ. II. 1 — 10 ურბნისი, ხის სარკოფაგი № 25 — IV ს. 11—21. ხის სარკოფაგი № 38—IV ს.
- ტაბ. III. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 403 (40 N) — V ს. დასაწყისი; 6—20. ქვს. № 303 (39 N) — V ს. I ნახ; 21—28. ქვს. № 243 (39 N) IV ს. 32—39. სამარხი აშროლაურიდან—VI ს. დას.
- ტაბ. IV. 1—8. სამთავრო, ქვს. № 24 (39 N) — IV ს. II ნახ. 9—20. ქვს. № 28 (39 N) — IV ს. II ნახ. 21—26. ქვს. № 510 (40 N) — IV ს. 27—34. ქვს. № 343 (41 N) — IV ს.
- ტაბ. V. 1—3. სამთავრო, ქვს. № 731 (46 წ.) — IV ს. I ნახ. 4—7. ქვს. № 322 (39 N) — IV ს. ქვს. № 5 (38 N) — IV ს; 14—21. ქვს. № 92 (38 N) — IV ს; 32—34. ქვს. № 40. (38 N)—IV ს. I ნახ. 22—27. სტირფაზი, სამარხი № 41—IV ს; 28—31. სტირფაზი, სამარხი № 62—IV ს.
- ტაბ. VI. 1—5. ჩხოროწყუ — II ს.; 6. ურბნისი — II ს.; 7. წებელდა — III ს.; 8. კლდეეთი — II—III სს. 9. ურეცი — III—IV სს. მიჯნა; 10. ა. აბგიძარაძე — III—IV სს. მიჯნა; 10. — 11. აფხაზეთი — IV ს; 13, 16, 19, 21, 23, 25 — 28, 30, 31, 33—36. მცხეთა — სამთავრო — IV ს.; 24. სამთავრო — V ს. I ნახ. 14—15. ურბნისი — IV ს. 12, 17, 18—22, 32. სტირფაზი — IV ს. 29. სოხთა — IV ს. 31. მოდინახე — IV—V სს. მიჯნა.
- ტაბ. VII. 1—8. სამთავრო, ქვს. № 726 (46 წ.) — V ს. 9—11. ქვს. № 462 (40 N) — V ს. 18—19. ქვს. 24 (39 N) — V ს. 12—17. მოდინახე, სამარხი № 36 — V ს.
- ტაბ. VIII. 1, 2, 8, 12, 17, 18, 21. მცხეთა-სამთავრო IV ს. მიწურული — V ს. 13. ურბნისი — V ს; 14. კარსნისხევი — IV—V სს. მიჯნა; 3—7, 15, 16. მოდინახე — V ს. 19, 20, 22—25. აფხაზეთი — V ს. 26—30. მოდინახე, 31. ურბნისი, 32. სამთავრო — V ს. II ნახ. — VI ს.
- ტაბ. IX. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 578 (46 წ.) — IV ს. II ნახ. — VI ს. I ნახ; 20—27. ქვს. № 265 (39 N) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 6—13. ქვს. № 119 (39 N) — IV ს. II ნახ; 28—30. ქვს. № 314 (39 N), — IV ს. II ნახ., V ს. I ნახ. 14—19. ქვს. № 532 (40 N) — V ს. I ნახ.
- ტაბ. X. 1—9. სამთავრო, ქვს. № 174 (38 N) — V ს. (I ნახ. 9); 10—19. ქვს. № 234 (39 N), V ს; 20—21, ქვს. № 13 (38 N), V ს; 26—34. ქვს. № 234 (38 N) — V ს. 22—25. ქვს. № 317 (39 N) — V ს.
- ტაბ. XI. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 220 (39 N) V ს. 6—15. ქვს. № 566 (46 წ.) — V — VI სს. მიჯნა. 16—18. ქვს. № 603 (46 წ.) — VI ს. I ნახ. 19—20. ქვს. № 246 (39 N) — V ს; 21—25. ქვს. № 7 (38 N) — V ს. 26—35. ქვს. № 129 (39 N) — V ს. I ნახ. 36—39. ქვს. № 132 (39 N) — V ს. I ნახ.
- ტაბ. XII. 1—2. სამთავრო ქვს. № 94 (39 N) — V ს; 4—5. ქვს. № 564 (46 წ.) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 6—10. ქვს. № 182 (38 N) — V ს. I ნახ. 12—14. ქვს. № 169 (39 N) IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 3 — მარტაზისხევი — IV—V სს. მიჯნა; 11 მოდინახე — V ს. I ნახ; 15—22. მოდინახე — № 3 სამარხი (1968) — IV ს.
- ტაბ. XIII. 1—12. სამთავრო, ქვს. № 153 (39 N) — V ს. I ნახ. 14—15. ქვს. № 557 (46 წ.) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ.; 17—21. ქვს. № 522 (46 წ.) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 22—25. ქვს. № 165 (39 N) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ; 16. განთიადი (გაგრა) — V ს.

- ტაბ. XIV. 1—3. ყოღოთო, სამარხი № 26 — VI ს; 11—12. „გურჯაანის სამარხი“ — VI ს. მიწურული; 4—10. სამთავრო, ქვს. № 140 (39 N) — VI ს; 13—17. ქვს. № 486 (40 N) — VI—VII სს. მიჯნა; 18—23. ქვს. № 476 (40 N) — VI—VII სს. მიჯნა; 24—26. ქვს. № 508 (40 N) — V—VI სს. მიჯნა (ან VI ს. დასაწყისი); 27—41. ქვს. № 163 (38 N) — V ს. I ნახ.
- ტაბ. XV. 1—8. სამთავრო, ქვს. № 101 (39 N) — VI ს. 9—13. ქვს. № 655 (47 წ.) — VI ს. (I ნახ.); 11—17. ქვს. № 427 (40 N) — VI ს. (I ნახ.).
- ტაბ. XVI. 1—7. სამთავრო, ქვს. № 660 (47 წ.) — VI—VII სს. მიჯნა; 8—18. ქვს. № 446 (40 N) — VII ს. დასაწყისი; 19—25. ქვს. № 375 (39 N) — VII ს. I ნახ; 26—32. ქვს. № 612 (46 წ.) — VI—VII სს. მიჯნა; 33—36. ქვს. № 443 (40 N) — VII ს. I ნახ; 37—42. ქვს. № 85 (38 N) — VI—VII სს. მიჯნა.
- ტაბ. XVII. 1—8, 10. სამთავრო; 16. მოდინახე — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 9, 11, 15, 17—24, 29, 30, 32, 34, 35. სამთავრო; 17, 41, 42. მოდინახე — V ს. დასაწყისი. 25. ყოღოთო; 26—28, 31?, 33, 38, 40, 45, სამთავრო — VI ს; 36 37, 43. სამთავრო; 44. ყაზბეგი (?); სართიჭალა (?) — V ს. მიწურული — VII ს. დასაწყისი; 46, 48—61 — VII ს. — VIII ს. I ნახ.
- ტაბ. XVIII. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 767 (57 წ.) — VI ს. მიწურული; 6—10. ქვს. № 116 (38 N) — VII ს. მიწურული; 11—15. ქვს. № 38 (38 N) — VI ს. II ნახ; 16—38. ქვს. № 713 (48 წ.) — VII ს. II ნახ; 39—46. ქვს. № 66 (38 N) — VII ს. II ნახ.; 47 — 51. ქვს. № 224 (38 N) — VII ს.; 52—53. ქვს. № 820 (58 წ.) — VII ს;
- ტაბ. XIX. 4. სტირფაზი — V ს.; 1, 3, 5, 6, სამთავრო; 2, სტირფაზი; 7. ურბნისი — VI ს. II ნახ. VII ს. დასაწყისი. 8—33. სამთავრო — VII ს. — VIII ს. დასაწყისი; 34, 35, 37, 40. სამთავრო; 36. სტირფაზი — VII ს. 41. რუსთავი — VIII ს. II ნახ. IX ს. 42. შენაქო VIII ს. II ნახ. — IX ს.; ნახ.
- ტაბ. XX. 1—14, სამთავრო, ქვს. № 414 (40 N) — VII ს; 15—30. ქვს. N 209 (38 N) VII ს.
- ტაბ. XXI. 1—7. სამთავრო, ქვს. № 140 (39 N) — VII ს; 8—17. ქვს. № 426 (40 N) — VII ს. II ნახ. (და VIII ს. დასაწყისი ?); 18—22. ქვს. № 435 (40 N) — VII ს. II ნახ.; 23—29. ქვს. № 132 (38 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 29—43. ქვს. № 326 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ., 44—49. „კრამიტსამარხი,“ № 9 (39 N): 44—VII ს; 45—49 — I—II სს(?)
- ტაბ. XXII. 1—8. სამთავრო, ქვს. № 351 (39 N) — VII ს. II ნახ. 9—15. ქვს. № 31 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 16—23. ქვს. № 61 (38 N) — VII ს. II ნახ. 24—25. ქვს. № 436 (40 N) — VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXIII 1. სამთავრო, 2. სტირფაზი — V ს. 3—5, 8—11, 16—19. სამთავრო — VI—VIII ს. I ნახ; სამთავრო, ქვს. № 108 (39 N); 24—27. V—VI სს. 28—33. ქვს. № 354 (39 N) — VII ს. (I ნახ?). 39—43. ქვს. № 329 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 44—47. ქვს. № 47 (39 N) — VII ს; 6. სამთავრო — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ.; 23. — VII ს. დასაწყისი; 7—VI ს. 12—15, 20—22. — VII—VIII ს. I ნახ.; 34—38. ქვს. № 225 (38 N) — V ს. I ნახ.; 48—53. ქვს. № 525 (40 N). — VI ს.
- ტაბ. XXIV. 1—6. სამთავრო ქვს. № 412 (40 N) — VII ს., 7—14. ქვს. № 413 (40 N) — VII ს. (II ნახ. ?); 15—16. ქვს. № 369 (39 N) — VII ს.; 17—25. ქვს. № 634 (47 წ.) — VII ს. 26—27. ქვს. № 637 (47 წ.) — VII ს. 28. ერმაკოვით, მცხეთა — VII ს.
- ტაბ. XXV. 1—4. სამთავრო. ქვს. № 140 (39 N); 41—43. ყაზბეგი — I—II სს. 5. ატენის ხეობა — I ს.; 6—10, 18—23. ურბნისი № 62 და № 13 სამარხები — II ს. 12—15. არმაზის ხევი, სამარხი № 1 — II ს; 16—17. არმაზის ხევი, კრამიტსამარხი — II—III სს.; 24—27. არმაზის ხევი, სამარხი № 18 — III ს; 28—30. სამთავრო, აგურსამარხი № 365 — II—III სს.; 31—40. სამთავრო, ქვს. A (39 s); 31—33, 35. — III ს., 34, 37, 40. — VII ს. I ნახ. 44—45. ყაზბეგი — III ს. 46—53. ახალგორი — IV ს. შუა წლები. 54. ყაზბეგი — I—II სს., 55. მოდინახე (სამარხი № 36) — IV ს. შუა წლები.
- ტაბ. XXVI. 1—3. ყოღოთო. სამარხი № 3; 4—8. სამთავრო, ქვს. № 561 (46 წ.) — IV ს. ბოლო — V ს.; 9—14. ქვს. № 113 (39 N) — V ს.; 15. ყაზბეგი; 16. სამთავრო, ქვს. 447; 17. ურბნისი № 28 სამარხი — IV — V სს.; 18—21. სამთავრო, ქვს. № 153 (38 N) — IV ს. მიწურული — V ს. დასაწყისი. 22—24. ქვს. № 302 (39 N) — V ს.; 25—33. ქვს. № 479 (40 N) — V ს.
- ტაბ. XXVII. 1—9. სამთავრო, ქვს. № 810 (58 წ.); 10—18. „დანგრეული სამარხი“ (40 „ა“ უბა-

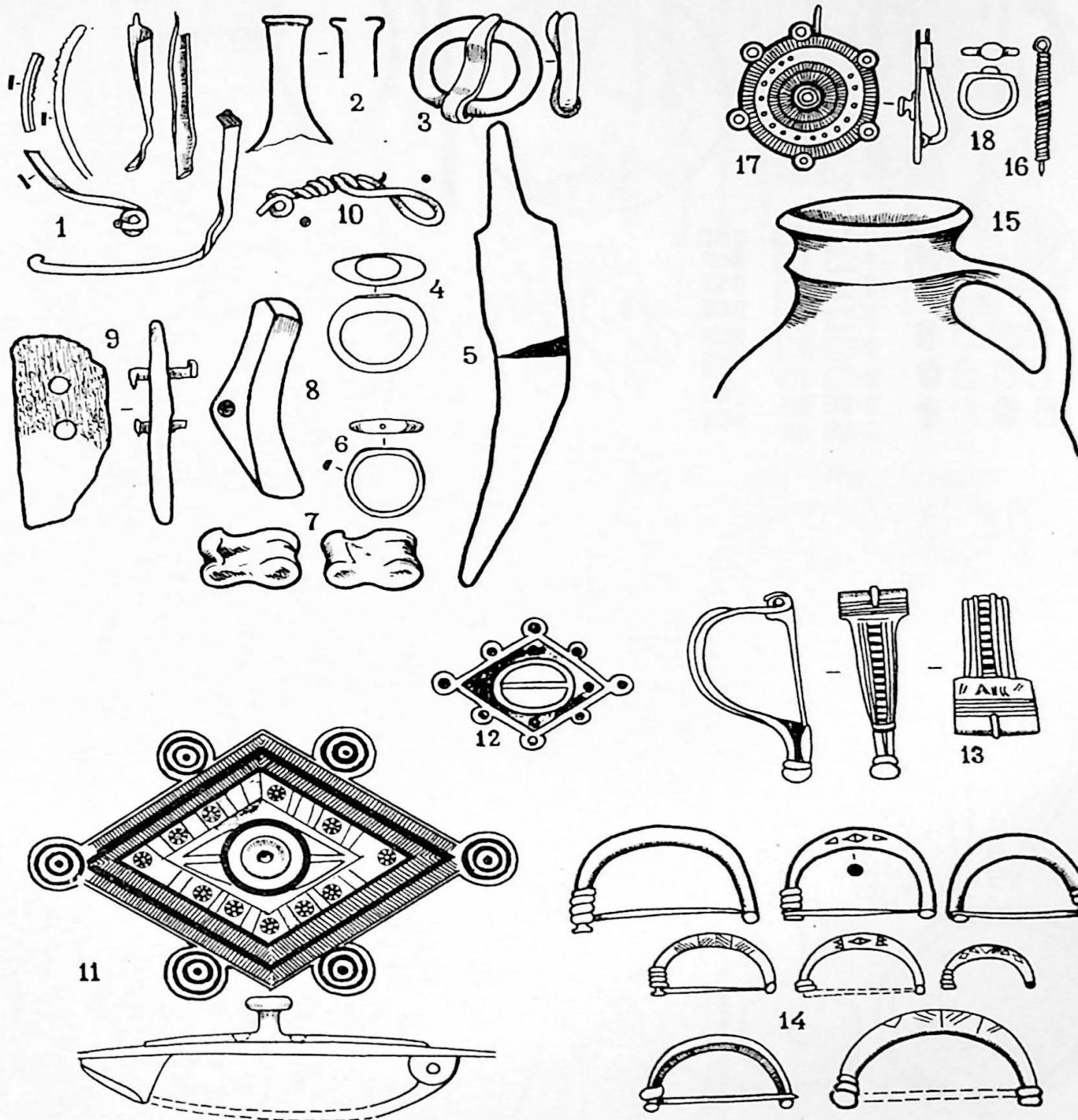
- 60); 19—28. ქვს. № 623 (46 წ.), 29—37. ქვს. № 1 (39 N); 38—44. ქვს. № 120 (38 N); 45—52. ქვს. 451 (40 N) — ყველა VI ს-ის მიწურული—VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXVIII. 1—31. სამთავრო ქვს. № 251 (40 N); 32—39. ქვს. № 677 (47 N), 45—48. ქვს. № 503 (40 N); 40—44. გავაზი — ყველა VI ს-ის მიწურული—VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXIX. 1—12. სამარხი ბერბუკიდან — VII ს. I ნახ. 32. საყურე კაპუნთაიდან — VII ს. 13—31. სამთავრო, კრამიტსამარხი № 177 (40 N)—1—II სს.
- ტაბ. XXX. 1—35. სამთავრო, ქვს. № 216 (40 s); 1 — 13 (147) — VII ს. I ნახ; 15—35. — I—II სს.; 36—37. „ფილაქვიტ გადახურული ორმოსამარხი“ (38 N), 38—43. ქვს. № 675 (47 წ.). 44—58. ქვს. № 379 (39 N) — ყველა VI ს-ის მიწურული—VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXXI — 1—14. სამთავრო ქვს. № 468 (40 N), 15—19, ქვს. № 48 (38 N); 20—32. ქვს. № 699 (47 წ.); 33—44. ქვს. № 339 (39 N) — ყველა VI ს-ის მიწურული VII ს-ის I ნახ.
- ტაბ. XXXII. 1—5, 8—10, 13, 15, 16, 18, 20—22, 26—33, 36, 39—41, 43, 45, 51, 56—57, 59—66, 68—76, სამთავრო—VI ს. მიწურული, VII ს. I ნახ., 6, 23. რუსთავი; 11, 12, 14, 34, 35, 42, 53. ურბნისი; 37, 49, 50, 55. ბერბუკი; 19, 44. გავაზი; 46, 52, 62. არმაზისხევი — „ტყის უბანი“, 7. ანანური; 25. ქსნის ხეობა; 24, 25, 38, 47, 48, 58, 67. ყაზბეგი (?) — ყველა VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXXIII. 1, 4, 5. სამთავრო, 2. არმაზისხევი — „ტყის უბანი“. 3. ერწო; 6. რუსთავი — VII ს. I ნახ.; 10—13. სამთავრო — VII ს.; 7. ურბნისი; 8, 9. თბილისი VI(?) — VII სს.; 15. ანანური VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 16. აწყური — VII ს.; 161. ურბნისი — VII ს. II მეოთხედი; 17. რუსთავი — VII ს. I ნახ.; 19. რუსთავი, სანთა — VII ს. ბოლო — VIII ს.; 24. არმაზისხევი, „ტყის უბანი“ — VII ს. II ნახ.; 21—23. სამთავრო — VI ს. II ნახ. — VII ს. I ნახ. 25, 26. ურბნისი — V—VII სს. 18. ხევი — VIII—IX სს. I ნახ. 20. ნოქალაქევი — IX—X სს. დასაწყისი.
- ტაბ. XXXIV. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 683 (47 წ.), 6—9. ქვს. № 430 (40 N) — VII ს. 10—20. ქვს. № 693 (47 წ.) — VII ს. II ნახ., 31—40. ქვს. № 32 (39 N). — VII ს. II ნახ; 21—22. ქვს. № 697 (47 N) — VI ს. II ნახ. — VII ს.; 23—30. ქვს. № 705 (48 წ.) — VII ს. (I ნახ?)
- ტაბ. XXXV. 1—6. სამთავრო, ქვს. № 189 (38 N): 1—4—VII ს. II ნახ.; 5—6—III—IV სს. 7—10. ქვს. № 14 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 11—25. ქვს. № 808 (48 N) — VII ს. (II ნახ?); 26—35. ქვს. № 19 (39 N) — VII ს. 36. ქვს. № 691 (37 წ.) — VII ს.
- ტაბ. XXXVI. 1—13. სამთავრო, ქვს. № 70 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 14—19. ქვს. № 717 (48 წ.) — VII ს. II ნახ. 20—25. ქვს. № 78 (38 N) — VII ს. 26—35. ქვს. № 382 (40 N) — VII ს. II ნახ. 36—45. ნახშირგორა (ი. გავიშვითი) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი.
- ტაბ. XXXVII. 1—10. სამთავრო, ქვს. № 790 (58 ს უბანი) — VII ს. II ნახ. 11—12. ქვს. № 801 (58 წ.) — VII ს. II ნახ. 23—50. ქვს. № 808 (58 წ.) — VII ს. II მეოთხედი; 51—60. ქვს. № 803 (58 წ.) — VII ს. მიწურული (VIII ს. I ნახ?).
- ტაბ. XXXVIII. 1—6. ზღაშე, სამარხი № 2; 26—28. სამარხი № 1 — VII ს. II ნახ.; 7—25. სამთავრო. ქვს. № 802 (57 წ.) — VII ს. (II ნახ?); 29—34. კასპი — VII ს. II ნახ. 35—38. გურჯაანი — VII ს. 39, 40. რუსთავი, ქვს. № 9 — VIII ს. I ნახ.; 41—43. ქვს. № 1 — VII—VIII სს. მიჯნა. 44—46. „დანგრეული სამარხი“ — VIII ს. შუა წლები; 47—48. „დანგრეული სამარხი“ — VII ს. 49—52. „დანგრეული სამარხი“ — VII ს. II ნახ.; 53—55. ქვს. № 7 VII ს. II ნახ.; 56—58. ქვს. № 20 — VIII ს. დასაწყისი.
- ტაბ. XXXIX. 1—17. სამთავრო, ქვს. № 813 (58 წ.) — VII ს. II ნახ.; 18—27. ქვს. № 605 (58 წ.) — VII ს.; 27—44. ქვს. № 817 (58 წ.) — VIII ს. I ნახ.
- ტაბ. XL. 1—11. სამთავრო, ქვს. № 650 (47 წ.) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 12—19. ქვს. № 144 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 20—40. ქვს. № 666 (47 წ.) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 41—53. ქვს. № 685 (47 წ.) — VII ს. II ნახ.; 54—60. ქვს. № 363 (39 N) — VII ს. 61—62. ქვს. № 394 (40 N) — VII—VIII სს. მიჯნა.
- ტაბ. XLI. 1—14. სამთავრო, ქვს. № 21 (39 N) — VII ს. II ნახ; 15—44 ქვს. № 619 (46 წ.) — VII ს. ბოლო და VIII ს. დასაწყისი.
- ტაბ. XLII. 1—12. სამთავრო, ქვს. № 13 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 13—16. ქვს. № 395 (40; N) — VII ს.; 17—22. ქვს. N 215 (39 N) — VII ს. II ნახ; 23—24. ქვს. № 670 (47 წ.) —

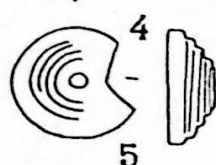
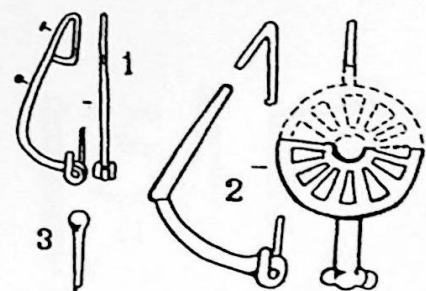
VII ს. 25—32. ქვს. № 668 (47 წ.) — VII ს. (I ნახ.). 33—53. ქვს. № 691 (47წ.) — VII ს. II ნახ.

ტაბ. XLIII. 1—7. სამთავრო. ქვს. № 615 (46 წ.) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 8—16. ქვს. № 671 (47 წ.) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 17—19. ქვს. № 38 (39 N) — VII ს. (II ნახ?); 20—29. ქვს. № 605 (46 წ.) — VII ს. მიწურული — VIII ს. I ნახ.; 30—33. ქვს. № 399 (40 N) — VIII ს. I ნახ.; 34—38. ქვს. № 681 (47 წ.) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 41—43. ქვს. № 90 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 44—52. ქვს. № 353 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 55—59. ქვს. № 229 (39 N) VII—VIII სს. მიჯნა.; 53—54. ქვს. № 159 (39 N) — VII სს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 60—62. ქვს. № 28—(39 N) — VII ს. II ნახევარი.

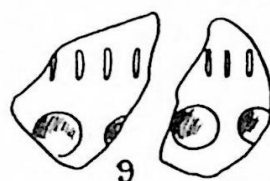
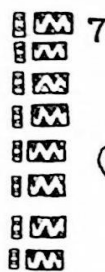
ტაბ. XLIV. კრებიითი ტაბულა.

ვაბუჯობა
ТАБЛИЦЫ

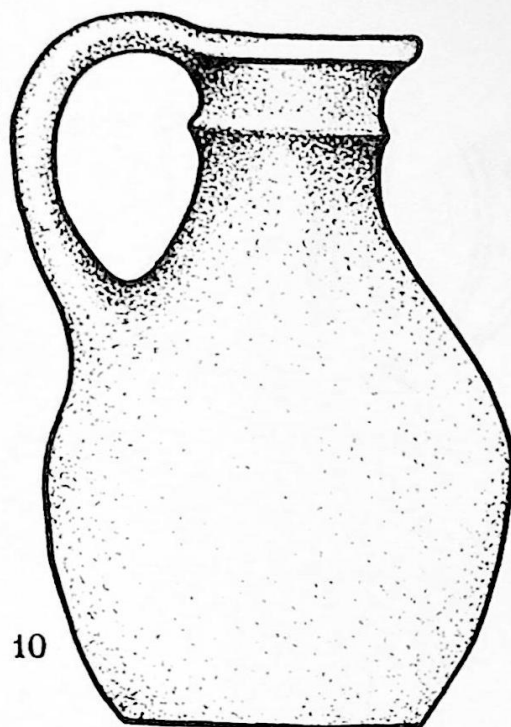

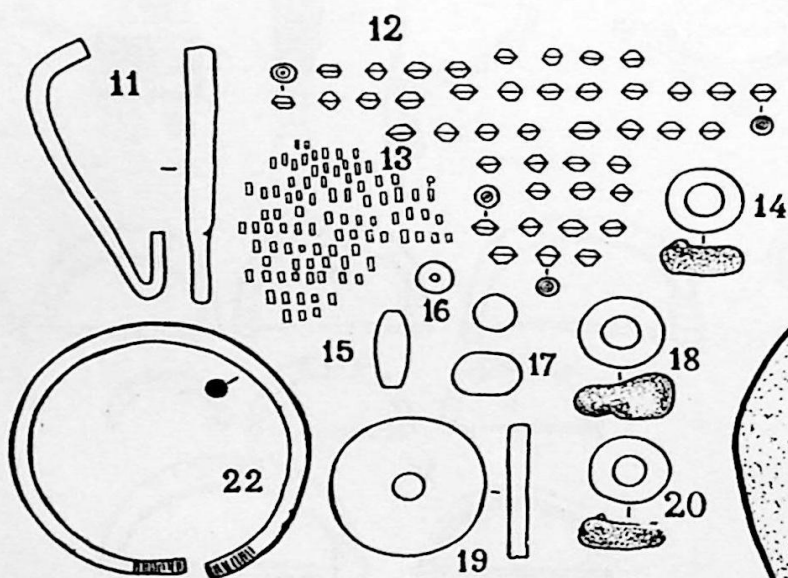
6

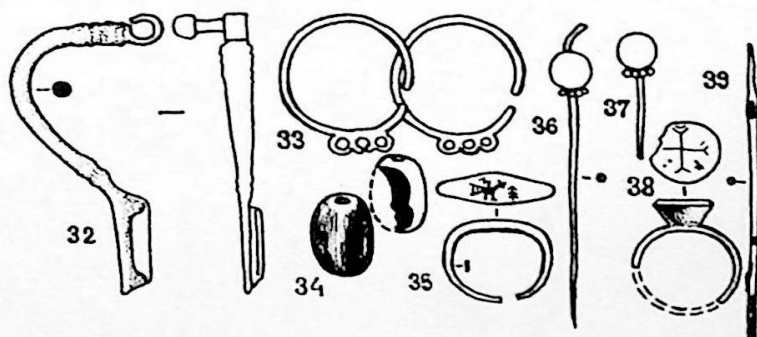
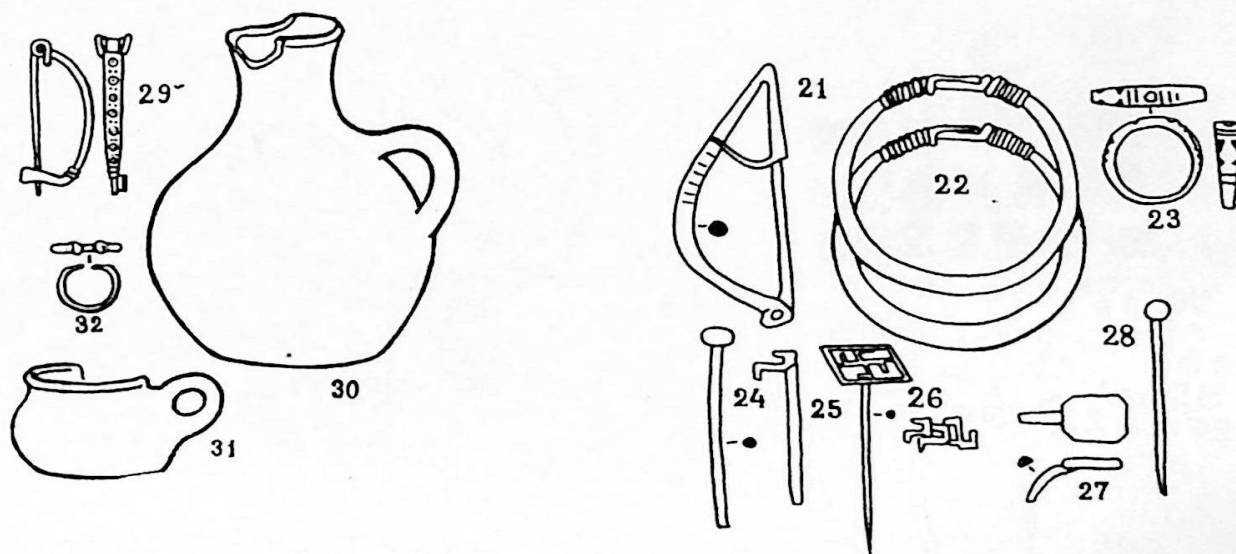
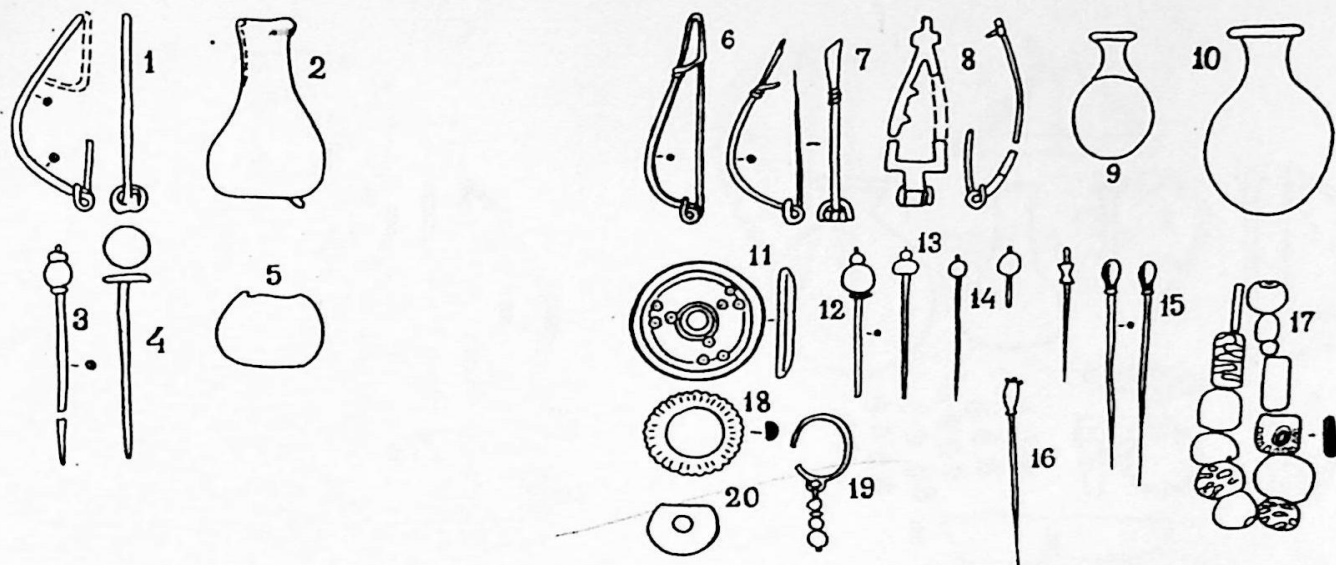
8

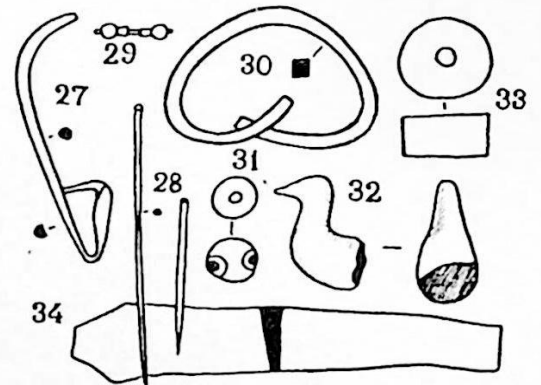
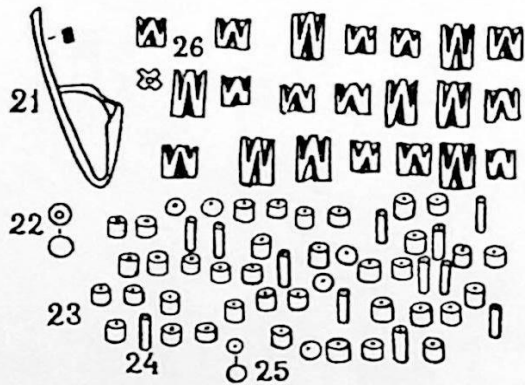
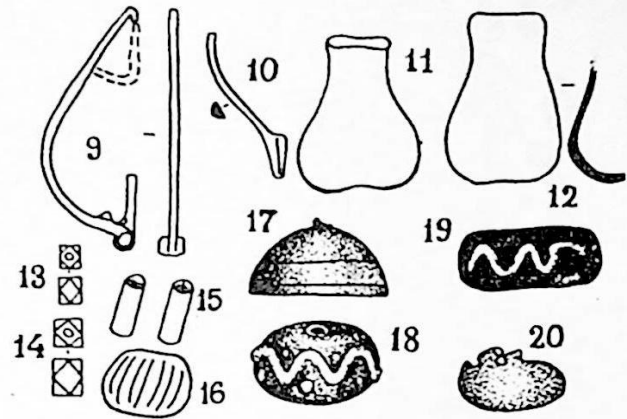
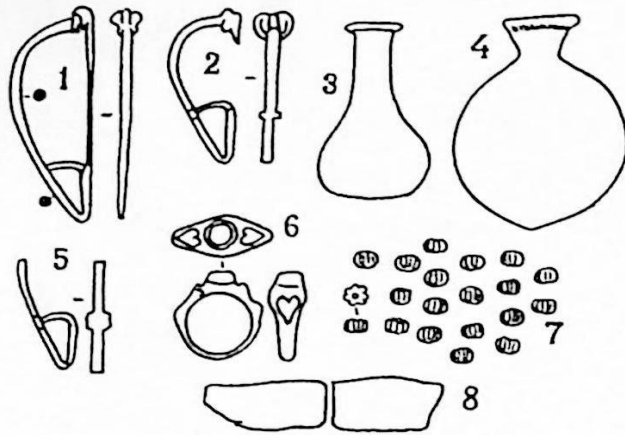

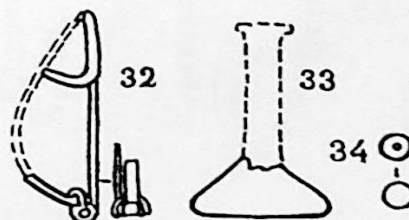
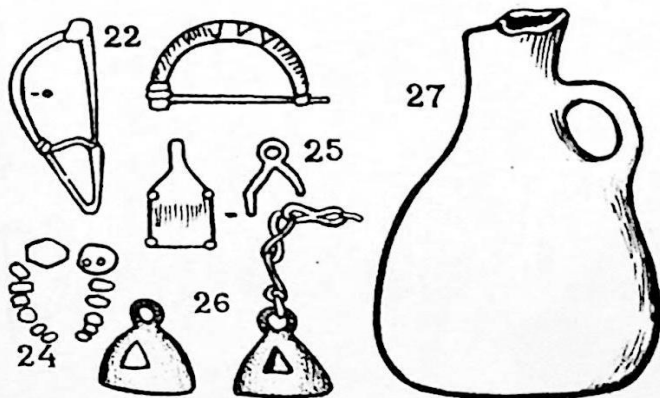
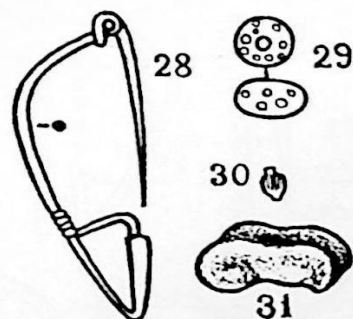
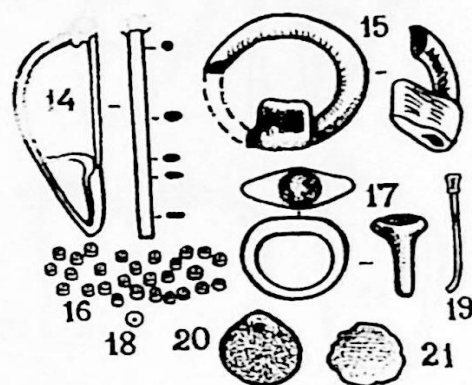
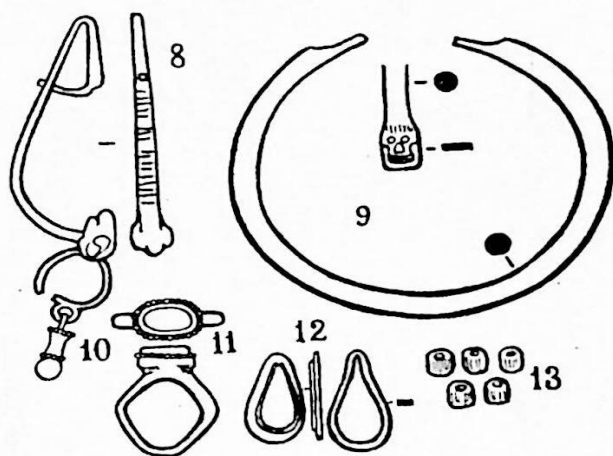
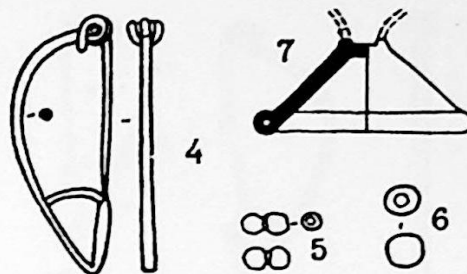
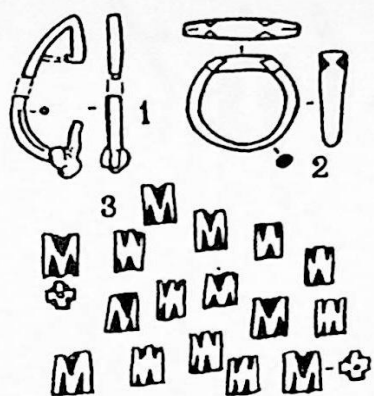
10

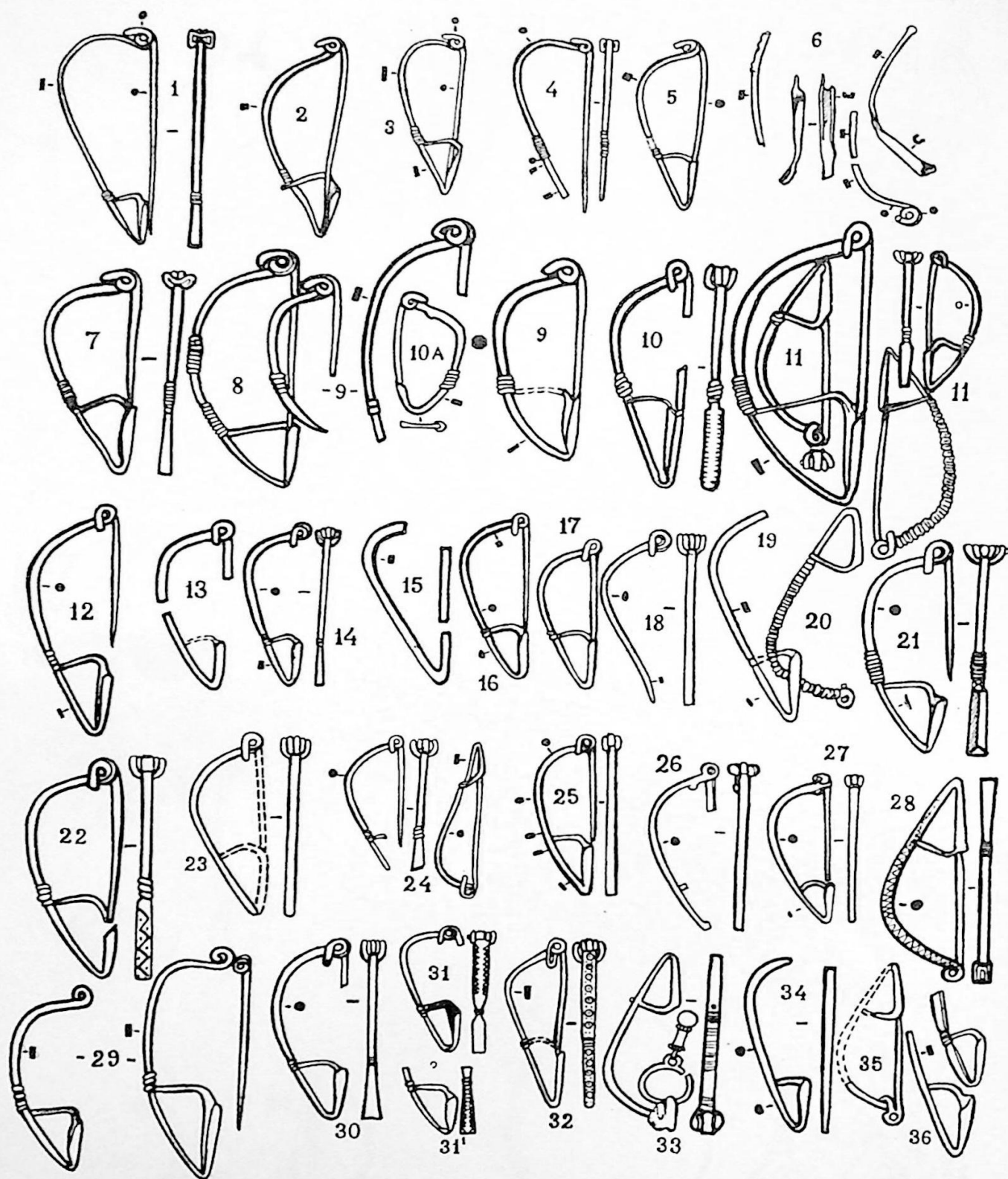

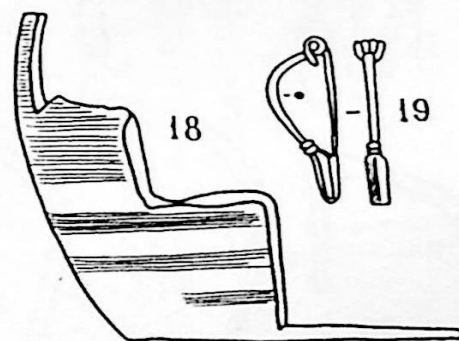
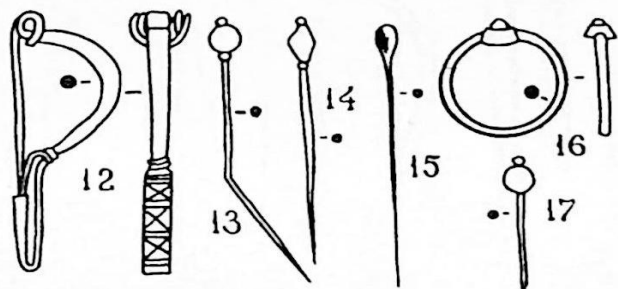
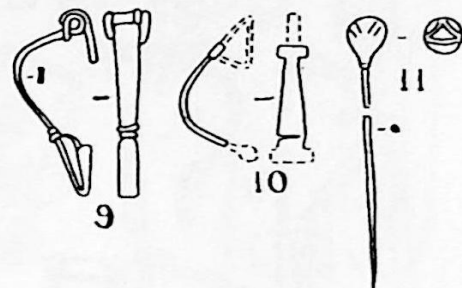
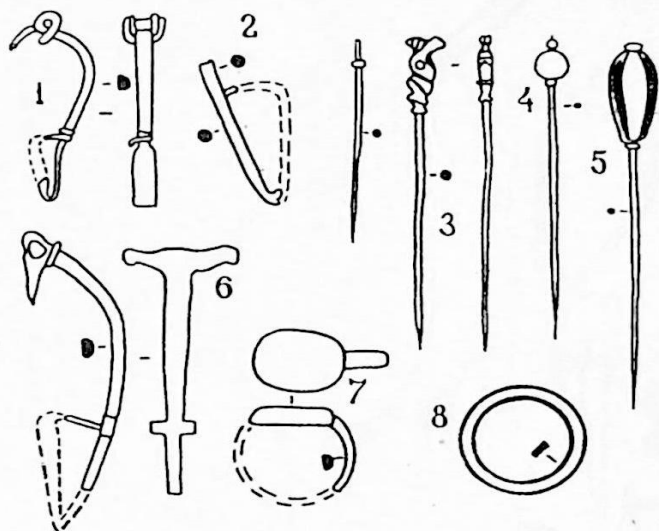
21

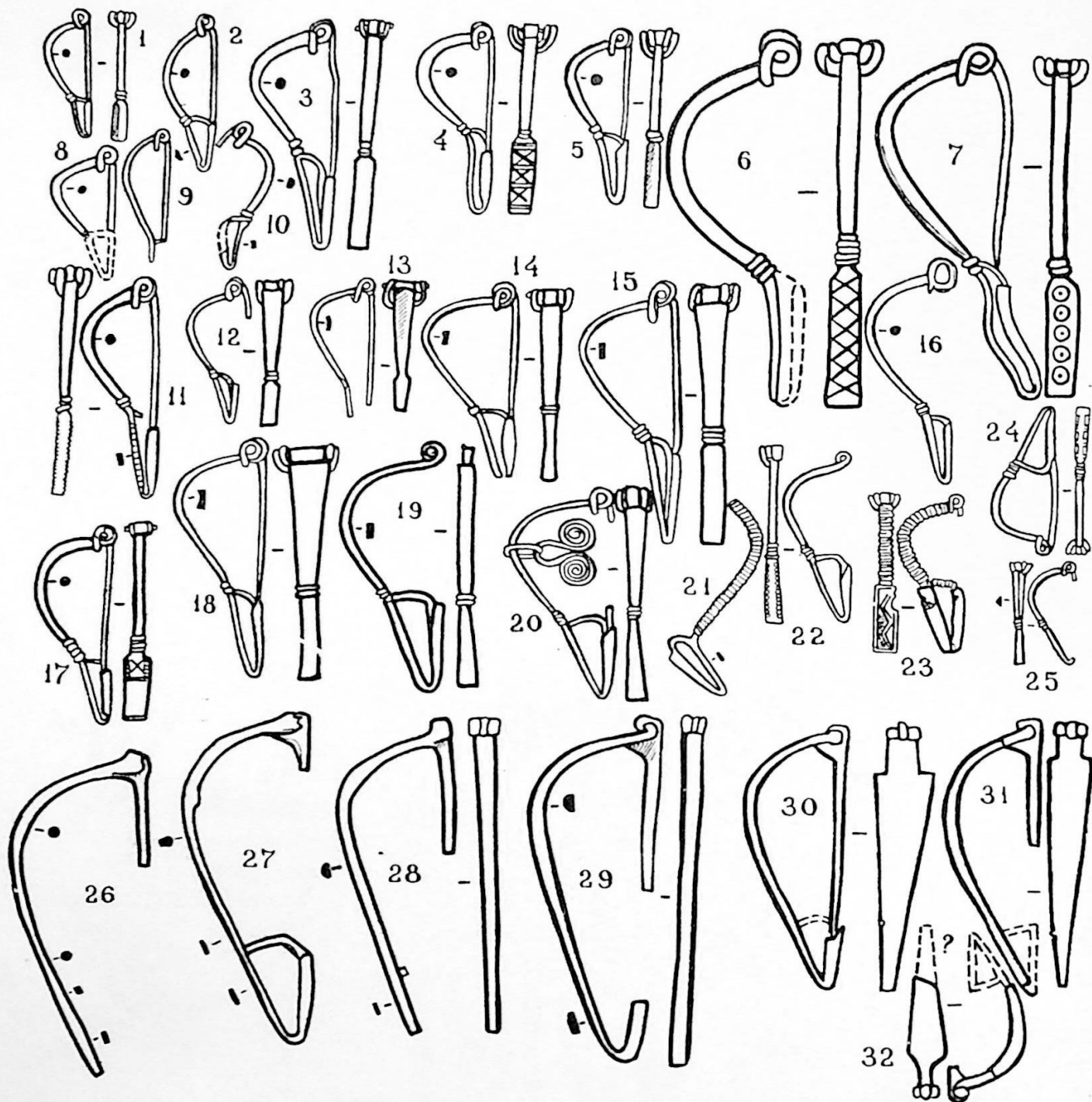

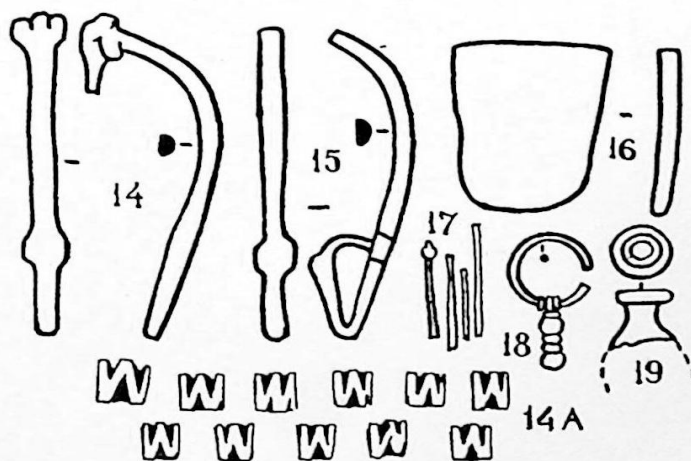
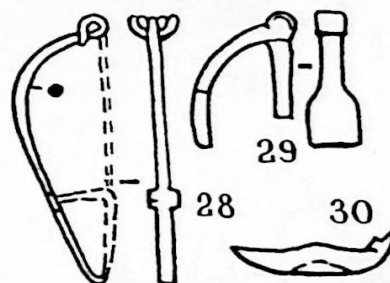
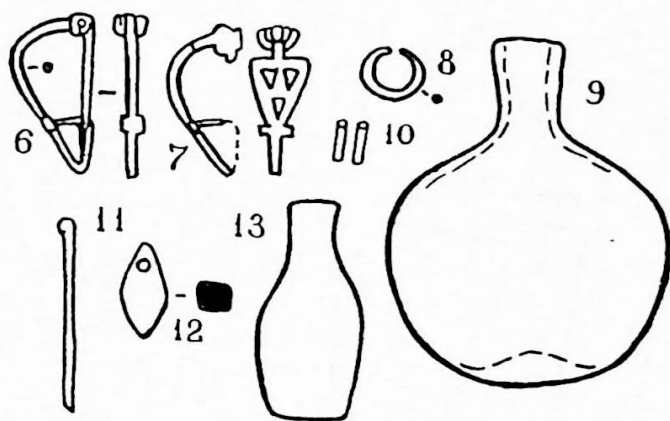
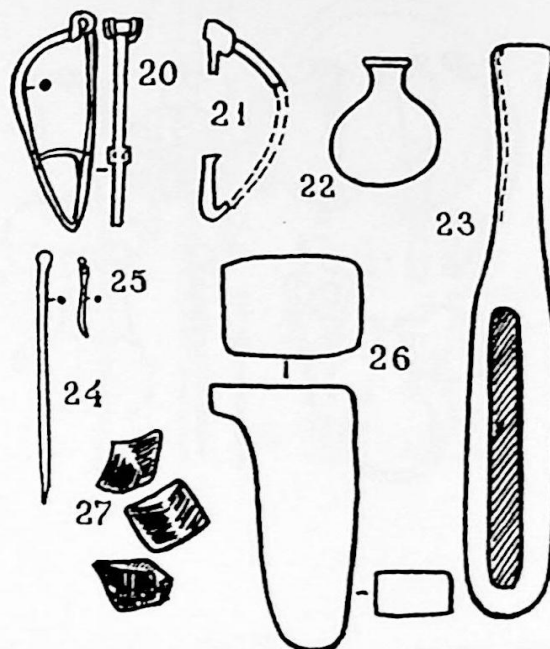
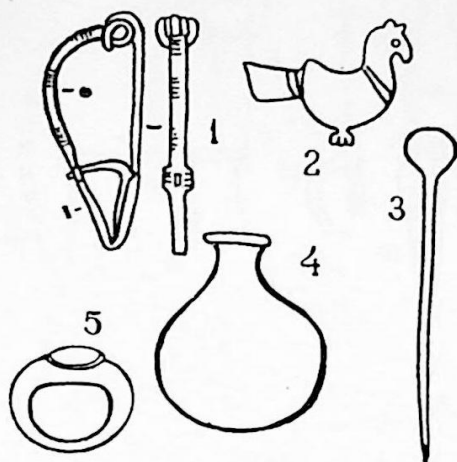

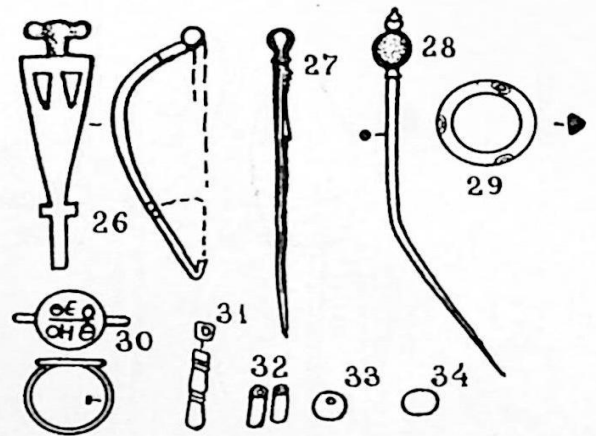
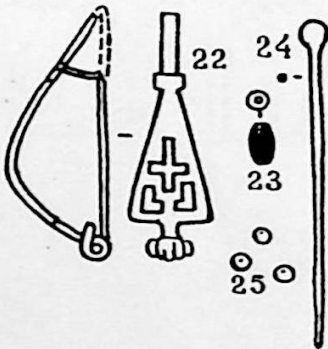
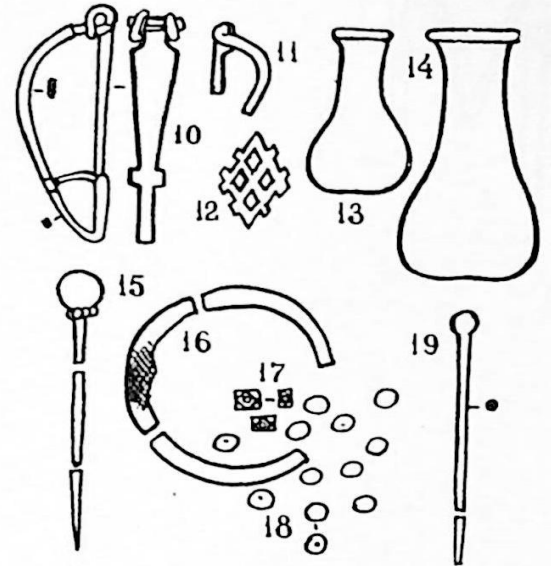
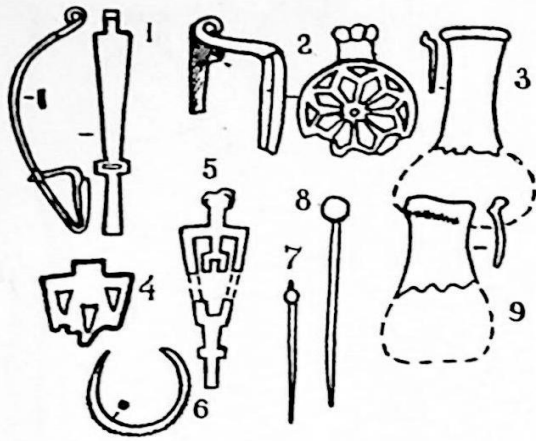

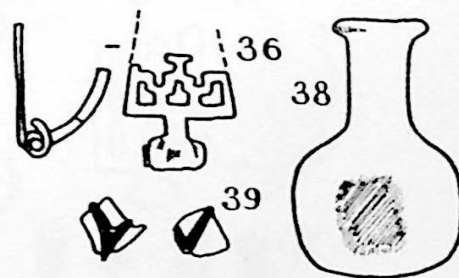
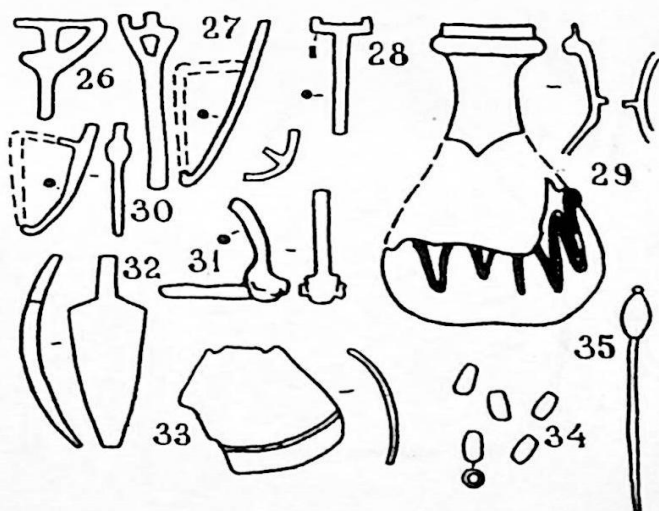
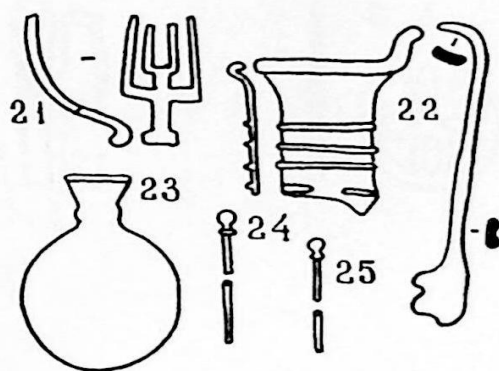
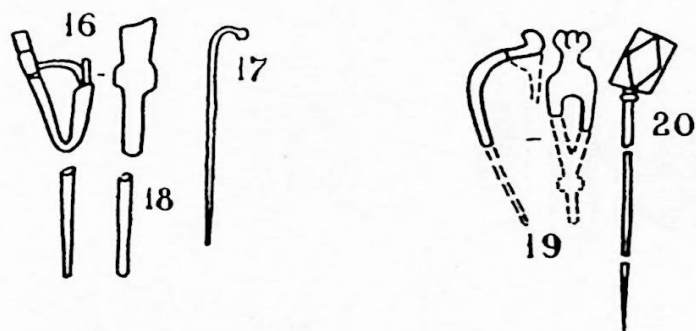
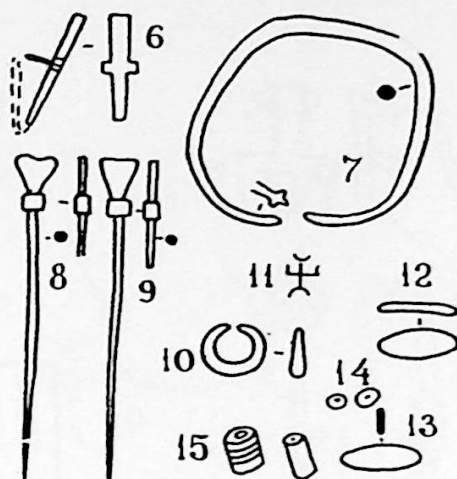
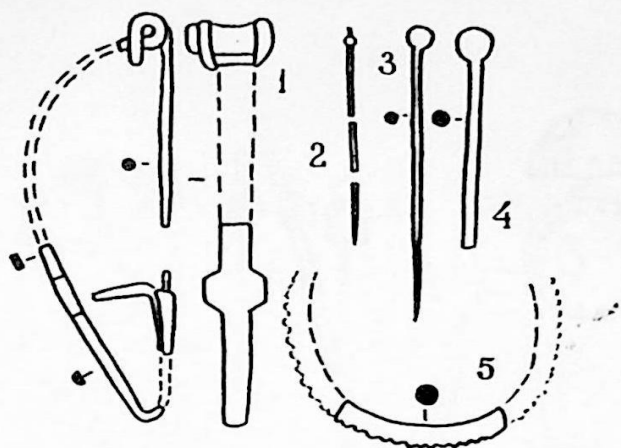

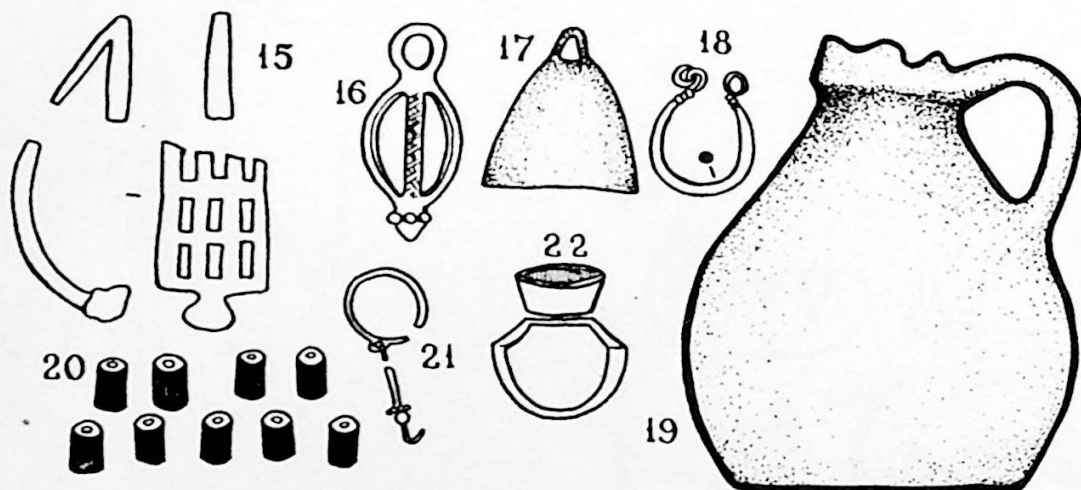
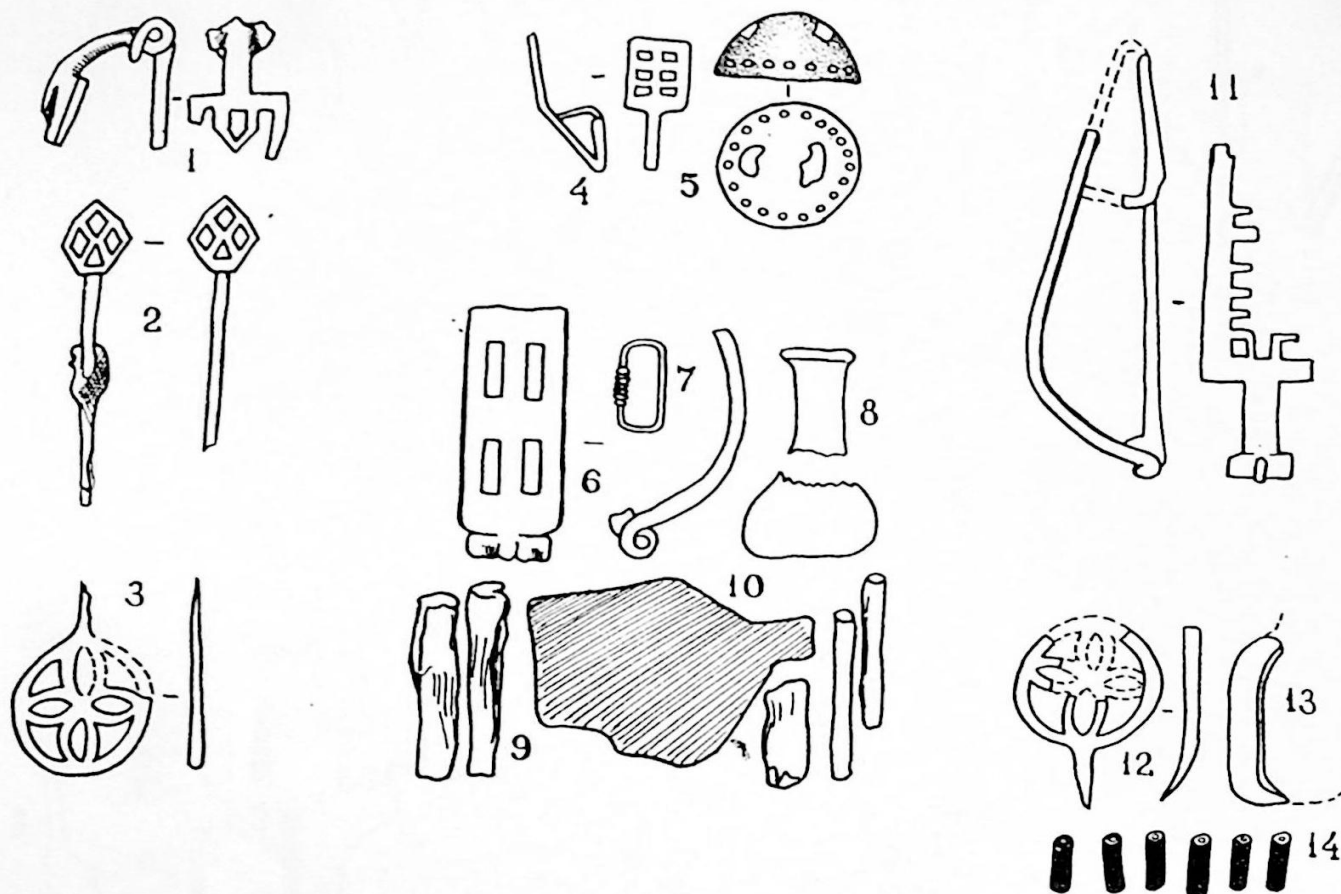

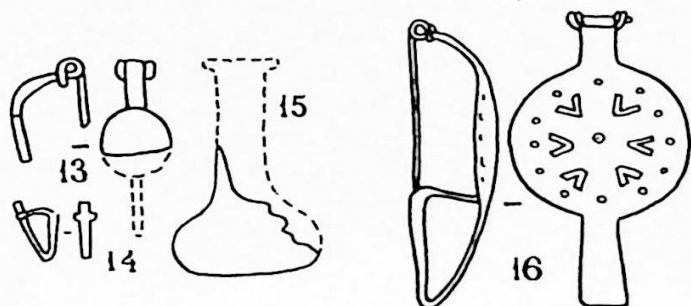
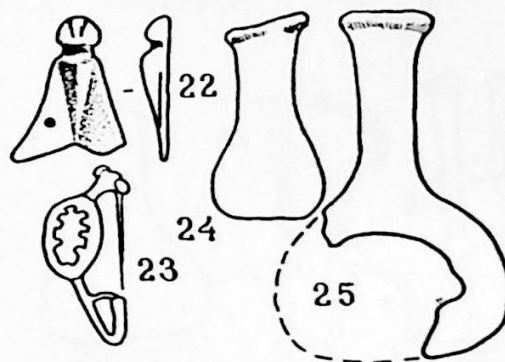
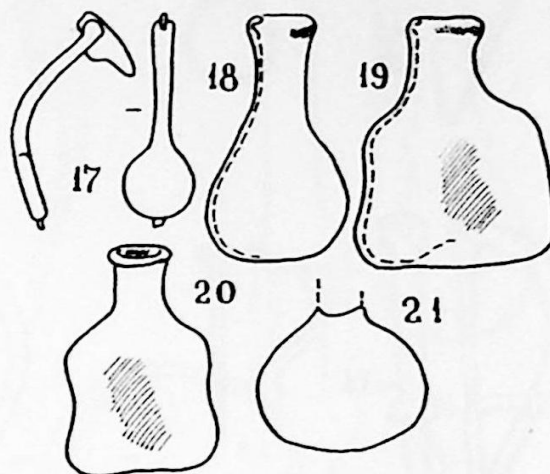
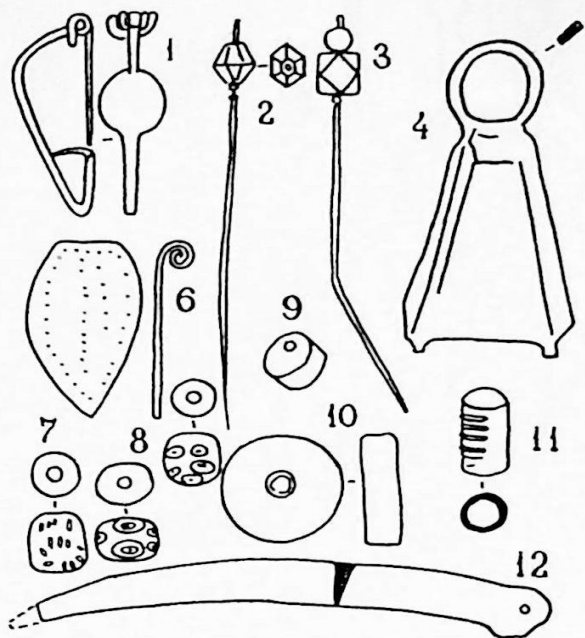

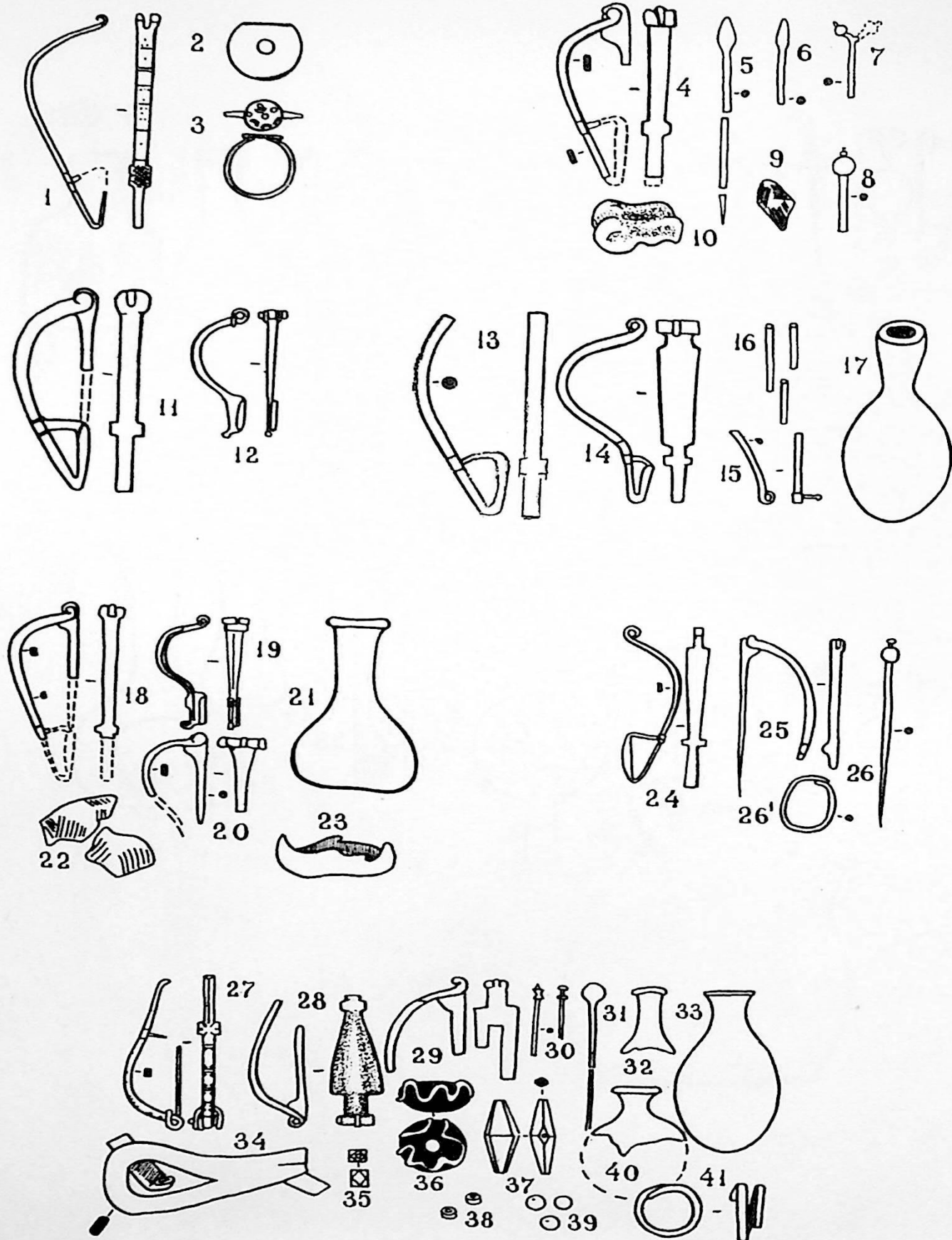

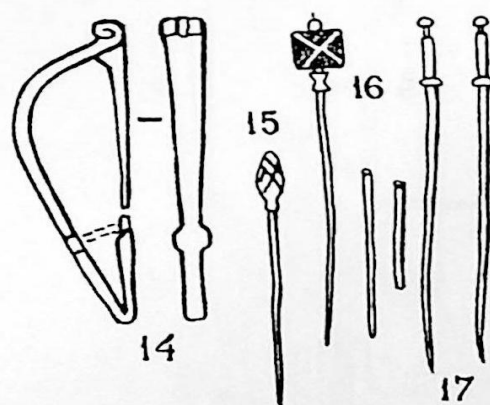
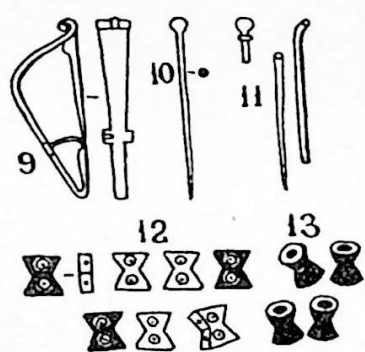
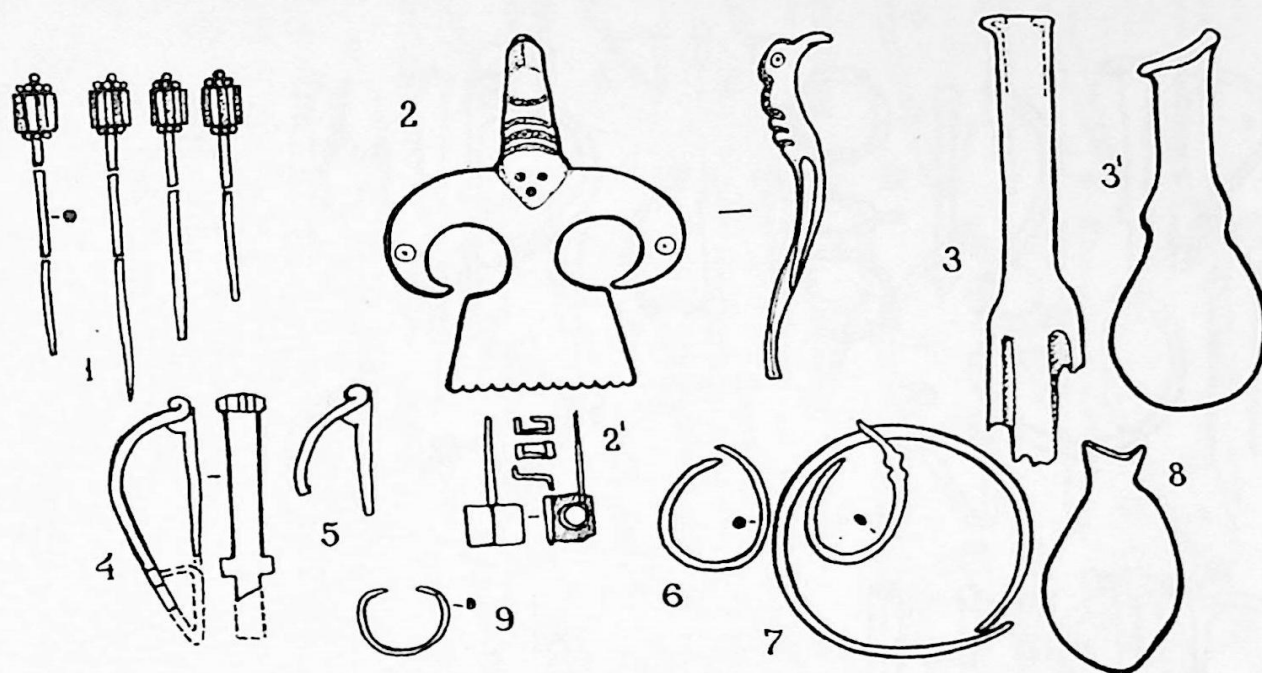

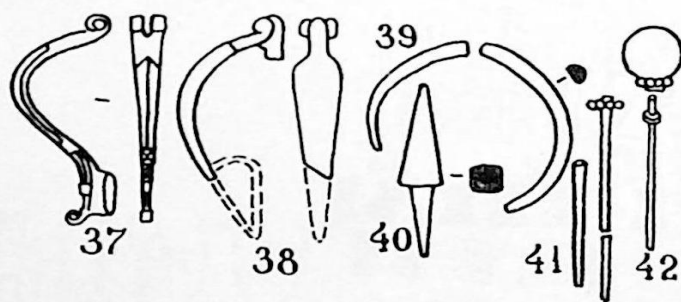
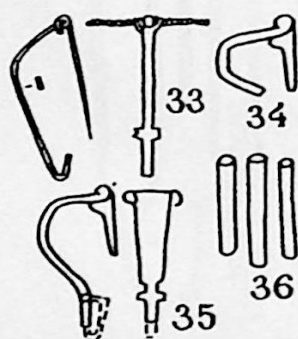
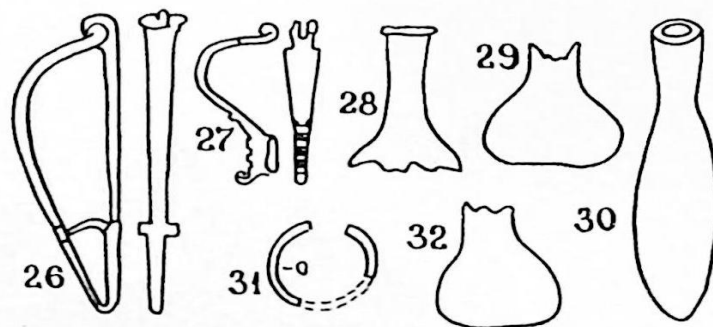
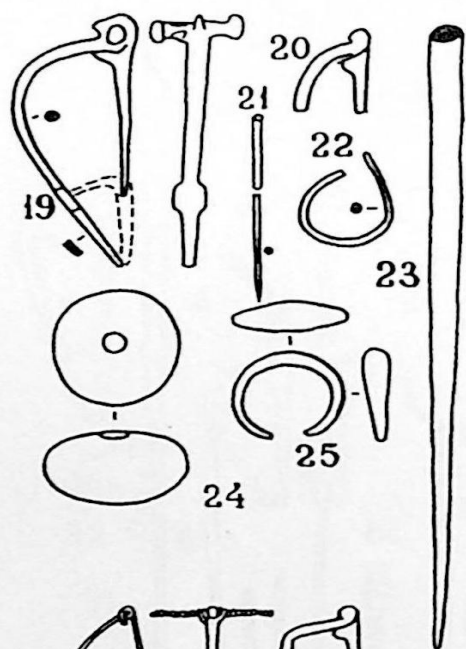
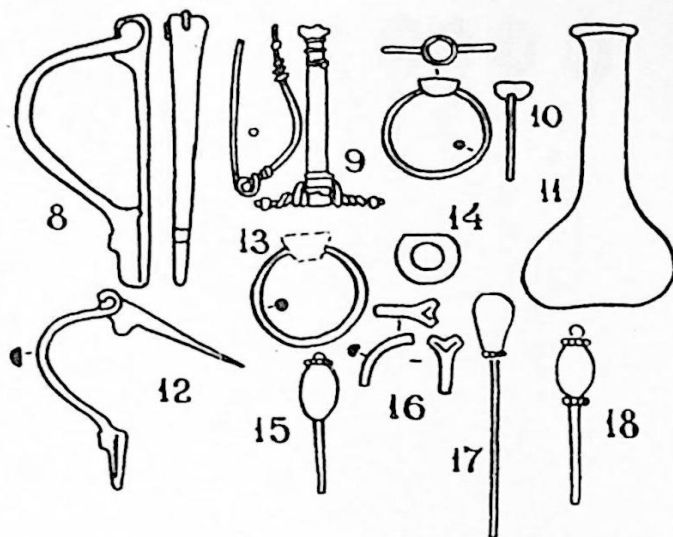
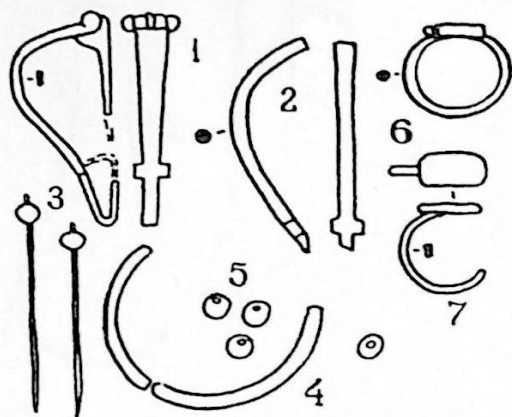

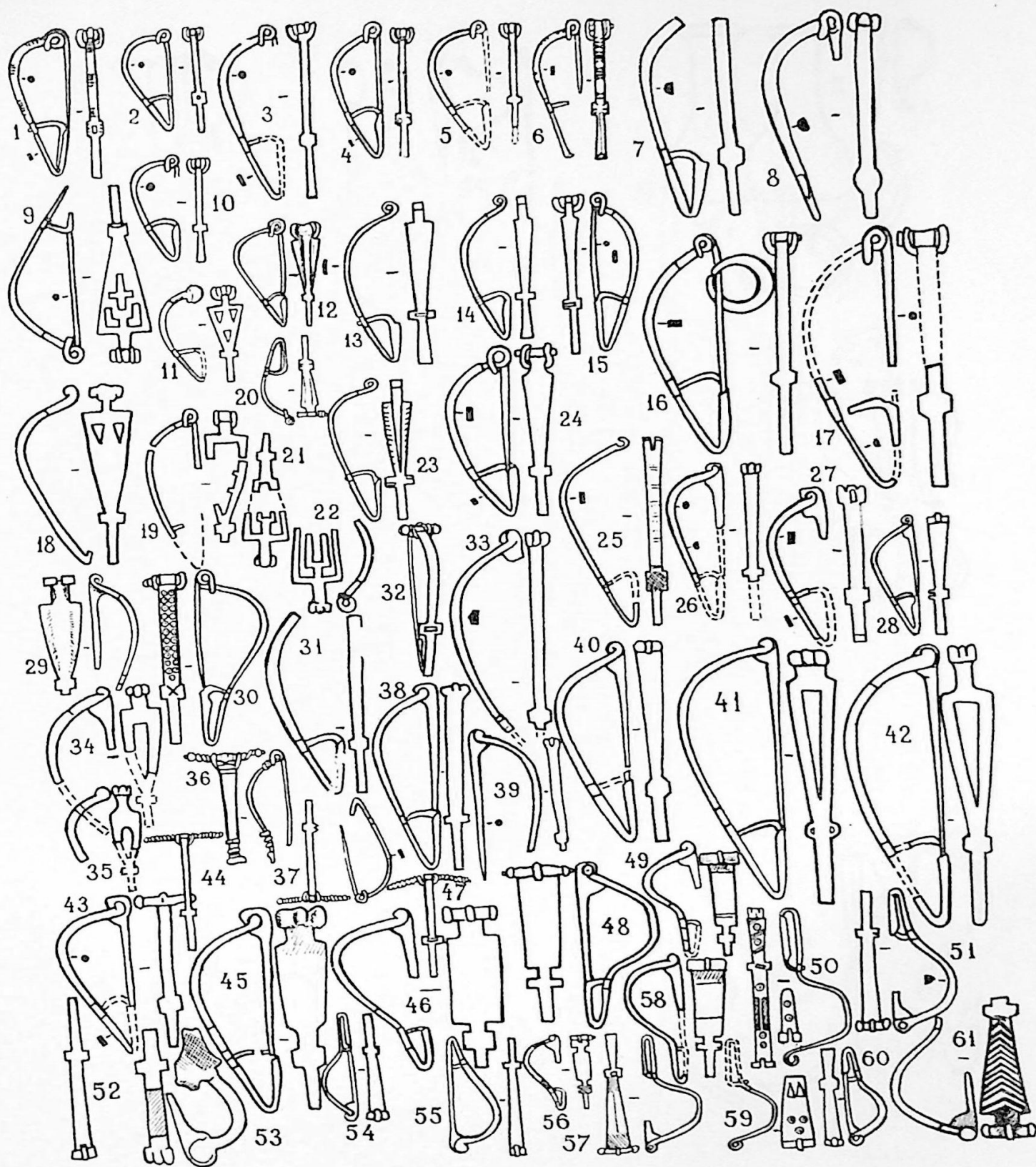

XIV

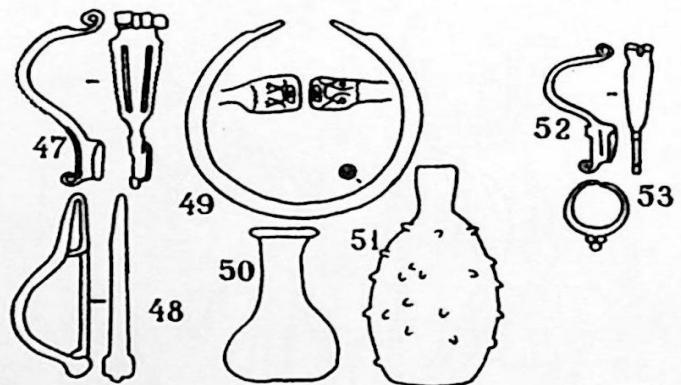
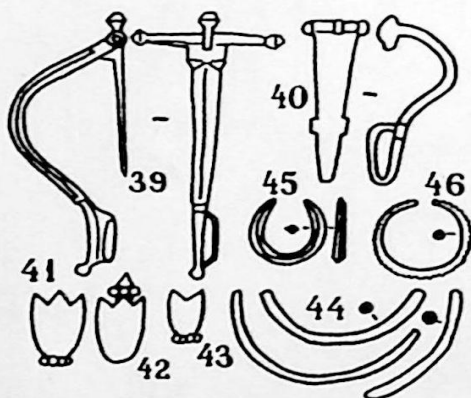
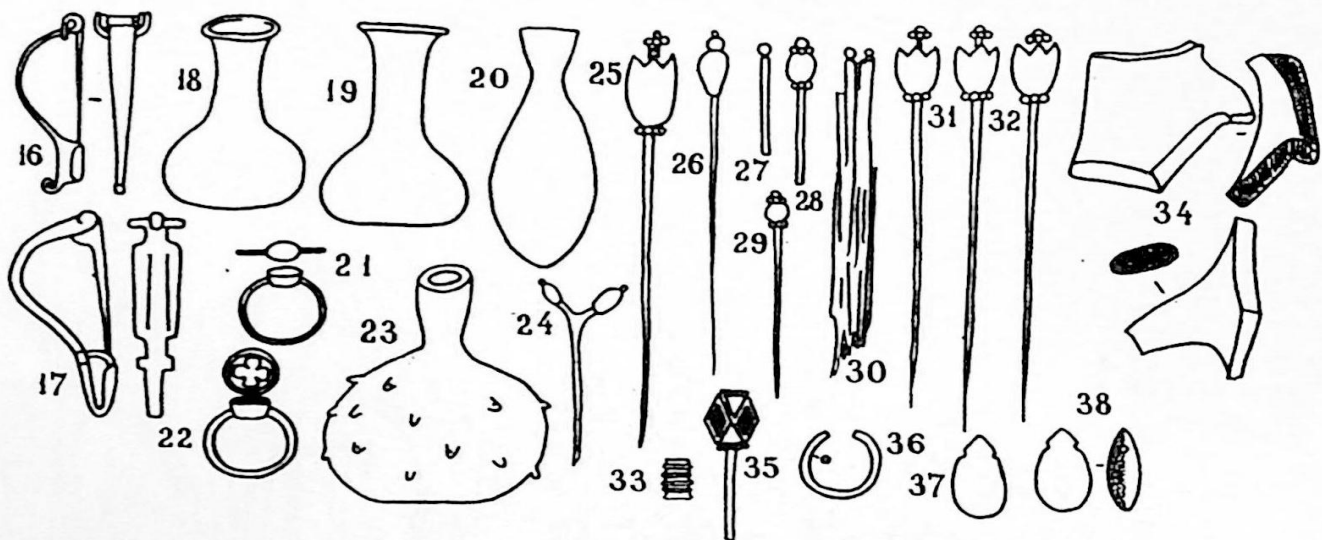
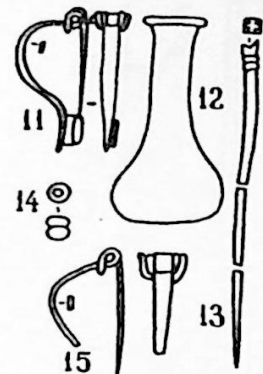
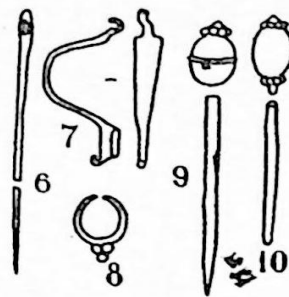
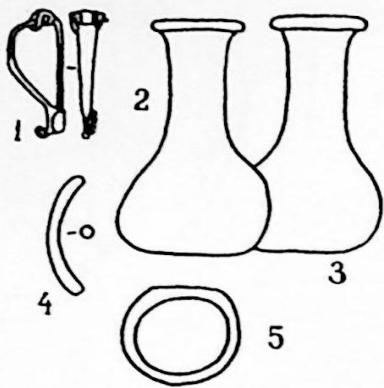

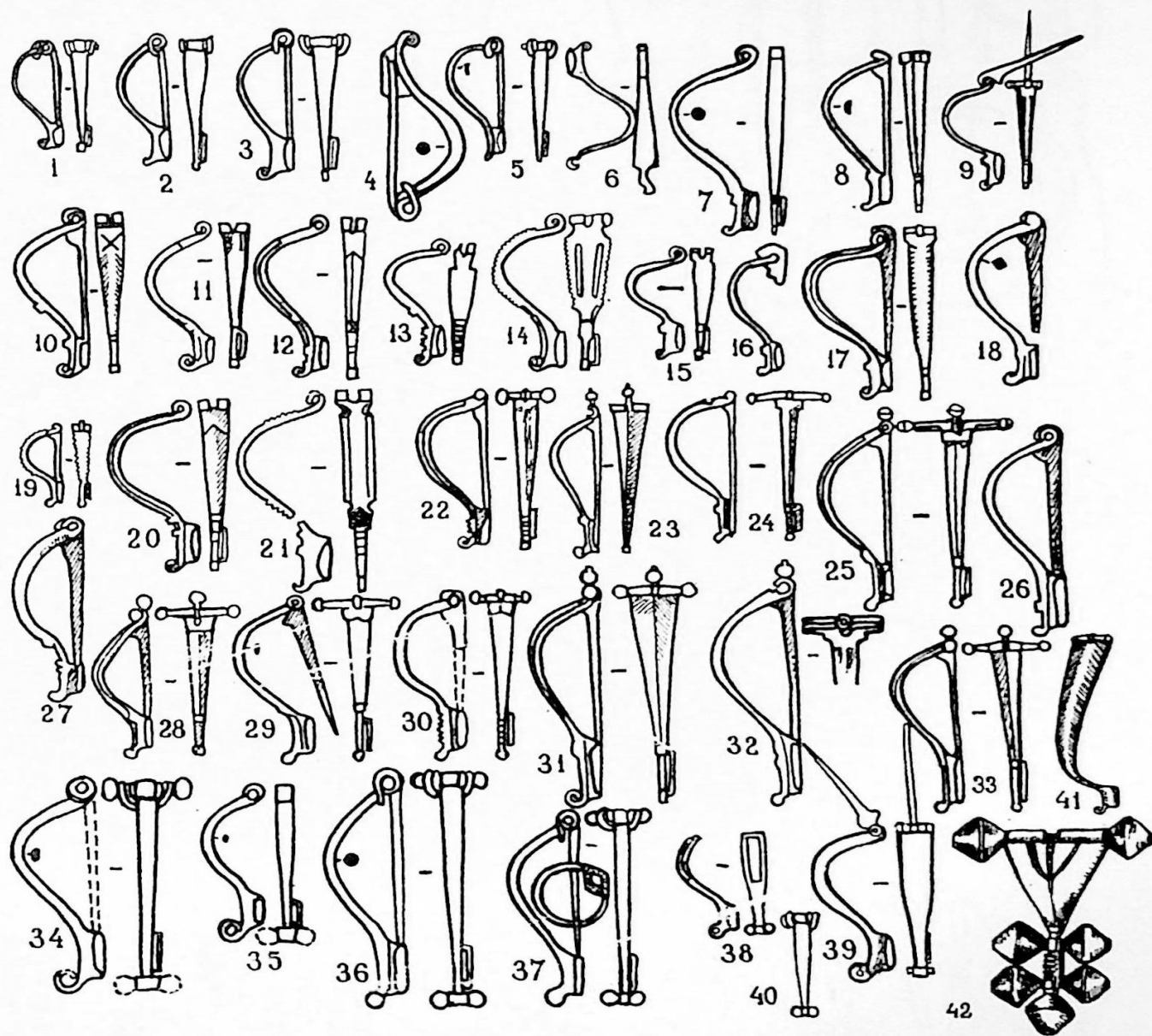

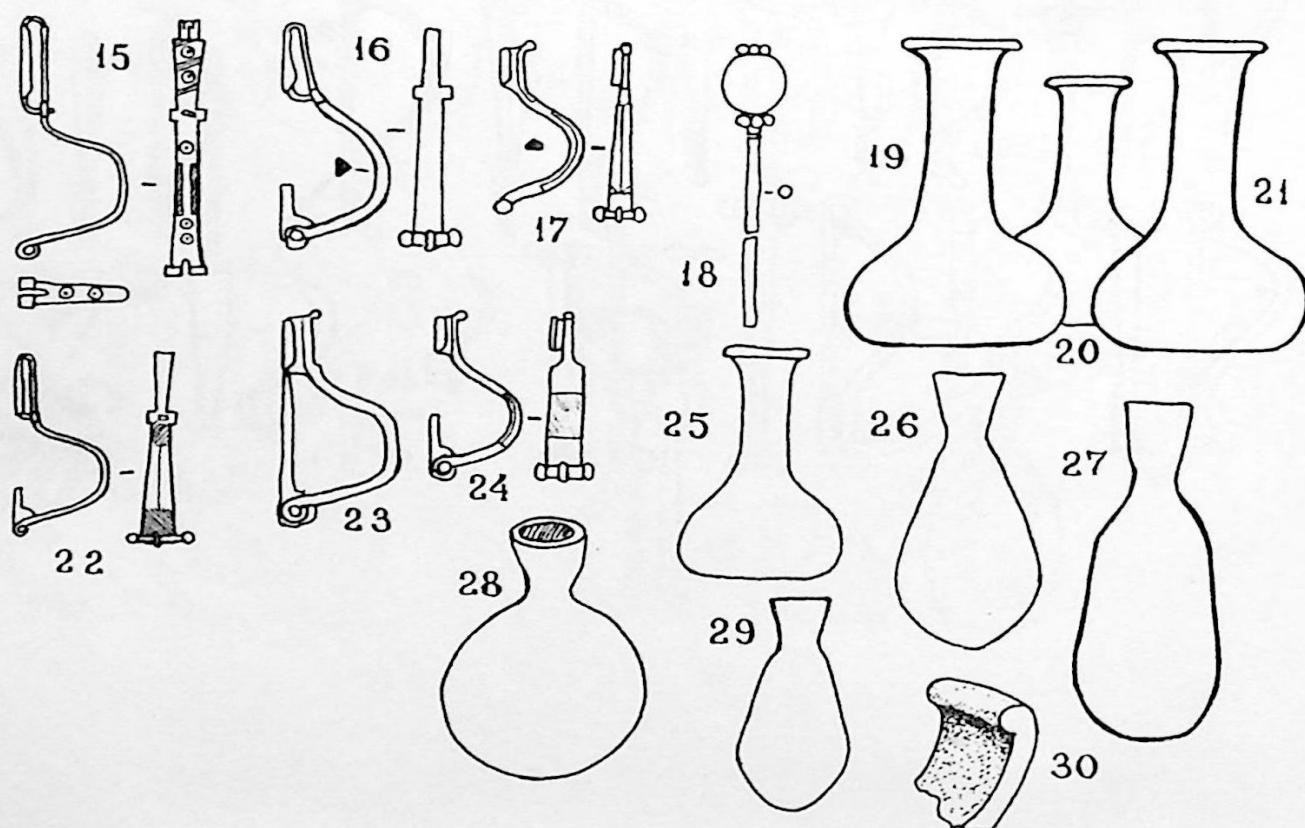
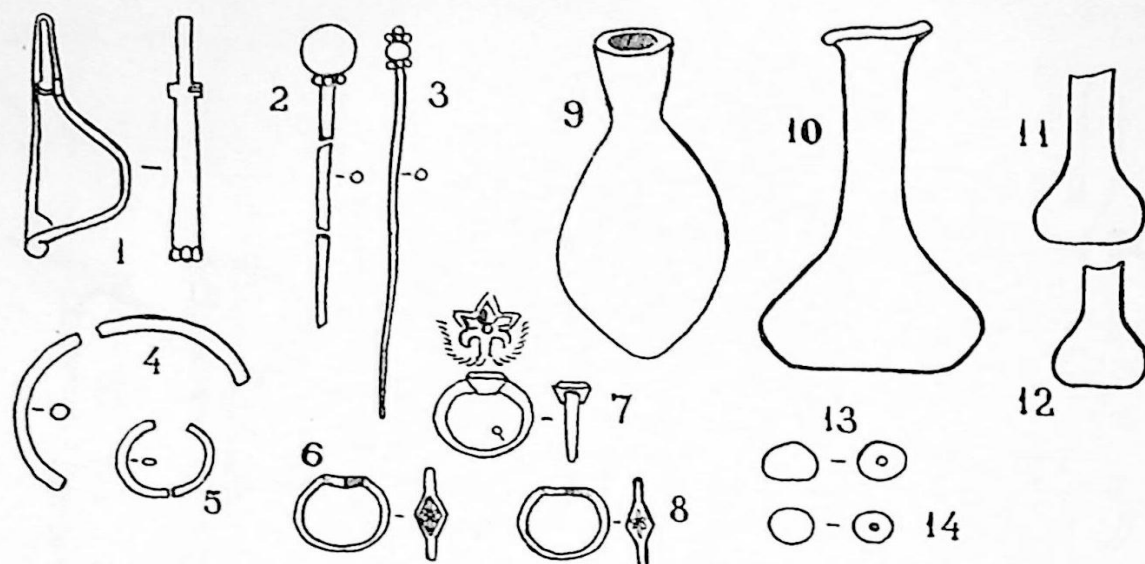

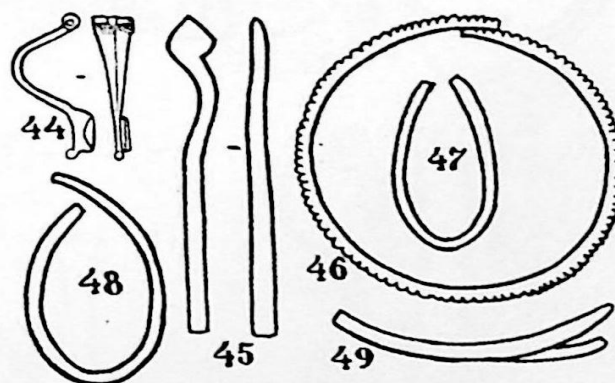
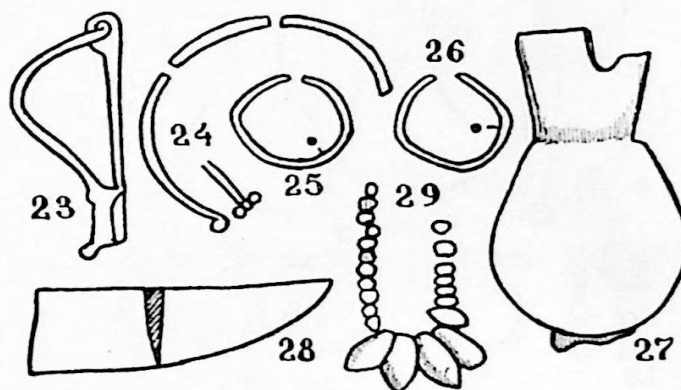
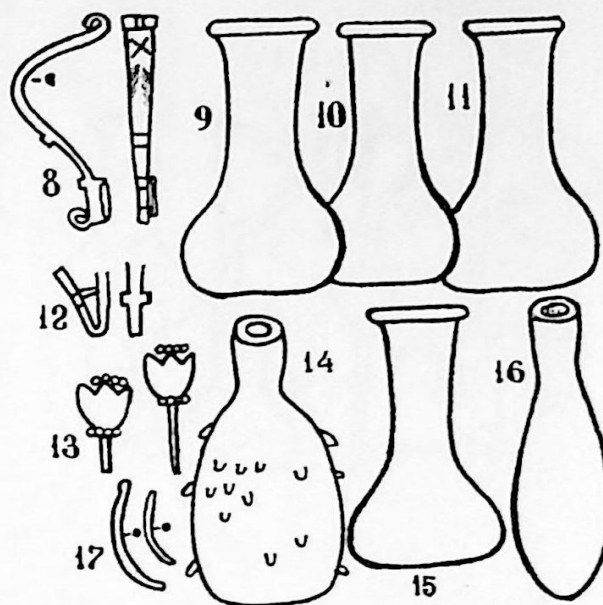
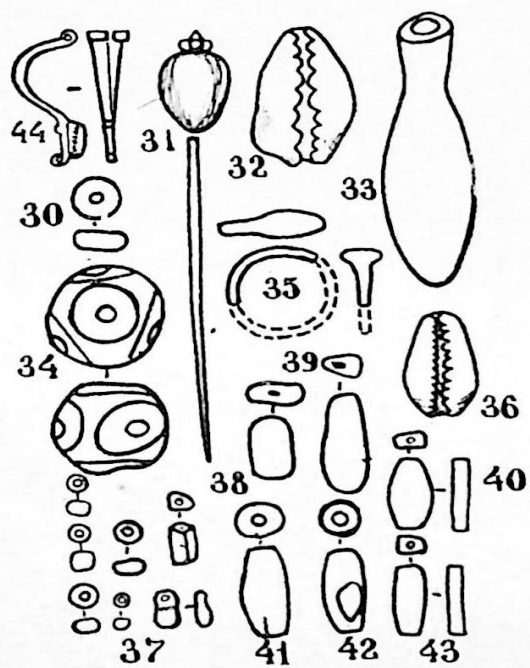
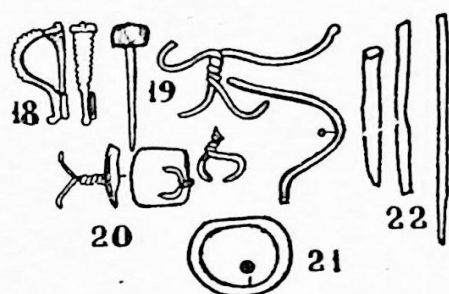
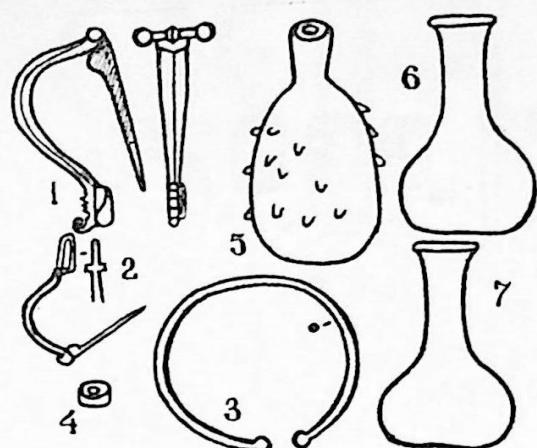

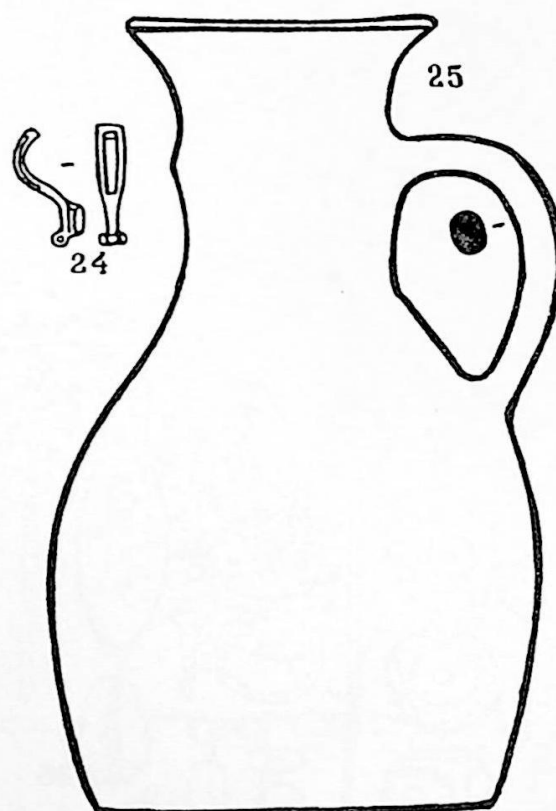
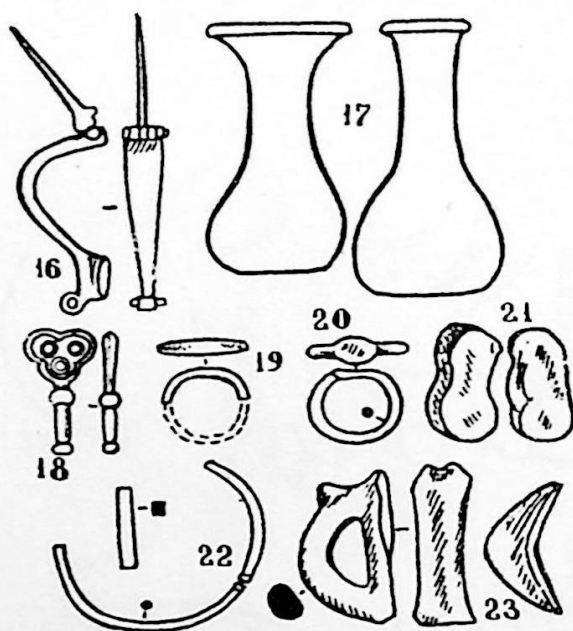
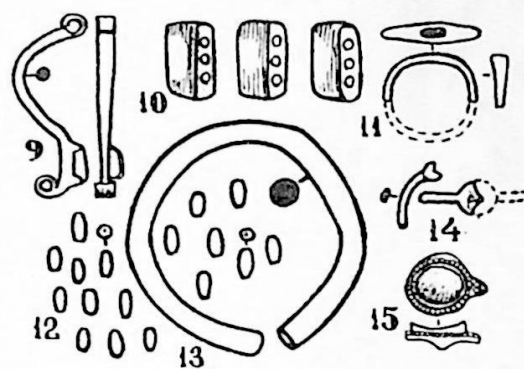
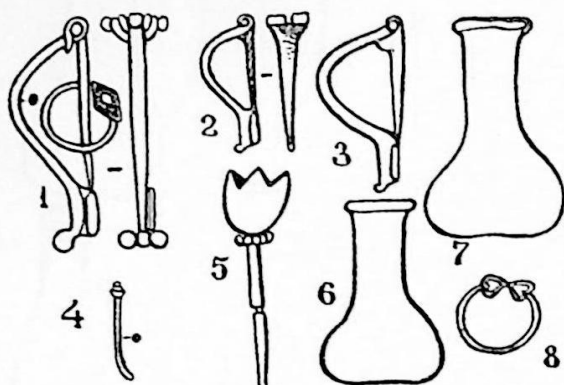
XVIII

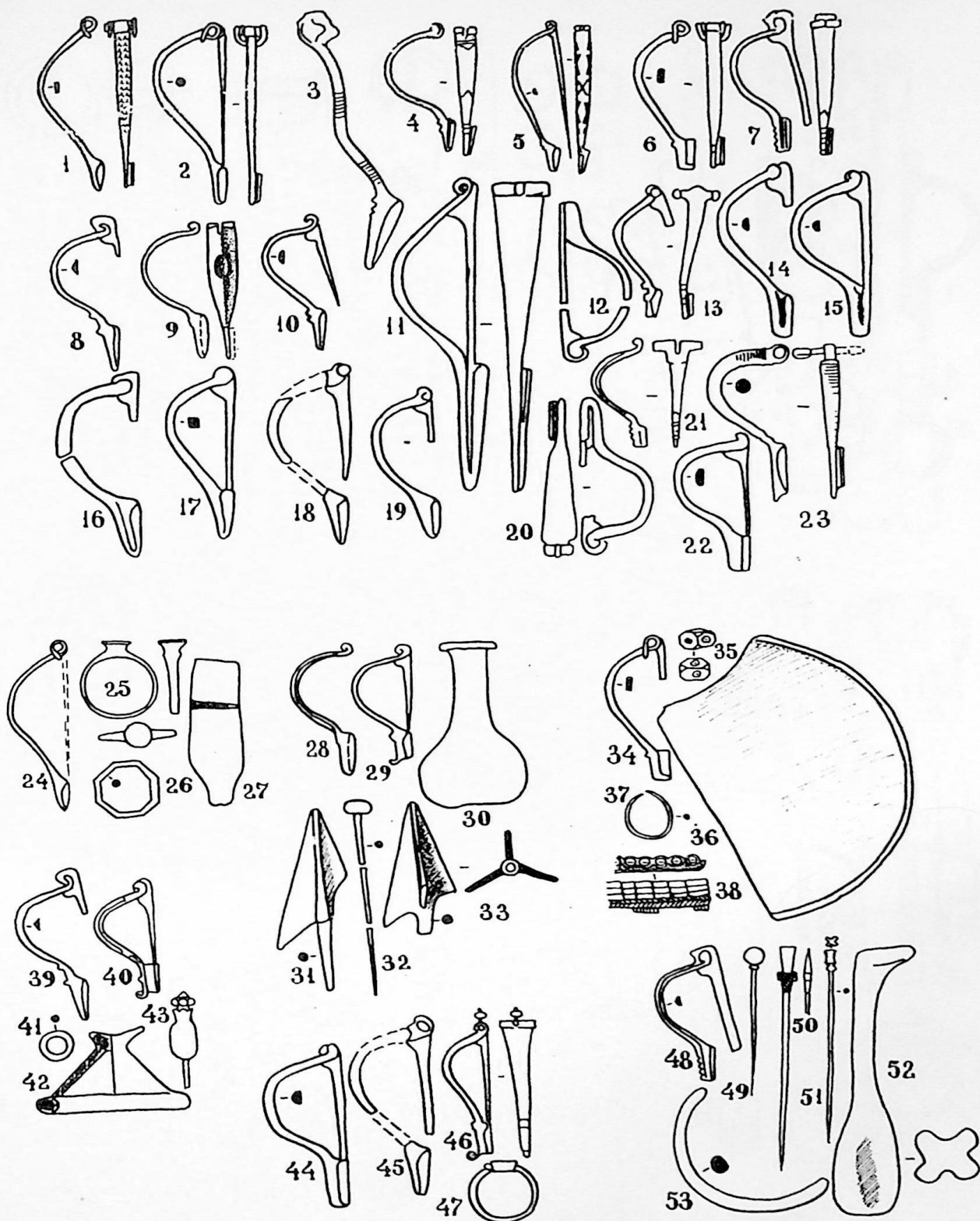

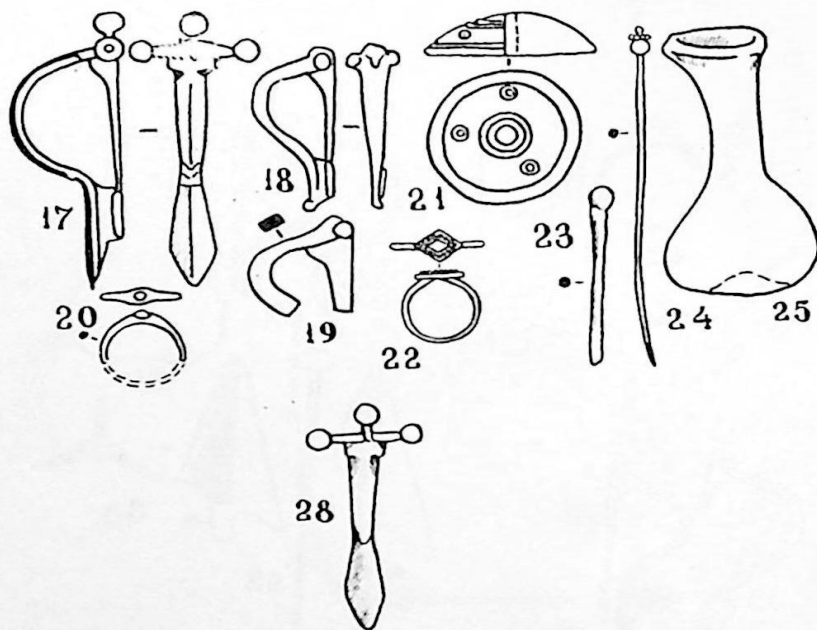
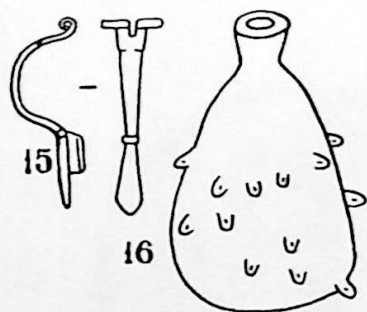
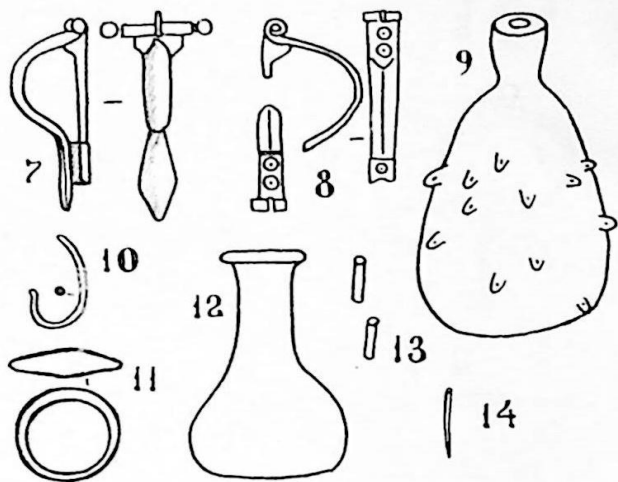
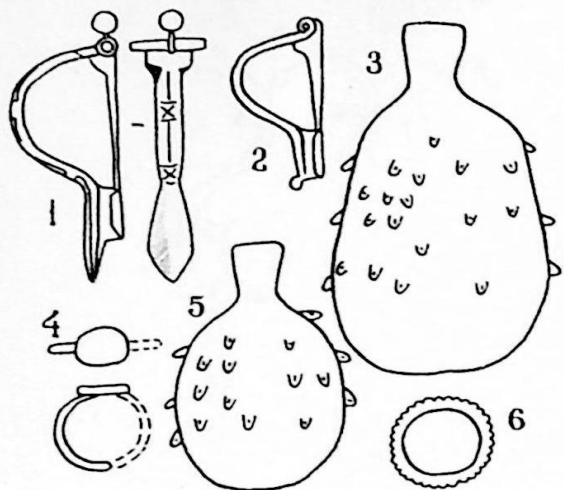

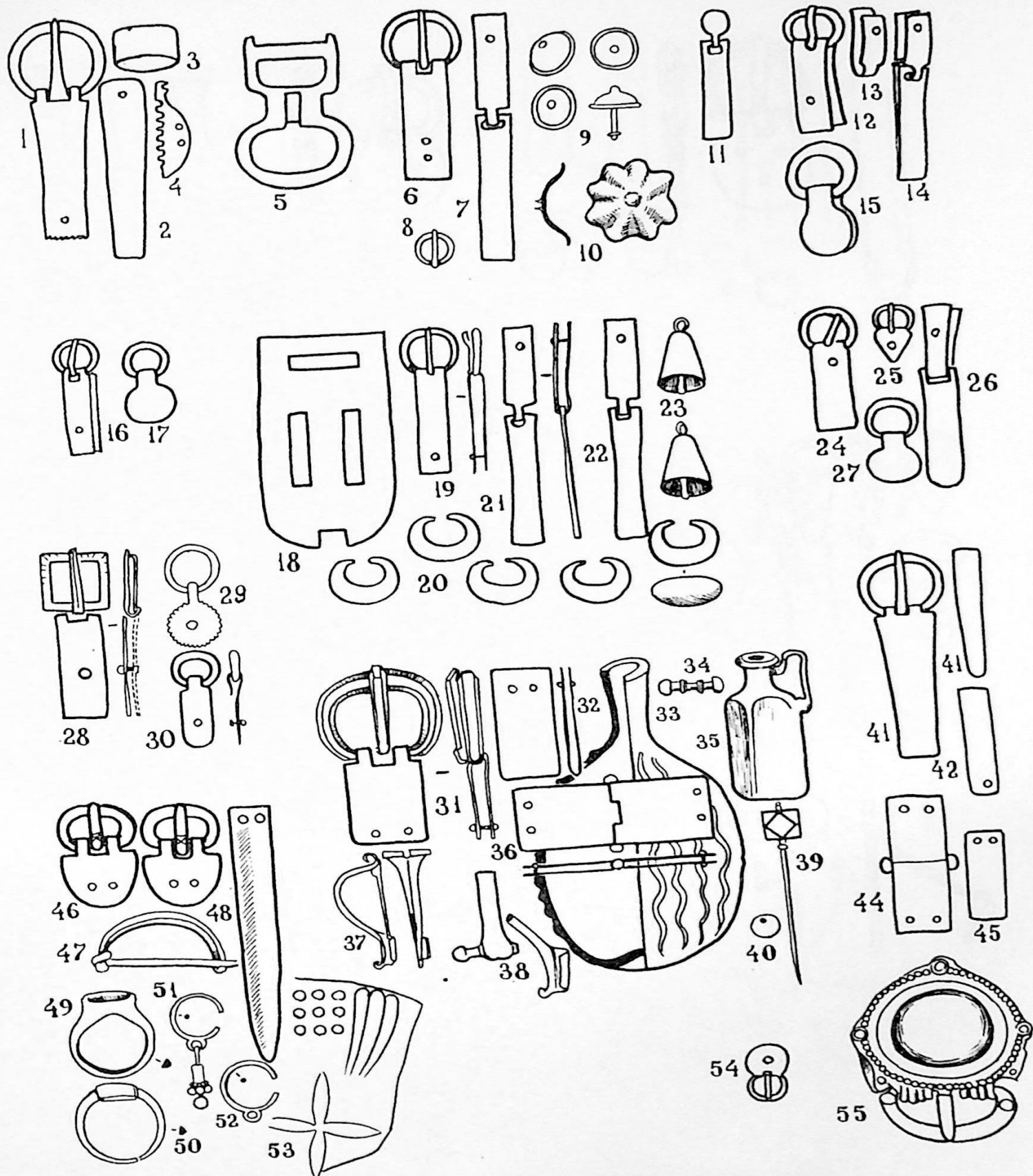

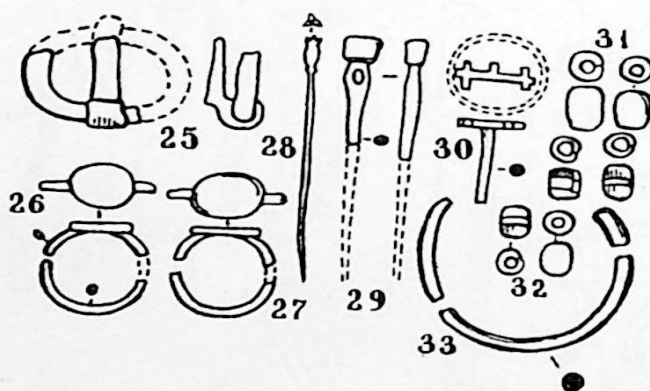
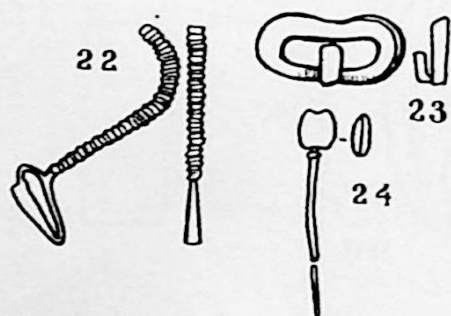
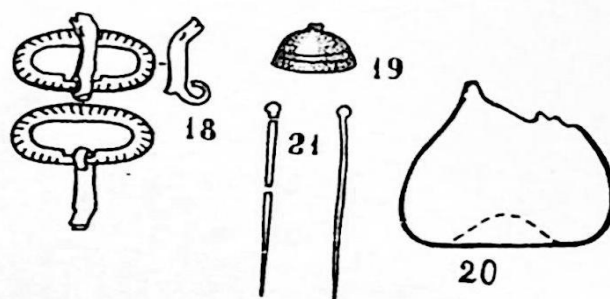
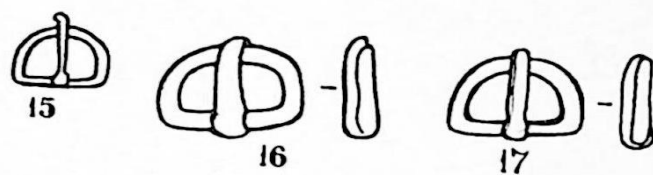
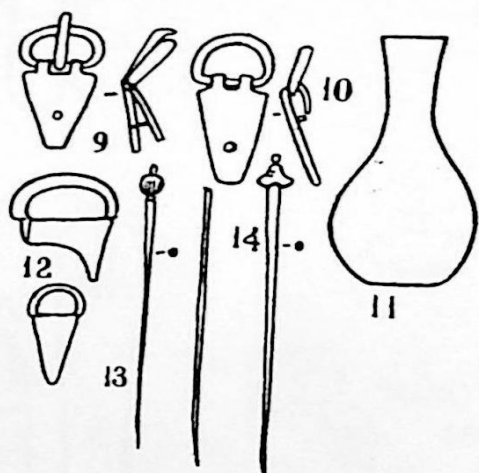
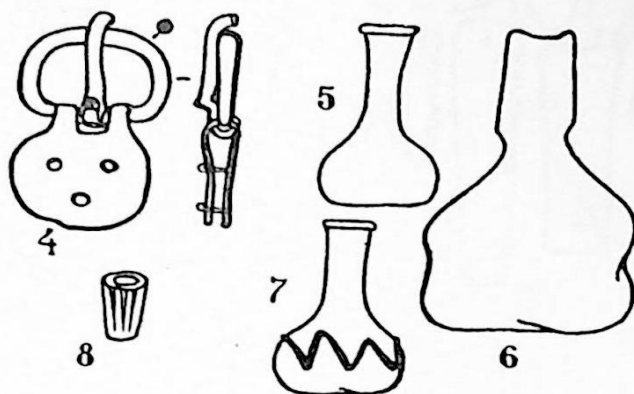
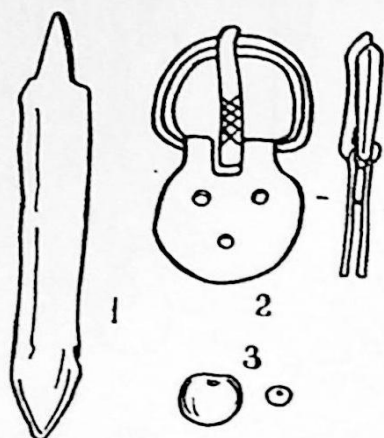

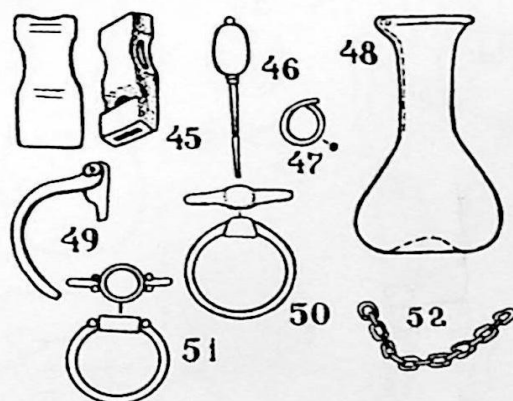
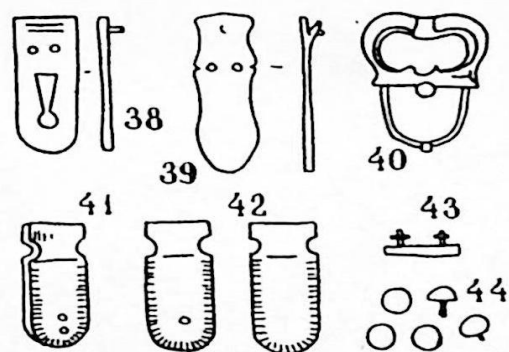
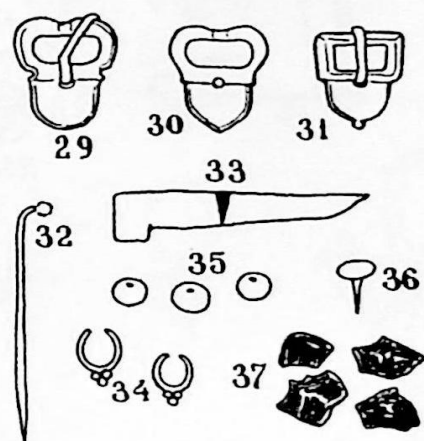
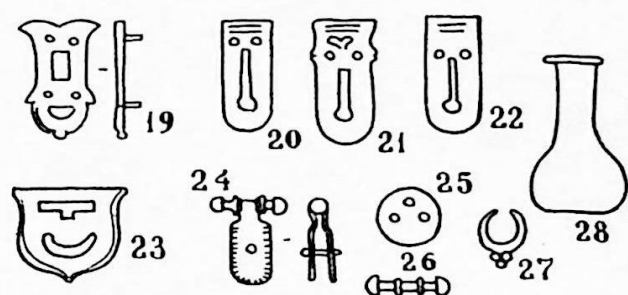
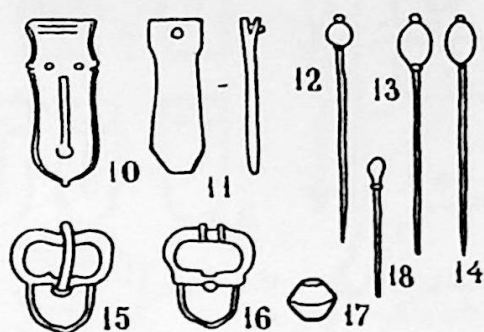
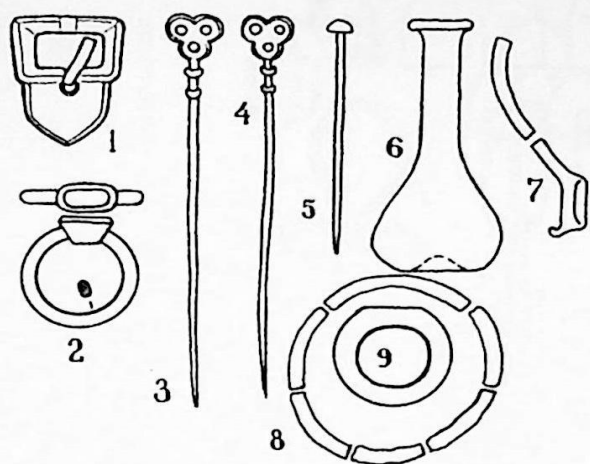

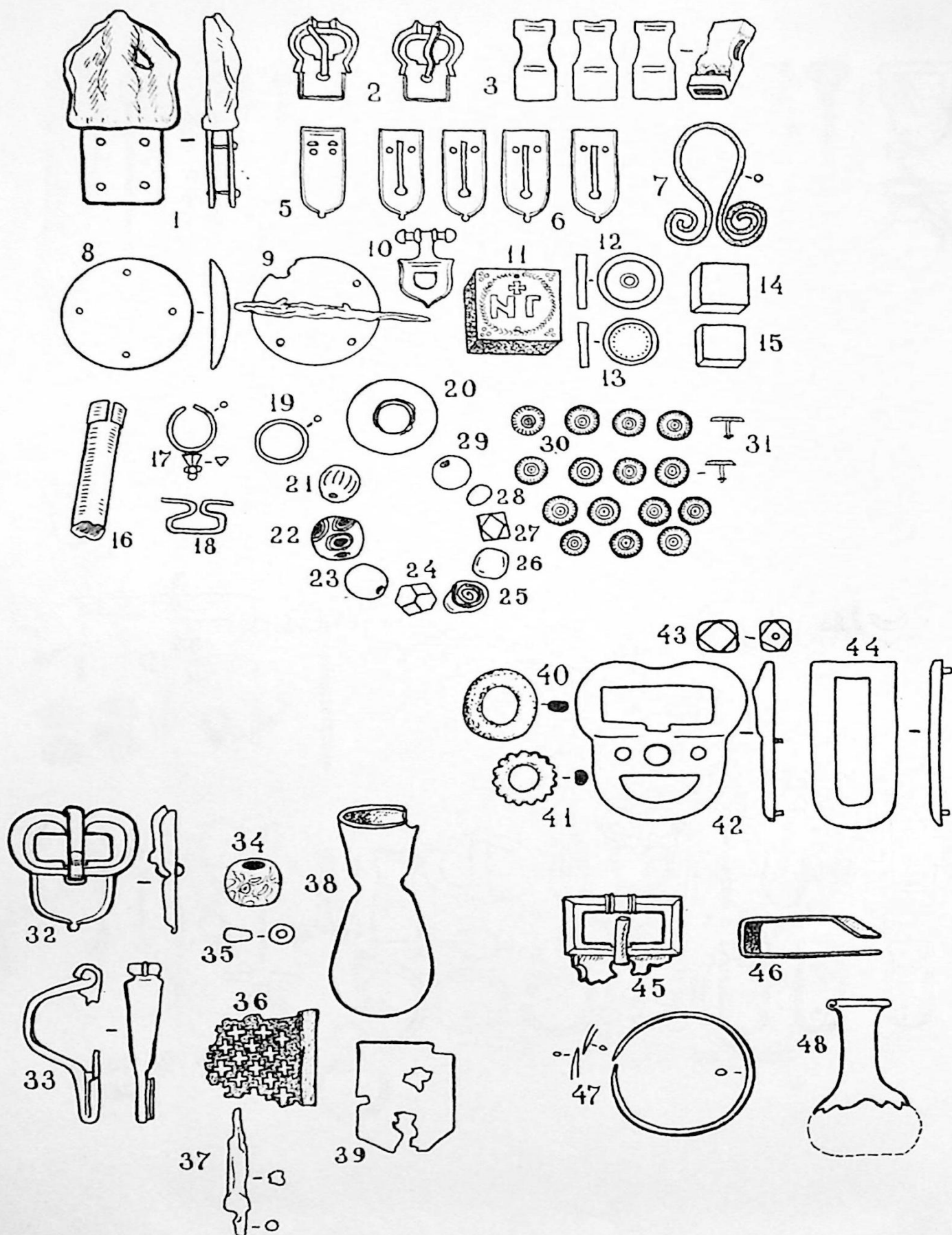

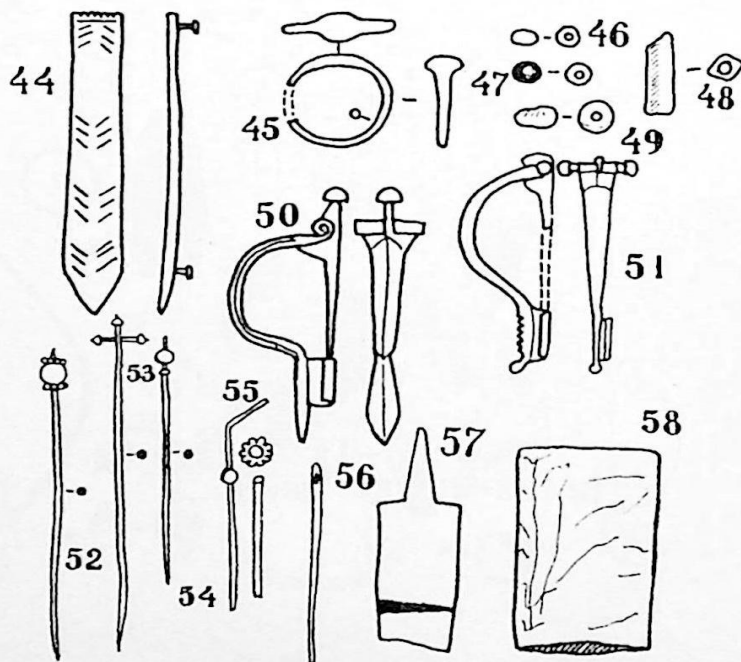
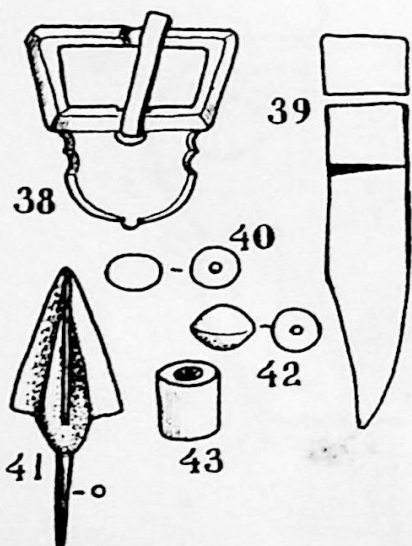
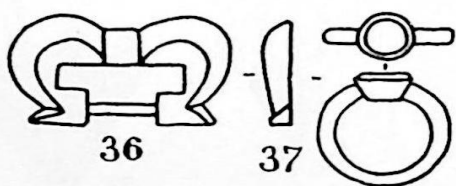
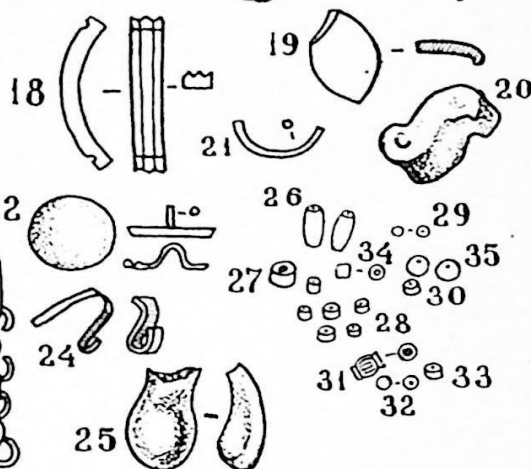
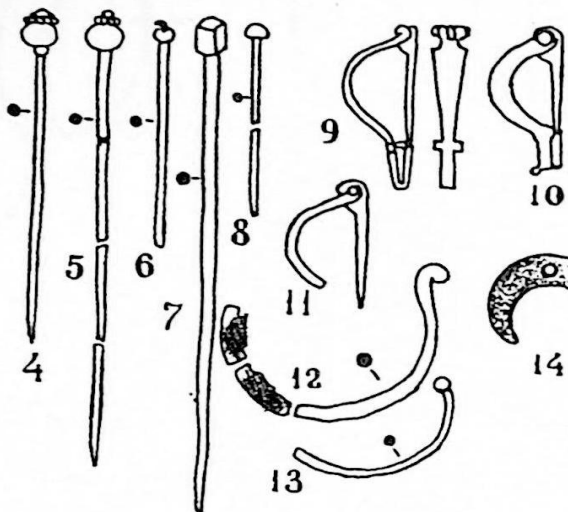
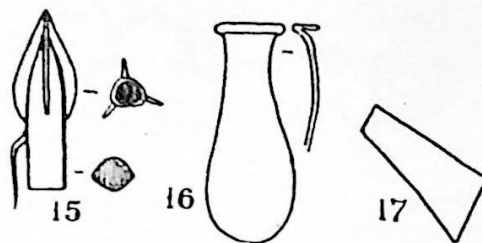
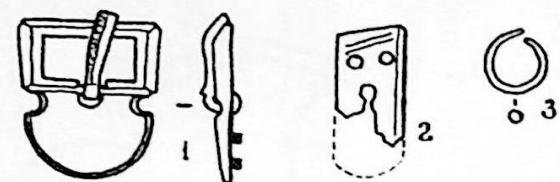

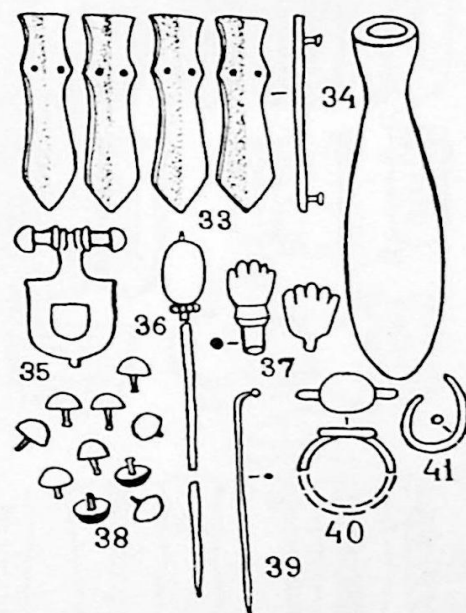
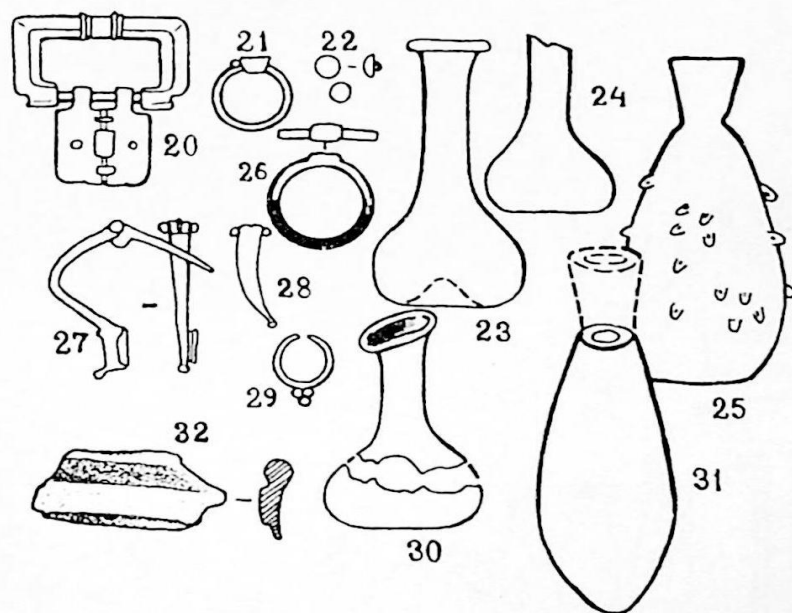
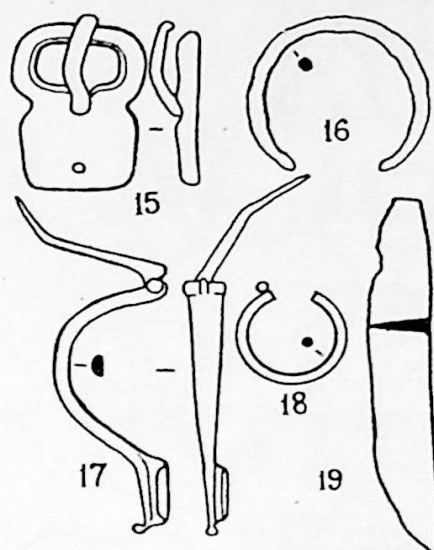
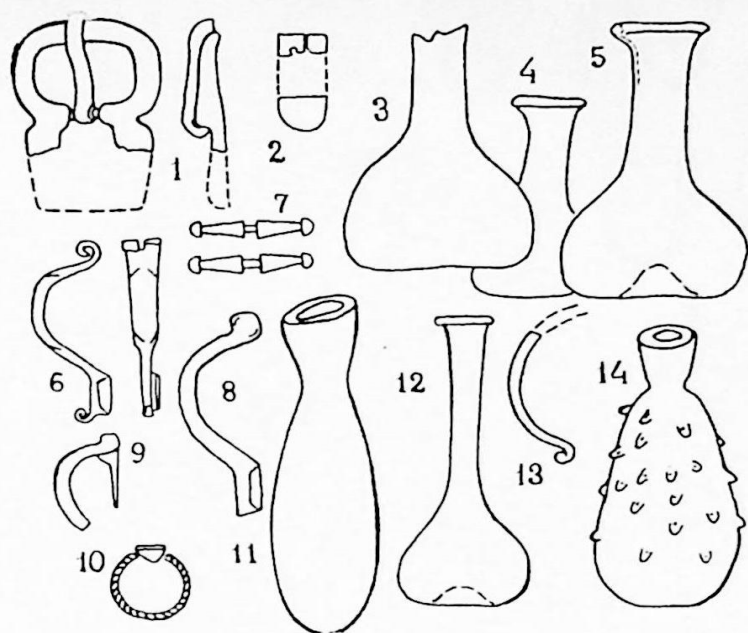

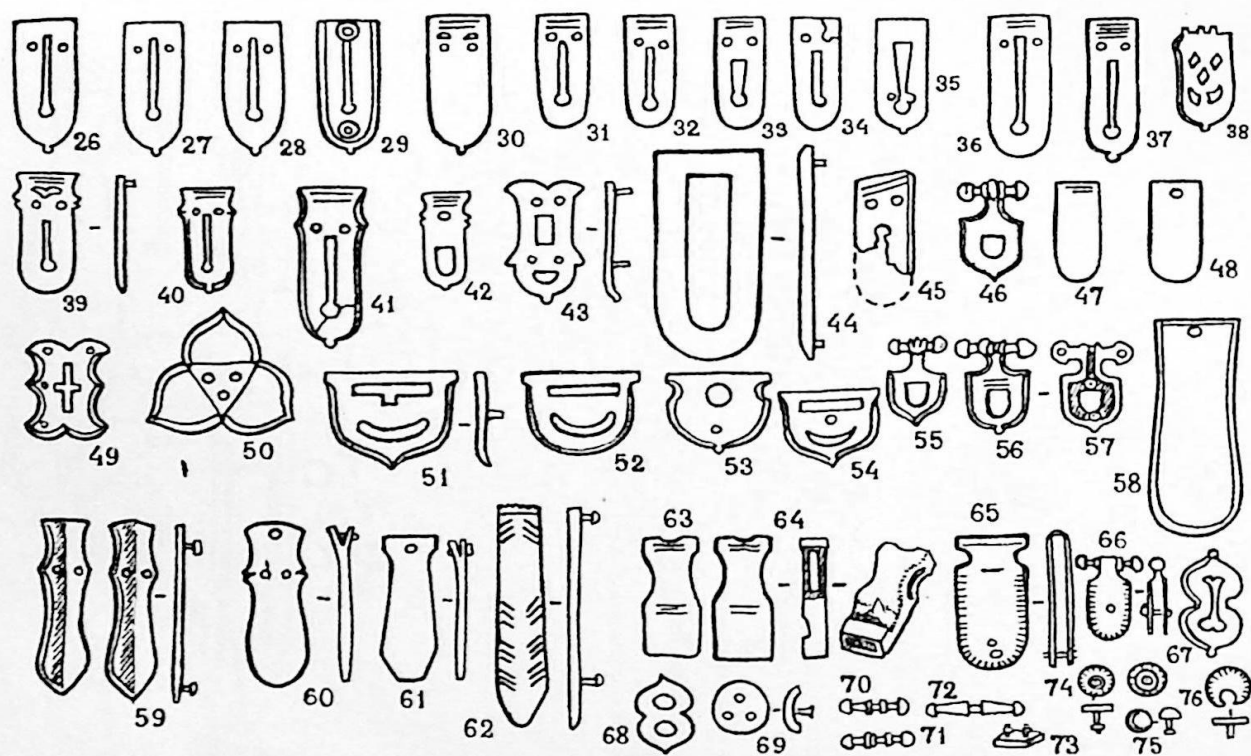
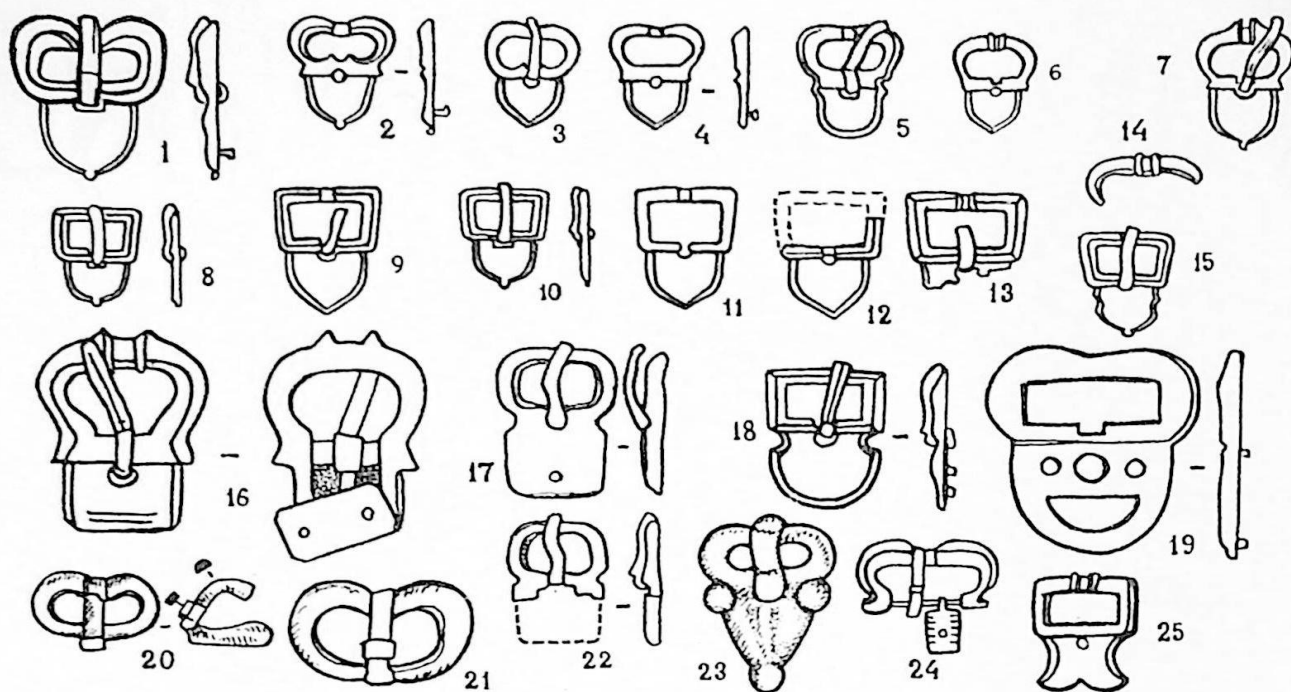

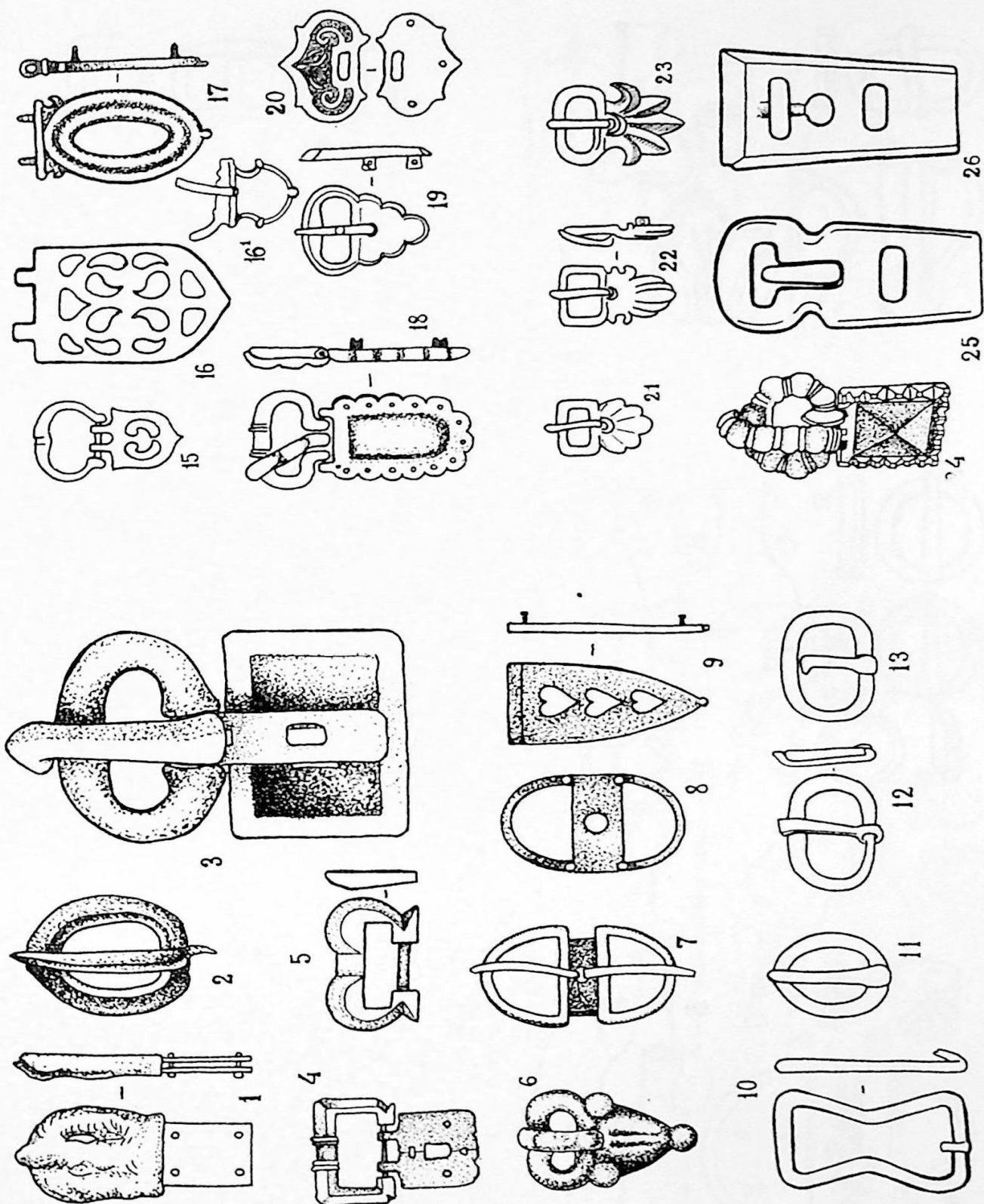

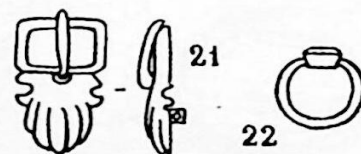
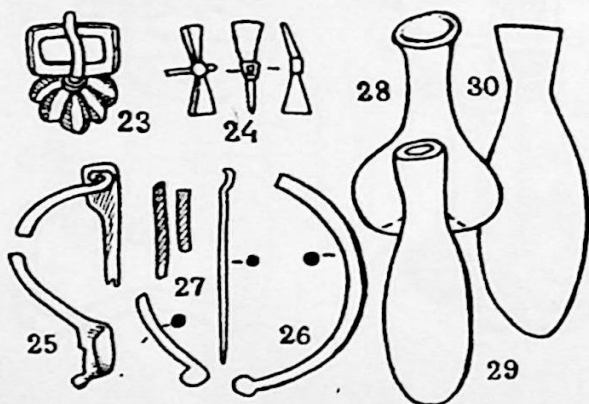
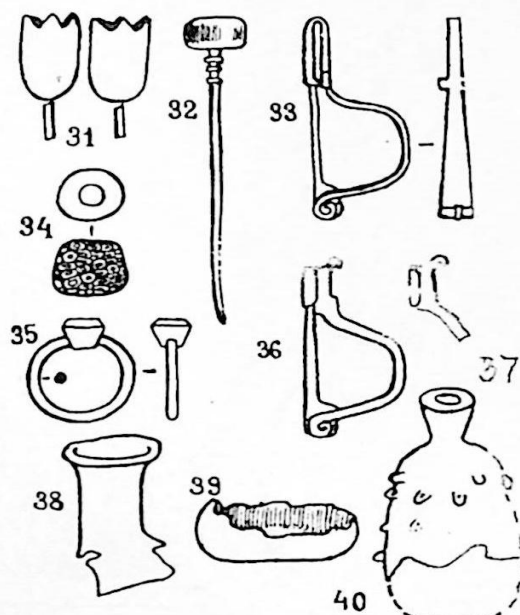
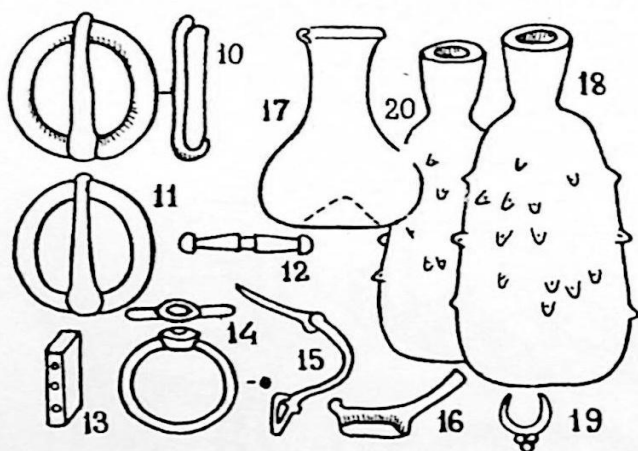
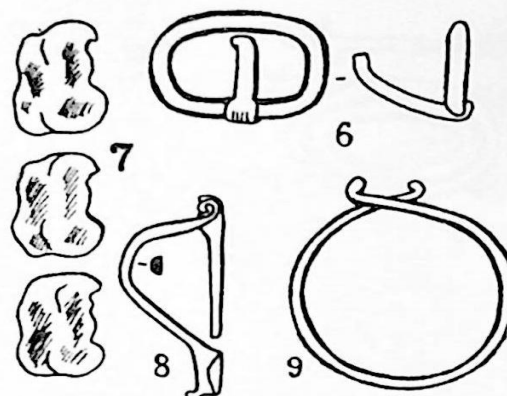
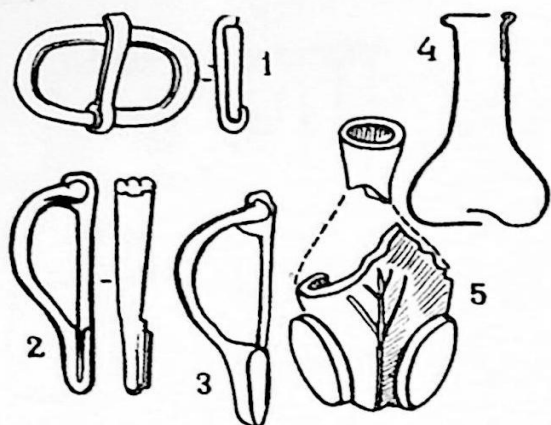

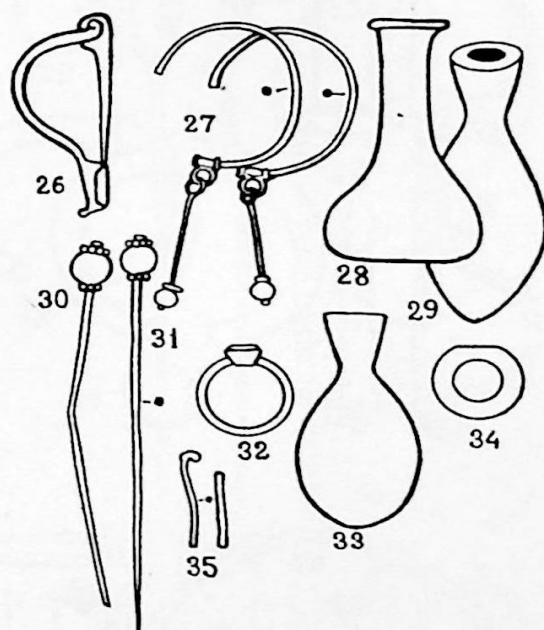
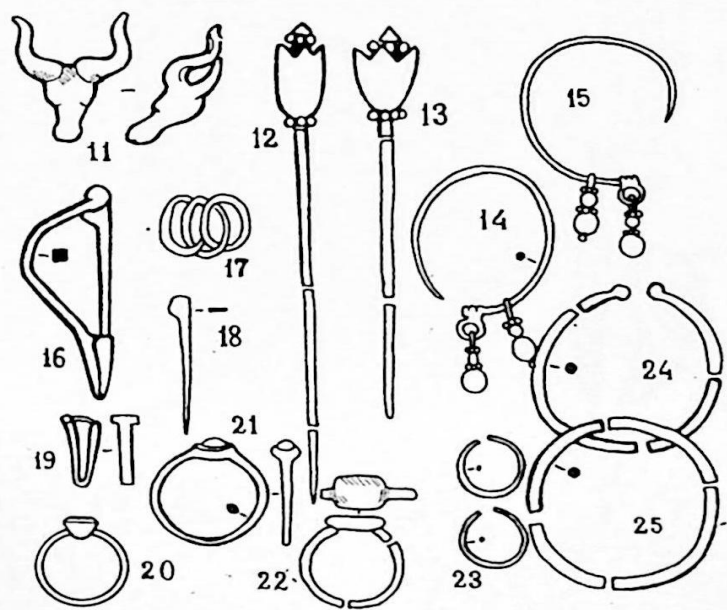
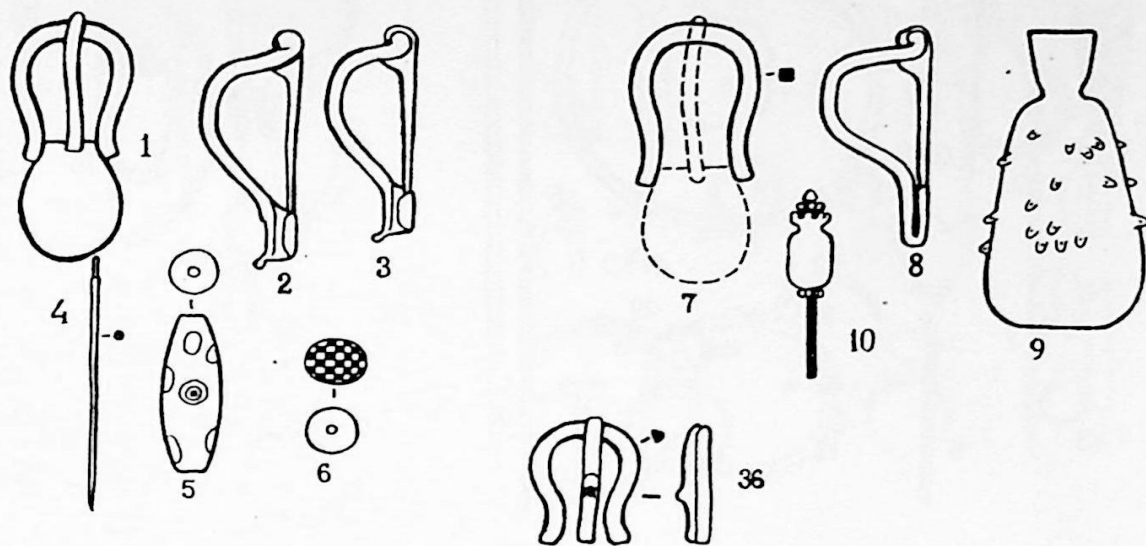

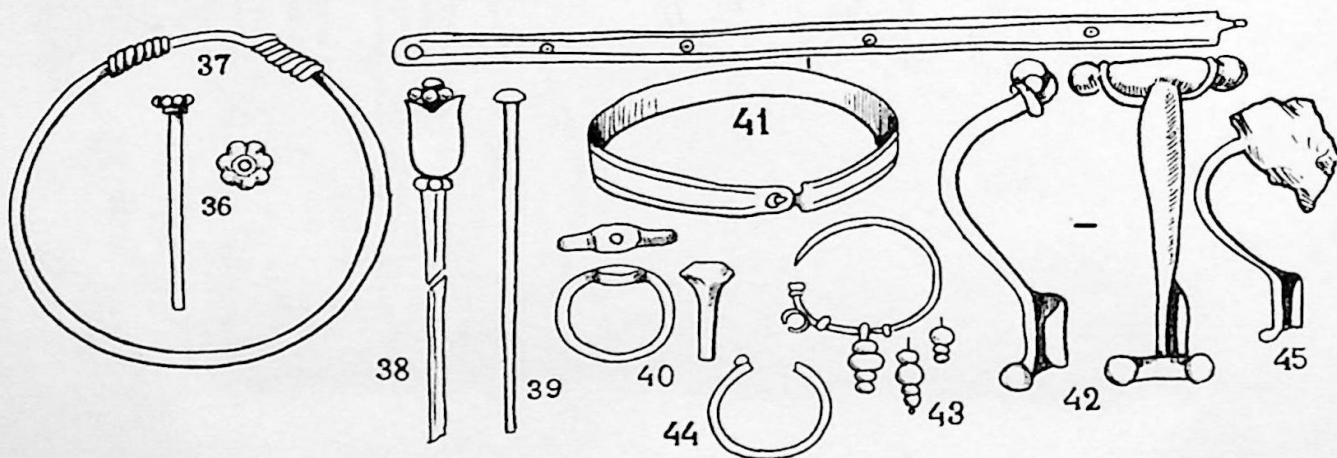
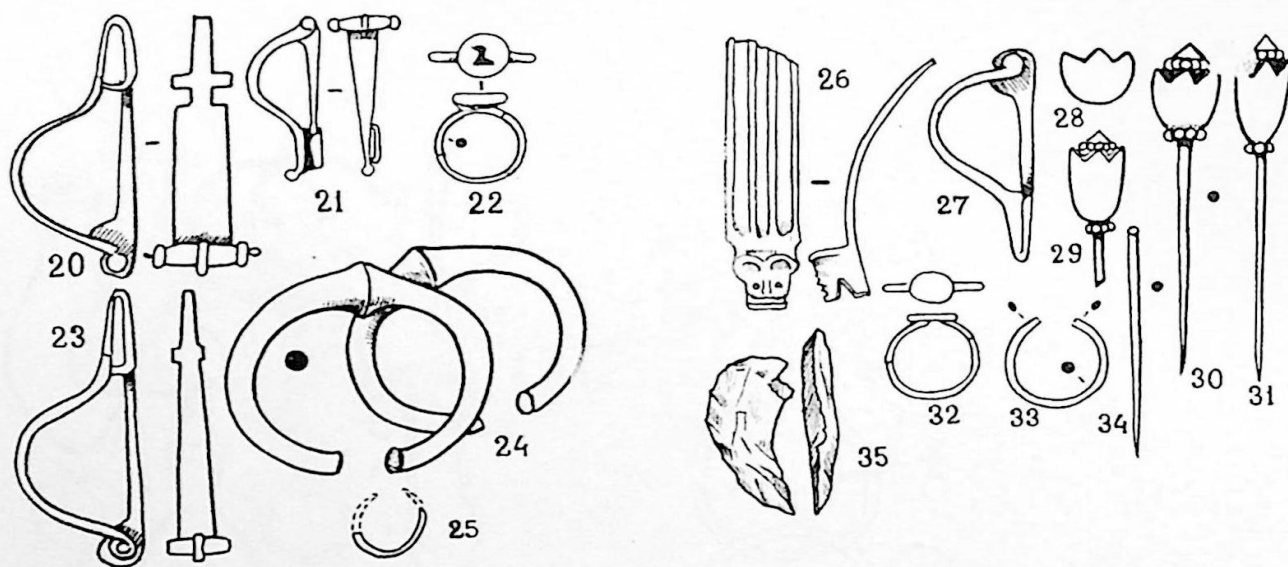
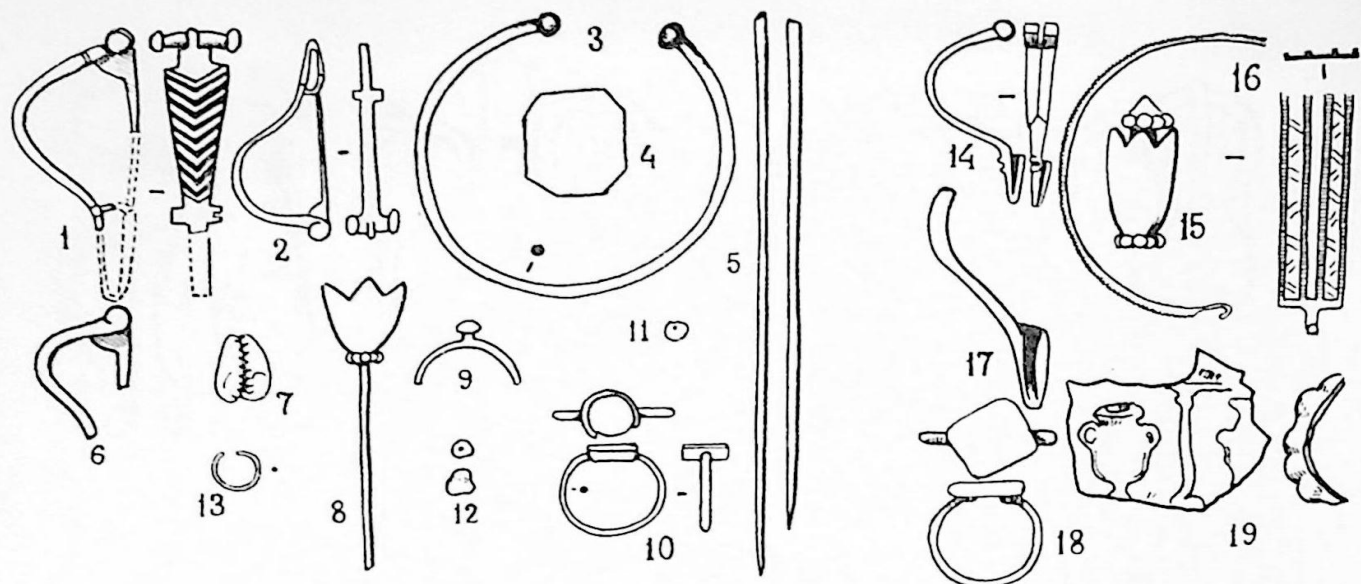

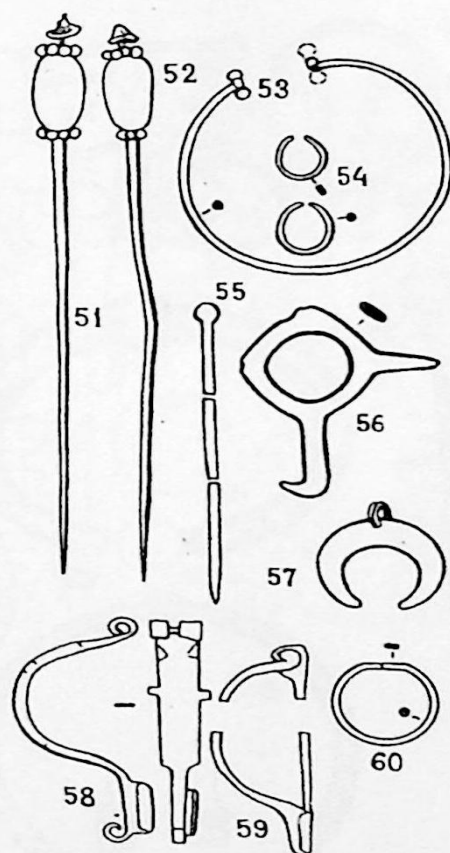
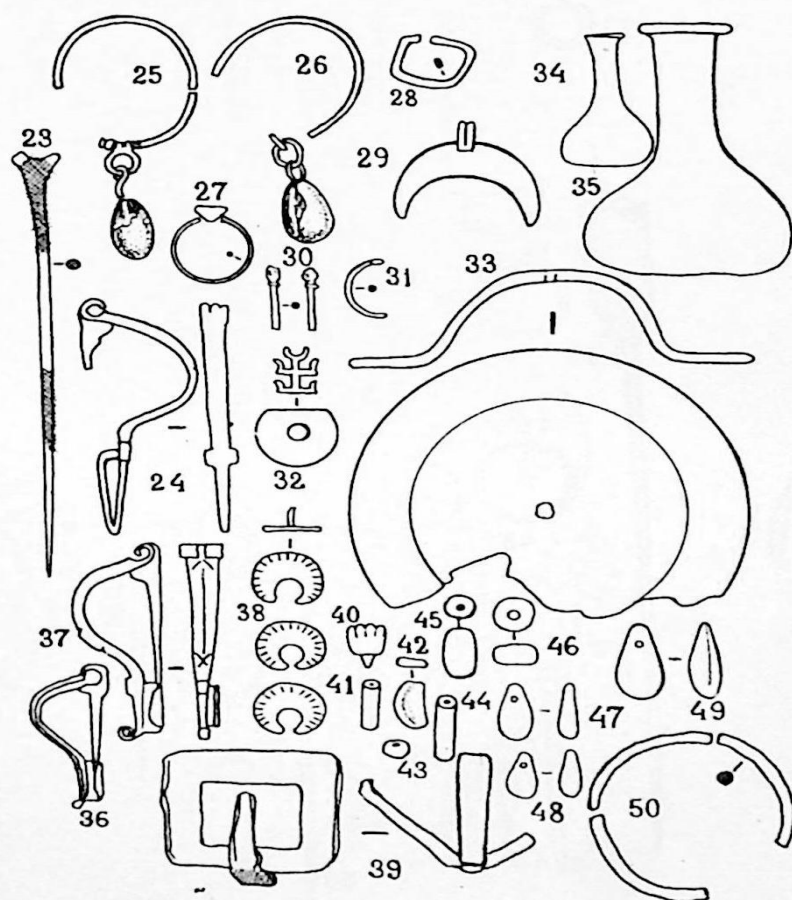
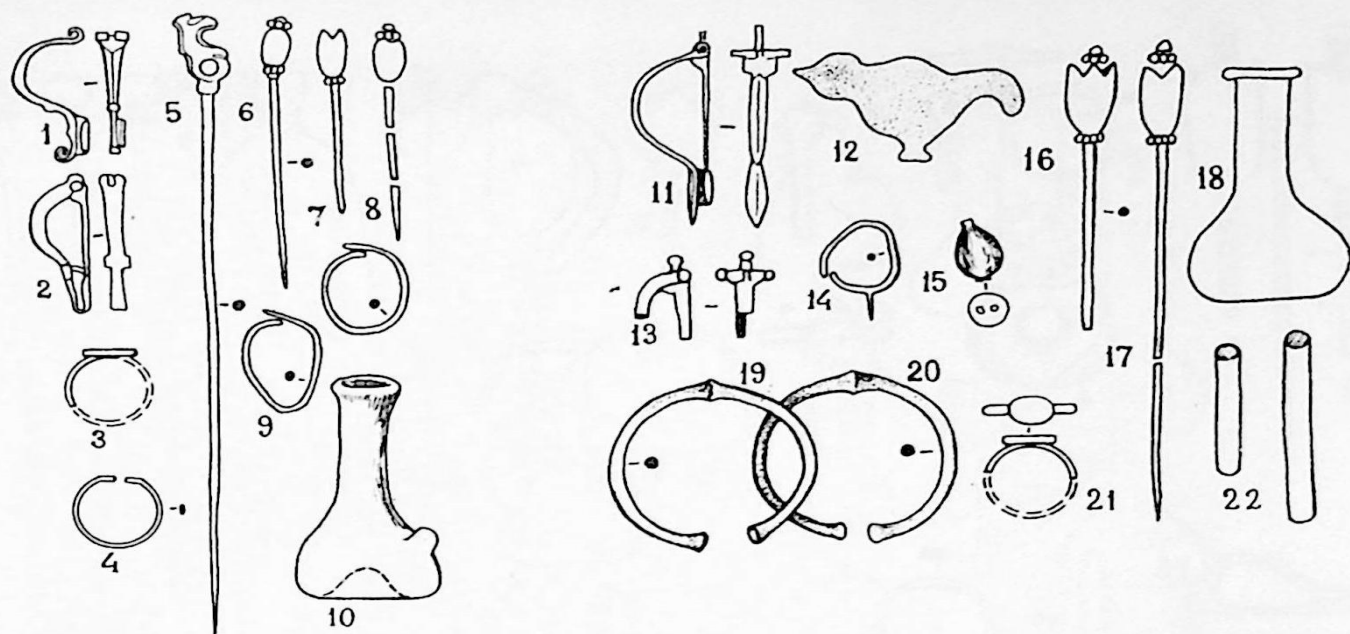

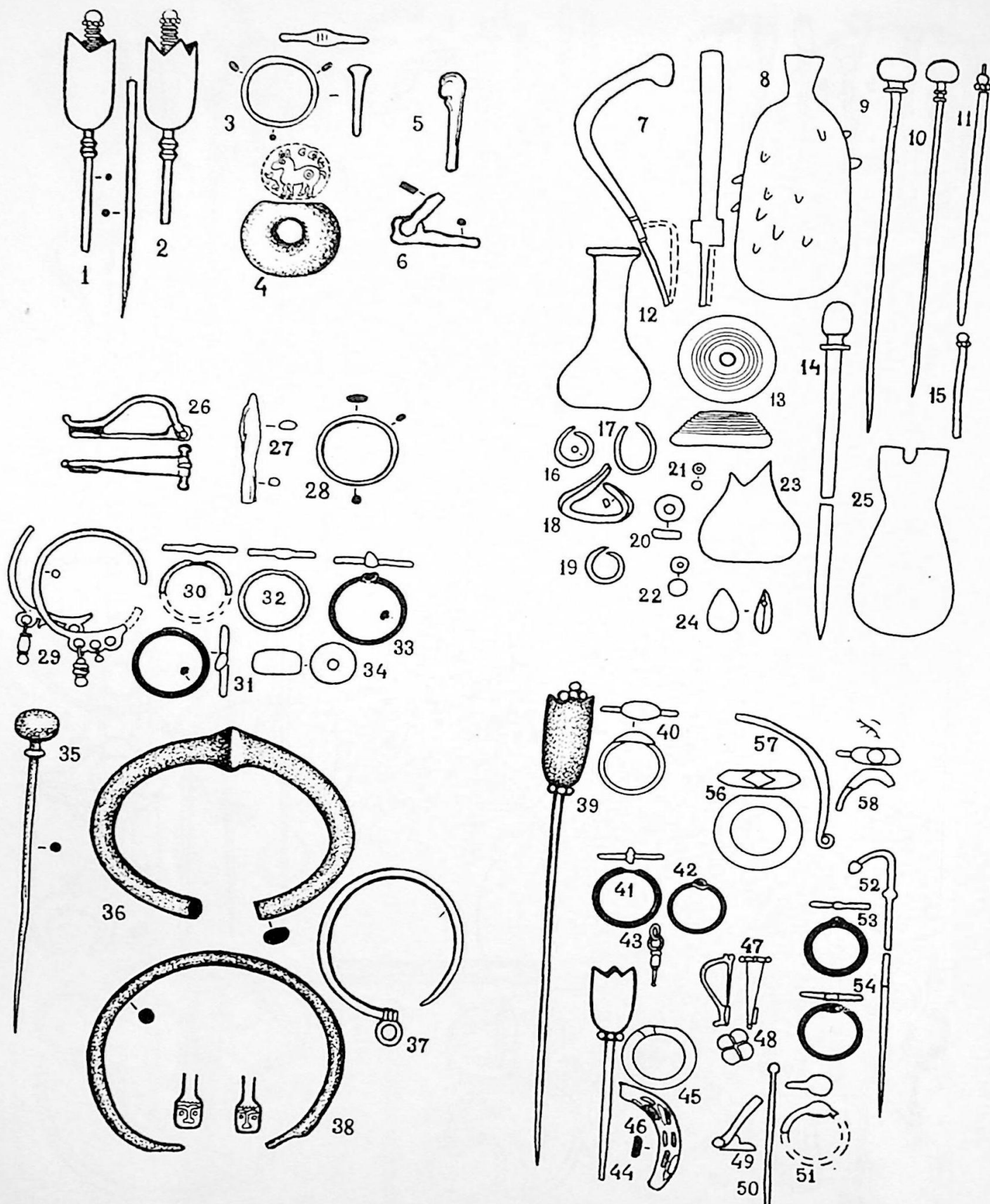

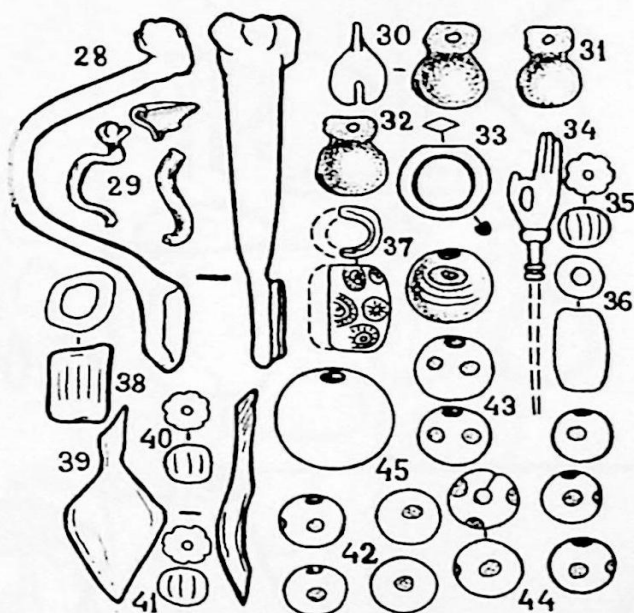
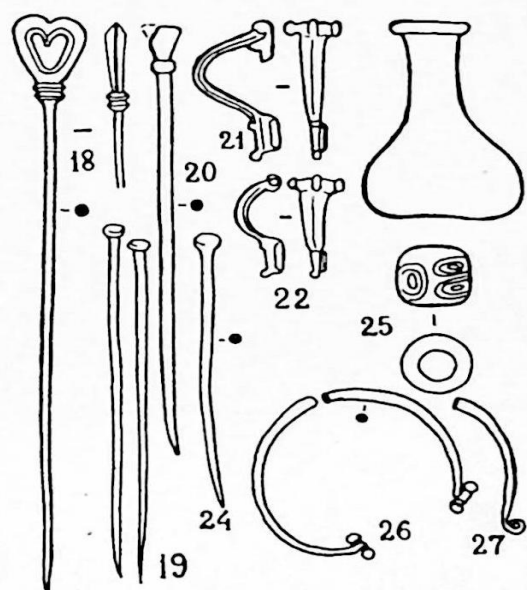
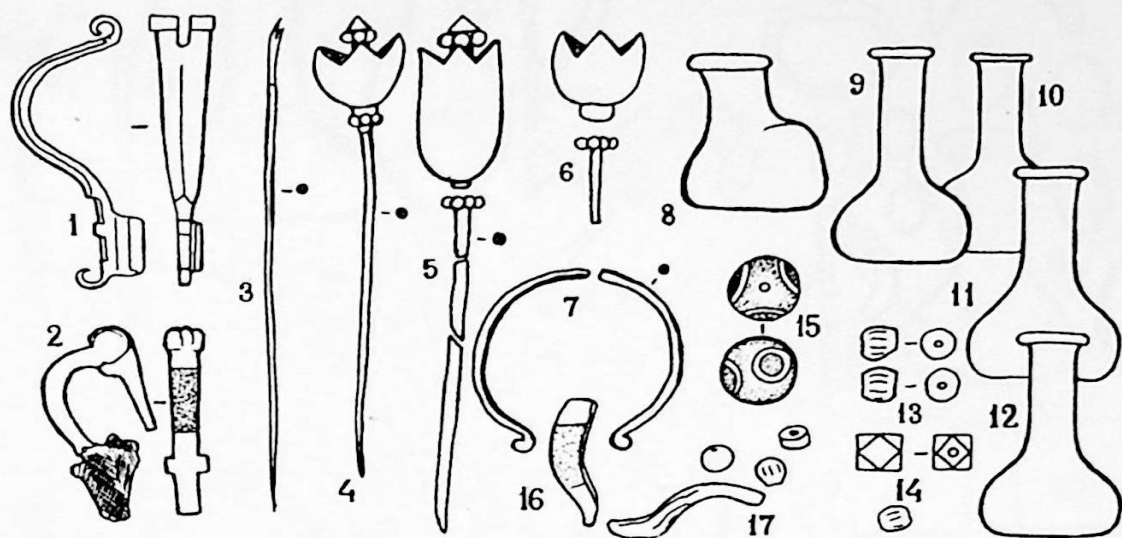

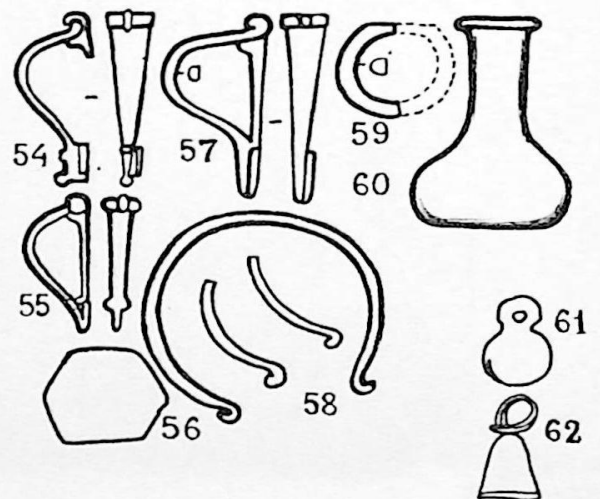
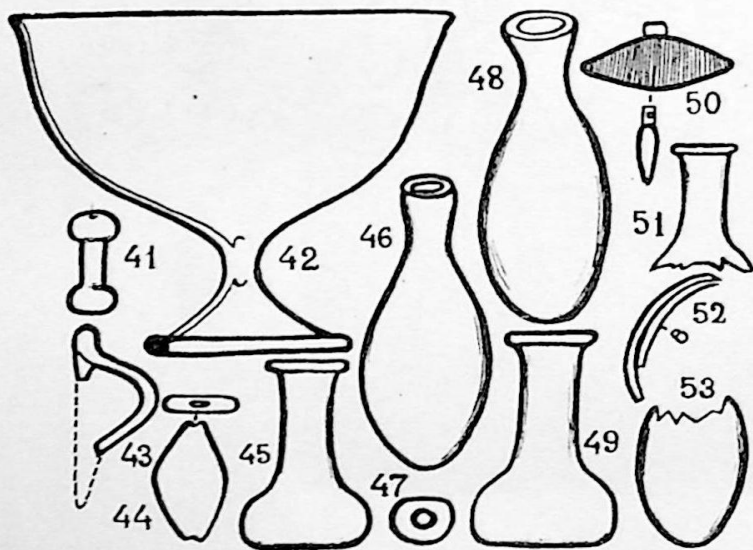
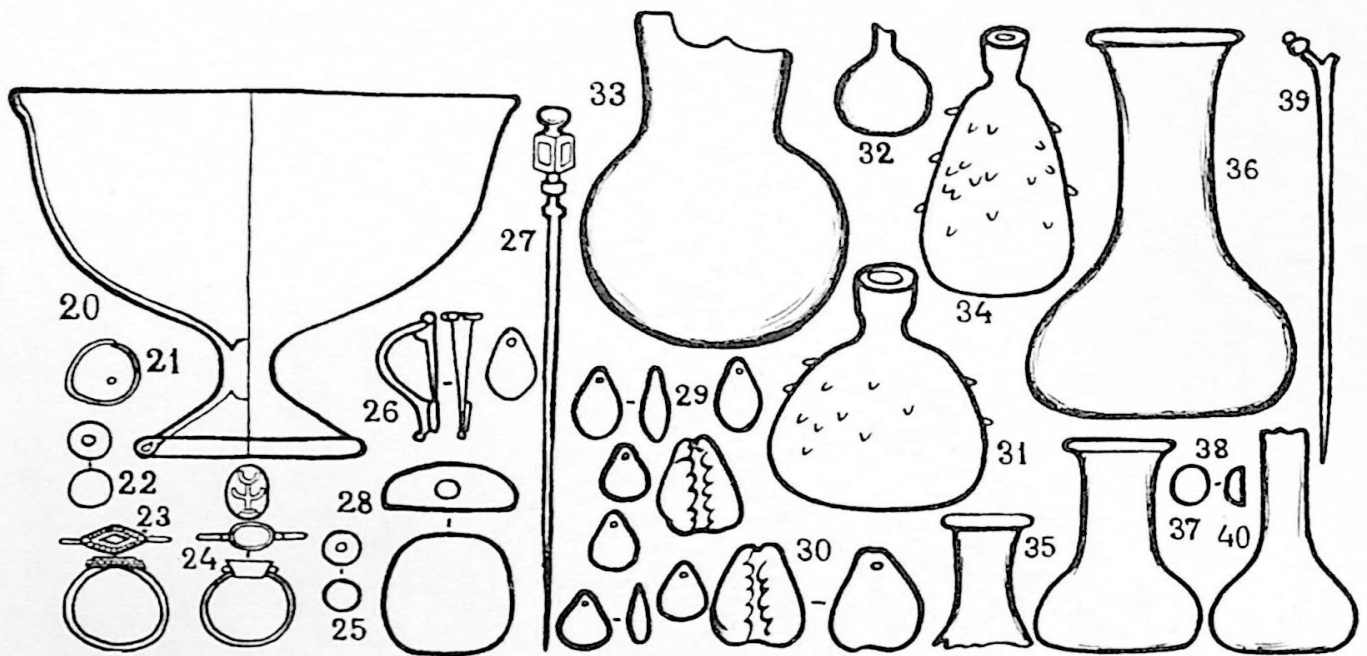
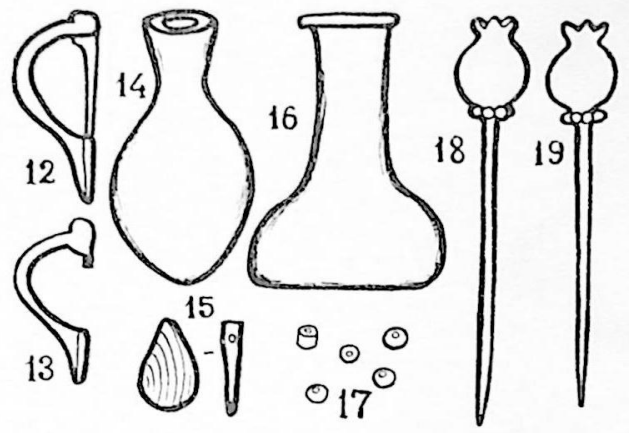

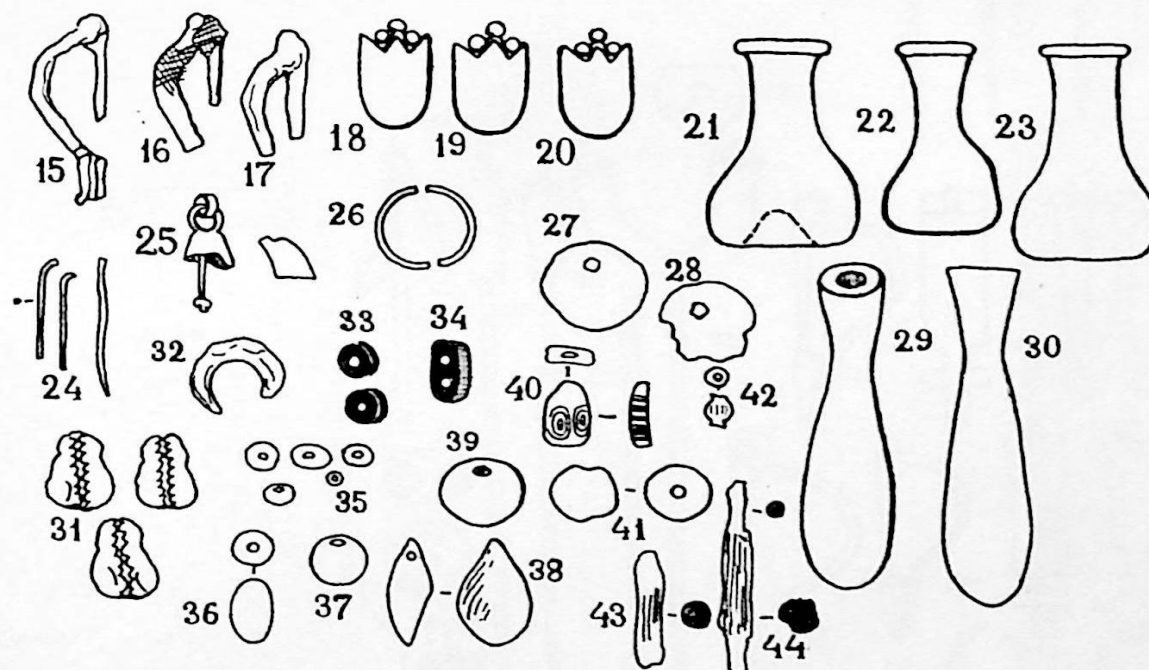
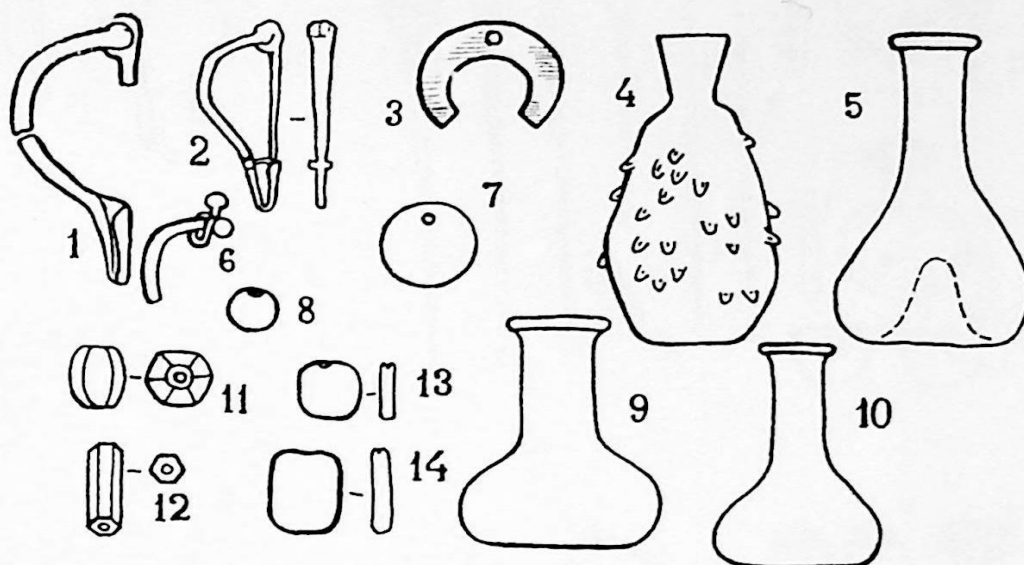

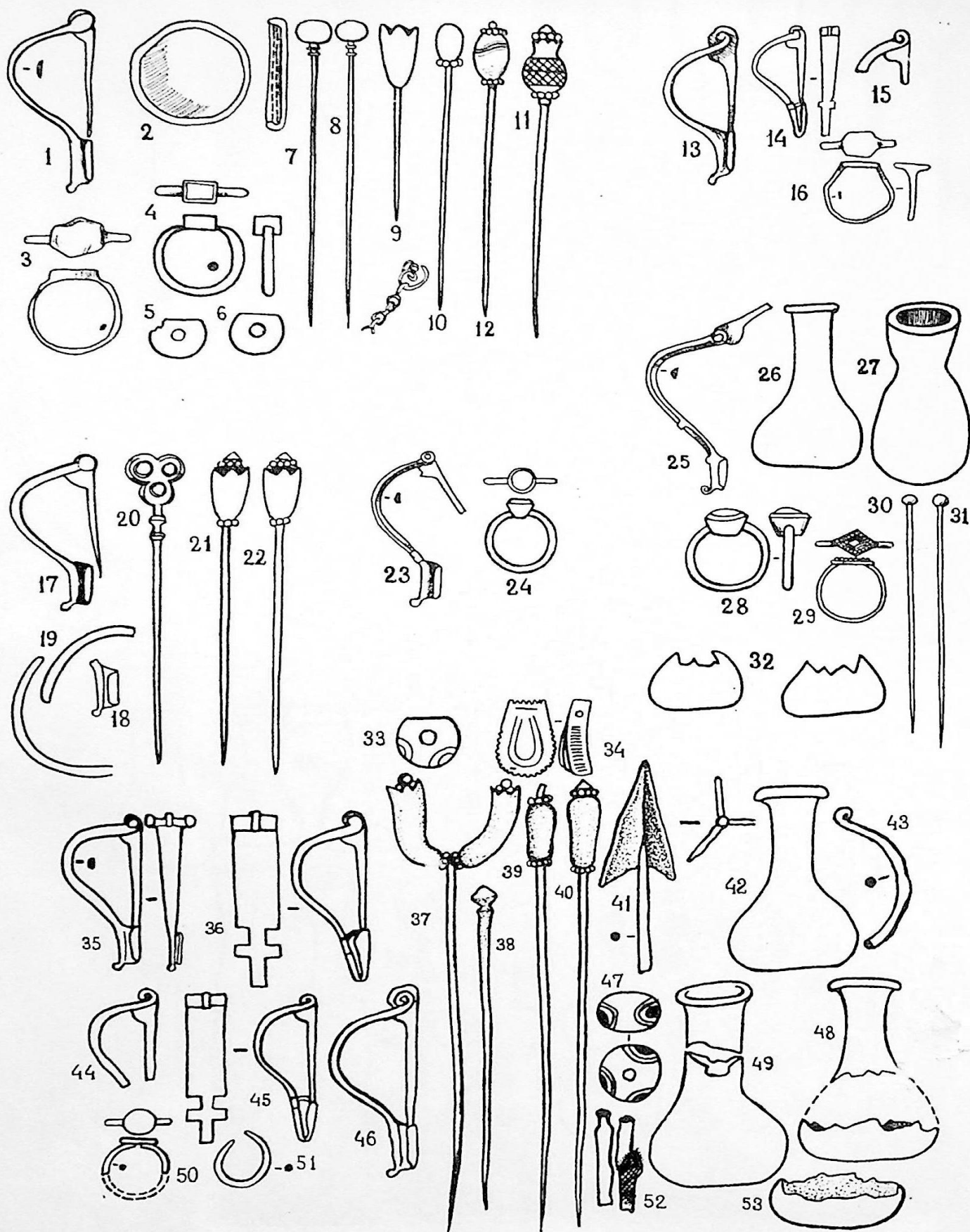

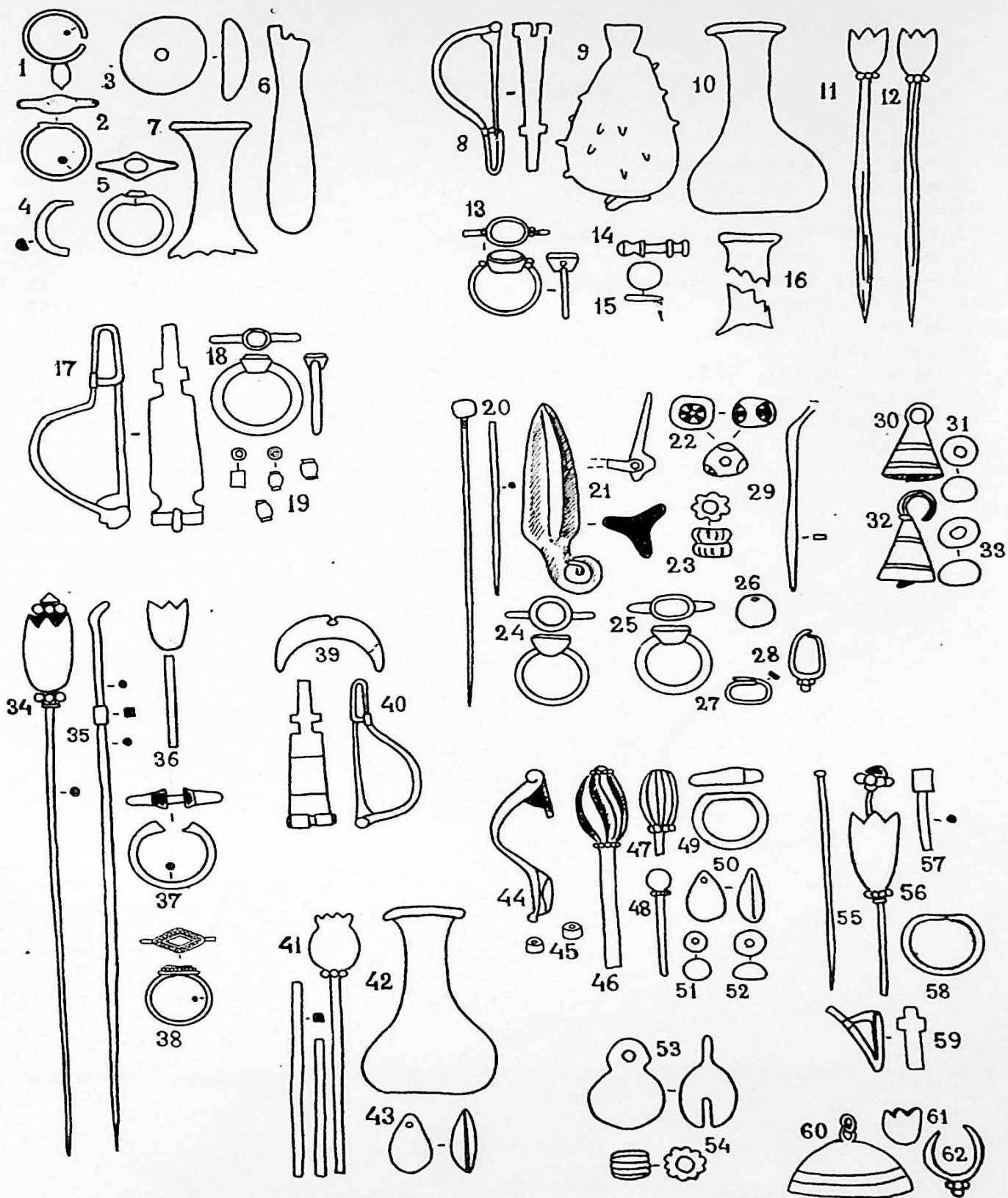

XL

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. შესავალი	3
2. თავი I. მშვილდსაქინძები	6
3. თავი II. აბზინდები და ბალთები	37
4. თავი III. საყურეები	61
5. თავი IV. სხვადასხვა ტიპის საკიდი ამულეტები	75
6. თავი V. სამაჯურები	80
7. თავი VI. საკინძები (ქინძისთავეები)	85
8. თავი VII. ბეჭდები	95
9. თავი VIII. მძივები	99
10. დასკვნა	104
11. ლეზიუმე (რუსულ ენაზე)	114
12. შემოკლებათა სია	124
13. ტაბულების აღწერილობა	125
14. ტაბულები	

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ 927

*

რედაქტორი ლ. ჯილაშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი ლ. ჯეგბენაძე
ტექნორედაქტორი ც. ქაშიშვილი
მხატვარი ვ. ხმაღაძე
კორექტორი მ. რამიშვილი

ვადაეცა წარმოებას 9.4.1979; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.10.1979;
ქაღალდის ზომა 60×90¹/₁₆; ქაღალდი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 15.05;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 13.60

უე 01248;

ტირაჟი 800;

შ. № 1319;

ფასი 1 მან. 70 კპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19

Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19

Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Апхазава Ноэ Ильич

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ ГРУЗИИ
(Вопросы археологической хронологии по данным украшений)
На грузинском языке